ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Кваліфікаційна
наукова
праця на правах
рукопису

КНЯЗЄВ СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.985.7:343.53:343.346

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ **С. В. Князєв**

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Князєв С. В. Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, 2025.

У дисертації, на підставі аналізу наукових джерел, кримінального процесуального законодавства, а також матеріалів слідчо-судової практики, здійснено комплексне криміналістичне дослідження досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з аргументацією пропозицій розв'язання низки праксеологічних проблем, які виникають під час бюджетного періоду та основних фінансово-економічних операцій, пов'язаних з коштами державного чи місцевого бюджетів у стані реальної війни, та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що ґрунтуються на кримінально-правових (відповідно до розділів VI, VII, XVII Кримінального кодексу України) і криміналістично значущих (предмет злочинного посягання; спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення; обстановка та слідова картина; особа правопорушника) критеріях, зв'язок яких у процесі досудового розслідування визначає специфіку збирання доказів за допомогою процесуальних засобів і методів.

Надано характеристику правового забезпечення регламентації бюджетного процесу (з урахуванням воєнного стану обмовлений бюджетним дефіцитом і структурою його фінансування, відображаючи підвищення частки держави та переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб), знання якого обумовлює ефективність діяльності суб'єктів сторони обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Здійснено доктринальний підхід до визначення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу, і на цій основі криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що є основою для подальшої диференціації та систематизації методик розслідування, обрання відповідних комплексів процесуальних дій.

Визначено теоретичний зміст і праксеологічні зв'язки елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (предмета злочинного посягання; способу підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень; слідової картини; відомостей про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та організовані групи), важливе місце в якій посідають взаємозв'язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер та їх локалізація безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які обирають раніше вчинені злочинні дії для продовження злочинної діяльності,

залишаючи криміналістично значущі відображення в документах та електронних носіях, дослідження яких має найвагоміше значення для встановлення ознак події кримінальних правопорушень і причетних до нього осіб.

Виокремлено критерії розподілу бюджетних коштів залежно від суб'єкта та цільового призначення (розподільні, кредитні, внутрішні, резервні, вільні та цільові), що впливає на встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, ознак особи правопорушника, сліди та наслідки кримінальних протиправних діянь.

Проведено розподіл способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежно від цільового призначення бюджетних коштів, зокрема пов'язаних з публічними закупівлями; привласненням або заволодінням коштами, виділеними на державні програми, кредитування проєктів малого та середнього бізнесу; наданням грантів задля створення або розвитку бізнесу; незаконними виплатами; використанням майна не за цільовим призначенням; безпідставним списанням майна, яке знаходиться на балансі державних підприємств.

На підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів висвітлено механізм учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (розподіл – перерахування – отримання – цільове призначення – вивільнення – маскування грошової маси), у межах якого окреслено зміст способів учинення, приховування, а також технологій злочинної діяльності, що використовують під час проведення публічних закупівель із застосуванням системи «ProZorro».

Надано характеристику слідової картини кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, яка представлена матеріальними (документи; печатки; штампи; гроші), ідеальними (показання учасників кримінального провадження) та цифровими (електронні

носії інформації, у тому числі, які залишаються на сайтах відкритої інформації «Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online») слідами; осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, з розподілом залежно від предмета посягання й вибору способів учинення на: проміжний, ситуативний, цільовий, випадковий, опосередкований типи; мотиву і мети: на корисливо-шкідливий, соціально-корисливий, імітаційний; досвіду роботи та службового становища.

Запропоновано алгоритми дій під час встановлення ознак кримінальних протиправних діянь у бюджетній сфері, з урахуванням визначених нормативно-правових можливостей контролюючих і правоохоронних органів в частині з'ясування обставин учинення кримінальних правопорушень, у тому числі щодо механізму легалізації бюджетних асигнувань, які здійснюються шляхом збирання первинних матеріалів (опитування; витребування документів, вивчення результатів ревізій, актів перевірок; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; матеріалів оперативно-розшукової діяльності, податкових інспекцій; отримання інформації, що містить банківську таємницю); обставин на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, нормою (-ми) Особливої частини Кримінального кодексу України).

Упорядковано типові слідчі ситуації на основі диференціації завдань початкового етапу розслідування з розподілом на конфліктні, безконфліктні, сприятливі, несприятливі (залежно від характеру вихідної інформації на кожному з етапів кримінального провадження; наявних даних про спосіб учинення кримінального правопорушення; отриманої інформації щодо суб'єкта вчинення кримінального

правопорушення, кількісного складу співучасників; технічної участі особи у механізмі кримінального правопорушення; обсягу зібраних доказів) та розроблено тактичні операції й алгоритм проведення процесуальних дій за різних слідчих ситуацій.

Запропоновано напрями вдосконалення взаємодії слідчих (детективів) з правоохоронними (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура), контролюючими (Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України) та іншими органами (Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне агентство з питань запобігання корупції) й міжнародними інституціями (Інтерпол, Європол) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері.

Запропоновано порядок підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів у складі слідчої групи (з обов'язковим включенням до її складу представників аудиторської служби, контролюючих органів – ч. 4 ст. 38 Кримінального процесуального кодексу України), спрямованих на вилучення (шляхом витребування, тимчасового доступу або обшуку) й огляду документів (тендерна документація; документація щодо проведення публічних закупівель; установчі документи фіктивних суб'єктів легалізації бюджетних коштів та ін.), а також застосування методів контролю (інвентаризації, фінансово-криміналістичного й документального аналізу); проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок) органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; допиту свідків і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз.

Надано рекомендації щодо тактики виявлення, огляду, вилучення та забезпечення збереження документів й інших матеріальних носіїв інформації під час проведення огляду, обшуку, допиту, одночасного допиту, призначення експертиз, тимчасового доступу до речей і документів, витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок.

Розроблено процедуру обстеження об'єктів, які перевіряються при проведенні обшуку, що є способом отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних з бюджетними коштами, зокрема: розпорядники бюджетних коштів – органи державної влади, місцевого самоврядування; нормативно-розпорядчі та організаційно-правові документи, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності; бухгалтерська документація.

З'ясовано особливості правового регулювання та порядку здійснення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, предметом якого є договірна, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-господарська (бюджетна) документація: фінансово-звітні документи, цивільно-правові договори, документи, що відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок.

Окреслено системно-функціональний підхід залучення спеціалістів (бухгалтерів, аудиторів, ревізорів, економістів та ін.) до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, отримання необхідних консультацій та використання спеціальних знань у різних формах (отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження, консультативна допомога спеціалістів, ініціювання проведення ревізій та перевірок), що виступають важливими і необхідними способами пошуку, виявлення,

фіксації та вилучення об’єктів судово-експертних досліджень, а також надають можливість поставити фахове запитання експертові, визначитися з призначенням інших видів експертиз або надати рекомендації щодо проведення процесуальних дій, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження предметів і документів з ознаками речових доказів.

Ключові слова: бюджет, бюджетна сфера, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, розслідування, слідча ситуація, взаємодія, слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, спеціальні знання, ревізія, експертиза.

SUMMARY

Knyazev S. V. Theory and practice of investigation of criminal offenses in the budgetary sphere of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Juridical Sciences degree in specialty 12.00.09 – Criminal procedure and criminology; forensic examination; operative-search activities. − PJSC "Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»", Kyiv, 2025.

In the dissertation, based on the analysis of scientific sources, criminal procedural legislation, as well as materials from investigative and judicial practice, a comprehensive forensic study of the pre-trial investigation of criminal offenses in the budgetary sphere is conducted. The study includes arguments for proposals to solve a number of praxeological problems that arise during the budgetary period and the main financial and economic operations related to state or local budget funds in the context of an actual war and the conduct of criminal proceedings under martial law.

The scientific foundations of a comprehensive forensic methodology for investigating criminal offenses in the budgetary sphere is developed. These foundations are based on criminal law criteria (in accordance with Sections VI, VII, and XVII of the Criminal Code of Ukraine) and forensically significant criteria (the object of criminal encroachment; the method of preparation, commission, and concealment of the criminal offense; the environment and the trace picture; the personality of the offender). The interconnection of these criteria during the pre-trial investigation determines the specifics of evidence collection through procedural means and methods.

A description of the legal framework regulating the budgetary process (taking into account the state of war, characterized by a budget deficit and its financing structure, reflecting an increased share of state

involvement and a reorientation toward prioritizing military needs) is given. Understanding this framework is crucial for the effectiveness of the activities of prosecution entities in criminal proceedings related to the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere.

A doctrinal approach to define criminal offenses in the budgetary sphere as socially dangerous, unlawful acts provided for in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is undertaken. These acts encroach on financial resources (state or municipal property) allocated to ensure the fulfillment of tasks and functions of state authorities and local self-government bodies during the budgetary period, utilizing the fundamental rules, procedures, and mechanisms of the budgetary system and process. Based on this, a forensic classification of criminal offenses in the budgetary sphere is developed, serving as the foundation for further differentiation and systematization of investigation methodologies and the selection of appropriate sets of procedural actions.

The theoretical content and praxeological connections of the elements of the forensic characteristics of criminal offenses in the budgetary sphere are determined. These elements include the object of criminal encroachment; the methods of preparation, commission, and concealment of criminal offenses; the trace picture; and information about the individuals who committed the offenses and organized groups. A significant role in this framework is played by the interconnections between the trace picture and the method of committing criminal offenses, as the nature and localization of these traces are directly determined by the actions of the perpetrators. These individuals often rely on previously committed criminal acts to continue their criminal activities, leaving forensically significant imprints in documents and electronic media. The examination of these traces is of utmost importance for establishing the characteristics of the criminal event and identifying the individuals involved.

Criteria for the allocation of budgetary funds are identified based on the subject and intended purpose (distributive, credit, internal, reserve, discretionary, and targeted funds). These criteria influence the determination of the method of committing criminal offenses, the characteristics of the offender, and the traces and consequences of criminal unlawful actions.

A classification of the methods of committing criminal offenses in the budgetary sphere is conducted, depending on the intended purpose of the budgetary funds. These methods include, in particular, those related to public procurement; misappropriation or embezzlement of funds allocated for state programs, credit financing for small and medium-sized businesses; provision of grants for the creation or development of businesses; illegal payments; misuse of property for non-intended purposes; and unjustified write-offs of property listed on the balance sheets of state-owned enterprises.

Based on the generalization of law enforcement practices, the mechanism of committing criminal offenses in the budgetary sphere is outlined (allocation – transfer – receipt – intended use – release – masking of funds). Within this framework, the content of the methods of committing, concealing, and the technologies of criminal activity used during public procurement through the "ProZorro" system is described.

A characterization of the trace picture of criminal offenses in the budgetary sphere is provided. This includes material traces (documents; seals; stamps; money), ideal traces (testimonies of participants in criminal proceedings), and digital traces (electronic information carriers, including those left on open information platforms such as "ProZorro," "Derzhakupivli Online," "Zakupki UA," and "Tender Online"). Additionally, the individuals committing criminal offenses in the budgetary sphere are categorized based on the object of encroachment and the chosen methods of commission into: intermediate, situational, targeted, random,

and indirect types; by motive and purpose: self-serving-harmful, socially self-serving, and imitative; and by work experience and official position.

Algorithms of actions are proposed when establishing signs of criminal illegal acts in the budgetary sphere, taking into account the specific regulatory and legal capabilities of controlling and law enforcement bodies in terms of clarifying the circumstances of the commission of criminal offenses, including the mechanism for legalizing budget appropriations, which are carried out by collecting primary materials (surveys; requesting documents, studying the results of audits, inspection reports; sending requests; using data from automated information and search systems; materials from operational and investigative activities, tax inspections; obtaining information containing banking secrecy); circumstances at the beginning of a pre-trial investigation in criminal proceedings initiated on the fact of the commission of criminal offenses in the budgetary sphere (provided for by Article 91 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, the norm(s) of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine).

Based on the differentiation of tasks of the initial stage of the investigation with the division into conflict, non-conflict, favorable, unfavorable (depending on the nature of the initial information at each stage of the criminal proceedings; available data on the method of committing the criminal offense; information received regarding the subject of the criminal offense, the quantitative composition of accomplices; technical participation of the person in the mechanism of the criminal offense; the volume of evidence collected) the typical investigative situations are organized and tactical operations and an algorithm for conducting procedural actions in various investigative situations are developed.

Directions for improving the interaction of investigators (detectives) with law enforcement (National Police, Bureau of Economic Security, National Anti-Corruption Bureau, State Bureau of Investigation, Security Service, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office), supervisory

(Accounting Chamber, State Treasury Service, State Audit Service) and other bodies (Asset Search and Management Agency, National Agency for Corruption Prevention) and international institutions (ICPC-Interpol, Europol) in criminal proceedings regarding criminal offenses committed in the budgetary sphere are proposed.

The procedure for preparing and conducting investigative (search) actions, other procedural actions and organizational (control) measures as part of the investigative group (with the mandatory inclusion of representatives of the audit service, control bodies – Part 4 of the Article 38 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) aimed at the seizure (by means of requisition, temporary access or search) and examination of documents (tender documentation; documentation on public procurement; constituent documents of fictitious entities for the legalization of budget funds, etc.), as well as the application of control methods (inventory, financial forensic and documentary analysis); conducting audits (audits, official and other inspections) of state authorities and local governments during the budget period; questioning witnesses and suspects; appointing and conducting certain types of examinations.

The recommendations on the tactics of detecting, inspecting, seizing and ensuring the preservation of documents and other material media during an inspection, search, interrogation, simultaneous interrogation, ordering examinations, temporary access to things and documents, requesting documents, audit conclusions and inspection reports are given.

A procedure for examining objects that are inspected during a search, which is a way to obtain evidence or verify evidence already obtained in criminal proceedings related to budget funds, in particular: administrators of budget funds – state authorities, local governments; regulatory and organizational and legal documents that regulate the activities of organizations of state and non-state forms of ownership; accounting documentation is developed.

The peculiarities of legal regulation and the procedure for temporary access to things and documents during the investigation of criminal offenses in the budgetary sphere, the subject of which is contractual, design and technical, estimate, production and other financial and economic (budgetary) documentation: financial reporting documents, civil law contracts, documents reflecting the results of internal and external inspections, are clarified.

A systemic and functional approach for involving specialists (accountants, auditors, auditors, economists, etc.) in conducting investigative (detective) actions during the investigation of criminal offenses in the budget sector, obtaining necessary consultations and using specialized knowledge in various forms (obtaining a written explanation from a specialist, selecting samples for comparative research, consulting assistance from specialists, initiating audits and inspections), which act as important and necessary methods of searching, identifying, fixing and removing objects of forensic research, and also provide an opportunity to ask a professional question to an expert, decide on the purpose of other types of expertise or provide recommendations for conducting procedural actions aimed at identifying, removing and examining objects and documents with signs of physical evidence is outlined.

Keywords: budget, budgetary sphere, criminal offense, forensic characteristics, investigation, investigative situation, interaction, investigative (search) actions, measures to ensure criminal proceedings, special knowledge, audit, expertise.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Князєв С. В. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2024. 482 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Князєв С. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 1 (34). С. 122–128.

3. Князєв С. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 2 (35). С. 169–175.

4. Князєв С.В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. *Держава та регіони.* Серія Право. 2022. № 2. С. 245–251.

5. Князєв С. В. Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 2. С. 365–373.

6. Князєв С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 3. С. 377–385.

7. Князєв С. В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 870–874.

8. Князєв С. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2022. № 16. С. 206–213.

9. Князєв С. В. Предмет злочинного посягання у бюджетній сфері. *Держава та регіони.* Серія Право. 2023. № 4. Т. 2. С. 145–150.

10. Князєв С. В. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 808–812.

11. Князєв С. В. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 823–827.

12. Князєв С. В. Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 748–752.

13. Князєв С. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 3. С. 182–191.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

14. Kniaziev, S., Shulzhenko, A., Tymchyshyn, A., Vedenyapina M., & Stepanova, H. (2024). Investigation of International Transport Crimes. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (02), 01–18. DOI: https://doi.org/10.62271/pjc.16.2.1.18

15. Kniaziev, S., Morhunov, O., Samokhvalova, I., Tymoshenko, Y. & Smirnov, A. (2024). Manipulation of Sports Competitions: Investigation and Prevention. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (03), 1111–1126. DOI: https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.1111.1126

16. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A. & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31 (2), 300–315. DOI: https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931

Праці апробаційного характеру

17. Князєв С. В. Особливості формування концепції запобігання корупційним правопорушенням в Україні. *Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі :* матеріали VI Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2022 р.) / редкол. : М. Ф. Гончаренко (голова) та ін. Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 302–306.

18. Князєв С. В. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. *Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні :* Ч. 1 : матеріали IX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 7 груд. 2023 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 55–59.

19. Князєв С. В. Способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів:* Ч. 1 : матеріали VI Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 75–79.

20. Князєв С. В. Слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки :* матеріали CXLV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Суми, 28 черв. 2024 р.). Суми, 2024. С. 152–154.

21. Князєв С. В. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України в умовах воєнного стану.

Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша : матеріали IIX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 169–173.

22. Князєв С. В. Деякі аспекти вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні :* матеріали CXLIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Чернівці, 11 жовт. 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 152–156.

23. Князєв С. В. Щодо визначення поняття предмету злочинного посягання у бюджетній сфері. *Осінні наукові зібрання – 2024* : матеріали CLI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 22 листоп. 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 151–155.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 21

ВСТУП 22

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ 37

1.1 Стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 37

1.2 Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування 81

1.3 Правова регламентація бюджетного процесу та специфіка здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану 103

1.4. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 125

Висновки до розділу 1 ..... **Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 2 КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ 153

2.1 Предмет злочинного посягання 143

2.2 Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 163

2.3 Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень 197

2.4 Характеристика особи злочинця та організованих груп 223

Висновки до розділу 2 ..... **Error! Bookmark not defined.**

РОЗДІЛ 3 ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ 258

3.1 Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 258
3.2 Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування 283
3.3 Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення 311
3.4 Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 304
Висновки до розділу 3 ..... **Error! Bookmark not defined.**
РОЗДІЛ 4 ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ 354
4.1. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 354
4.2. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері 374
4.3. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері бюджетного законодавства 389
Висновки до розділу 4 ..... **Error! Bookmark not defined.**
ВИСНОВКИ 430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 409
ДОДАТКИ 504

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРМА – Агентство з розшуку та менеджменту активів

БЕБ – Бюро економічної безпеки

БК – Бюджетний кодекс України

ВВП – валовий внутрішній продукт

ДАСУ – Державна аудиторська служба України

ДБР – Державне бюро розслідувань

ДП – державне підприємство

ЗСУ – Збройні Сили України

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції

НСРД – негласні слідчі (розшукові) дії

ОЗ – організована злочинність

ОРД – оперативно-розшукова діяльність

ОРЗ – оперативно-розшукові заходи

САП – Спеціалізована антикорупційна прокуратура

СБУ – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

СРД – слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на покращення окремих галузей, секторів, виконання яких здійснюється з використанням бюджетних коштів, за останнє десятиріччя піддався невиправданому криміногенному ризику, а напрям криміналізації позначився, передусім, на соціально-бюджетній сфері та став суттєвою перепоною у виділенні міжнародної гуманітарної допомоги, військової техніки та іншого озброєння під час воєнного стану й розвіяв перспективи залучення фінансових ресурсів у післявоєнну відбудову країни, що засвідчило ключову загрозу економічній безпеці України.

Введення правового режиму воєнного стану позначилось на злочинності у бюджетній сфері – змінилась її структура, динаміка та способи вчинення кримінальних правопорушень (сума заподіяних збитків становить приблизно 6,42 млрд грн (2019 р. – 102 млн грн, 2020 р. – 675 млн грн, 2021 р. – 1423 млн грн, 2022 р. – 767 млн грн, 2023 р. – 3463 млн грн) [207; 318]. Ускладнилась ситуація зі здійсненням швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень під час щоденних ракетних обстрілів, розширення тимчасово окупованих територій, непослідовним реформуванням правоохоронної сфери, застарілими положеннями законодавства, відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів і криміналістичних методик, що позначилось на взаємодії між інституціями сектору безпеки. Натомість, захист суспільства та держави, охорона прав і свобод людини, якість процесуального закону й забезпеченість у роботі правоохоронних органів є знаковим для міжнародної спільноти та одним з ключових

факторів подолання безкарності за вчинені кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, що в умовах війни є запорукою збереження національної безпеки.

Теоретичне підґрунтя розроблення комплексних методик розслідування кримінальних правопорушень напрацювали Ю. П. Аленін, В. Д. Басай, І. В. Басиста, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Г. П. Власова, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, А. М. Кислий, І. І. Когутич, В. А. Колесник, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, М. В. Корнієнко, І. І. Котюк, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, О. С. Старенький, О. В. Таран, О. Ю. Татаров, В. В. Тіщенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, М. С. Цуцкірідзе, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, В. В. Юсупов та інші науковці.

Окремим аспектам розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері присвячено дослідження учених у галузях криміналістики та кримінального процесу О. В. Баганця, М. В. Беззубенка, О. П. Бущана, Н. М. Внукової, А. Ф. Волобуєва, В. Л. Діденко, В. Г. Дрозд, К. М. Журби, А. П. Запотоцького, В. П. Корж, О. Є. Користіна, В. Л. Лилика, А. М. Меденцева, Х. М. Михайлової, С. В. Нагачевського, В. В. Неганова, В. А. Нечитайла, І. В. Пашинської, А. Ю. Спусканюка, Р. Л. Степанюка, О. В. Тихонової та інших.

Розробці криміналістичної класифікації, пізнанню спеціальної бюджетної термінології, складних способів (технологій) злочинної діяльності, встановленню предмета та типових місць залишення слідів кримінального правопорушення сприяють фундаментальні напрацювання представників кримінального права: О. О. Дудорова, О. О. Константинова, О. Ю. Шиян; кримінології:

С. С. Мірошниченка, О. М. Олійника, В. М. Руфанова, О. О. Титаренка; публічного управління та адміністрування: О. В. Герман, Ю. О. Оврамця, Є. С. Овсяннікова, В. В. Поводиша, І. М. Проць, а також науковців-економістів: Г. С. Андрущенка, Ю. І. Ляшенка, Л. Ю. Марченка, О. Б. Мечинського, А. Ю. Таранова та інших.

Наукові здобутки зазначених вище та інших учених є вагомими для подальших наукових досліджень, але вони здебільшого орієнтовані на видові та внутрішньовидові методики. Водночас з метою виконання завдань кримінального провадження, забезпечення невідворотності притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, особливо корупційної спрямованості, збереження сталості економічної системи України та її авторитету на міжнародній арені постає завдання в забезпеченні працівників органів кримінальної юстиції новими знаннями (засобами боротьби зі злочинністю), які будуть відповідати вимогам викликів у безпековому секторі, що зумовлює необхідність поглибленого дослідження та розроблення комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з урахуванням сучасної регламентації бюджетного процесу та специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Такі обставини засвідчують актуальність обраної теми, її науково-теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020); Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126); Стратегії воєнної безпеки

України (Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) і Загальному плану науково-дослідної роботи ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» на 2019–2025 рр. «Дослідження теоретико-методологічних основ розвитку української державності в контексті світових модернізаційних процесів формування національних громадянських суспільств: політичний, юридичний, економічний, соціальний, психологічний та управлінський аспекти» (номер державної реєстрації: 0119U100492).

Тему дисертації затверджено Вченою радою ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» 25 травня 2016 р. (протокол № 5) та уточнено 30 травня 2018 р. (протокол № 5).

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є комплексне розв'язання проблеми формування методологічних засад розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення законодавства та відповідної практики суб'єктів сторони обвинувачення.

Для досягнення зазначеної мети поставлено вирішення таких *завдань:*

– розкрити стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– окреслити підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування;

– здійснити аналіз правової регламентації бюджетного процесу та специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану;

– з'ясувати криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– виокремити ознаки предмета злочинного посягання;

– надати характеристику способам (злочинним технологіям) вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– охарактеризувати обстановку вчинення й слідову картину кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– виокремити криміналістично значущі ознаки особи злочинця та організованих груп, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері;

– визначити особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– деталізувати обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні;

– конкретизувати типові слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері й алгоритми їх вирішення;

– запропонувати напрями вдосконалення взаємодії слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– розкрити порядок та особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– з’ясувати особливості тимчасового доступу до речей і документів (їх виїмки) як заходу забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– виокремити прикладні проблеми використання спеціальних знань щодо кримінальних правопорушень у сфері бюджетного законодавства.

Об’єкт дослідження – правовідносини, що виникають у сфері діяльності органів кримінальної юстиції під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Предмет дослідження – теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети, розв’язання обумовлених нею задач, забезпечення наукового обґрунтування результатів дослідження використано комплекс методів, зокрема:

загальнонаукових: *діалектичний* – для обґрунтування положень теоретичного характеру щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з урахуванням умов воєнного стану та особливого режиму досудового розслідування (розділи 1–4); *системний* – дозволив окреслити підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а також систематизувати типові слідчі ситуації під час розслідування (підрозділ 2.3); *структурно-функціональний* – сприяв визначенню концепції роботи, а також проведенню аналізу законодавчих і відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів у сфері бюджетного законодавства (розділи 1–4);

спеціальних: *історико-правовий* – під час ретроспективного аналізу фундаментальних і прикладних наукових досліджень, законодавства та правозастосовної практики щодо розслідування

кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (підрозділи 1.1, 1.2); *системно-структурний* – для аналізу правової регламентації бюджетного процесу, специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану (підрозділ 1.3), виокремлення криміналістичних особливостей формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (підрозділ 1.4), а також розкриття змісту та зв'язків елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у такій сфері (розділ 2); *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (підрозділи 1.2, 1.4, 3.3, розділ 4); *системний* – з метою визначення типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування та дій слідчого щодо їх розв'язання (підрозділи 3.3, розділ 4); *моделювання* – у межах побудови криміналістичної моделі порядку проведення процесуальних дій щодо злочинних дій у бюджетній сфері, збирання доказів, використання спеціальних знань тощо (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3); *статистичний* – під час опрацювання показників, які характеризують результати розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (розділи 2–4); *соціологічні (спостереження, інтерв'ювання, анкетування)* – для узагальнення результатів анкетування й інтерв'ювання працівників правоохоронних органів, вивчення матеріалів кримінальних проваджень, матеріалів слідчої та судової практики (розділи 1–4).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення 525 кримінальних проваджень; зведені дані анкетування 125 детективів Бюро економічної безпеки України та 318 співробітників Національної поліції України (143 слідчих та 175 оперуповноважених) у Київській, Львівській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій, Чернігівській областях і місті Києві; статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора України, МВС України, Державної

судової адміністрації України; матеріали Державної податкової служби України, Міністерства фінансів України, Державної аудиторської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА); результати багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики на підставі значного досвіду роботи автора в правоохоронній сфері.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням в умовах воєнного стану та особливого режиму кримінального провадження, в якому сформовано комплексну криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері з урахуванням сучасного стану кримінального, кримінального процесуального законодавства та практики діяльності правоохоронних, контрольно-ревізійних інституцій й запропоновано низку положень, висновків і рекомендацій, що містять наукову новизну, зокрема:

вперше:

– розроблено наукові основи комплексної криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що ґрунтуються на кримінально-правових (відповідно до розділів VI, VII, XVII Кримінального кодексу (КК) України) і криміналістично значущих (предмет злочинного посягання; спосіб підготовки, вчинення та приховання кримінального правопорушення; обстановка та слідова картина; особа правопорушника) критеріях, зв’язок яких у процесі досудового розслідування визначає специфіку збирання доказів за допомогою процесуальних засобів і методів;

– на підставі узагальнення практики діяльності правоохоронних органів висвітлено механізм учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (розподіл – перерахування – отримання – цільове призначення – вивільнення – маскування грошової маси), у межах

якого окреслено зміст способів учинення, приховування, а також технологій злочинної діяльності, що застосовують під час здійснення публічних закупівель із застосуванням системи «ProZorro»;

– запропоновано алгоритми дій під час встановлення ознак кримінальних протиправних діянь у бюджетній сфері, з урахуванням визначених нормативно-правових можливостей контролюючих і правоохоронних органів у частині з'ясування обставин учинення кримінальних правопорушень, у тому числі щодо механізму легалізації бюджетних асигнувань, які здійснюються шляхом збирання первинних матеріалів (опитування; витребування документів, вивчення результатів ревізій, актів перевірок; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; матеріалів оперативно-розшукової діяльності, податкових інспекцій; отримання інформації, що містить банківську таємницю); обставин на початку досудового розслідування у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (передбачені ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, нормою (-ми) Особливої частини КК України);

– упорядковано типові слідчі ситуації на основі диференціації завдань початкового етапу розслідування з розподілом на конфліктні, безконфліктні, сприятливі, несприятливі (залежно від характеру вихідної інформації на кожному з етапів кримінального провадження; наявних даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення; отриманої інформації щодо суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, кількісного складу співучасників; технічної участі особи у механізмі кримінального правопорушення; обсягу зібраних доказів) та розроблено тактичні операції й алгоритм проведення процесуальних дій за різних слідчих ситуацій;

– запропоновано порядок підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій (СРД), інших процесуальних дій та організаційних (контрольних) заходів у складі слідчої групи (з обов'язковим включенням до її складу представників аудиторської служби, контролюючих органів – ч. 4 ст. 38 КПК України), спрямованих на вилучення (шляхом витребування, тимчасового доступу або обшуку) й огляду документів (тендерна документація; документація щодо проведення публічних закупівель; установчі документи фіктивних суб'єктів легалізації бюджетних коштів та ін.), а також застосування методів контролю (інвентаризації, фінансово-криміналістичного й документального аналізу); проведення ревізії (аудиту, службових та інших перевірок) органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; допиту свідків і підозрюваних; призначення та проведення окремих видів експертиз;

удосконалено:

– доктринальні підходи до визначення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як передбачені Особливою частиною КК України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу, і на цій основі криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, що є основою для подальшої диференціації та систематизації методик розслідування, обрання відповідних комплексів процесуальних дій;

– розподіл способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежно від цільового призначення бюджетних коштів, зокрема пов'язаних з публічними закупівлями;

привласненням або заволодінням коштами, виділеними на державні програми, кредитування проєктів малого та середнього бізнесу; наданням грантів задля створення або розвитку бізнесу; незаконними виплатами; використанням майна не за цільовим призначенням; безпідставним списанням майна, яке знаходиться на балансі державних підприємств;

– характеристику слідової картини кримінальних правопорушень у бюджетній, яка представлена матеріальними (документи; печатки; штампи; гроші), ідеальними (показання учасників кримінального провадження) та цифровими (електронні носії інформації, у тому числі, які залишаються на сайтах відкритої інформації «Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online») слідами;

– процедуру обстеження об'єктів, які перевіряються при проведенні обшуку, що є способом отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальних провадженнях, пов'язаних з бюджетними коштами, зокрема: розпорядники бюджетних коштів – органи державної влади, місцевого самоврядування; нормативно-розпорядчі та організаційно-правові документи, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності; бухгалтерська документація;

– системно-функціональний підхід залучення спеціалістів (бухгалтерів, аудиторів, ревізорів, економістів тощо) до проведення СРД під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, отримання необхідних консультацій та використання спеціальних знань у різних формах (отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження, консультативна допомога спеціалістів, ініціювання проведення ревізій та перевірок), що виступають важливими і необхідними способами пошуку, виявлення, фіксації та

вилучення об’єктів судово-експертних досліджень, а також надають можливість поставити фахове запитання експертові, визначитися з призначенням інших видів експертиз або надати рекомендації щодо проведення процесуальних дій, спрямованих на виявлення, вилучення та дослідження предметів і документів з ознаками речових доказів;

дістала подальший розвиток:

– характеристика правового забезпечення регламентації бюджетного процесу (з урахуванням воєнного стану обмовлений бюджетним дефіцитом і структурою його фінансування, відображаючи підвищення частки держави та переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб), знання якого обумовлює ефективність діяльності суб’єктів сторони обвинувачення у кримінальних провадженнях щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

– теоретичний зміст і праксеологічні зв’язки елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (предмета злочинного посягання; способу підготовки, учинення та приховування кримінальних правопорушень; слідової картини; відомостей про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, та організовані групи), важливе місце в якій посідають взаємозв’язки слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки характер та їх локалізація безпосередньо визначаються діями винуватих осіб, які обирають раніше вчинені злочинні дії для продовження злочинної діяльності, залишаючи криміналістично значущі відображення в документах та електронних носіях, дослідження яких має найвагоміше значення для встановлення ознак події кримінальних правопорушень і причетних до нього осіб;

– критерії розподілу бюджетних коштів залежно від суб’єкта та цільового призначення (розподільні, кредитні, внутрішні, резервні,

вільні та цільові), що впливає на встановлення способу вчинення кримінального правопорушення, ознак особи правопорушника, сліди та наслідки кримінальних протиправних діянь;

– криміналістична характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, з розподілом залежно від предмета посягання й вибору способів учинення на: проміжний, ситуативний, цільовий, випадковий, опосередкований типи; мотиву і мети на: корисливо-шкідливий, соціально-корисливий, імітаційний; досвіду роботи та службового становища;

– порядок взаємодії слідчих (детективів) з правоохоронними (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура), контролюючими (Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України) та іншими органами (Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне агентство з питань запобігання корупції) й міжнародними інституціями (МОКП-Інтерпол, Європол) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері;

– рекомендації щодо тактики виявлення, огляду, вилучення та забезпечення збереження документів й інших матеріальних носіїв інформації під час проведення огляду, обшуку, допиту, одночасного допиту, призначення експертиз, тимчасового доступу до речей і документів, витребування документів, висновків ревізій та актів перевірок;

– правове регулювання та порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, предметом якого є договірна, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-

господарська (бюджетна) документація: фінансово-звітні документи, цивільно-правові договори, документи, що відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що результати дослідження впроваджені та можуть бути використані в:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження питань розслідування кримінальних правопорушень (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»);

– *практичній діяльності* – у процесі розроблення і вдосконалення відомчих нормативно-правових актів, методичних розробок з питань протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, а також під час проведення занять у системі службової підготовки (акти Головного слідчого управління Національної поліції України та Бюро економічної безпеки України);

– *освітньому процесі* – під час підготовки навчальних і методичних посібників, підручників, курсів лекцій (акт ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно. Викладені в дисертації положення, що становлять новизну, визначають теоретичне та практичне значення результатів дослідження, одержані автором особисто. Наукові ідеї та розробки, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувалися. Внесок дисертанта в статті, підготовлені у співавторстві, становить не менше 50 %.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах, а саме: «Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі» (м. Київ, 8 грудня 2022

р.); «Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні» (м. Київ, 7 грудня 2023 р.); «Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів» (м. Київ, 23 квітня 2024 р.); «Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки» (м. Суми, 28 червня 2024 р.); «Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства» (м. Київ, 8 жовтня 2024 р.); «Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні» (м. Чернівці, 11 жовтня 2024 р.); «Осінні наукові зібрання – 2024» (м. Ужгород, 22 листопада 2024 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, відображено в 23 наукових публікаціях, серед яких монографія; 12 статей, опублікованих у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук; 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав, з них три – у закордонних виданнях, що віднесені до другого квартилю (Q2) та проіндексовані в базах даних Web of Science Core Collection та Scopus; 7 статей у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

1.1 Стан наукових досліджень проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами [343]. В економіці держави особлива роль належить бюджету. Останній є складним і багатогранним явищем, а відтак, використовуються різні точки зору для визначення цього поняття, залежно від аспектів аналізу. Наприклад, як економічна категорія – це сукупність економічних відносин між державою, з одного боку, і юридичними та фізичними особами – з іншого, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП з метою формування і використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій. Як економічну форму існування реальних об'єктивно обумовлених розподільчих відносин, бюджет можна розглядати і як частину фінансів [272, с. 83]. Утім, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Бюджетний кодекс (далі – БК) України бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [48].

Джерелами формування бюджетів є їх надходження, які визначені в п. 37 ч. 1 ст. 2 БК України, а саме: доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу, пред'явлення цінних паперів. Водночас доходи бюджету – це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) (п. 23 ч. 1 ст. 2 БК України) [48]. При цьому потрібно зазначити, що до 2015 р. в Україні діяла система бюджетних відносин, заснована на централізованій моделі, основні риси якої були успадковані від адміністративно-командної системи управління. Це насамперед проявлялося в залежності місцевих бюджетів від державного внаслідок збереження пріоритетності нормативного методу розподілу коштів і високій частці трансфертів у доходах місцевих бюджетів [220, с. 27].

Варто додати, що появу бюджетів у сучасному їх розумінні відносять аж до Середніх віків. Середньовічні держави запроваджували звіт міністрів про становище держави та визначили потребу акумулювати кошти. У XVII ст. в Англії право на затвердження бюджету було надане парламенту. Саме відтоді державний бюджет стає публічним і підлягає оприлюдненню. Згодом державні бюджети почали поділяти на державні та місцеві [299, с. 210].

Сьогодні дотримання встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів різного рівня відіграє важливу роль у досягненні стабільності сучасного українського суспільства. Водночас бюджетний процес є доволі

вразливим до впливу кримінальних загроз різної етимології, передусім це стосується виконання бюджету за видатками, що відповідно до ст. 46 БК України, передбачає такі стадії: встановлення бюджетних асигнувань розпорядникам коштів на основі та в межах затвердженого розпису бюджету; затвердження кошторисів, паспортів бюджетних програм, а також порядків використання бюджетних коштів; взяття бюджетних зобов'язань; отримання товарів, робіт і послуг; здійснення платежів відповідно до взятих зобов'язань; використання товарів, робіт і послуг для виконання завдань бюджетних програм [428, с. 159].

Своєю чергою, недостатність ужитих заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у бюджетній сфері, відсутність сучасних методик виявлення та розслідування вказаної категорії злочинних діянь, мінімізована обізнаність слідчих (детективів) в складних управлінських чи технологічних процесах, фінансово-звітній документації, що супроводжує всі етапи бюджетного періоду, призвели до ускладнення криміногенної ситуації в означуваній сфері. Зазначене пояснює необхідність цільового вирішення відповідної проблеми в оновленій методиці розслідування кримінальних правопорушень. Однак її формування неможливо здійснити без з'ясування реального стану проблеми наукової розробленості, тим паче, що будь-яке правове дослідження базується на аналізі вже наявних наукових позицій та систематизації теоретичних здобутків у правових галузях знань.

Результати вивчення наукових праць вітчизняних учених свідчать про те, що увесь масив наукових напрацювань доцільно згрупувати за тематичними блоками, що міститимуть здобутки, у яких:

а) сформовано методологічне підґрунтя для розробки методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері;

б) висвітлено теоретико-праксеологічні аспекти розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, які вчиняються у бюджетній сфері;

в) безпосередньо досліджувались проблемні питання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Теоретико-праксеологічний пласт наукових розробок першої групи, хоча і не присвячений суто методикам розслідування кримінальних правопорушень, проте містить положення, застереження та пропозиції стосовно удосконалення алгоритмів дій для органів досудового розслідування, а також важливу у розрізі дослідження інформацію міжгалузевого й процесуального характеру, яка, зокрема, стосується нормативно-правової регламентації формування бюджетів, порядку кримінального провадження, процесуального статусу його учасників, доказування, гарантій дотримання прав, свобод та інтересів особи, яка перебуває у сфері дії кримінального судочинства, а відтак, дотичний до проблематики формування сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Загалом науковий інтерес до проблематики бюджетної сфери, передусім, виявляли представники *економічних наук* і *державного (публічного) управління* та *адміністрування*. Наприклад, у дисертаційному дослідженні «Формування бюджетних коштів України в умовах ринкової трансформації економіки (теорія і практика)» (2000) Ю. І. Ляшенко з’ясував економічні умови формування бюджетних коштів на етапі ринкових перетворень в Україні та розглянув податкову систему як основу формування

бюджетних коштів. Автором пропонувалось увести в податкову систему формування державних соціальних фондів, а їхні кошти використовувати на пенсійне забезпечення, соціальне страхування й допомогу у разі безробіття, вилучити з податкової системи України економічно невиправдані податкові пільги [233].

Своєю чергою, в наступному році процес формування та розподілу бюджету місцевого самоврядування завершив досліджувати О. Б. Мечинський (2001). Оцінюючи стан бюджетних процесів в Україні, автор констатував, що фінансове забезпечення бюджетів побудоване за ієрархічною системою: державний, обласний, районний, бюджети самоврядування базового рівня – міські, сільські, селищні. Спостерігається практика регулювання бюджетів нижчої ланки вищими, що насправді створює за допомогою різних нормативів максимальну залежність по вертикалі бюджетів «зверху вниз». Однією з проблем для розвитку самоврядних бюджетів названо недотримання співвідношення між податковими надходженнями та дотаціями, неврахування економічного стану і позитивних тенденцій зростання загальних доходів на відповідній території [247, с. 6–7].

Поряд з цим необхідно відзначити, що Є. С. Овсянніков з'ясував питання правового регулювання виконання бюджетів за видатками в Україні (2017). Головна увага автора була приділена змісту та структурі бюджетних видатків, виконанню державного і місцевих бюджетів за видатками й здійсненню контролю за їхнім виконанням. Обґрунтовано тезу про те, що бюджети мають велике значення для реалізації соціальних та економічних прав громадян. На думку науковця, бюджетні видатки становлять відносини, урегульовані нормами бюджетного права, що виникають з приводу здійснення програм і заходів, передбачених законом про бюджет на відповідний рік, на виконання державою та територіальними

громадами своїх функцій, для здійснення чого відбувається рух грошових коштів з єдиного казначейського рахунку до розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, що характеризується кількісними, строковими й цільовими параметрами, порушення яких призводить до настання визначеної законом відповідальності. Вчений виокремлює такі види класифікацій бюджетних видатків і кредитування: програмну; відомчу; функціональну; економічну; й переконаний, що різноманіття класифікацій бюджетних видатків не є зайвим, а полегшує реалізацію кожної стадії бюджетного процесу [269, с. 41, 49–56].

У процесі дослідження не можна ігнорувати і наукові напрацювання Г. С. Андрущенко (2018), в яких висвітлено особливості становлення та розвитку бюджетного законодавства України, а також сформовано теоретичні висновки і пропозиції щодо його вдосконалення на сучасному етапі [8]. Водночас варто зосередити увагу і на кваліфікаційній науковій праці Л. Ю. Марченка (2021), який під час дослідження реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів обґрунтував принципи побудови системи казначейського обслуговування та запропонував шляхи вдосконалення базових механізмів реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів в умовах розвитку інформаційних технологій. Крім цього, завдяки роботі науковця дістав подальшого розвитку понятійно-категорійний апарат державного управління шляхом уточнення змісту поняття «виконання бюджету», що запропоновано визначити як стадію бюджетного процесу щодо оперативної мобілізації доходів і своєчасного, повного й безперервного фінансування затверджених видатків за програмами з дотриманням вимог ефективного та результативного управління коштами бюджетів на умовах публічності й прозорості тощо [238].

Теоретико-прикладний інтерес становить і дисертаційне дослідження А. Ю. Таранова на тему: «Узгодження бюджетної та податкової політики при розподілі бюджетних видатків на сучасному етапі кодифікації законодавства» (2021) [417]. У роботі автором визначено сталу залежність ефективності передачі грошових ресурсів між різними рівнями бюджетної системи від мети передачі, що підтверджується міжнародним досвідом. Ефективні програми трансфертів мають ключові риси, зокрема об'єктивне та прозоре визначення трансфертів через чітку формулу, що запобігає політичному втручанню. Вони повинні бути стабільними для раціонального місцевого бюджетування та гнучкими для узгодження з національними об'єктивами стабілізації. На думку науковця, формула передачі повинна бути прозорою та простою, базуватися на точних факторах, щоб уникнути будь-яких суперечок. Крім цього, акцентовано увагу на проблемі відсутності чіткого нормативного визначення терміна «функціональна класифікація видатків бюджету», та відзначається, що це призводить до труднощів у тлумаченні норм бюджетного законодавства, у той час як чітке законодавче визначення цього терміну має потенціал вирішити цю проблему, забезпечуючи єдиний підхід і розуміння в суспільстві щодо його суті та компонентів. Основна мета функціональної класифікації видатків бюджету полягає в наданні інформації про спрямування бюджетних коштів на конкретні напрями, що дозволяє виявити пропорції у розподілі бюджетних коштів і сприяє досягненню змін у галузевій структурі суспільного виробництва.

Поряд з цим значущими в контексті розвитку правової доктрини стали презентовані результати досліджень багатьох представників *криміналістичного* та *процесуального* вчення, які сьогодні виступають фундаментом подальших розробок методик розслідувань кримінальних правопорушень. Насамперед, до наукових

доробків, які загалом дотичні до проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері варто віднести напрацювання С. М. Смокова з теми: «Внутрішнє переконання слідчого і його роль у прийнятті процесуальних рішень» (2002), в якій автором визначено поняття «внутрішнього переконання слідчого» як стану професійного знання, що формується у свідомості слідчого, коли він вважає зібрані у справі докази достатніми для прийняття рішення, впевнений у правильності свого висновку та готовий до відповідних практичних дій – прийняття рішення відповідно до здобутих знань [388, с. 9].

У розрізі предмета дослідження не менш цікавими є наукові напрацювання О. Г. Костроміної, а саме: «Наукові засади розслідування економічних злочинів, учинених організованими групами» (2003) [190]. Зазначимо і про дослідження О. А. Солдатенко на тему: «Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку» (2006), у якому авторкою наголошується на доцільності створення комітету, що забезпечить проведення єдиної кримінальної політики на всій території країни, а також виключить втручання в процесуальну діяльність не уповноважених на те законом осіб та органів, що сприятиме зміцненню законності в діяльності правоохоронних органів, у тому числі органів досудового слідства [389].

Зважаючи на специфіку обрахування строків у кримінальному провадженні, заслуговує на увагу і дисертаційна робота С. О. Заїки: «Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів» (2006) [134]. Автором удосконалено поняття кримінально-процесуального строку та набули подальшого розвитку наукова класифікація кримінально-процесуальних строків; пропозиції про необхідність встановлення максимального строку проведення певної процесуальної дії; пропозиції про необхідність

встановлення в законі положення, відповідно до якого, рішення про прийняття справи до свого провадження повинно бути оформлено протягом доби з моменту надходження кримінальної справи до відповідного органу (не пізніше трьох діб, якщо об'єм справи вимагає тривалого часу для її вивчення); пропозиції про негайне і, в усякому випадку, не пізніше 24-х годин, направлення за підслідністю повідомлення про злочин, яке не підслідне органу, до якого це повідомлення надійшло. Однак варто додати, що у зв'язку з численними законодавчими змінами, більшість положень цих дисертаційних досліджень вже втратили свою актуальність, проте певна частина з них знайшла своє практичне втілення в нормах чинного Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України.

Натомість, в умовах дії вже нового КПК України О. Ю. Татаровим (2012) було досліджено організаційно-правові засади досудового провадження як складової кримінального процесу України [420]. У цьому ж самому році розвиток наукових ідей формування криміналістичної методики розслідування злочинів був докладно досліджений в монографії В. А. Журавля «Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції» (2012) [129, с. 24]. Автор розглянув сучасні тенденції формування та розвитку методики розслідування окремих видів злочинів, мікрометодики та їх адаптацію до видових програм. Своєю чергою, І. В. Басистою було захищено дисертаційне дослідження на тему: «Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування» (2013) [21]. Авторкою зроблено теоретичне узагальнення практичних проблем, що виникають у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, і запропоновано напрями вдосконалення прийняття й реалізації процесуальних і тактичних рішень слідчого. У роботі зазначено, що всі рішення

слідчого (дізнавача), що приймаються на стадії досудового розслідування, є процесуальними, оскільки повинні прийматися в межах КПК України. Водночас Ірина Володимирівна зазначає, що процесуальне й тактичне рішення слідчого в кінцевому результаті повинні виражатися в підготовці процесуальних документів, що визначають напрями розслідування відповідно до завдань кримінального провадження [20].

Також необхідно зазначити, що В. В. Павловський у дисертації (2016), присвяченій проблематиці здійснення досудового розслідування, висвітлює історію розвитку нормативної регламентації загальних положень цього етапу кримінального провадження, виокремлює таку класифікаційну групу загальних положень як організаційно-правові. Крім того, враховуючи загальні завдання досудового розслідування, вчений до таких положень пропонує включати й положення, які стосуються процесуальних форм взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, проведення досудового розслідування групою слідчих тощо [283, с. 8–9].

У цьому контексті потрібно звернути увагу і на дисертацію Н. Л. Боржецької на тему: «Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми» (2016) [35]. Авторкою визначено поняття форми закінчення розслідування як встановленої кримінальним процесуальним законом, наповненої правовим змістом процедури (порядку) діяльності (роботи) слідчого, прокурора з участю в окремих процесуальних діях інших суб'єктів кримінального провадження, що здійснюється при наявності для цього фактичних і юридичних умов та підстав і, реалізуючись як завершальний етап досудового розслідування, закінчується складанням відповідного кінцевого процесуального акта-документа та зверненням з ним у встановлених законом випадках до суду.

У процесі опрацювання наукової літератури зацікавлення викликала і дисертація І. В. Канфуі на тему: «Правовідносини слідчого, прокурора та слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні» (2017). У роботі автор поставив за мету сформулювати нові та вдосконалити, по-перше, наявні теоретичні положення і правові засади здійснення кримінальної процесуальної діяльності слідчого, прокурора, слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні; по-друге, приділити увагу тим правовідносинам, що виникають, розвиваються і припиняються під час цієї діяльності. На цій підставі дослідником у якості мети визначено надання практичних рекомендацій щодо вирішення неврегульованих або суперечливих питань, які постають під час досудового розслідування. Серед дискусійних положень варто визнати аргументацію щодо необхідності виключити органи досудового розслідування з числа представників сторони обвинувачення та законодавчо закріпити їхній статус як самостійного учасника кримінального провадження. Така констатація науковцем зроблена зважаючи на поставлені перед органами досудового розслідування специфічні завдання щодо виявлення, дослідження та документування фактичних даних, які не лише обвинувачують, а й виправдовують особу [149, с. 24].

Крім цього, В. Г. Дрозд, здійснюючи вивчення теоретичних, законодавчих і прикладних питань правового регулювання досудового розслідування (2018), висвітлила організаційні аспекти вказаної стадії кримінального провадження через призму діяльності із забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування, а саме – процесуальну діяльність слідчого, прокурорський нагляд, судовий контроль застосування міжнародних правових стандартів [118, с. 212–293].

У цьому самому році В. В. Негановим у дисертації на тему: «Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні»

було розкрито такі питання: поняття ревізії як засобу збирання доказів і використання ревізій стороною обвинувачення, стороною захисту у доказуванні. Так, заслуговує на увагу теза науковця про те, що сторона обвинувачення у кримінальному провадженні застосовує такі основні форми процесуальної фіксації отриманих фактичних даних за результатами ревізії: висновки (акти) ревізії; протокол допиту ревізора як свідка; висновок судово-економічної експертизи, предметом дослідження якої є висновок (акт) ревізії; протокол огляду речей та документів, додатком до якого є копія висновку (акта) ревізії [261, с. 12].

Не можна оминути увагою дослідження, які присвячено міжнародному досвіду розслідування кримінальних правопорушень. Наприклад, чимало своїх праць Ю. М. Чорноус присвятила саме актуальним питанням розслідування та судового розгляду Міжнародним кримінальним судом справ про міжнародні кримінальні правопорушення, вплив міжнародних договорів і практики Європейського суду з прав людини на розвиток криміналістики в Україні (2020) [473, с. 93–101; 474, с. 77–90; 475]. Водночас М. С. Цуцкірідзе, розкриваючи теоретичні, правові та праксеологічні засади кримінальної процесуальної діяльності слідчого як невід'ємний елемент організації досудового розслідування (2020), розглянув засоби пізнавальної діяльності та взаємодію слідчого з іншими суб'єктами сторони обвинувачення, а також межі роботи в міжнародних слідчих групах під час пізнання обставин кримінального провадження [455, с. 249–304].

Крім цього, у процесі дослідження не можна ігнорувати і наукову працю І. М. Чемериса на тему: «Заходи забезпечення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених із використанням безготівкових операцій» (2020), у якій здійснено аналіз міжнародного досвіду протидії злочинам, що вчиняються із

застосуванням безготівкових операцій, який дозволив зробити висновок, що для досягнення налагодженого механізму протидії необхідно запозичення досвіду країн Європейського Союзу та США, де створені спеціалізовані органи для боротьби з такими злочинними діяннями та розроблено чіткий алгоритм дій щодо розслідування цих видів злочинних посягань. Поряд з цим установлено, що найефективнішим засобом протидії виступає швидке реагування і чітка взаємодія відповідних органів, які здійснюють досудове слідство. Визначено, що сутність заходів забезпечення кримінального провадження розкривається через зміст кожного окремого заходу, які передбачені чинними нормативно-правовими актами України, що багато в чому залежить від процесуальної діяльності учасників. На слушне переконання зазначеного вище науковця, головний зміст процесуальної діяльності слідчого, прокурора і суду – встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні. Без встановлення істини у справі не можна очікувати належного відправлення правосуддя [462].

Також вагомий внесок у розвиток кримінальної процесуальної доктрини здійснила Г. К. Тетерятник, монографія якої була присвячена кримінальному провадженню в умовах надзвичайних правових режимів (2021). Авторка виокремила і охарактеризувала елементи концептуальних основ кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів, запропонувала теоретичну модель правового режиму і тринітарно-синергетичну модель кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів, визначила фактори-детермінанти особливостей кримінального провадження в екстраординарних умовах та їх вплив на окремі інститути кримінального процесу, дослідила специфіку досудового розслідування та судового провадження в умовах надзвичайних правових режимів. Також було розроблено науково

обґрунтовані пропозиції з удосконалення чинного законодавства та практики його застосування [422].

Особливе значення має дисертаційне дослідження О. О. Кисельова на тему: «Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів» (2022) [153], в якому висвітлено стан наукового дослідження цього питання; основні поняття та терміни, які пов'язані з особливим періодом, надзвичайними ситуаціями, надзвичайним і воєнним станом; стан та методологію наукових досліджень щодо здійснення кримінального провадження, які пов'язані з особливим періодом, надзвичайними ситуаціями і воєнним станом; розкрито проблему взаємодії правоохоронних та інших органів, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень, учинені під час дії особливого періоду, надзвичайних ситуацій тощо. Крім цього, розглянуто особливості здійснення досудового розслідування кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів, а також виокремлено організаційно-тактичні особливості проведення деяких СРД.

Варто виокремити й інші найновіші розробки, які стали методологічним підґрунтям для вивчення проблем, що визначені в якості завдань нашого дослідження. У цьому контексті своєчасною й такою, що надає певні орієнтири для формування сучасної методики розслідування кримінальних правопорушень в бюджетній сфері, є комплексне дисертаційне дослідження Н. М. Татарина на тему: «Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень» (2023) [418, с. 3–4]. У роботі встановлено, що питання організації та планування, незважаючи на постійний науковий інтерес, досі залишаються дискусійними й невирішеними, у тому числі через постійне реформування системи органів досудового розслідування, зміни в нормативно-правовій

регламентації діяльності вказаних органів, розвиток комп'ютерних та інформаційно-телекомунікаційних технологій і їх активне запровадження в усі сфери суспільного життя, зокрема, в діяльність з виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Окрему групу інформаційних джерел, дотичних до методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, становлять дисертаційні дослідження, пов'язані із збиранням *доказів* і встановленням обставин, що підлягають *доказуванню*. Наприклад, наукова розробка Р. Ю. Савонюка на тему: «Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування» (2001), в якій здійснено розгляд процесуального становища та діяльності слідчого. У дисертації наведено низку положень і висновків, які розширюють і поглиблюють зміст, структуру та понятійний апарат теорії кримінального процесу [380, с. 7–8]. Автором цілком вірно підкреслено, що провідна роль слідчого в доказуванні в досудових стадіях визначається його вмінням всебічно, повно й об'єктивно встановити всі обставини, що становлять предмет доказування в кримінальній справі, правильно визначити його межі [380].

Звернемо увагу й на те, що В. М. Важинським у дисертації «Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов'язаних з ним злочинів в Україні» (2009) було визначено: кримінально-процесуальні засади доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва; предмет, елементи процесу та значення доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва; способи одержання, перевірки, оцінки і використання доказів у цих справах, а також особливості процесу доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва у порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів [49]

Крім цього, В. М. Ліщенком у монографічному дослідженні «Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах

про одержання хабаря» (2011) охарактеризовано особливості предмета доказування у справах про одержання хабаря на стадії досудового розслідування; поняття, елементи і суб'єктів доказування цих справ; розглянуто особливості провадження слідчих дій (допит, обшук, накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з каналів зв'язку, судова експертиза) у досліджуваних справах, а також визначено роль речових доказів у справах про одержання хабаря та значення протоколів слідчих дій, протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами ОРЗ та інших документів [225; 224]. Водночас, поряд з вагомим науковим внеском зазначених учених у вирішення процесуальних проблем слідчого як основного суб'єкта кримінальних процесуальних правовідносин, зроблені у дослідженнях висновки втратили актуальність з прийняттям КПК України в 2012 році. Натомість у наступному році було представлено дослідження П. П. Чеберяка на тему: «Збирання і оцінка доказів за кримінальними провадженнями про злочини у сфері економіки» (2013) [460].

Потрібно звернути увагу і на дисертаційну роботу О. В. Баганця на тему: «Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні» (2017), яку присвячену детальному вивченню таких питань, як: поняття доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні; обставини, що складають головний факт (подія прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; винуватість підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета) та доказові факти (обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують

особу підозрюваного, пом’якшують та обтяжують покарання; обставини, які є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, які є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності; розмір процесуальних витрат), і підлягають доказуванню стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні злочину, передбаченого ст. 368 КК України; слідчі розшукові дії (далі – СРД), негласні слідчі розшукові дії (далі – НСРД), що є типовими засобами отримання доказів стороною обвинувачення [12].

Під час узагальнення та вирішення проблем методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері неможливо залишити поза увагою і дисертаційне дослідження А. Ю. Спусканюка на тему: «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов’язані з проведенням державних закупівель» (2019) [394]. У роботі обґрунтовано, що особливості доказування у кримінальних провадженнях, пов’язаних з проведенням державних закупівель, науковцями не розкрито. Надано авторське бачення поняття доказування стороною обвинувачення у кримінальному провадженні про злочин, пов’язаний з проведенням державних закупівель, під яким розуміється процесуальна діяльність слідчого, детектива, прокурора щодо встановлення індивідуальних обставин вчинення цього кримінального правопорушення шляхом комплексного, повного збирання і використання доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших засобів.

Крім цього, варто зазначити і про наукові розробки *кримінально-правового* змісту, що були присвячені характеристиці та відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Наприклад, значний внесок у вирішення концептуальних питань кримінальної відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів зробив О. О. Дудоров у монографії:

«Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика» (2003). Ця наукова праця в розрізі нашого дослідження цікава, насамперед, тим, що в ній наведено детальну кримінально-правову характеристику злочинів у сфері господарської діяльності, відповідальність за які передбачена розділом VII Особливої частини КК України, а також надано їх авторську класифікацію. До того ж сам юридичний аналіз складів злочинів здійснюється із залученням положень господарського, фінансового та іншого регулюючого законодавства й правозастосовної практики. При цьому автором аналізується провідний зарубіжний досвід кримінально-правової протидії економічним злочинам. Окрему увагу дослідник приділив розгляду конкретних питань кваліфікації злочинів і проблем удосконалення вітчизняного кримінального законодавства [120].

Проблематику кримінальної відповідальності за нецільове використання бюджетних коштів досліджувала і О. Ю. Шиян (2017), яка окреслила історію розвитку відповідного негативного явища в суспільстві, надала кримінально-правову характеристику нецільовому використанню бюджетних коштів, розглянула спеціальні питання кримінальної відповідальності за цей вид злочину. У роботі зазначено, що складнощі кваліфікації ст. 210 КК України зумовлені вираженою бланкетністю її диспозиції. Саме тому авторкою запропоновано низку змін і доповнень щодо вдосконалення кримінального законодавства [492, с. 247–253].

Акцентуємо увагу і на дисертаційному дослідженні О. О. Константинова на тему: «Кримінальна відповідальність за видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону» (2021). У роботі проаналізовано теоретичні, методологічні та правові засади предмета дослідження. Здійснено історичний аналіз законодавства

України та порівняльно-правове дослідження норм КК зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за вказані протиправні діяння. Охарактеризовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 211 КК України, висвітлено особливості їх відмежування від суміжних кримінальних правопорушень. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, а також рекомендації щодо практики його застосування [187].

У контексті цього переліку наукових праць сучасним дослідженням є дисертація О. С. Семенових на тему: «Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням» (2024) [381]. Автором зазначено, що об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення становлять лише ті ознаки, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення та його об'єктивну сторону. До ознак складу, що характеризують об'єкт, належить характеристика видів об'єкта «за вертикаллю» та «за горизонталлю», предмет і потерпілий. До ознак складу, що характеризують об'єктивну сторону правопорушення, передбаченого ст. 210 КК України, належать різні форми суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, засоби та способи вчинення цього протиправного посягання. Обґрунтовано положення про іманентний вплив предмета протиправного посягання, передбаченого ст. 210 КК України, на констатацію і розуміння суспільно небезпечних наслідків у вигляді істотної шкоди, що неминуче настають у результаті його вчинення, виходячи з приписів ч. 2 ст. 11 КК України. Доведено, що

предмет цього кримінального правопорушення, як обов'язкова ознака об'єкта кримінально-правової охорони, дозволяє констатувати наявність істотної шкоди (незначної істотної та істотної) як суспільно небезпечного наслідку цього кримінального правопорушення, що є ознакою його об'єктивної сторони.

Окрему групу теоретико-праксеологічних джерел інформації становлять дослідження, присвячені *запобіганню* кримінальним правопорушенням. Так, у науково-практичному посібнику «Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів» (2011), підготовленому колективом у складі В. В. Кулакова, С. С. Мірошниченка, В. М. Руфанової, О. О. Титаренка та інших, розкрито кримінологічну та кримінально-правову характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів (рівень, структуру та динаміку цих злочинів, характеристику осіб, які їх вчинили, способи, окремі питання кваліфікації й детермінацію), а також запропоновано заходи запобігання їм (загальносоціальні та спеціально-кримінологічні, організацію прокурорського нагляду за додержанням законодавства в бюджетній сфері) [135].

Поряд з цим, досліджуючи проблематику запобігання нецільовому використанню бюджетних коштів в ЗСУ, О. М. Олійник (2015) розглянув незаконне використання бюджетних коштів як об'єкт кримінологічних досліджень, установив детермінанти цього негативного явища, запропонував основні напрями запобігання незаконному використанню бюджетних коштів. Науковець зазначав, що управління коштами, виділеними на потреби ЗСУ, має забезпечуватися застосуванням програмно-цільового методу формування й виконання бюджету ЗСУ, який він уважає загальновизнаною найбільш прогресивною технологією управління фінансовими ресурсами держави. Своєю чергою, автором незаконне

використання бюджетних коштів розділено на кілька груп: 1) незаконне використання у сфері закупівель товарів, оплати виконаних робіт і надання послуг; 2) незаконне використання під час будівництва та придбання на вторинному ринку житла для військовослужбовців ЗСУ; 3) незаконне використання у процесі оплати речового забезпечення й харчування; 4) незаконне використання, пов'язане з управлінням військовим майном та його використанням. За результатами узагальнення статистичних даних зроблено висновок, що переважна більшість бюджетних зловживань припадає на три основні напрями роботи військового відомства – утримання особового складу, закупівля й модернізація озброєння, будівництво службового житла. З'ясовано причину латентності цього виду злочину та зроблено висновок, що основними чинниками цього є: неналежний контроль, корупція, фахова підготовка злочинців. Як основні шляхи запобігання цьому небезпечному явищу О. М. Олійник розглядає: а) протидію корупції та її проявам; б) удосконалення нормативно-правового забезпечення; в) зміну пріоритетів соціально-економічної політики держави у воєнній галузі; г) удосконалення бюджетної політики у сфері оборони та підвищення фінансового контролю за діяльністю розпорядників бюджетних коштів; д) посилення ролі громадського впливу на законність бюджетного процесу [271].

Привертає увагу і дисертаційне дослідження Р. М. Соскова на тему: «Кримінологічна характеристика та запобігання органами прокуратури злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів» (2019) [390]. У роботі автором установлено, що за функціональним призначенням і колом повноважень система суб'єктів запобігання злочинності, пов'язаній з незаконним використанням бюджетних коштів, має наступний вигляд: державні органи, що визначають державну політику у сфері запобігання

злочинності, пов’язаній з незаконним використанням бюджетних коштів, та створюють і удосконалюють відповідну нормативно-правову базу (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України); державні органи, що здійснюють координаційну діяльності у сфері запобігання злочинам, пов’язаним з незаконним використанням бюджетних коштів (Рада національної безпеки і оборони); державні органи, що здійснюють правоохоронну діяльність у сфері запобігання цим злочинам (суд, прокуратура, Національна поліція України, Служба безпеки України тощо); державні органи, що не мають функціонального спрямування на запобігання злочинам, пов’язаним з незаконним використанням бюджетних коштів, але їхня діяльність впливає на запобіжні процеси (Державна казначейська служба України). Доведено, що незважаючи на суттєве звуження своїх функцій, органи прокуратури посідають важливе місце в системі суб’єктів загальносоціального запобігання злочинам, пов’язаним з незаконним використанням бюджетних коштів, оскільки здійснюють свою діяльність на двох рівнях: координаційному та правоохоронному.

Дотичними до проблематики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері також є напрацювання *вчених-адміністративістів*, зокрема, І. М. Проць на дисертаційному рівні дослідив адміністративну відповідальність за правопорушення в бюджетній сфері (2016). Учений проаналізував підстави й заходи адміністративної та фінансово-правової відповідальності за правопорушення в бюджетній сфері, суб’єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної та фінансово-правової відповідальності за правопорушення в бюджетній сфері, тощо [353].

Виокремимо також дисертаційне дослідження О. В. Герман на тему: «Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб’єктів протидії порушенням бюджетного законодавства» (2021) [88], де

запропоновано взаємодію суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства розглядати як діяльність кількох (не менше двох) суб'єктів протидії, які впливають один на одного та на бюджетну деліктність притаманними кожному із суб'єктів засобами і методами для досягнення спільної мети – обмеження кількості проявів порушень бюджетного законодавства до фінансово безпечного, соціально толерантного рівня. Поряд з цим автором наголошено, що протидія порушенням бюджетного законодавства передбачає діяльність уповноважених суб'єктів щодо формування державної політики у цій сфері (з визначенням координаційного механізму), попередження (виявлення і нейтралізація причин та умов), виявлення та припинення бюджетних деліктів, застосування заходів відповідальності й усунення негативних наслідків від їх учинення. Тобто, сама система суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства складається з вищих органів державної влади, які формують державну політику у цій сфері, судів, які за допомогою здійснення правосуддя впливають на бюджетну деліктність та її детермінанти, органів бюджетного контролю та правоохоронних органів, які безпосередньо і цілеспрямовано протидіють правопорушенням у бюджетній сфері. На нашу думку, варто погодитись із положенням автора про те, що наявність у системі протидії порушенням бюджетного законодавства суб'єктів, які належать до різних гілок влади, мають різне спрямування функціонування та різні завдання лише актуалізує питання їх взаємодії, зокрема так відбувається і під час розслідування кримінальних правопорушень.

Варто зазначити і про дисертаційне дослідження Ю. О. Оврамця на тему: «Адміністративно-правові процедури публічних закупівель в Україні» (2023), присвячене розробці науково обґрунтованих пропозицій оптимізації законодавчого забезпечення

адміністративно-правових процедур публічних закупівель з урахуванням воєнного стану в Україні й зближення національної правової системи з правовою системою Європейського Союзу. Запропоновано адміністративно-правове регулювання публічних закупівель визначати як цілеспрямований вплив норм адміністративного права на процес закупівель за державні кошти з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів повного виконання державою покладених на неї суспільством завдань і функцій [268].

У світлі сучасних досліджень варто також проаналізувати дисертаційне дослідження В. В. Повидиша на тему: «Адміністративно-правове забезпечення державного замовлення для обороноздатності України» (2023) [292]. У роботі розкрито адміністративно-правове забезпечення державного замовлення для обороноздатності, а також визначено напрями побудови нової моделі правового забезпечення оборонного замовлення. Встановлено, що в умовах геополітичних загроз необхідно підвищувати обороноздатність країни, що вимагає збільшення обсягів оборонних та інших закупівель. Означуване зумовлює необхідність удосконалення правового забезпечення цього процесу.

Таким чином, наукові праці перерахованих вище дослідників, становлять неабиякий теоретико-прикладний інтерес для цілей цього дослідження, позаяк, але, як було неодноразово зазначено, сформовані в них доктринальні положення виступають базою для роботи органів досудового розслідування, прокуратури та суду, а тому є значущими та своєчасними для нової методики розслідування кримінальних правопорушень в бюджетній сфері.

Наукові праці, в яких висвітлено теоретико-праксеологічні аспекти розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень, які можуть вчинятись у бюджетній сфері.

Відмітимо, що значний інтерес для вивчення складних злочинних операцій в бюджетній сфері, передусім, становить дослідження О. П. Бущана [47] на тему: «Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, скоєних шляхом кредитних банківських операцій» (1995). У дисертації вперше було досліджено криміналістичну характеристику кредитно-банківських злочинів і основних положень їх розкриття. У світлі завдань нашого дослідження заслуговує на увагу вирішення автором наступних завдань: вивчено положення теорії і практики банківського кредитування; досліджено документообіг в процесі кредитування; узагальнено нормативно-правові акти, регулюючі кредитно-банківську діяльність; на основі вивчення матеріалів кримінальних справ, судових експертиз, опублікованої слідчої практики встановлено механізм, способи скоєння і приховання кредитно-банківських злочинів, їх ознаки; розроблено криміналістичну характеристику кредитно-банківських злочинів та її елементи; систематизовано способи злочинів, їх ознаки як сліди скоєних вчинків, які використовуються для їх виявлення і розкриття; визначено основні криміналістичні положення розгляду матеріалів про ознаки кредитно-банківських злочинів та їх розкриття; розроблено рекомендації щодо висунення версій, планування розслідування; виокремлено особливості провадження слідчих дій (огляд документів, судові експертизи) і тактичних операцій. Утім, зазначені питання, враховуючи докорінне реформування кримінального процесуального законодавства, потребують додаткового вивчення [47].

Крім цього, однією з перших у цій класифікаційній групі досліджень потрібно вважати також монографію А. Ф. Волобуєва на тему: «Проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва» (2000), в якій розкрито криміналістичну

характеристику кримінальних правопорушень, її зв'язок з кримінально-правовою і кримінологічною характеристикою та запропоновано їх використання в окремій методиці розслідування. Також розглянуто проблемні питання побудови окремих криміналістичних методик, що не знайшли однозначного вирішення в теорії, у тому числі пов'язаних з підгалузями промислового та житлового будівництва. Значну увагу приділено способам розкрадань з використанням правового статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Надано характеристику предмета розкрадання, умов учинення кримінальних правопорушень у сфері підприємництва та суб'єктів розкрадання майна, розкрито механізми легалізації та використання грошових коштів, одержаних злочинним шляхом. Установлено особливості слідів (джерел доказів) розкрадання майна та кримінальних правопорушень, що пов'язані з ними. Визначено типові завдання, засоби їх вирішення на початковому етапі розслідування розкрадань майна та пов'язаних з ними кримінальних правопорушень у сфері підприємництва, розкрито слідчі ситуації і відповідні їм комплекси процесуальних та інших дій [77].

Методологічне підґрунтя з досліджуваного напряму було сформовано і в багатьох інших наукових та навчально-методичних виданнях, зокрема, у монографії В. П. Корж «Теоретичні основи методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері економічної діяльності» (2002). Авторкою запропоновано слідами злочинної діяльності у сфері економіки вважати документи в електронному вигляді. На думку дослідниці, типовими слідами злочинної діяльності є викривлення комп'ютерної інформації, що відображає виробничо-господарські операції суб'єкта підприємницької діяльності; неправильне ведення бухгалтерського обліку в електронному варіанті; знищення комп'ютерного запису, що зберігається на магнітних носіях

інформації; збійні ситуації, що спричинили знищення інформації нібито через помилки в роботі програмного забезпечення комп'ютера тощо [189].

У цьому контексті потрібно відразу зазначити, що у 2005 р. в Національній академії внутрішніх справ І. І. Попович захистила дисертаційне дослідження на тему: «Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів», другий розділ якої присвячено розгляду низки важливих питань, що мають відношення до методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме: було розкрито проблеми використання криміналістичних знань у процесі дослідження банківських розрахункових документів, виявлення підроблення у процесі їх огляду, сучасні можливості експертного дослідження документів, показано шляхи удосконалення захисту документів від їх підроблення з метою запобігання кримінальним правопорушенням [303].

Варто згадати, що окремі аспекти нашого дослідження були предметом розгляду і Р. С. Довбаша (2009), розробника методики розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним відшкодуванням податку на додану вартість (далі – ПДВ), яку науковець відніс до числа позавидових, що об'єднує дві технології злочинної діяльності: а) дії службових осіб суб'єкта підприємницької діяльності, що спрямовані на мінімізацію податкових зобов'язань щодо сплати ПДВ (ухилення від оподаткування); б) штучне формування податкового кредиту з ПДВ з метою безпідставного відшкодування з державного бюджету та подальшого привласнення коштів (розкрадання). На переконання автора, якщо перша технологія характерна для податкових злочинів, то другу можна віднести до бюджетної сфери [108].

Дотичною до змісту поставлених завдань дослідження є також дисертація О. Д. Калаянової на тему: «Застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті злочинів у сфері господарської діяльності» (2010) [146]. Дисертанткою здійснено розроблення теоретичних положень щодо сутності застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті кримінальних правопорушень, учинених у сфері господарської діяльності, а також визначено місце і роль спеціальних знань у трансформації оперативно-розшукової інформації в доказову та обґрунтовано необхідність участі експерта в розробленні й реалізації тактичних операцій на початковому етапі виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, а також здійснено класифікацію підстав для застосування спеціальних знань.

Водночас варто зауважити, що з часів здобуття Україною незалежності чималу кількість робіт було присвячено саме проблематиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, і це не випадково, оскільки, з трансформацією законодавчих механізмів регулювання різних господарських, банківських та інших операцій значно активізувалися спроби вчинення злочинних дій щодо коштів, майна тощо. Наприклад, праця А. Б. Балоня була присвячена методиці розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень (2015), а дослідження у тому ж самому році С. С. Кулика – розслідуванню привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Авторами розглянуто особливості проведення допиту, обшуку, огляду, судових експертиз по злочинах, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень [14]. Також С. С. Куликом

досліджено окремі питання проведення ревізій під час досудового розслідування вказаних кримінальних правопорушень [218].

Також важливе значення для розуміння окремих аспектів досліджуваної проблеми має докторська дисертація Л. І. Аркуші на тему: «Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності» (2011). У цій вагомій праці розкрито питання, що мають значення для діяльності правоохоронних органів з протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, зокрема окреслено сутність технології здійснення легалізації доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності з урахуванням сучасних умов, з'ясовано особливості функціонування злочинних організацій, напрями виявлення легалізації доходів та виокремлено особливості організації взаємодії суб'єктів, що здійснюють виявлення фактів легалізації злочинних доходів, висвітлено проблеми інформаційно-аналітичного забезпечення протидії кримінальним правопорушенням [11].

Окремі питання нашого дисертаційного дослідження були предметом розгляду О. В. Воробей в процесі наукової розвідки на тему: «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з діяльністю конвертаційних центрів» (2019) [83], в екскурсі якої надано рекомендації щодо взаємодії слідчого з представниками підрозділів Національної поліції України та Міжнародної організації кримінальної поліції в Україні (Інтерполу), Служби безпеки України, Національного банку України, Фонду державного майна України, Антимонопольного комітету України, Державної аудиторської служби України, експертних установ, органів нагляду; спеціалістами різних галузей знань (у галузі бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного

забезпечення) тощо під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів.

Серед інших ретроспективних наукових праць, що тим чи іншим чином дотичні до змісту предмета цієї дисертації, звертає на себе увагу дослідження С. О. Журби на тему: «Криміналістична характеристика та розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства» (2020). Так, у роботі здійснено аналіз правових, теоретичних та організаційно-тактичних засад криміналістичного забезпечення розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства з огляду на нормативні положення кримінального процесуального законодавства. На основі міждисциплінарного підходу (аналізу теоретичних положень криміналістики, кримінального процесу, блоку економіко-правових дисциплін) визначено криміналістичну категорію «кримінальні правопорушення у сфері житлово-комунального господарства», що становлять однорідну групу суспільно-небезпечних діянь проти власності, у сфері господарської діяльності та у сфері службової та професійної діяльності, пов’язаної з наданням житлово-побутових послуг, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об’єднань громадян, проти безпеки виробництва. В основу їх систематизації покладено комплекс спільних ознак особи правопорушника, обстановки і предмета посягання, слідоутворення та специфічних засобів збирання і використання доказів [130].

Натомість М. В. Беззубенко презентував дисертаційне дослідження на тему: «Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов’язкове державне

пенсійне страхування» (2021), в якій зазначено, що способи вчинення кримінальних правопорушень, зазвичай, повторюються. Злочинець діє в аналогічних умовах, він має соціальні та психологічні типові риси, використовує певні знаряддя і засоби, а саме розслідування здійснюється відповідно до певної періодизації [25].

У світлі сучасних наукових досліджень значущими є положення дисертації І. В. Пашинської на тему: «Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності» (2023). У роботі встановлено, що організована злочинність використовує великий діапазон сучасних цифрових технологій і віртуальних активів у сфері господарської діяльності, за допомогою яких злочинці: здійснюють приховування реальних доходів, а також доходів і прибутків їх підприємств шляхом виведення активів у криптовалюту; створення нелегального експорту капіталів за допомогою Інтернет–платформ (казино, лото тощо); одержують тіньові доходи шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги; підпорядковують собі міжнародні й національні криптовалютні біржі, обмінні пункти тощо. На підставі проведеного аналізу поглядів науковців і слідчої практики авторкою виокремлено три загальні категорії організованих злочинних технологій у сфері господарської діяльності, а саме: а) «економічні розкрадання», які полягають у вчиненні службовими і матеріально-відповідальними суб'єктами підприємницької діяльності корисливих посягань, спрямованих на заволодіння державним або комунальним майном, бюджетними коштами тощо; б) кримінальні правопорушення організованих угрупувань корупційної спрямованості, що включають різні зловживання службових осіб у сфері господарської діяльності; в) кримінальні правопорушення, вчинені організованою злочинністю,

пов’язані з порушеннями законодавства в сфері господарської діяльності [287].

Наукові праці, в яких безпосередньо досліджувались проблемні питання криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Загалом формування методик досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері умовно охоплює два історичні періоди. Перший (радянський) – містить вивчення практики, характерної для бюджетної системи та функціонування економічних і фінансових інститутів за часів командно-адміністративної планової роботи. Враховуючи, що вся економічна діяльність була зосереджена в руках держави, то в наукових працях того часу значна увага приділялась лише розробці методик розслідування розкрадань в окремих галузях і підгалузях господарської діяльності – промисловості, будівництві, торгівлі, сільському господарстві, лісовому, рибному господарстві тощо. Однією з таких підгалузей була визначена і сфера грошового обігу в бюджетних організаціях, відповідно до якої і розроблювалась криміналістична методика [410, с. 66].

Другий (пострадянський) – стосується часового проміжку починаючи з 1990-х рр., коли в Україні тільки розпочався процес формування правових та організаційних засад бюджетного законодавства, й дотепер. Тобто, ситуація кардинально змінилась після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік і формування ринкових економік у державах, які раніше були союзними республіками. У зв’язку з бурхливим розвитком підприємництва, роздержавленням основної частки майна і зміни підходів до організації господарської діяльності бюджетних установ виникли абсолютно нові схеми злочинних посягань на бюджетні ресурси держави. Тому перед наукою постали нові питання,

проблеми і завдання. Проте й нині в криміналістичній літературі представлені розробки, які з плином часу втратили свою актуальність, або лише окреслюють коло наукових і практичних проблем у зв'язку з необхідністю забезпечення протидії бюджетній злочинності [485].

В означуваній рубриці варті уваги дослідження Н. М. Внукової «Основи фінансового моніторингу фінансових послуг» (2009) [278]. Окрім того, було напрацьовано методики протидії підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю злочинам у бюджетній сфері. Наприклад, у наукових джерелах було запропоновано схему відпрацювання видатків державного бюджету на центральному та регіональному рівнях оперативними підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю: 1) моніторинг розподілу бюджетних призначень за головними розпорядниками (Державна казначейська служба – щомісячно); 2) моніторинг розподілу видатків бюджету за головними розпорядниками (галузевий принцип). З'ясування способу освоєння коштів (централізовані закупівлі, передача бюджетних призначень розпорядникам нижчого рівня). Встановлення фактичного отримувача бюджетних коштів – постачальника товарів, робіт, послуг. Моніторинг наявності попередніх угод суб'єкта господарювання з бюджетними організаціями («Вісник державних закупівель» – постійно); 3) щотижневе узагальнення інформації та опрацювання за базами Державної податкової адміністрації, митниці, пенсійного фонду з метою встановлення схеми виводу та привласнення бюджетних коштів; 4) формування завдання територіальним підрозділам; 5) контроль за виконанням. Узагальнення та підготовка звіту [53, с. 46–47].

Також варто відзначити методики, запропоновані В. В. Дараганом у монографії «Протидія злочинам у сфері державних

закупівель підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю» [99], а також іншими науковцями [351], й виокремити з цього числа навчальний посібник «Протидія економічній злочинності», виданий в Національному університеті внутрішніх справ, у якому розглядаються питання щодо поняття й класифікації документів, які використовуються при вчиненні кримінальних правопорушень у господарюванні, проблемні питання організації взаємодії між правоохоронними і контролюючими органами України в боротьбі з економічною злочинністю. Поряд з цим висвітлюються важливі питання, що віднесені до методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, зокрема заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем, підробки документів, легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом та ін. Безпосередньо проблеми розкриття й розслідування кримінальних правопорушень з урахуванням диференційованого підходу автори не розкривають, але у кожному випадку розгляду проблемних питань початкового етапу розслідування йдеться про використання тих матеріалів, які отримані правоохоронними органами і які стали поштовхом для порушення кримінальної справи (кримінального провадження) [350].

Потрібно відмітити, що у цьому ж Університеті (Академії) Р. Л. Степанюк захистив кандидатську дисертацію на тему «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства» (2004). Дисертація містить низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, які сформульовані з урахуванням механізму бюджетних кримінальних правопорушень й практики їх виявлення та розслідування. У праці досліджено особливості аналізу та оцінки первинного матеріалу в стадії порушення кримінальної справи, типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування, відповідні їм завдання

розслідування і комплекси слідчих дій та ОРЗ [404]. Однак окремої уваги потребує дисертація Р. Л. Степанюка на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України» (2012) [410], оскільки в роботі з позицій криміналістики обґрунтовано доцільність розгляду бюджетної сфери як своєрідної області діяльності, пов'язаної з формуванням, розподілом і використанням бюджетних коштів, розпорядженням іншим державним, комунальним майном; виокремлено злочини, характерні для цієї сфери, встановлено їхні ознаки і розглянуто співвідношення з економічними злочинами як окремого та загального. Також запропоновано криміналістичну класифікацію злочинів у бюджетній сфері України залежно від типу економічної діяльності, її галузі, кримінально-правової кваліфікації діянь, масштабу злочинної діяльності. Поряд з цим сформовано криміналістичну класифікацію окремих методик розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, у зв'язку з чим диференційовано міжвидові, комплексні, видові та підвидові криміналістичні методики. Крім цього, охарактеризовано правову, наукову та інформаційно-практичну основи як принципи формування методик, а також правові, наукові та практичні джерела їх побудови.

Надалі В. А. Нечитайло захистив дисертацію на тему «Розслідування нецільового використання бюджетних коштів» (2014), у якій визначено місце нецільового використання бюджетних коштів у структурі кримінальних правопорушень, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства, доведено зв'язок цієї категорії з іншими спорідненими кримінальними деліктами (ст. ст. 191, 211, 222, 364 та 366 КК України) та розкрито зміст злочинних технологій підготовки, вчинення та приховування нецільового використання коштів державних і місцевих бюджетів за

пріоритетними галузями економіки (у будівництві, реконструкції та ремонті державних об'єктів, житлово-комунального й дорожнього господарства, у медичній і соціальній сферах, агропромисловому комплексі). Теоретико-прикладною є запропонована автором класифікація безпосередніх способів нецільового використання бюджетних коштів, їх ознак як предмета та матеріальних слідів цього кримінального правопорушення. Окрім того, у дисертації розглянуто питання щодо організації розслідування нецільового використання бюджетних коштів на початковому етапі (виявлення нецільового використання, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами, типові слідчі ситуації та програми дій слідчого) та проведення СРД під час розслідування (допит свідків і підозрюваних, призначення судових експертиз тощо) [262].

У цьому ж році предметом дослідження В. В. Кікінчука стала методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. Науковець дає криміналістичну класифікацію та характеристику таких злочинів, характеризує початковий і наступний етапи розслідування, описує особливості тактики проведення окремих СРД (обшуку, огляду документів, допиту, призначення судових експертиз). Серед здобутків автора варто назвати класифікацію злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів (за сферою, суб'єктом, кількістю учасників, ступенем організації злочинної діяльності), включення в криміналістичну характеристику та розгляд таких елементів, як типові способи й сліди злочину, предмет та обстановка, особа злочинця. Автор переконаний, що під час проведення СРД важливим є використання різних тактичних прийомів, тому пропонує обов'язково призначати судово-економічну експертизу, а також розглядає ситуації, коли виникає потреба в призначенні почеркознавчої та будівельно-технічної експертиз [154].

Акцентуємо увагу і на дисертаційному дослідженні А. М. Меденцева на тему: «Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель» (2015), в якій ученим, зокрема, розкрито особливості проведення обшуку, під час якого виявляються та вилучаються такі види документів: документація конкурсних торгів; установчі документи підприємства-переможця конкурсних торгів; договори, укладені замовником з підприємством-переможцем конкурсних торгів щодо закупівлі товару, робіт чи послуг, які закуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі; документи, що засвідчують якість закупленого товару (сертифікати якості тощо); бухгалтерські (фінансові) документи, які засвідчують оплату закупленого товару; документи, що визначають статус і повноваження осіб, причетних до правопорушень при здійсненні державних закупівель [241, с. 11]. Крім цього, у розрізі висвітлення означуваної тематики варто вказати і на дисертаційне дослідження Т. О. Часової на тему «Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час протидії злочинам у сфері державних закупівель» (2015), в якому запропоновано удосконалити основні напрями взаємодії правоохоронців під час виявлення та розслідування злочинів [459].

Варто додати, що Ю. С. Доліновський теж дослідив особливості виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються під час здійснення публічних закупівель, але виключно у сфері охорони здоров'я (2018). Так, у роботі охарактеризовано заходи оперативно-розшукових підрозділів із виявлення документів про виконання договірних умов державних закупівель і свідків, яким відомо про обставини вчинення злочинів; визначено алгоритм взаємодії оперативних підрозділів з органами Державної аудиторської служби України під час виявлених розкрадань бюджетних коштів у процесі публічних закупівель у сфері охорони здоров'я; розкрито особливості проведення СРД (обшук, огляд документів, допит і призначення

судових експертиз) та НСРД [114; 111, с. 155–157; 112, с. 441–448; 113, с. 226–229; 116, с. 69–73].

Своєю чергою, особливості методики розслідування розкрадань бюджетних коштів у вугільній промисловості вивчав О. Ю. Камишанський (2018), який окреслив сучасний стан і теоретичну розробленість цієї проблеми, запропонував криміналістичну характеристику злочинів, проаналізував типові слідчі ситуації і версії, що виникають під час розслідування, розкрив особливості проведення СРД та використання спеціальних знань. Науковець зазначає, що вугільна галузь є найбільш проблемною, оскільки, з одного боку, вона є основним джерелом забезпечення національної економіки власними енергоресурсами, а з іншого – через невисокий технічний рівень є недостатньо конкурентоспроможною, важко адаптується до ринкових умов господарювання й потребує вагомої державної підтримки (собівартість видобутку вугілля є досить високою). До цікавих наукових здобутків цієї праці можна віднести те, що суб'єкта учинення досліджуваного злочину класифіковано на дві групи (перебувають у штаті підприємства та поза штатом), які, своєю чергою, поділено на відповідні підгрупи. До характерних матеріальних слідів злочину науковець відносить такі документи: заяву про працевлаштування, наказ про прийняття на роботу, трудову книжку, копію диплому про освіту, угоду на обслуговування розрахункового карткового рахунку, пластикову картку, табель обліку робочого часу, файли, які передаються в банк, файли бухгалтерії та банку про податкові та неподаткові відрахування, файли банку про рух коштів тощо [148].

Близькою до змісту цього дослідження є теоретична розвідка і В. А. Лилика з теми «Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами» (2019) [220]. Автором обстоюється думка про те, що протидія

злочинам у бюджетній сфері й надалі повинна залишатися пріоритетним завданням забезпечення економічної безпеки держави. На підставі аналізу наукової літератури, законодавства та судово-слідчої практики науковцем до основних елементів криміналістичної характеристики нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами, віднесено: предмет посягання, типові спосіб вчинення злочину, особу злочинця та сліди злочину. Також з-поміж іншого виокремлено три типові слідчі ситуації, що виникають на початковому етапі розслідування нецільового використання бюджетних коштів, окреслено стратегічне, проміжні й тактичні завдання для кожної ситуації, а також запропоновано алгоритм дій слідчого, спрямований на вирішення цих завдань. Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на розв'язання слідчих ситуацій. З урахуванням загальнотеоретичних положень криміналістики про систему слідчих версій запропоновано загальні та окремі типові версії, які може висувати й перевіряти слідчий.

Під час вирішення проблем методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері неможливо залишити поза увагою і дисертаційне дослідження В. А. Бідняка (2020), де висвітлено способи вчинення зазначених правопорушень і надано їх класифікацію; досліджено дефініцію спеціальних знань, форми та коло суб'єктів їх використання, слідову картину вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з державним фінансуванням; окреслено проблемні питання, що стосуються участі спеціаліста під час проведення процесуальних дій у процесі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії. Крім цього, увагу зосереджено на призначенні та проведенні окремих класів судових експертиз, які є необхідними для формування доказової бази на стадії досудового розслідування [27].

Теж саме стосується і дисертаційного дослідження О. П. Нікітінського «Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами у сфері охорони здоров'я» (2021). Проведений автором аналіз стану розслідування правопорушень, вчинених у бюджетній сфері охорони здоров'я під час проведення бойових дій, дав підстави констатувати такі характерні риси: стабільно негативна тенденція до зростання розмірів правопорушень, вчинених у бюджетній сфері охорони здоров'я; збереження значної питомої ваги цих злочинів у структурі корисливої злочинності; груповий характер злочинних проявів, серед яких більшу половину становлять правопорушення, які вчиняються на організованій і професійній основі, що пов'язані з розкраданням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я. Зазначено, що труднощі розслідування правопорушень, вчинених у бюджетній сфері охорони здоров'я, пов'язані з тим, що підготовка та вчинення цих злочинів носить, як правило, організований характер з використанням електронно-оптичних пристроїв. Ретельна підготовка до вчинення злочину полягає у підборі засобів вчинення правопорушення; визначенні кількості осіб, які беруть участь у цьому, наявності корумпованих зв'язків; приховуванні слідів злочину; приховуванні знарядь злочину [266, с. 3].

Схожу інтерпретацію щодо розслідування кримінальних правопорушень в окремих сферах та галузях має і дисертаційне дослідження О. В. Сари на тему: «Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва» (2023). У дисертації здійснено науковий пошук, у результаті якого запропоновано методику розслідування, основними елементами останньої визначено: криміналістичну характеристику; обставини, що підлягають встановленню, типові слідчі ситуації, завдання і засоби їх вирішення на початковому етапі

розслідування; планування та організацію розслідування кримінальних правопорушень; тактичні особливості окремих СРД та використання спеціальних знань [374].

Варто звернути увагу і на дисертаційне дослідження Ю. І. Харкевича на тему «Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії» (2024) [453]. У роботі автором досліджено концептуальні положення криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії, сформовано теоретичні положення та надано практичні рекомендації, зокрема, охарактеризовано особу правопорушника; актуалізовано способи вчинення зазначених кримінальних правопорушень і типову слідову картину як елементи криміналістичної характеристики. З'ясовано особливості відкриття кримінального провадження та обставини, що підлягають встановленню; окреслено типові слідчі ситуації та версії щодо встановлення осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення. Висвітлено особливості проведення обшуку, огляду, допиту за цією категорією кримінальних проваджень. Сформульовано пропозиції щодо НСРД й для встановлення обставин події правопорушення; окреслено можливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії.

За допомогою методів наукового пізнання, актів законодавства, судової практики та досягнень правничої науки І. М. Брегін проаналізував проблеми протидії порушенням бюджетного законодавства підрозділами Національної поліції України [40]. Автором обґрунтовано, що у системі суб'єктів протидії порушенням

бюджетного законодавства підрозділи Національної поліції, серед яких найбільшим обсягом повноважень наділені підрозділи Департаменту стратегічних розслідувань і слідчі підрозділи, належать до групи правоохоронних та антикорупційних органів (суб'єкти правозастосування), які на спеціальному рівні здійснюють функції щодо профілактики, припинення, проведення оперативно-розшукових заходів, розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, віднесених до підслідності поліції. Проведення цих заходів характеризується не лише попереджувальним впливом на умови та причини такого делікту, як привласнення, розтрата бюджетних коштів або заволодіння ними шляхом зловживання службовим становищем, але й сприяють усуненню детермінант інших порушень бюджетного законодавства [41, с. 30–33; 38, с. 86–90; 39, с. 232–235].

Становлять науковий інтерес кандидатські дисертації, в яких розглядались проблемні питання використання спеціальних знань, приміром, дослідження В. Л. Діденко на тему: «Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері» (2024). Автором зазначено, що неврегульованість інституту спеціальних знань кримінально-процесуальним законодавством породжує неоднозначні підходи до визначення основоположних понять, форм, видів, суб'єктів використання. Висвітлено форми використання спеціальних знань, їх узгодження з кримінально-процесуальним законодавством, а також проблемні питання, що виникають під час їх застосування слідчим. Зосереджено увагу на тих формах використання спеціальних знань, які мають вагоме значення для досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері з урахуванням їх різноманітності. Обґрунтовано використання спеціальних знань у наступних формах: залучення спеціаліста для проведення процесуальних дій, залучення

експерта для проведення експертиз, допит експерта, консультаційна допомога, відомчі перевірки, обліково-довідкова допомога [104, с. 4].

Варто додати, що низку актуальних проблем розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері досліджено й на рівні наукових статей [55, с. 55–56; 253, с. 155–157; 368; 406, с. 659–664; 411, с. 154–161; 412, с. 977–981; 481, с. 234–237], однак у цих працях залишено без уваги багато криміналістичних аспектів, натомість здебільшого розглянуто кримінально-правові, кримінологічні, процесуальні та оперативно-розшукові можливості протидії кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері. Водночас кожне з досліджуваних діянь має свої особливості, що обумовлюють специфіку його розслідування. До того ж технології цих протиправних посягань зазнають постійних змін з розвитком не лише новітніх технологій, але й у зв'язку з реформуванням кримінального, кримінально-процесуального та бюджетного законодавства.

Таким чином, здійснено огляд та класифікацію важливих у розрізі наукового пошуку, спрямованого на розробку нової методики розслідування кримінальних правопорушень, дисертаційних і монографічних праць, посібників, періодичних видань тощо з публічного управління та адміністрування, кримінального права, кримінології, кримінального процесу, теорії ОРД, і звичайно, криміналістики. З'ясовано, що у відповідних наукових публікаціях, підхід до вирішення та формування висновків з означуваних питань відбувався доволі поверхнево, або надто вузько за окремими видами (групами) кримінальних правопорушень, або занадто широко щодо загальних проблем криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування кримінальних правопорушень (злочинів) чи проблем техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного та методико-криміналістичного забезпечення протидії злочинності, зокрема,

організованій, у тому числі й за допомогою висвітлення великої кількості теоретичних положень. При цьому сам обсяг відповідних досліджень, зазвичай, теж доволі масивний. У результаті чого практичним працівникам складно швидко виокремити вважливу й корисну для себе інформацію. Саме тому, як до того ж запевнили і опитані нами респонденти (зокрема, слідчі, оперативні працівники), такі праці досить часто залишаються поза увагою службових осіб правоохоронних органів (досудового розслідування, прокуратури та суду), а висвітлені в них положення й важливі рекомендації не знаходять активного практичного впровадження вказаними суб'єктами (71,2 %). Проте наведене жодним чином не зменшує їх наукову та практичну цінність, а тільки вказує на недосконалість механізму адаптації наукових розробок до потреб практики.

Водночас комплексне дослідження, яке дало б змогу розв'язати низку невирішених наукових і практичних завдань (зокрема, опитані правоохоронці, назвали такі основні причини, що негативно позначаються на діяльності органів досудового розслідування: недосконалість чинного законодавства (100 %); відсутність узагальненої слідчої та судової практики (50,2 %); особлива складність розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (48 %); несприятливі умови службової діяльності в окремих підрозділах правоохоронних органів (37,5 %)); відсутність сучасних методик розслідування (67,1 %); неоднозначну судову практику щодо юридичної оцінки діянь, які потрібно вважати нецільовим використанням бюджетних коштів (22 %) тощо)), а також надати рекомендації щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, нині відсутнє, а відтак, в умовах війни, докорінних змін законодавства й правозастосовної практики, розробка науково-обґрунтованих криміналістичних і процесуальних положень, з визначенням шляхів вирішення низки суміжних фундаментальних й

прикладних проблем з обраної тематики дослідження, набуває особливого безпекового значення та потребує вироблення ефективних шляхів оптимізації.

1.2 Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування

Криміналізація бюджетної сфери загрожує національній безпеці держави, підриває довіру громадян до державних інституцій і демократичних цінностей, спричиняючи занепокоєння в суспільстві та критичні оцінки міжнародних експертів. Військові, економічні та політичні процеси, що відбуваються в країні, впливають на характер злочинності у бюджетній сфері − змінюється її структура, механізми та способи вчинення кримінальних правопорушень. Суттєві вади має й бюджетне планування. Заплановані показники надходжень переважно надто оптимістичні, тоді як численні видатки часто недооцінюються. Це спричиняє ризик невиконання затвердженого бюджету, накопичення нової заборгованості, провокує проведення негрошових розрахунків, секвестрування, посилення тиску на працюючі підприємства тощо. Поряд з цим суспільно небезпечні діяння не лише ускладнюють весь бюджетний процес, а й безпосередньо посягають на унормовані правовідносини щодо формування, розподілу та використання коштів, необхідних для реалізації функцій держави [135, с. 11].

Ускладнює ситуацію поширення корупції, недосконаліть законодавчої бази, а державні органи, які створені для регулювання бюджетної дисципліни, не координують свої дії, що спричиняє певне

дублювання функцій та знижує результативність контрольної діяльності. За відповідних умов питання захисту національних інтересів держави набуває особливого значення.

Характерними ознаками злочинності в бюджетній сфері, що розвивається в надрах державного управління, є високий рівень латентності, динамічність і швидка адаптація до нових умов та норм бюджетного законодавства, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі злочинного промислу під структурно-функціональним прикриттям, застосування численних засобів і методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів та фіктивних підприємств.

Необхідно звернути увагу, що кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, які вчиняються з використанням фіктивних підприємств та підставних суб'єктів підприємницької діяльності, набули масштабів, що становлять дедалі більшу загрозу економічній безпеці України, позаяк, але ця злочинна технологія виведення капіталів використовується майже в усіх базових галузях економіки – оборонно-промисловому та паливно-енергетичному комплексі, на транспорті, у вугільній й металургійній промисловості, сільському, водному та лісовому господарстві тощо.

На наше переконання, поширеність фіктивного підприємництва зумовлена насамперед декриміналізацією відповідної статті КК України, яка свого часу передбачала відповідальність за це діяння, а також тим, що в Україні поки що не створено концепції протидії тінізації фінансово-економічних процесів [160, с. 245–251]. Фіктивні підприємства використовують як організовані групи для отримання (виведення) кримінальних доходів, так і «прозорі» легальні підприємці для приховування прибутків від оподаткування [29; 223].

Правоохоронна практика свідчить, що на етапі підготовки до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері злочинці здійснюють державну реєстрацію фіктивних підприємств, або придбання вже зареєстрованих фірм. Підготовку документів, необхідних для такої реєстрації, зазвичай, здійснюють кваліфіковані юристи. Однак кінцева роль відведена «чорним нотаріусам», які завіряють підписи «засновників» на проданих (загублених) громадянами, або підроблених паспортах, не перевіряючи їх автентичність [251].

Усі фіктивні підприємства мають однакові цілі й завдання та різняться лише способом легалізації. Тому важливим для характеристики фіктивного підприємництва є визначення типів відповідних суб'єктів [251]. До першого належать підприємства, що повністю дотрималися порядку реєстрації, зокрема перекуплені фірми. Ідеться про «буферні підприємства» («фірми-прокладки», «транзитні підприємства»), що не несуть значних податкових навантажень. Вони документально оформлюють отримання незначного доходу, є посередниками між реальним суб'єктом підприємництва та фіктивною фірмою. Тіньовий дохід (від 2 % до 40 %) вони отримують від суми угоди. На розрахункових рахунках цих підприємств накопичуються грошові кошти, що надійшли від фіктивних фірм. До другого типу – підприємства, що не пройшли державної реєстрації або зареєстровані в податковому органі з порушенням законодавства. Засновниками цих фірм, зазвичай, є підставні особи (студенти, пенсіонери, інваліди, безробітні тощо), які не причетні до фактичної діяльності підприємства. Зазначені особи за незначну винагороду погоджуються зареєструвати на своє ім'я юридичну особу (здебільшого не усвідомлюючи протиправного характеру своїх дій). Після виконання всіх необхідних формальностей для постановлення підприємства на податковий

облік, відкриття рахунків у банківських установах, відповідних осіб усувають від контролю за діяльністю новоствореної фірми [251].

Водночас серед визначних рис кримінальних правопорушень у бюджетній сфері варто виокремити і значні обсяги капіталу, здобутого злочинним шляхом. Ураховуючи високий рівень латентності, загальна кількість виявлених кримінальних правопорушень відображає не тільки об'єктивне становище, а й безпосередньо рівень активності правоохоронних органів. Потрібно додати, що на динаміку статистичних показників впливають і законодавчі зміни в бюджетній сфері (підвищення рівня мінімальної заробітної плати, податкової соціальної пільги, «порогу» кримінальної відповідальності тощо). Однак офіційна статистика не дає змоги поки що одержати достовірні дані про стан і структуру цього деструктивного явища.

Разом з тим сьогодні бракує єдиного загальноприйнятого універсального визначення поняття «кримінальні правопорушення у бюджетній сфері». О. О. Титаренко та В. М. Руфанова слушно зауважують, що поряд з поняттям «злочини, які пов'язані з незаконним використанням бюджетних коштів», вживаються й інші, близькі за значенням, а саме: «злочини, які вчиняються у бюджетній сфері», або «пов'язані з порушенням законодавства про бюджетну систему», чи «злочини, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства», що свідчить про відсутність єдиного концептуального підходу до визначення їх змісту [135, с. 7].

Розмаїття позицій учених та юристів-практиків зумовлене, переважно, розходженнями у характері розв'язуваних авторами теоретичних і прикладних завдань, а також методологією та методикою дослідження. Наприклад, у різних міжгалузевих дослідженнях науковці визначають бюджетну безпеку як: стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу

доходів і видатків державного й місцевих бюджетів [286, с. 74]; стан захищеності й забезпечення життєво важливих фінансових інтересів особи, суспільства, держави чи окремих її адміністративно-територіальних утворень у бюджетній сфері правовими, економічними, політичними заходами як усередині держави, так і за її межами, з метою гарантування фінансової незалежності України, захисту її бюджетної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз [106, с. 31]; спроможність бюджетної системи забезпечити фінансову самостійність держави та ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій соціального захисту, державного управління й міжнародної діяльності, фінансування науки, освіти, культури та охорони здоров'я, забезпечення національної безпеки й оборони, реалізації інвестиційної та екологічної політики [413, с. 15]. При цьому, оминаючи згадки про кримінальні загрози, наявні у бюджетній сфері, та які напряму руйнують її цілісний безпековий стан.

Як зазначав Р. М. Сосков, якщо розуміти буквально, то «у бюджетній сфері» – значить у бюджеті або в діяльності, пов'язаній з наповненням та витрачанням бюджетів [390, с. 29].

С. С. Чернявський вважає, що бюджетна сфера – це інформаційна модель, що в комплексі відображає організаційні та правові особливості реалізації бюджетних відносин як у межах бюджетної системи, так і елементів бюджетної системи з іншими суб'єктами, особливості обліку та звітності, документообігу, а також інші чинники, що мають значення для організації контролю за розподілом і використанням бюджетних коштів. Учений розглядає групу кримінальних правопорушень, вчинених у сфері розподілу та використання бюджетних коштів, яка враховує специфіку розкрадань (ст. ст. 190, 191 КК України), а також інших порушень бюджетного законодавства (ст. ст. 210, 211, ч. 2 ст. 175 КК України) [470, с. 210].

Таким чином, автор трактує бюджетну сферу як сукупність бюджетних відносин, хоча враховує також і особливості злочинної діяльності в цій сфері, основною метою якої в широкому сенсі є заволодіння бюджетними коштами, або порушення встановлених вимог їх формування, розподілу чи використання.

Загальновідомо, що означувані кримінальні правопорушення належать до економічної злочинності («economic crime»), яка не має чітко окреслених кримінально-правових кордонів. Натомість, економічна злочинність завжди має системний характер та є певною сукупністю різних правопорушень, зокрема, у межах фінансово-економічної й іншої господарської діяльності [194; 471, с. 15; 472]. Більшість таких зловживань, які пов'язані з державними коштами, стають можливими внаслідок змикання представників легальної економіки, криміналітету та місцевих органів влади, що призводить до формування на цій базі місцевих корумпованих та тіньових еліт. Таким чином, значна частина підприємств, установ та організацій державної чи комунальної форм власності опиняється під контролем або у частковій власності кримінальних елементів, і їх подальша економічна діяльність має тіньовий, а в окремих випадках повністю злочинний характер.

Відповідно до розуміння бюджетної сфери як діяльності, пов'язаної з наповненням і витрачанням бюджетів, то до суспільно-небезпечних діянь, які вчиняються у цій сфері, можуть належати різні форми прояву кримінально-правової активності, відповідальність за вчинення яких передбачена декількома статтями, які до того ж можуть знаходитись у різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу (далі – КК) України. В. І. Василинчук зазначає, що це різні види умисних протиправних суспільно небезпечних діянь осіб з використанням наданих їм можливостей чи посадового становища, що посягають на

встановлений чинним законодавством порядок функціонування бюджетної системи України та вчинені з метою незаконного збагачення, відповідальність за які передбачена кримінальним законодавством України [54, с. 67].

Р. Л. Степанюк з точки зору криміналістичної методики розслідування до кримінальних правопорушень, що вчиняються у бюджетній сфері, відносить наступні: а) «прості» привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; б) службову недбалість при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном; в) умисне невиконання вироку суду щодо перерахування накладених на підприємство фінансових санкцій до бюджету; г) шахрайське заволодіння бюджетними коштами (наприклад, обманне одержання одноразової допомоги по безробіттю для здійснення підприємницької діяльності без наміру займатись нею); г) службове підроблення (наприклад, з метою недопущення штрафних санкцій за невиконання нормативів з працевлаштування інвалідів або задля «обману» казначейського органу щодо здійснення передоплати за рахунок бюджетних коштів; д) умисну невиплату заробітної плати; е) шахрайство з фінансовими ресурсами та інші [412, с. 980].

Натомість інші вітчизняні науковці (Д. Й. Никифорчук, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк) до кримінальних правопорушень, що пов’язані з порушенням бюджетного законодавства, відносять лише ст. ст. 175, 210 та 211 КК України. На доволі дискусійну думку вчених, тільки ці склади кримінальних правопорушень безпосередньо посягають на бюджетні відносини та на бюджетну систему [352]. Однак у будь-якому випадку у різних визначеннях загальним є об’єднання в групу кримінальних правопорушень, що загалом вчиняються при виникненні, розвитку і припиненні бюджетних правовідносин. Проте принципові відмінності полягають у

трактуванні цих відносин, а також урахуванні певних елементів складу кримінального правопорушення, насамперед суб'єктивної сторони (форма вини, мотив).

Отже, враховуючи попередні наукові дослідження, судову практику та стан бюджетного законодавства, під кримінальними правопорушеннями у бюджетній сфері пропонуємо розуміти *передбачені Особливою частиною КК України суспільно небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу.*

Щоб упорядкувати такі кримінальні правопорушення потрібно здійснити їх класифікацію, яка завжди відіграє важливу роль у будь-якому дослідженні, оскільки, дає змогу точно визначити взаємозв'язки та взаємозалежності між аналізованими об'єктами, а також встановити складові категорій з метою їх оптимального вивчення. За своєю сутністю класифікація (від лат. classis – розряд, facio – розкладаю) становить:

1) процес розкладання на класи;

2) визначення системи супідрядних понять (класів об'єктів) як результату такого процесу.

Інакше кажучи, це процес штучного поділу досліджуваного об'єкта на складові на підставі однієї або декількох його характерних ознак (властивостей). Класи як результат класифікації становлять сукупність індивідуальних понять, які означені єднальною властивістю. Вказану властивість називають «ознакою класифікації», або ж «підставою поділу» [252, с. 59; 430, с. 40].

Криміналістика під класифікацією кримінальних правопорушень розуміє їх поділ на певні групи за значущими ознаками, істотними з криміналістичної точки зору, які відрізняють їх від інших кримінальних правопорушень [128, с. 233–267]. До вивчення проблематики криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, у тому числі певних видів і груп, у різний час вже зверталися видатні вітчизняні науковці, зокрема В. П. Бахін [22], О. Н. Колесніченко [179], М. В. Салтевський [372], В. Ю. Шепітько [483, с. 445–451] та ін. Попри це, багато дискусійних питань щодо криміналістичної класифікації, у тому числі стосовно кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, залишаються невизначеними.

Водночас подальша розробка класифікацій кримінальних правопорушень важлива й зумовлена потребами науки і практики, оскільки спрощує визначення завдань досудового розслідування, можливих шляхів і засобів їх вирішення в ході всього розслідування, побудови загальних та окремих версій, встановлення послідовності проведення СРД, тобто, спрощує роботу слідчого (детектива), тим паче, що нецільове використання бюджетних коштів та інші злочинні дії з цими ресурсами, у більшості, поєднуються з вчиненням інших кримінальних правопорушень [141, с. 74–76].

Як зазначалося В. В. Тіщенком, криміналістична класифікація є дуже важливим елементом дослідження кримінальних правопорушень, оскільки спрямована на їх систематизацію, виділення специфічних груп, що дає змогу зробити детальний і змістовно конкретний їх опис та аналіз, тим самим сприяє розробленню, вдосконаленню і розвитку методик розслідування. Ось чому криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень варто вважати одним із принципів, що сприяє формуванню методики розслідування [201, с. 350].

Аналізуючи наукові джерела та погляди вчених, можна дійти висновку, що серед науковців прийнято виокремлювати два види класифікацій:

1) родову (за групами кримінальних правопорушень, об'єднаних однією главою КК України [209];

2) видову (слугує в криміналістиці головною ознакою під час розроблення окремих криміналістичних методик) [198].

Однак відомо й інші класифікаційні поділи, суто криміналістичні, наприклад, за способом; злочинним досвідом особи; місцем учинення кримінального правопорушення тощо [197].

Утім, найбільш проблемним питанням під час побудови криміналістичних класифікацій кримінальних правопорушень є визначення критеріїв класифікації, оскільки критерій є показником теоретичного та практичного значення класифікації, тих цілей і завдань, що ставляться перед нею. Як відомо, окремі види кримінальних правопорушень можуть поєднуватись між собою, бути взаємопов'язаними, а їх розслідування, потребує комплексного підходу [362, с. 10]. Бюджетна сфера не є винятком з цього правила, оскільки і в ній, як вже було зазначено, постійно вчиняють такі кримінальні правопорушення (наприклад, одержання службовою особою неправомірної вигоди), які поєднані та, відповідно, кваліфікуються за сукупністю зі спорідненими (зокрема, легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом)). Тому, на наш погляд, найбільш вдалою, об'ємною, й, водночас, практично значущою буде розробка класифікаційної таблиці кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, заснованої на ґрунтовному поєднанні кримінально-правових ознак з криміналістично-значущими. Цієї ж думки дотримуються і автори колективної монографії «Боротьба з господарськими злочинами», які переконані у тому, що систематизація великої групи однорідних кримінально-

правових норм повинна здійснюватися на основі комплексного врахування їх особливостей [37, с. 15–22].

Насамперед варто акцентувати увагу на тому, що БК України передбачено, що порушенням законодавства у досліджуваній сфері є порушення учасником бюджетного процесу встановлених БК України чи іншим бюджетним законодавством норм щодо складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звітування про його виконання. Відповідний Кодекс передбачає і певні види правопорушень, відповідальність за які передбачена безпосередньо статтями БК України, серед яких: включення недостовірних даних до бюджетних запитів; порушення встановлених термінів подання бюджетних запитів або їх неподання; визначення недостовірних обсягів бюджетних коштів під час планування бюджетних показників та ін. проте лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями у досліджуваній сфері та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [209].

Ураховуючи попередні наукові дослідження, судову практику та аналіз сформованої емпіричної бази, пропонуємо початковим кримінально-правовим класифікаційним критерієм кримінальних правопорушень, що вчиняються в бюджетній сфері, визначити родовий об’єкт й на основі цього критерію виокремити їх основні групи, а саме:

1. Кримінальні правопорушення проти власності:

– привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

Наприклад, *слідчі Головного слідчого управління Національної поліції розпочали досудове розслідування у травні 2019 року на підставі повідомлення Державної аудиторської служби України. Встановлено, що службові особи розпорядника бюджетних коштів,*

генпідрядника та ще двох підприємств налагодили схему розкрадання бюджетних коштів шляхом завищення обсягів і вартості робіт під час будівництва столичного Подільського мосту. Поліцейські з'ясували, що протягом 2019–2020 рр. фігуранти уклали угоди з 6 фірмами на загальну суму понад 4 мільярди гривень. Кошти були перераховані субпідрядним організаціям, однак роботи фактично не проводилися. А частину цих коштів виведено в тіньовий обіг. У рамках проведення досудового розслідування у ймовірного організатора та виконавців схеми розкрадання бюджетних коштів під час виконання робіт з будівництва Подільського мосту в Києві провели низку санкціонованих обшуків. Під час обшуків правоохоронці виявили та вилучили документи, чорнові записи та інші носії з інформацією, яка може підтверджувати причетність фігурантів до вчинення кримінального правопорушення [359].

2. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності:

– нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України).

Наприклад, *аналітики Територіального управління Бюро економічної безпеки (БЕБ) у Волинській області виявили та упередили ризикову тендерну закупівлю. Один із центральних органів виконавчої влади планував використати 13,45 млн грн бюджетних коштів на послуги з утримання та технічного обслуговування міжнародного автомобільного пункту пропуску через державний кордон України. Фахівці Бюро проаналізували документацію компанії-переможця та виявили низку ризиків. Встановлено, що товариство не відповідає кваліфікаційним критеріям тендеру. Зокрема, компанія не підтвердила досвід виконання аналогічних*

робіт, що є безумовною підставою для відхилення тендерної пропозиції. Аналітики БЕБ скерували на адресу замовника рекомендаційний лист щодо виявлених ризиків та наголосили на неприпустимості проведення некритичних витрат в умовах воєнного стану. У результаті замовник повідомив БЕБ про відхилення тендерної пропозиції підприємства-переможця та відміну відкритих торгів. Таким чином, аналітики Територіального управління БЕБ у Волинській області упередили неефективне використання понад 13 млн грн бюджетних коштів [24];

– видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України).

До прикладу, *кримінальне провадження здійснювалось щодо колишнього Міністра ОСОБА_9, який видав Наказ «Про зниження ставок портових зборів». За версією сторони обвинувачення, вказаний Наказ усупереч закону зменшує надходження до бюджету в особливо великих розмірах, а тому в діях обвинуваченого наявний склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 211 КК України, що і стало підставою для звернення прокурора з обвинувальним актом щодо обвинуваченого* [63];

– шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України).

Зокрема, *правоохоронці затримали посадовця за вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами. Слідством встановлено, що один із заступників Державного підприємства (ДП) «Одеська залізниця», використовуючи службове становище в інтересах банківських установ з метою одержання ними неправомірної вигоди, вчинив грубі порушення порядку залучення державним підприємством кредитів, унаслідок незаконного отримання яких та неправомірного витрачання державних коштів завдано збитків*

державним інтересам та інтересам вказаного підприємства на суму понад 7 млн грн [305].

Варто додати, що неправомірні форми зрощення службових (посадових) осіб зі злочинністю в системі бюджетно-правових відносин характеризуються: заснуванням підконтрольних підприємств, або дольової участі у капіталі цих підприємств; одержанням частки в уставному капіталі як плати за послуги; розкраданням коштів шляхом завищення вартості товарів, робіт або послуг; використанням службового становища у процесі приватизації; заснуванням фондів соціального та іншого спрямування, за прихованої участі чиновників, які забезпечують легалізацію фінансових ресурсів, одержаних злочинним шляхом.

3. Кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг:

– зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України).

Типовим прикладом учинення цього кримінального правопорушення є місцевий випадок, де *за процесуального керівництва прокуратури повідомлено про підозру начальнику одного з департаментів міської ради у кримінальному провадженні за фактом зловживання владою та службовим становищем, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 364 КК України). За даними слідства, у 2018 р. підозрюваним, який діяв від імені міської ради як замовник, під час укладення договірних відносин з підприємством-підрядником не було вжито відповідних заходів щодо визначення середньо-ринкових цін на будівельні матеріали, які використовувались останнім при виконанні робіт з ремонту покрівель у двох багатоповерхових будинках міста Запоріжжя. За вказаних обставин з місцевого бюджету суб'єкту господарювання*

було перераховано зайві грошові кошти на суму близько 400 тис. грн [142];

– зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України).

Наприклад, *досудовим слідством встановлено, що у 2017 р. міська рада уклала договір з приватною експертною установою на проведення оцінки земельної ділянки, виділеної під будівництво офісу. Натомість оцінювачі в інтересах фірми-покупця внесли до звіту неправдиві дані про реальну вартість ділянки, занизивши суму більш ніж у 10 разів. Унаслідок заниженої оцінки вартості комунальної землі, яку здійснила приватна експертна установа, до бюджету міста не надійшло понад 5 мільйонів гривень. Наразі на вказану земельну ділянку накладено арешт. Перевіряється достовірність проведених грошових оцінок ще 50-ти земельних ділянок, які здійснили фігуранти справи* [443];

– службове підроблення (ст. 366 КК України).

Приміром, *за даними слідства, протягом 2023 року заступник очільника міської територіальної громади у змові з посадовими особами підпорядкованої комунальної установи уклали договори з суб'єктом підприємницької діяльності. За їх умовами виконавець мав здійснити капітальний ремонт будівель навчальних закладів. Вартість робіт сягала 3,6 млн грн. З'ясовано, що виконавець робіт, згідно з договорами, відігравав формальну роль. Він роботи не виконував. Його залучили для прикриття незаконної діяльності із заволодіння бюджетними коштами. Для маскування слідів розкрадання організатором злочинного угруповання була підшукана інша особа, яка виконала роботи за укладеними договорами. Заволодіння бюджетними коштами відбувалося шляхом штучного завищення вартості робіт відповідно до укладених договорів.*

Унаслідок таких протиправних дій місцевому бюджету завдано збитків у розмірі понад 1,5 млн грн [300];

– службова недбалість (ст. 367 КК України).

Зазначимо наступний приклад: *досудовим розслідуванням встановлено, що у червні 2020 року між маріупольським комунальним закладом «Донецький академічний обласний драматичний театр» та фізичною особою-підприємцем укладено договір щодо надання послуг з технічного нагляду за виконанням ремонтно-реставраційних робіт покрівлі будівлі. Проте підозрюваний, через службову недбалість, не перевірив належним чином обсяги та якість фактично виконаних робіт за договором підряду та підписав відповідні документи. Внаслідок цього на рахунок недобросовісного підприємця безпідставно перераховано бюджетні кошти на загальну суму майже 800 тис грн* [444];

– прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).

Як от, *Служба безпеки України викрила на «відкатах» заступника міського голови – начальника управління житлово-комунального господарства однієї з місцевих громад на Одещині. За матеріалами слідства, в обмін на хабар чиновник обіцяв підприємцям перемогу у «будівельному» тендері, який фінансувався з бюджету міста. Сума неправомірної вигоди становила 10 % від загальної вартості підряду. У разі відмови платити «відкат», посадовець погрожував створити бізнесменам штучні перешкоди під час розгляду та погодження тендерної документації. Правоохоронці задокументували факт вимагання фігурантом грошей за «дозвіл» на проведення ремонту у приміщеннях мобілізаційного відділу міськради. Правоохоронці затримали чиновника під час передачі йому всієї суми хабаря* [378].

Результати вивчення емпіричної бази наочно засвідчують, що в переважній більшості кваліфікаційний склад кримінальних правопорушень у бюджетній сфері передбачений декількома статтями в сукупності, серед яких орієнтовно 52 % становлять службові підроблення, поєднані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Однак варто вказати і на інші, розповсюджені предикатні до бюджетної сфери кримінальні правопорушення, серед яких:

– легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України);

Зокрема, *податківцями спільно з Офісом Генерального прокурора викрито низку суб'єктів господарювання Київщини, які здійснили реалізацію товарів за межі митної території України на загальну суму 508,6 млн грн. Для ухилення від сплати податку на прибуток брокерські компанії готували пакет документів від підприємств з ознаками фіктивності. Фактично високоліквідна продукція (горіхи волоські, насіння гарбуза) купувалася у населення України та у фермерських господарств за готівкові кошти без відображення операцій в бухгалтерському та податковому обліку, після чого брокерські компанії здійснювали митне оформлення товарів в режимі «експорт» компаніями з ознаками фіктивності. Завдяки такій схемі валютна виручка від компаній-нерезидентів залишалася за кордоном, а податки до державного бюджету не сплачувалися [296]*;

– ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Наприклад, *за даними слідства, екс-директор товариства безпідставно сформував податковий кредит з податку на додану вартість під час придбання товарів у підприємств з ознаками фіктивності на загальну суму понад 8 млн грн. Установлено, що*

фактично відповідні товари не були придбані та в подальшому не використовувались під час виконання монтажно-будівельних робіт на підприємстві вітчизняного паливно-енергетичного комплексу. Службові особи підприємств-постачальників будь-яких господарських операцій не проводили. Завищення податкового кредиту з податку на додану вартість і внесення недостовірних даних у декларації призвело до подальшої несплати підприємством податків до державного бюджету на загальну суму 13 млн грн, що підтверджено відповідним висновком судово-економічної експертизи. Ухилення від сплати податків стало можливим за рахунок штучного ланцюга постачання товару [448].

У цьому контексті П. П. Андрушко слушно зазначає, що використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню може бути способом учинення інших, зокрема, більш тяжких злочинів [7, с. 31–32]. Однак варто наголосити, що досліджувані кримінальні правопорушення в кожному самостійному випадку мають суттєві відмінності, а саме в: характеристиках особи (суб'єктах), способах підготовки, вчинення та приховування тощо. Наприклад, С. С. Чернявський, розглядаючи групу злочинів, учинених у сфері розподілу та використання бюджетних коштів, зазначає про специфіку розкрадань бюджетних коштів (ст. 191 КК України), яка, приміром, відрізняється від інших правопорушень бюджетного законодавства (ст. 210 КК України) [470, с. 210].

Поряд з цим, взявши за основу класифікаційний критерій вже згадувану характеристику особи та групи осіб, кримінальні правопорушення в бюджетній сфері можна додатково розподілити так:

– кримінальні правопорушення, вчинені загальним суб'єктом;

– кримінальні правопорушення, вчинені спеціальним суб'єктом, зокрема службовою особою;

– кримінальні правопорушення, що вчиняються однією особою;

– кримінальні правопорушення, що вчиняються двома і більше особами.

Як засвідчив проведений аналіз правозастосовної практики, типові схеми з підроблення документів і послідуючим розкраданням бюджетних коштів відбуваються у складі групи за безпосереднього сприяння службових осіб. Прямими доказами наявності умислу на розкрадання, до якого вдаються службові особи, можуть бути: документи, виконані або підписані службовими особами, зміст яких розкриває справжні наміри (документація щодо профілю діяльності компанії, яка містить ознаки підроблень, документообіг з партнерами, письмові вказівки підлеглим, власні записи тощо); показання очевидців щодо намірів фігурантів і характеру діяльності, яку вони здійснюють; документи, складені за результатами проведення НСРД; результати інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок [136, с. 32–43].

Крім цього, доцільно запропонувати й інші класифікаційні критерії таких кримінальних правопорушень, зокрема, залежно від стадії бюджетного процесу потрібно виокремити такі, що вчиняються:

– при складанні проєктів бюджетів;

– при розгляді проєктів та прийнятті рішень про місцеві бюджети;

– при виконанні бюджетів;

– при звітуванні про виконання бюджетів.

За іншими криміналістичними характеристиками відповідні кримінальні правопорушення у бюджетній сфері додатково можна розподілити залежно від часу на: а) *короткострокові;* б) *довгострокові*; за епізодичністю на: *одиничні* та *багатоепізодні*; а за предметом виділити посягання, предметом яких є *бюджетні кошти*,

або *інше державне чи комунальне майно;* за слідовою картиною: а) кримінальні правопорушення, про які стало відомо із заяви або повідомлення *посадових осіб* підприємств, установ та організацій; б) повідомлення від *контрольно-ревізійних* установ, які виявили кримінальне правопорушення за результатами ревізій, інвентаризацій, перевірок, аналізу техніко-економічних показників тощо; в) слідова інформація кримінальних правопорушень, здобута *оперативними підрозділами* правоохоронних органів тощо; а за предметом варто виокремити посягання, предметом яких є *бюджетні кошти*, або *інше державне чи комунальне майно.*

Водночас варто додати, що зазначені вище кримінальні правопорушення, у взаємозв'язку з типами формування та розподілу бюджетних коштів, галузями й формами діяльності підприємств, установ і організацій, які утримуються за державний рахунок, зокрема, мають у своєму розпорядженні кошти платників податків тощо (заклади соціального та пенсійного забезпечення тощо), можна численно класифікувати на інші види та підвиди. Своєю чергою, кримінологи теж наголошують, що специфіка і поширеність окремих способів правопорушень, учинених у бюджетній сфері, залежить від галузі суспільної діяльності. До числа таких галузей віднесено паливно-енергетичну, аграрний сектор, сферу оборони та публічної безпеки, житлово-комунального господарства, соціального захисту, освіти, охорони здоров'я тощо [6, с. 13–19; 13; 120; 427], в яких, зокрема, може вчинятись:

– посягання на бюджетні кошти фонду заробітної плати;

– викрадення фізичними особами бюджетних коштів пенсійного фонду, наприклад, призначених на виплату пенсії, з використанням фіктивних документів про встановлення інвалідності, або викрадення працівниками пенсійного фонду бюджетних коштів,

призначених на виплату пенсій, шляхом залучення підставних осіб для завищення сум грошових виплат;

– посягання на бюджетні кошти соціального страхування, зокрема, виділених як безповоротна фінансова допомога для працевлаштування інвалідів; чи різного роду посягання фізичних осіб на кошти фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування;

– посягання службовими особами управління праці та соціального захисту населення на бюджетні кошти, зокрема, виділені на фінансування державних програм соціального захисту інвалідів;

– зловживання службових осіб – розпорядників коштів під час визначення переможців тендерних процедур, або надання службовими особами суб'єктів господарювання розпорядникам бюджетних коштів недостовірних відомостей з метою отримання переваг під час проведення тендерних процедур тощо.

Отже, враховуючи, що бюджет є ядром всієї економічної системи, то за основними секторами та галузями (напрямами) економічної діяльності потрібно відокремлювати і кримінальні правопорушення, які вчиняються, та, які водночас пов'язані з бюджетними коштами, а саме:

– кримінальні правопорушення, учинені в казначействі, банках, державних та інших місцевих фондах, зокрема при здійсненні обслуговування бюджетів, під час кредитно-фінансової діяльності, пов'язаної з одержанням фінансування під гарантії органів державної влади і місцевого самоврядування тощо;

– кримінальні правопорушення в житлово-комунальному господарстві, пов'язані із зловживаннями при розпорядженні бюджетними коштами та іншим державним, комунальним майном;

– кримінальні правопорушення в галузі охорони здоров'я, освіти, науки, культури та спорту;

– кримінальні правопорушення в галузі транспорту та зв'язку;

– кримінальні правопорушення в паливно-енергетичному комплексі;

– кримінальні правопорушення в агропромисловому комплексі тощо.

Таким чином, необхідно констатувати, що в нормативних документах, статистичних звітах і наукових дослідженнях тривалий час використовувались різні підходи до виокремлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, починаючи від зведення їх лише до ст. ст. 210 і 211 КК України, і закінчуючи розширенням до будь-яких посягань, унаслідок яких спричиняється шкода державному і місцевим бюджетам, тобто фактично віднесенням до цієї групи всіх кримінальних правопорушень проти власності, у сфері господарської, службової діяльності тощо. Відповідно, як нагальне наукове завдання, у цьому підрозділі дисертаційного дослідження постала чітка градація кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, виокремлення їх основних ознак, співвідношення з суміжними поняттями тощо.

Запропонована диференціація кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має вагоме криміналістичне значення, оскільки дає змогу вірно спрямувати подальший науковий пошук, сформувати тактичні завдання, версії та основні напрями розслідування тощо. Підсумовуючи зазначене вище, варто наголосити, що спільною ознакою всіх цих кримінальних правопорушень є корисливий мотив. При цьому злочинні схеми характеризуються вчиненням кримінальних правопорушень у сукупності, тобто до системно-корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються у бюджетній сфері, додається низка акцесорних кримінальних практик, зокрема легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, та інші «забезпечувальні» кримінальні правопорушення, що,

безумовно, вкрай негативно позначається на формуванні й реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення безпеки, спрямованого як на стале нарощення обороноздатності України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості.

1.3 Правова регламентація бюджетного процесу та специфіка здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану

Збройне вторгнення кардинально змінило соціально-економічну ситуацію в країні, вплинуло на всі сфери життєдіяльності українського суспільства. 24 лютого 2022 року Указом Президента № 64/2022 було введено воєнний стан у відповідь на повномасштабне військове вторгнення на територію України [308].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [335].

З початку вторгнення російські війська здійснювали активні наземні бойові дії на територіях Донецької, Луганської, Херсонської, Миколаївської, Харківської, Запорізької, Чернігівської, Київської, Сумської та Житомирської областей. По решті регіонів постійно завдавали ракетних ударів. Незважаючи на значну перевагу агресора в озброєнні, особливо військово-повітряному та ракетному, українські війська стійко протистояли загарбникам та запобігли захопленню значних територій, зокрема великих міст [207, с. 11]. Разом з цим щоденні ракетні обстріли об'єктів цивільної інфраструктури й загалом активні бойові дії на значній території держави призвели до фіксації значної кількості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [117]. Водночас в означуваних умовах воєнного стану продовжилась і загальна тенденція щодо збільшення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Приміром, *директору Департаменту муніципальної безпеки Київської міської державної адміністрації повідомили про підозру у розтраті бюджетних коштів у особливо великих розмірах в умовах воєнного стану (ч. 5 ст. 191 КК України). Як повідомили у прокуратурі, 11 листопада 2022 року посадовець уклав договір на закупівлю мініелектростанцій на загальну суму понад 28,6 мільйона гривень для оснащення пунктів обігріву на території столиці. Департамент перерахував зазначену суму включно з податком на додану вартість. Унаслідок цього департамент зазнав шкоди на суму 1,8 мільйона гривень, стверджують у прокуратурі. Там пояснюють, що постановою уряду від 9 листопада вказана категорія товарів звільнена від сплати податку на додану вартість та ввізного мита при ввезенні на територію України. Факт розтрати бюджетних коштів підтверджується актом*

перевірки закупівлі, яка проводилась Державною аудиторською службою України [360]. Як зазначає А. Павлюк, з одного боку, фіксуються факти вчинення воєнних злочинів, наприклад, напади на цивільні об'єкти, вбивства цивільних осіб, сексуальне насильство та інші, які вимагають зусиль для проведення розслідування та відповідних знань міжнародних стандартів для здійснення належної правової кваліфікації діянь. З іншого – значна кількість фактів кримінальних правопорушень, зокрема проти національної безпеки, вимагають системного залучення ресурсу правоохоронних органів для їх дослідження. На фоні цього залишаються загальнокримінальні правопорушення як маркер правопорядку у будь-якому регіоні. Тому в цих умовах вкрай важливо аби кримінальне процесуальне законодавство України надавало всі можливості для системи правосуддя виконувати покладені на неї поточні завдання та подолати нові виклики [117].

Правовий режим воєнного стану, відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [335], визначає порядок функціонування органів державної влади в умовах збройної агресії та загрози національній безпеці, незалежності, територіальній цілісності держави. Сама специфіка регулювання кримінальних процесуальних правовідносин, а також відносин, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства в умовах надзвичайних правових режимів, полягає у тому, що вони регулюються не тільки загальними нормами і законодавством, а й спеціальними законами (внесеними змінами до законодавства) та іншими нормативно-правовими актами, які мають галузеву специфіку застосування та, відповідно, впливають на особливості регулювання як бюджетної, так і сфери кримінального провадження [423, с. 100].

Звернемо увагу на те, що в юридичній доктрині використовується чимало парних синонімів: «нормативно-правові основи», «правові засади», «юридична регламентація», «правове регулювання» тощо. Наведене наочно свідчить про відсутність єдності поглядів науковців і практиків на таку категорію. Однак в інституціональних документах, зокрема стосовно діяльності правоохоронних органів, правовою основою, здебільшого, називається стала сукупність певних нормативних актів: Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України та ін. [267, с. 4].

Зрештою, під правовими основами регламентації бюджетного процесу та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану розуміємо *сукупність правових норм, які закріплюються у нормативно-правових актах і регулюють суспільні відносини, що виникають під час бюджетного процесу та діяльності із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання послуг з допомоги особам, які її потребують, а також у сферах публічного адміністрування та взаємодії з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю*. При цьому термін «правова основа» свій зміст набуває не від поняття «нормативно-правовий акт», а від «норма права», яка в цих актах закріплюється. Саме норма права як загальнообов'язкове правило поведінки є основою нормативних актів різного рівня. Важливим є також те, що вказане правило поведінки є не лише дією суспільного договору або нормою соціальною, воно є визнаним державою та охороняється його примусовою силою. Зазначимо, що право не зводиться до норм. Окрім норм, воно містить природне право і суб'єктивні права. Призначення норм полягає у тому, щоб соціально-правові претензії

в сфері безпеки трансформувати у суб'єктивні права – юридичну форму можливих духовних і матеріальних благ. Тобто право охоплює сферу не лише належного (нормативні та індивідуальні приписи і рішення), а й сущого (реальне використання юридичних можливостей, реальне використання обов'язків).

Зміст правового забезпечення регламентації бюджетного процесу та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану становлять формування та підтримка нормативно-правової бази як юридичного засобу досягнення реальної упорядкованості бюджетних коштів ы системи протидії злочинності. Нормативна база являє собою організаційно-функціональний образ, виражений юридичною мовою, який відповідає її цільовому призначенню. При цьому правові норми забезпечують моделювання як самої системи протидії, так і її підсистем, нормування та формалізацію функціональних, організаційних та інформаційних структур [267, с. 5]. До факторів, які детермінують особливості кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів, до яких належить і воєнний стан, відносяться:

1) фактори небезпеки;

2) відсутність доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження;

3) повне або часткове обмеження функціонування органів державної влади, у тому числі правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень;

4) особливості правового регулювання не тільки нормами КПК України, але й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів;

5) специфічні організаційно-управлінські основи проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, які

залежать не тільки від рішень суб'єктів кримінального процесу, але й від рішень і порядку взаємодії з іншими владними суб'єктами;

6) часткове або повне блокування функціонування окремих процесуальних інститутів і поява нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін. [91, с. 6].

Своєю чергою, для положень бюджетної та іншої галузевої сфери, О. Барчук серед факторів ефективної дії надзвичайних законів за особливостями дії виокремлює такі:

– територіальні.

Це умови дії законів, які визначають просторову сферу їх дії, відповідні фактори є важливими в процесі дії надзвичайних законів. Дія надзвичайних законів може обмежуватися просторовими межами, які залежать від територіальних одиниць поширення надзвичайної ситуації, тобто чи в межах всієї держави, чи на окремих територіях;

– часові, тобто умови, що визначають часові особливості дії надзвичайних законів, адже однією з основних рис надзвичайних законів є їх тимчасовий характер [19].

В означуваних складних умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення оперативного, належного та безперервного виконання місцевих бюджетів. Так, з метою забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери та життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період дії воєнного стану Офіс Президента України, Уряд України, Верховна Рада України, РНБО України та інші центральні органи виконавчої влади прийняли низку швидких, ефективних, оперативних рішень [280].

Наприклад, для забезпечення функціонування життєдіяльності населення і держави загалом Урядом негайно були вжиті першочергові заходи, згідно з якими бюджети країни

переорієнтовано на військові цілі та здійснення найнеобхідніших соціальних видатків, спрямованих на підтримку життєдіяльності населення. Від початку повномасштабної війни країна відмовився від усіх видатків, які мали піти на капітальне будівництво чи розвиток, натомість витрати державного та місцевих бюджетів зростають під тиском військових та соціальних видатків, зростає і обсяг бюджетного дефіциту. Незмінним є одне: платники податків, які в надскладний воєнний час своєчасно й повною мірою виконують свої зобов'язання перед бюджетом, є найліпшою та найнадійнішою підтримкою Збройним Силам України [61].

Так, з лютого 2022 р. обсяги бюджетних видатків, бюджетного дефіциту та структура його фінансування відображають підвищення частки держави та її переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб. Однак це пояснюється тим, що сьогодні абсолютним пріоритетом державних видатків є забезпечення ведення воєнних дій, а податки та обов'язкові платежі для таких цілей є недостатніми для покриття потреб воєнного часу. Разом з цим із запровадженням воєнного стану Постановою Кабінету Міністрів України № 590 [328] на місцеві бюджети було накладено низку обмежень щодо видатків. Водночас у громад з'явилася потреба у фінансуванні видатків, які не були заплановані у бюджеті на 2022 р. Постанова регламентує перелік видатків, які пов'язані з безпекою життєдіяльності, військовими потребами, підготовкою громади до опалювального сезону, та їх пріоритетність. Першочергово з бюджету мають здійснюватися видатки, визначені Планом запровадження та забезпечення заходів здійснення правового режиму воєнного стану в Україні, який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України 24 лютого 2022 р. № 181-р [290].

Окремим викликом для громад стали так звані «заблоковані статті» бюджету, виконання яких неможливе в умовах воєнного часу.

Так, за кошти місцевих бюджетів проводять невеликі за обсягами поточні ремонти, натомість громада не може продовжувати вже розпочате будівництво чи розпочинати нові проєкти. Всі капітальні видатки на інфраструктурні проєкти заморожені, окрім погашення фінансових зобов'язань, які є у громади щодо інфраструктурних об'єктів перед європейськими інституціями, що фінансуються коштами бюджету розвитку [291 с. 29].

Однак незважаючи на суттєву переорієнтацію щодо використання бюджетних коштів, певна категорія недобросовісних службових осіб, як вже було зазначено, продовжує неправомірно заробляти під час здійснення публічних закупівель і на поточних й відносно невеликих за обсягом господарських роботах. Приміром, *за даними слідства, злочинне угруповання створив керівник комунального підприємства та депутат міськради, залучивши трьох своїх підлеглих та друга-підприємця, який працював у стоматології – як «підрядника». Для реалізації злочинної схеми вони оголосили тендер на прибирання і вивезення побутового сміття у місті. Самі ж підготували «правильну» документацію, зазначивши неправдиву інформацію про наявність у підрядника спецтехніки та відповідних фахівців. Насправді, за розпорядженням керівника-депутата, усі роботи виконували працівники комунального підприємства. Спільники підробили офіційні документи про виконання підставним підрядником робіт і перерахували йому понад 600 тисяч гривень, які з банківського рахунку персонально зняв сам організатор злочинного угруповання* [101].

З метою підвищення результативності та відкритості закупівель, а також, щоб державні установи могли швидше реагувати на виклики, що виникають, 5 липня 2024 р. Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову № 782 «Про внесення змін до особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг

для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [312], якою вніс зміни до Постанови № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування» [322].

Зміни спрямовані на:

І. Локалізацію. Відтак розширено вимогу:

«*У разі здійснення замовником закупівлі робіт чи послуг, якщо виконання таких робіт чи надання послуг передбачає набуття замовником у власність товару, визначеного пунктом 6–1 розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, вартість якого у складі предмета закупівлі дорівнює або перевищує вартісні межі, визначені абзацом першим пункту 6-1 розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону, закупівля таких робіт чи послуг здійснюється з урахуванням особливостей, установлених пунктом 6-1 розділу X «Прикінцеві та перехідні положення» Закону*».

ІІ. Розширення п. 13 Особливостей, який стосується укладення договору про закупівлю без застосування відкритих торгів та/або електронного каталогу, а саме: придбання замовниками товарів і послуг (крім послуг з поточного ремонту), вартість яких становить або перевищує 100 тис. грн, послуг з поточного ремонту, вартість яких становить або перевищує 200 тис. грн, робіт, вартість яких становить або перевищує 1,5 млн грн.

ІІІ. Щодо відкритих торгів з особливостями, то в попередній редакції п. 28 передбачав:

«Тендерна документація формується замовником відповідно до вимог статті 22 Закону з урахуванням цих особливостей». Наразі

Постановою № 782 передбачено наступні зміни: *«Тендерна документація повинна містити перелік документів та/або інформації, які подаються учасником процедури закупівлі у складі тендерної пропозиції, та перелік документів та/або інформації, які подаються переможцем процедури закупівлі. Зазначені переліки оформляються як окремі додатки до тендерної документації»* [50].

Поряд з цим 01 травня 2022 р. набрав чинності Закон України № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [311]. Насамперед це пояснюється тим, що нормальне функціонування державних інституцій під час воєнного стану стає неможливим і вимагає особливої регламентації процесу розслідування кримінальних правопорушень, зокрема у бюджетній сфері. Наприклад, проведення бойових дій на окремих територіях зумовлює ситуацію, за якої процесуальна фіксація стандартними способами в кримінальному провадженні стає неможливою. Частина територій перебуває в окупації, що також унеможливлює проведення стандартного розслідування кримінальних правопорушень [373].

Згідно з ч. 3 ст. 7 КПК України зміст і форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 КПК України (Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану) [212].

Відповідно до ч. 1 ст. 4 КПК України кримінальне провадження на території України здійснюється з підстав та в порядку, передбачених КПК України, незалежно від місця вчинення кримінального правопорушення. Водночас територіями, на які поширюються норми розділу IX-1 КПК України, є місцевості, на

яких введено воєнний стан. Як зазначає І. Гловюк, хоча до ст. 615 КПК України неодноразово вносилися зміни та доповнення, однак наразі ця стаття не є однозначно зрозумілою та безспірною. Норми цієї статті сформульовані таким чином, що одні з них автоматично застосовуються під час дії воєнного стану, а інші – лише за умов, коли немає об'єктивної можливості виконувати загальну довоєнну норму [279].

Відповідно до ст. 5 КПК України процесуальна дія проводиться, а процесуальне рішення приймається згідно з положеннями КПК України, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення, а допустимість доказів визначається положеннями КПК України, які були чинними на момент їх отримання. Водночас у випадках коли кримінальне провадження здійснювалося до введення правового режиму воєнного стану, а продовжується в умовах надзвичайного правого режиму, а також може бути завершене уже після припинення такого, процесуальні відносини регулюються нормами, різними за територіальною та темпоральною дією [91, с. 8].

В інформаційному листі Верховного Суду від 03 березня 2022 р. № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» зазначено, що в разі неможливості формування витягу із ЄРДР інформація про реєстрацію кримінального правопорушення та початок досудового розслідування може бути підтверджена мотивованою постановою органу досудового розслідування про початок досудового розслідування, яка має містити всі відомості, визначені у ст. 214 КПК України (мається на увазі ч. 5 ст. 214 КПК України). Цей документ може вважатися належним підтвердженням початку досудового розслідування і підставою для розгляду клопотань органу досудового розслідування. Варто зазначити, що наведене правило стосується всіх

кримінальних правопорушень, а не лише певного конкретного переліку [214].

Неможливість внесення відомостей до ЄРДР в умовах воєнного стану може бути зумовлена: можливістю виходу обладнання з ладу; перебоями з електроенергією та зв'язком, Інтернетом, відсутністю доступу до них; проблемами з транспортом; блокуванням і захопленням адміністративних будівель тощо. У такому випадку органи досудового розслідування залишаються повністю процесуально обеззброєними, не маючи реальних правових можливостей проводити СРД [424, с. 139]. У зв'язку з можливими ризиками виникнення таких ситуацій, слідчому, дізнавачу, прокурору надано обов'язок винести постанову невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [212].

Форма та зміст постанови передбачені ст. 110 КПК України, також законодавцем визначено, що вона має містити відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередню правова кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посаду службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР [212].

У частині 4 ст. 39 КПК України передбачено, що керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих [281].

Згідно з ч. 6 ст. 110 КПК України, у разі необхідності постанова слідчого, прокурора виготовляється в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створюється з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106-1 КПК України [212]. Варто відразу констатувати недолік цієї правової регламентації. Так, у цитованій нормі взагалі не вказано дізнавача як суб'єкта, до повноважень якого також відноситься винесення відповідних постанов.

Водночас, як зазначають Д. Санакоєв та О. Скрябін, в умовах воєнного стану в працівників правоохоронних органів можуть виникати затримки із внесенням даних в ЄРДР – як в електронному, так і паперовому форматі. Такі затримки можуть негативно позначитись на результатах розслідування [373]. Зокрема, Т. О. Лоскутов вказує, що у період воєнного стану правова регламентація фіксування рішення про початок досудового розслідування шляхом

складання постанови є зайвою, оскільки зазначена формальність, навіть постфактум передбачає невиправдане витрачення ресурсів органів досудового розслідування. Варто погодитись з тим, що фіксування паперовим документом рішення про початок досудового розслідування суттєво не впливає на забезпечення прав і свобод людини, а лише ускладнює оперативне викриття винної особи у вчиненні кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності [227, с. 342].

Відповідно до ч. 1 ст. 117 КПК України, пропущений в період воєнного стану строк у кримінальному провадженні може бути поновлений, якщо заінтересована особа подала клопотання не пізніше 60 днів з дня припинення чи скасування воєнного стану.

Якщо відсутня об'єктивна можливість виконання процесуальних дій у строки, визначені ст. ст. 220 (Розгляд клопотань під час досудового розслідування; 221 (Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення); 304 (Строк подання скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора, її повернення або відмова відкриття провадження); 306 (Порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача чи прокурора під час досудового розслідування); 308 (Оскарження недотримання розумних строків) КПК України, такі процесуальні дії мають бути проведені невідкладно за наявності можливості, але не пізніше ніж через 15 днів після припинення чи скасування воєнного стану (п. 5 ч. 1 ст. 615 КПК України) [281].

Керівник органу прокуратури уповноважений (з урахуванням вимог глави 37 КПК України):

– приймати рішення про: здійснення приводу (ст. 140); надання тимчасового доступу до речей і документів (ст. ст. 163, 164); арешт майна (ст. ст. 170, 173); застосування чи зміну запобіжного заходу (ст. ст. 186, 187);

З числа процесуальних дій щодо заходів забезпечення у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, особливе місце займає звернення слідчого з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів, що містять охоронювану законом банківську таємницю. Позаяк, але у багатьох випадках постає необхідність в отриманні ухвали слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ до оригіналів документів з можливістю вилучення їх, а саме, як вже було зазначено, це можуть бути:

1) інформація про банківські рахунки, які належить особам та ФОП, ТОВ;

2) роздруківки (виписки) про рух коштів по рахунках на паперових та магнітних носіях з повною розшифровкою кредитових і дебетових перерахувань, із зазначенням реквізитів учасників фінансових операцій, МФО банків, номерів рахунків, дати, часу (годин, хвилин, секунд), суми, реквізитів платіжних документів, номерів референтів, призначення платежів, що свідчить про обіг коштів по рахунках, за період часу;

3) копії документів, які містяться у справі клієнта і стосуються відкриття та обслуговування рахунків, зокрема заяви про відкриття/закриття рахунка, картки із зразками підписів, договорів на здійснення розрахунково-касового обслуговування, договорів про використання системи, акти прийому-передачі виконаних робіт, копій паспортів, копій ідентифікаційних кодів, документів листування, платіжні доручення, меморіальні ордери, чекові книжки, грошові чеки, доручення тощо;

4) довіреності, доручення на зняття готівкових коштів за банківськими рахунками;

5) платіжні доручення, грошові чеки, заяви, квитанції, договори (угоди) та інші документи, пов’язані з проведенням банківських

операцій по вказаних рахунках, за період з моменту відкриття рахунків і дотепер, або дату їх закриття;

6) договори, на підставі яких відкрито вказані банківські рахунки;

7) договори та інші документи на встановлення системи дистанційного керування банківськими рахунками.

Після вилучення вказаних вище документів важливим питанням залишається здійснення огляду та аналізу руху грошових коштів по розрахункових рахунках. Після отримання інформації з банку про рух грошових коштів встановлюємо де підприємство, яке незаконно отримало державні (місцеві) кошти (наприклад, переможець процедури закупівлі), закуповувало товари, роботи або послуги, з метою встановлення фіктивної діяльності сторін за договором, за рахунок якої легалізовуються (відмиваються) кошти, одержані злочинним шляхом (здійснення безтоварних операцій (перерахування коштів за неіснуючий предмет договору), з метою надання коштам вигляду законно перерахованих на розрахунковий рахунок іншого підприємства), а також, здійснюємо перевірку інших незаконних фінансових операцій чи правочинів, за рахунок яких приховується (маскується) незаконне походження коштів [276, с. 34];

– обирати запобіжний захід у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб, до осіб, які підозрюються у вчиненні:

а) злочинів, передбачених ст. ст. 109–115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152–156-1, 185, 186, 187, 189–191, 201, 255–255-2, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 КК України;

б) інших тяжких чи особливо тяжких злочинів – у виняткових випадках, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні таких злочинів;

– продовжувати до одного місяця строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою чи постанови прокурора про тримання під вартою. При цьому строк тримання під вартою може продовжуватися неодноразово в межах строку досудового розслідування (ч. 2 ст. 615 КПК України);

– надавати дозвіл на затримання підозрюваного з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (ст. ст. 189, 190 КПК України);

З положень ст. 176, ч. 4 ст. 183 КПК України вбачається, що під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. ст. 109–114-1, 258–258-5, 260–261, 437–442 КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 Кодексу, застосовується запобіжний захід виключно у виді тримання під вартою.

Варто додати, що ст. 616 КПК України передбачено підстави та порядок скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Однак особам, які підозрюються у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України, а також злочинів, передбачених ст. ст. 115, 146–147, 152–156, 186–187, 189, 255–255-1, 257, 258–262, 305–321, 330, 335–337, 402–414, 426–433, 436, 437–442 КК України, запобіжний захід не скасовується [281].

У невідкладних випадках до винесення дізнавачем, слідчим, прокурором постанови про початок досудового розслідування може бути проведений огляд місця події (постанова приймається невідкладно після завершення огляду). Утім, сьогодні КПК України містить положення, які не дозволяють повною мірою здійснювати роботу з ефективного збирання доказів і виконувати завдання кримінального провадження, передбачені ст. 2 КПК України, щодо

забезпечення швидкого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності. Це стосується і огляду житла чи іншого володіння особи, оскільки відповідно до положень КПК України, він здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи, тобто лише на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України). При цьому добровільна згода особи, яка є власником майна, по суті не звільняє слідчого від зобов'язання звернення до слідчого судді з клопотанням про отримання ухвали. Саме тому в ст. 234 КПК України потрібно передбачити, що огляд, який проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється за добровільною згодою хоча б однієї особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням прокурора, слідчого чи дізнавача, погодженого прокурором, яке подається та розглядається в порядку, передбаченому цим Кодексом, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Правила використання показань у доказуванні змінено за рахунок нової редакції ч. 4 ст. 95 КПК України: «Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них, крім порядку отримання показань, визначеного ст. 615 КПК України». У частині 11 ст. 615 КПК України встановлено, що показання, отримані під час допиту свідка, потерпілого, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо хід і результати такого допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів

відеофіксації. Показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Отже, ця норма суттєво видозмінює правила використання показань у доказуванні, проте стосується лише показань, отриманих в умовах воєнного стану [212; 214].

Крім зазначеного вище, керівник органу прокуратури уповноважений приймати рішення про:

– надання дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи (ст. ст. 233–235 КПК України);

– проведення НСРД (ст. ст. 246–248, 250 КПК України).

При проведенні обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, відповідні СРД проводяться без залучення понятих. Г. К. Тетерятник зазначає, що загалом два основні фактори є детермінантою законодавчих змін, щодо відповідної участі понятих при проведенні СРД у кримінальних провадженнях в умовах надзвичайних правових режимів: це, як вже було зазначено, фактор небезпеки (реальної або потенційної), який ставить під сумнів можливість участі зазначених суб'єктів у процесуальних діях, та фактор швидкої змінюваності обстановки, що вказує на невідкладність проведення таких дій з метою збереження доказової інформації [421, с. 196]. У такому разі хід і результати проведення обшуку або огляду житла чи іншого володіння особи, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [281].

На нашу думку, варто окреслити першочергові слідчі дії після проведення обшуків і вилучення комп'ютерної техніки, мобільних телефонів у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері в умовах воєнного стану. Так, передусім, з метою збереження речових доказів та формування належної доказової бази необхідно здійснити огляди з месенджерів WhatsApp, Viber, Telegram, Signal з вилучених у ході обшуків мобільних телефонів, задля встановлення фактичних даних причетності фігурантів, переписки, листування та інше. Здійснити це можна шляхом призначення комп'ютерно-технічної експертизи, на вирішення якої поставити наступні питання:

Чи містяться серед інформаційного наповнення наданого на дослідження мобільного телефону відеофайли та файли графічного формату (зображення та відео)? Якщо так, записати дані файли на носій інформації;

Чи містяться серед інформаційного наповнення наданого на дослідження мобільного телефону збережені записи історії листувань у програмних додатках «Viber», «WhatsApp», «Signal», «Telegram», «Instagram» чи інших виявлених? Якщо так, зберегти дані відомості в електронному вигляді;

Чи містяться серед інформаційного наповнення наданого на дослідження мобільного телефону телефонна книжка та журнал вхідних і вихідних дзвінків з тривалістю розмов? Якщо так, зберегти дані відомості в електронному вигляді.

Згідно з п. 4 ст. 223 КПК України проведення СРД у нічний час (з 22-ої години до 6-ої години) не допускається, за винятком невідкладних випадків, коли затримка в їх проведенні може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного, а також крім здійснення кримінального провадження у порядку, встановленому ст. 615 КПК України. Таким чином,

внесеними змінами законодавець надав можливість слідчим і прокурорам в умовах військового стану проводити слідчі та розшукові дії цілодобово [214].

До речі, важливим питанням в умовах воєнного стану є проведення НСРД у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. За відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) чи відповідних процесуальних дій [281; 193]. Відповідно до ч. 14 ст. 615 КПК України копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану, в обов'язковому порядку зберігаються в електронній формі у дізнавача, слідчого чи прокурора [212]. Після отримання розсекречених матеріалів, а саме протоколів НСРД, необхідно здійснити огляди протоколів НСРД, складення стенограми з метою аналізу дій фігурантів як окремо, так і в групі, а також призначити та провести експертизу відео-, звукозапису. Зазвичай, вказана експертиза вирішує наступне питання:

Чи належить голос і мовлення у фонограмі розмови, зафіксованій у файлі з іменем фігурантів?

Поряд з цим варто призначити й провести семантико-текстуальну (лінгвістична) експертизу, на вирішення якої поставити наступні питання:

Чи зрозуміло з контексту висловлювання фігуранта (фігурантів) кримінального провадження, що мова йде про гроші та отримання чи надання неправомірної вигоди, зняття готівки, перерахування?

Чи містяться у висловлюваннях фігуранта (фігурантів), що знаходяться у тексті протоколу огляду та електронному насію чи оптичному диску, ознаки вимагання/надання неправомірної вигоди від П.І.Б. зняття готівки, перерахування?

Варто додати, що в умовах воєнного стану може відбутись втрата частини матеріалів кримінального провадження. Водночас відновленню підлягає лише те провадження, яке не завершилося направленням обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності до суду. Рішення про відновлення матеріалів ухвалює слідчий суддя у разі надходження клопотання від прокурора або слідчого чи дізнавача, погодженого з прокурором, або сторони захисту чи потерпілого, за умови наявності витягу з ЄРДР, або постанови про початок досудового розслідування, наявних у цьому кримінальному провадженні відповідних матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації, а також копій документів, засвідчених з використанням кваліфікованого електронного підпису. У разі недостатності зібраних матеріалів для відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження слідчий суддя своєю ухвалою закриває розгляд клопотання про відновлення матеріалів втраченого кримінального провадження і роз'яснює учасникам судового провадження право на повторне звернення з таким клопотанням за наявності необхідних документів [281].

Отже, військове вторгнення на територію України неабияк позначилось на фінансово-економічній системі держави й знаменувалось непростою перевіркою всіх рівнів влади, бізнесу, установ, підприємств, організацій, законодавства та механізму забезпечення дотримання прав і свобод людини. В умовах воєнного стану нестабільною є економіка, дуже важко прогнозувати місцеві

бюджети, стосовно їх наповнення, виконання, податків тих чи інших. Одне із завдань – це реально оцінити можливості, ефективно використати резерви та міжнародну допомогу, які можуть наповнити не лише дохідну частину бюджету, а й створити робочі місця та підтримати вітчизняного виробника. Виконати це завдання без належного нормативно-правового забезпечення та налагодженої роботи органів кримінальної юстиції – неможливо. Очевидно, що БК України, Закон України «Про публічні закупівлі» й КПК України все ще потребують суттєвих змін, які комплексно мають вирішити проблему надійного збереження та акумулювання бюджетних коштів й забезпечення ефективних розслідувань в умовах реальної війни та подолання її наслідків. Сталість, забезпеченість, спадковість у роботі органів досудового розслідування та якість процесуального закону є одним з ключових факторів подолання безкарності за вчинені кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, що в умовах війни є запорукою збереження національної безпеки.

1.4. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

Розслідування кримінальних правопорушень – специфічна пізнавальна та організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлена особливостями формування доказової інформації і встановленим законом порядком її одержання. Наукове криміналістичне пізнання здійснюється через відповідну дослідницьку діяльність, об’єктами якої є злочинна діяльність та діяльність із виявлення, розслідування й попередження кримінальних правопорушень. Результатами наукової криміналістичної діяльності є розробка теоретичних положень, рекомендацій з окремих

методичних, організаційних або тактичних аспектів практичної діяльності. Значне місце при цьому відводиться науковим розробкам методик розслідування окремих видів і груп кримінальних правопорушень [370; 182].

Будь-яке кримінальне правопорушення є унікальним та індивідуальним. Не існує тотожних. При цьому кожна одинична подія – це прояв однотипних (однопорядкових) подій, яка характеризується не тільки індивідуальними, а й типовими ознаками, що мають відношення до групи, роду або виду. В методиці розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень об'єднуючою засадою виступають видові особливості складів кримінальних правопорушень і найбільш характерні способи їх учинення [362, с. 5–6].

Як зазначає І. В. Пашинська, останнім часом у криміналістичній літературі все частіше звертається увага на процес, умови і засоби формування методик розслідування. Криміналістична методика розслідування інтегрує наукові положення всіх розділів криміналістики – її загальної теорії та методології, криміналістичної техніки і криміналістичної тактики, використовує положення різних наук – кримінального права, кримінального процесу, кримінології, філософії, логіки, психології, теорії оперативно-розшукової діяльності тощо. Разом з тим криміналістична методика розробляє власну теоретичну базу, на якій формуються, поглиблюються й уточнюються наукові знання про предмет дослідження цього розділу криміналістики, його завдання, структуру, загальні принципи побудови і зміст методики розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень. Це дає змогу розглядати методику розслідування не лише як елемент системи криміналістики, а як відносно автономний комплекс криміналістичних знань, що зумовлює мету зазначеного розділу криміналістики – визначення

загальних положень і засад, на базі яких створюються нові методичні рекомендації і вдосконалюються наявні [287, с. 57–58].

Ретроспективний аналіз переконливо доводить, що процес формування теоретичних основ (засад) методик розслідування кримінальних правопорушень відбувався за трьома напрямами: по-перше, змінювались підходи до визначення поняття та структури відповідного розділу криміналістики; по-друге, виникали принципово нові методики; по-третє, неодноразово висловлювались пропозиції щодо формування окремих методик на рівні певних груп (комплексів, класів) кримінальних правопорушень тощо.

В етимологічному розумінні слово «методика» означає сукупність методів навчання чого-небудь, практичного виконання чого-небудь, а також наука про методи навчання. В словниках наголошується на двох значеннях слова методика: «сукупність методів для оптимального проведення розслідування кримінальних правопорушень, взаємопов'язаних способів та прийомів доцільного проведення будь-якої роботи; вчення про методи викладання певної науки, предмета [58, с. 193]. Поряд з цим спроба назвати «методику створення методик» «базовою криміналістичною методикою» не є зовсім вдалою з термінологічної точки зору. Щодо такої методики некоректним виглядає додаток «розслідування», адже саме на нього, тобто на процес розслідування, має бути безпосередньо спрямована дія відповідної методики. З цих же причин спірними виглядають і такі терміни, як універсальний метод розслідування тощо. Як зазначає Р. Л. Степанюк, з чим ми погоджуємось, методика розслідування повинна містити описання найбільш ефективних методів, прийомів і способів здійснення тієї діяльності, що входить до поняття «розслідування», а рекомендації з формування методик розслідування, які сьогодні відносяться до загальних положень криміналістичної методики як розділу науки, являють собою

методологію науково-практичного дослідження, систему теоретичних засад, способів і засобів організації відповідного різновиду науково-практичної діяльності [410, с. 80].

Ще у 1967 р. вчений-криміналіст А. М. Колесніченко характеризував методику розслідування як поєднання двох складових теорії та практики, зокрема виокремивши принципи науки, що відносяться до розробки загальних положень методики розслідування як розділу криміналістики, і принципи, що стосуються побудови методики розслідування конкретного кримінального правопорушення [183]. У цій точці зору, на нашу думку, обґрунтовано виокремлені два важливих положення: по-перше, принципи, що визначають науковий напрям розвитку криміналістичної методики; по-друге, принципи, що визначають практичне спрямування сучасних уявлень та знань про методику розслідування кримінальних правопорушень різних видів.

Г. А. Матусовський запропонував розглядати категорію «методика розслідування злочинів» у двох аспектах: по-перше, як процес розслідування злочинів, тобто специфічну діяльність уповноважених законом осіб, що здійснюється шляхом застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів слідчої тактики, методів розслідування певних видів злочинів; по-друге, як систему відповідних криміналістичних рекомендацій. «Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів – практичного і теоретичного, – визначав він, – методика розслідування злочинів виявляє своє призначення» [240, с. 95].

Натомість, як зазначає С. С. Чернявський, ефективне розслідування кримінальних правопорушень неможливе без раціональної організації цієї діяльності, що передбачає обрання оптимальних методів отримання доказової інформації у межах встановлених законом процедур і з урахуванням особливостей

певного слідоутворення. Методика розслідування (або криміналістична методика), з одного боку, є діяльністю правоохоронних органів, з іншого – завершальним розділом науки криміналістики, що містить наукові положення та розроблені на їх основі практичні рекомендації для ефективного її здійснення. Саме тому розроблення (вдосконалення) теоретичних засад методики розслідування є необхідною основою вирішення цього важливого для практики завдання [471, с. 274].

Підвищений інтерес науковців до такого напряму криміналістики, як методика розслідування кримінальних правопорушень, зумовлений декількома причинами. По-перше, теоретичні основи криміналістичної методики довгі роки комплексно та всебічно не розроблялись, що можна пояснити накопиченням, осмисленням, переробкою й адаптацією знань з галузі філософії, кібернетики, теорії управління й теорії інформації, інших природничих і гуманітарних наук, що зумовило оновлення, розширення, перегляд і систематизацію понятійного апарату цього розділу криміналістичної науки. По-друге, внаслідок зміни суспільно економічних відносин з'явилися нові види кримінальних правопорушень, що викликало необхідність наукової розробки численних нових (комплексних), і суттєво оновлених окремих (міжвидових, видових, підвидових) методик розслідування. По-третє, такі методики мали різну, часом недостатньо продуману структуру, що позначалося й на їх змісті, теоретичному осмисленні та ефективності практичного застосування [287, с. 60].

На переконання В. П. Бахіна, взаємозв'язок практики з криміналістичною методикою відбувається з огляду на такі положення: дані слідчої практики є основою для пізнання закономірностей злочинної діяльності, форм її вияву, а також досвіду розкриття й розслідування кримінальних правопорушень; потреби

слідчої практики визначають завдання щодо розроблення та вдосконалення спеціальних методик; методичні рекомендації проходять перевірку практикою й дістають підтвердження своєї ефективності, чи неповноти та необґрунтованості; нові засоби та прийоми, які застосовують на практиці, набувають характеру методологічних засад унаслідок їх наукового аналізу й узагальнення [22, с. 45].

Криміналістична методика широко використовує кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-процесуальні дані. Основними інформаційними джерелами є: положення теорії криміналістики, дані інших наук, результати узагальненого досвіду судово-слідчих органів, норми відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів. У методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень виявляються такі залежності криміналістичної методики:

1) від видових (групових, родових та інших) ознак кримінального правопорушення;

2) від суб'єкта (особи злочинця);

3) від ретроспективної спрямованості характеру розслідування;

4) від ситуаційної обумовленості розслідування;

5) від рівня розвитку технічних і тактико-криміналістичних засобів;

6) від репрезентативності емпіричного матеріалу, на якому засновані типові рекомендації [362, с. 8–9].

Так, предметом пізнання в методиці розслідування є закономірності, що об'єднують певні види (групи) кримінальних правопорушень, які побудовані за кримінально-правовою ознакою (в основі – об'єкт злочинного посягання), або групи кримінальних правопорушень, виділені за іншими значущими ознаками (елементи механізму кримінального правопорушення, криміналістичні ознаки

тощо). Законодавство, що визначає караність діянь і характер обставин, які впливають на ступінь і характер відповідальності, є орієнтиром для визначення, зокрема, предмета доказування. Норми кримінально-процесуального права, що регламентують процес розслідування, впливають на структуру окремих методик, визначають форму, зміст, умови проведення і послідовність здійснення тих чи інших процесуальних дій. Загальновідомо, що кримінальний процес є формою реалізації норм кримінального матеріального права через правозастосування. Специфіку цього процесу визначає його ретроспективний характер, оскільки злочин як такий не може бути об'єктом безпосереднього чуттєвого сприйняття, а відповідним об'єктом є слідова картина. Тому розроблення теоретичних засад методики розслідування є необхідною основою вирішення цього важливого для практики завдання [471, с. 274].

На думку А. Ф. Волобуєва, комплексні методики розслідування почали розроблятися в криміналістиці відносно недавно, коли правоохоронні органи зіткнулися з проблемою організованої злочинності, зокрема в економічній (підприємницькій) сфері. Практика показала, що, наприклад, заволодіння чужим майном (грошовими коштами) закономірно пов'язане з учиненням таких злочинів, як підробка документів, фіктивне підприємництво, спотворення комп'ютерної інформації, легалізація (відмивання) майна, здобутого злочинним шляхом, і деяких інших. У різному поєднанні ці злочини утворювали такі злочинні технології збагачення, які використовувалися організованими групами осіб [74, с. 53]. Тому, необхідно погодитись з О. В. Федосовою, що криміналістична методика є важливим і невід'ємним інструментом діяльності органів досудового розслідування, оскільки вона розробляє найбільш раціональні й оптимальні способи розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Для того, щоб вона

повною мірою виконувала покладене на неї завдання, її структура, в умовах інтеграції кримінально-правових наук, повинна бути логічною й відповідати основним методологічним засадам [450, с. 123].

Варто відмітити, що В. Г. Танасевич одним із перших відокремив загальні питання методики розслідування «укрупнених груп злочинів» та спеціальні методики [416, с. 85–89]. Це, по суті, була перша класифікація у криміналістичній методиці. Автор обґрунтував положення про те, що процес розслідування різних за своєю кримінально-правовою характеристикою кримінальних правопорушень має спільні риси, хоча вчений так і не пояснив, що саме розуміти під терміном «укрупнені групи злочинів». Пошук підстав для класифікації криміналістичних методик у різні часи здійснювали також Г. А. Матусовський [240], В. Ю. Шепітько [483, с. 445–451] та інші вчені, зокрема, І. М. Лузгін запропонував усі спеціальні методики класифікувати за ознаками кримінально-правової характеристики діянь; за особливостями вчинення кримінальних правопорушень у певній обстановці (в умовах великого міста, у сільській місцевості, у прикордонних регіонах тощо); за ознаками суб'єкта (кримінальні правопорушення вчинені неповнолітніми, матеріально відповідальними особами тощо) [229, с. 25–30].

Також значну увагу проблемі класифікації методик приділяв М. В. Салтевський, який запропонував диференціювати спеціальні методики на типові та особливі. До типових він відносив такі, що ґрунтуються на кримінально-правовій класифікації (за ознаками родового та безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення), а до особливих – за іншими криміналістично значущими ознаками (приміром, щодо місця вчинення кримінального правопорушення, характеристики особи злочинця, способу вчинення

тощо). Водночас автор вважав за потрібне розподіляти спеціальні методики за рівнем конкретизації криміналістичних рекомендацій: на повні та скорочені (залежно від обсягу); одиничні й комплексні (останні пов'язані з розслідуванням двох і більше кримінальних правопорушень) [370].

Узагальнюючи наукові позиції щодо класифікації методик розслідування кримінальних правопорушень, зазначимо, що дискусій учених набагато більше, аніж узгоджених позицій. По-перше, автори нерідко змішують підстави для виокремлення рівнів розподілу методик; по-друге, не завжди вдало обирають підстави для розподілу (приміром, беруть лише ситуації розслідування); по-третє, не в усіх класифікаціях прослідковується чітке співвідношення категорії «загальне», «особливе» й «окреме» [467, с. 177–183].

У наведених дослідженнях науковці тривалий час намагались створити різні варіанти загального (універсального) методу розслідування кримінальних правопорушень, що спірно. Аналізуючи їх точки зору, доходимо висновку, що загальний метод розслідування, або ж базова методика, не має практичної перспективи через свою спільність рекомендацій з розслідування кримінальних правопорушень, бо якщо вони мають загальний характер, то щодо розслідування конкретних видів кримінальних правопорушень, зовсім буде незрозуміло як застосовувати слідчому відповідну методику, наприклад, щодо розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок заволодіння бюджетними коштами. До того ж, набуття чинності КПК України 2012 р. [212] поставило перед криміналістикою та кримінальною процесуальною доктриною нові завдання, що пов'язано з теоретичним і прикладним переосмисленням всього кримінального провадження, застосування інших процесуальних інститутів. У цьому напрямі діяльності нові положення КПК України змушують

по-новому розглядати окремі питання, які б здавалось сьогодні є достатньо дослідженими у криміналістичній та процесуальній науці. Зазначене стосується й застосування нових технічних засобів, міжнародних правових стандартів, а також урахування практики ЄСПЛ, як загалом у кримінальному процесі України, так і, зокрема, в діяльності правоохоронних органів [445, с. 6–7].

У сучасних умовах, на думку Р. Л. Степанюка, «суттєва зміна підходів до регламентації порядку досудового розслідування, повноважень його суб'єктів, правил провадження окремих СРД та інші новації кримінального процесу вимагають від криміналістичної науки перегляду багатьох усталених положень і рекомендацій, зокрема, у галузі методики розслідування певних видів кримінальних правопорушень, з метою їх приведення до відповідності з реаліями практики» [408, с. 236]. Автор звертає увагу на необхідність перегляду окремих теоретичних положень криміналістичної методики у зв'язку з трансформацією законодавства, слідчої та судової практики.

Поряд з цим, як зазначає С. С. Чернявський, сформована у криміналістиці система методик розслідування традиційно визначається побудовою відповідних розділів законодавства про кримінальну відповідальність. Водночас особливості кримінальних правопорушень, важливі з точки зору їх криміналістичної характеристики, не враховуються, або використовуються для класифікації кримінальних правопорушень лише на найнижчому рівні − на рівні підвидів (різновидів) [467, с. 177–183].

Таким чином, методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має бути сформована на більш високому рівні узагальнення (комплексному). Специфіка формування цієї методики полягатиме в тому, що вона враховуватиме особливості розслідування різних за своїми кримінально-правовими ознаками

видів злочинних посягань (проти власності, у сфері господарської, службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг тощо) в єдиному механізмі злочинної діяльності (тотожність злочинних технологій), що, своєю чергою, впливає на спільність вихідних слідчих ситуацій; комплексний характер предмета доказування (обставин, які підлягають встановленню); на однотипність слідових картин і криміналістичних засобів їх дослідження [161].

Як і будь-яка система наукових і практичних положень і рекомендацій окрема криміналістична методика має бути чітко структурована. Проте сьогодні немає підстав стверджувати про єдність підходів у розумінні її внутрішньої побудови і змісту, що, безумовно, не йде на користь, перш за все, практичному впровадженню наукових рекомендацій [410, с. 78]. На наш погляд, моделюючи проєкт досліджуваної методики розслідування, пропонуємо відштовхуватись від таких концептуальних положень:

1) в основі її створення – різні за своїм об'єктом склади кримінальних правопорушень (наприклад, привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням та зловживання владою або службовим становищем тощо, що стосуються різних об'єктів кримінально-правової охорони, але об'єднані за криміналістичними ознаками), тобто йдеться про їх взаємозалежність у рамках єдиної технології злочинної діяльності (єдині наміри організаторів, пособників і виконавців, єдині мотиви, єдині засоби тощо);

2) предметом цієї методики є закономірності не усієї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з певним сегментом

бюджетної системи й, відповідно, зі специфічними формами реалізації фінансово-економічних та господарсько-правових відносин у ній;

3) підставою для розроблення цієї методики є потреби правоохоронної практики, оскільки криміналістичні ознаки кримінальних правопорушень тісно взаємозв'язані у процесі доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих СРД, їх комплексів тощо [162, с. 808–812].

Так, при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері виявляються різні закономірності, що визначають специфіку розслідування: одні визначають особливості виявлення, збирання, фіксації, дослідження та оцінки доказів; інші − організацію та планування розслідування; треті – поведінкові реакції підозрюваних та обвинувачених [163, с. 169–175]. Комплексна методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері повинна мати дві складові: загальні теоретичні положення (основи) та спеціальні (окремі) алгоритми дій.

Метою розслідування, у тому числі будь-якої методики, є формування системи доказів, що визначається предметом доказування. У цьому контексті криміналістичну методику не можна розглядати як «штучне» поєднання положень інших розділів криміналістики. Вона є якісно новим засобом практичного вирішення пошуково-пізнавальних завдань розслідування на основі осмислення та пристосування відповідних положень до конкретних особливостей виявлення, збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації з урахуванням специфіки розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень. Криміналістична методика є, по суті, сукупністю методів розслідування, кожен з яких має свою структуру, а саме повинен складатися з понятійного апарату, що

виражає сутність методу і дає змогу відрізнити його від інших; спеціальних засобів (інструментів), що забезпечують виконання правил, які приписуються цим методом; технології методу, тобто системи операцій, належне виконання котрих гарантує успішне вирішення відповідних завдань; описання методу (правил), що дозволяє використовувати метод широкому колу користувачів [467, с. 177–183].

Базуючись на доктринальних положеннях криміналістики та актуальній слідчо-судовій практиці, вважаємо, що *методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це науковий продукт та практичний інструментарій системи відомостей про кримінальну протиправну діяльність, що містить побудову описової моделі й розроблених на її основі рекомендацій щодо досудового розслідування, предмет якої обумовлений криміналістичною характеристикою, зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що випливають із тактичних завдань, а спрямованість і послідовність проведення процесуальних дій залежить від ситуацій на початку розслідування*.

Структурно криміналістична методика має будуватись з позиції потреб «споживача», практика. У зв’язку з цим доцільно виокремлювати такі її елементи, наявність яких дає можливість формулювати чіткі, практично орієнтовані рекомендації, необхідні саме для забезпечення процесу розслідування кримінальних правопорушень [410, с. 80].

Ураховуючи положення, що можуть бути застосовані для розслідування будь-якого кримінального правопорушення, більшість науковців до структури кожної криміналістичної методики відносять: криміналістичну характеристику; обставини, які потребують встановлення (доказування); особливості організації початкового етапу розслідування; типові слідчі ситуації та дії слідчого щодо їх

розв’язання; типові версії та особливості планування розслідування; організацію і тактику проведення окремих СРД [129; 204, с. 186–187; 489]. Про аналогічну структуру з деякими інтерпретаціями йдеться в працях й інших учених [244; 495].

Так, А. Ф. Волобуєв вважає, що до структури методики потрібно відносити: а) криміналістичну характеристику злочинів окремого виду (групи); б) порушення кримінальної справи і початковий етап розслідування; в) подальший етап розслідування; г) особливості проведення окремих слідчих дій; ґ) профілактичні дії слідчого при розслідуванні злочинів певного виду чи групи [73]. Наведена структура виглядає цілком узгодженою, хоча і залишаються питання щодо значущості профілактичної діяльності слідчого в аспекті її специфічності щодо всіх окремих криміналістичних методик, оскільки відповідні вимоги у новому КПК України відсутні, так само, як і стадія порушення кримінальної справи.

Подібну структуру окремих криміналістичних методик представив і Б. В. Щур, а саме: а) криміналістична характеристика певного виду (групи) злочинів; б) обставини, що підлягають з’ясуванню; в) попередні дії слідчого до порушення кримінальної справи; г) типові слідчі ситуації та система версій початкового етапу розслідування; ґ) проміжні завдання та комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів початкового етапу розслідування; д) типові слідчі ситуації та система версій наступного етапу розслідування; е) проміжні завдання та комплекси СРД, НСРД наступного етапу розслідування; є) заходи усунення протидії розслідуванню злочинів; ж) профілактична діяльність слідчого [494; 495, с. 139–140]. Утім, не в усіх методиках є потреба в окремому розгляді питань подолання протидії розслідуванню, підлягає уточненню і співвідношення криміналістичної

характеристики кримінальних правопорушень та окремого предмета доказування.

На думку Г. Ю. Жирного, криміналістична методика має включати: а) криміналістичну характеристику певної категорії злочинів; б) обставини, що підлягають доказуванню (встановленню) під час розслідування; в) типові дослідчі ситуації і програми дій з метою виявлення ознак злочину в стадії порушення (заведення) кримінальної справи; г) типові слідчі ситуації початкового та наступного етапів розслідування і програми (алгоритми) розслідування; ґ) особливості тактики окремих специфічних слідчих дій, провадження інших заходів, тактичних операцій [427, с. 162–167]. Така позиція вбачається досить вдалою і стосовно комплексних методик розслідування, за виключенням питань розслідування суто злочинів (тобто, потрібно враховувати і специфіку кримінальних проступків) та порушення кримінальної справи у зв'язку з відсутністю в новому КПК України цієї стадії кримінального процесу.

Загалом, необхідно погодитися з В. В. Тіщенком та В. П. Бахіним щодо неможливості визначення єдиної незмінної структури методики розслідування кримінальних правопорушень й стосовно того, що через криміналістичну методику реалізується криміналістична техніка та криміналістична тактика [195, с. 235; 432, с. 39]. Не дивлячись на розбіжності у кількості складових елементів методики розслідування, можна стверджувати про єдність позицій учених щодо обов'язкової наявності в будь-якій методиці двох складових – інформаційно-довідкової, до якої відносять криміналістичну характеристику кримінальних правопорушень, і конкретно-рекомендаційної, яка вміщує положення щодо безпосередньо процесу розслідування.

Розбіжності ж тісно пов’язані з кількома дискусійними концептуальними питаннями, які вже неодноразово обговорювались науковцями: а) що є інформаційною базою для криміналістичної методики, її першою частиною; б) на які етапи доцільно розділяти процес розслідування, як співвідносити у структурі методики слідчі ситуації, версії, тактичні операції; в) чи має специфіку взаємодія органів досудового розслідування з іншими суб’єктами під час розслідування тощо [410, с. 83–84].

Таким чином, ураховуючи наведені вище концептуальні положення, в комплексній методиці розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідно, насамперед, приділити увагу таким структурним елементам:

1) криміналістична характеристика кримінального правопорушення (відомості про спосіб учинення, обстановку вчинення, типову слідову картину, особу злочинця тощо);

2) типові слідчі ситуації, завдання, версії початкового та наступного етапу розслідування, й алгоритми їх розв’язання;

3) особливості організації й тактики проведення комплексу процесуальних дій;

4) взаємодії слідчого (детектива) з оперативними підрозділами під час оперативно-розшукового забезпечення виявлення доказової інформації, подолання протидії розслідуванню, забезпечення захисту та безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, встановлення перебування осіб, оголошених у розшук та їх затримання;

5) можливості використання спеціальних знань під час призначення та проведення окремих видів судових експертиз.

При цьому, незважаючи на те, що традиційна структура криміналістичної методики є апробованою в науці, її не можна визнати оптимальною, оскільки в ній не завжди відбувається зв’язок

між структурними елементами. Скажімо, відомості щодо криміналістичної характеристики не враховують при висвітленні питань з організації розслідування, насамперед при визначенні типових версій, або, навпаки, якщо типові версії й називають, то без посилань на відповідні дані, що відображені у криміналістичній характеристиці.

Характеристика – один із прийомів ознайомлення з предметом, суть якого полягає у виявленні відмінних його якостей і властивостей, що мають певне значення [57, с. 1195]. Характеристику як логічний прийом застосовують у різних сферах життя та у різних галузях знань. Широкого поширення вона дістала і в криміналістиці. Хоча більшість підручників поняття та зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень не розкривають. Здебільшого про ці питання автори навіть не згадують, що певним чином ускладнює теоретичне сприйняття цієї категорії більшістю молодих учених і практичних працівників.

Хоча традиційна структура криміналістичної методики є визнаною в науці, її не можна вважати оптимальною через відсутність зв'язку між структурними елементами. Наприклад, інформація про кримінальні правопорушення не враховується при організації розслідування, зокрема при визначенні типових версій. Навпаки, коли згадуються типові версії, вони не підтверджуються відповідними даними, які містяться у криміналістичній характеристиці.

Чітке розмежування та конкретизування ознак окремого кримінального правопорушення дозволяє в подальшому обирати найбільш оптимальні методи його розслідування. Криміналістика має великий теоретичний досвід у розробці криміналістичної характеристики. Однак одним із дискусійних питань теорії

криміналістичної характеристики є питання про склад елементів такого поняття.

Криміналістична характеристика злочинів була предметом дослідження багатьох учених-криміналістів [199; 468, с. 137–146]. Термін «криміналістична характеристика злочинів» уперше наприкінці 1960-х рр. запропонував О. Н. Колесніченко, який зазначав, що до числа найістотніших положень, загальних для всіх методик, належить «загальна криміналістична характеристика даного виду злочинів», а також, що «злочини мають і загальні риси криміналістичного характеру» [180, с. 10, 14].

Вітчизняні вчені-криміналісти так визначають криміналістичну характеристику: О. Н. Колесніченко і В. О. Коновалова під криміналістичною характеристикою злочину розуміють «систему відомостей (інформації) про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відбиває закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування» [181, с. 16]. З цих позицій криміналістична характеристика кримінальних правопорушень може розглядатися як інформаційна модель, що відображає узагальнені ознаки елементів злочину та їх закономірних (кореляційних) зв'язків. Усі елементи криміналістичної характеристики є взаємозалежними, виявлення внутрішніх зв'язків дозволяє, пізнаючи один елемент системи кримінального правопорушення, здобути знання про деякі інші елементи і в кінцевому підсумку розкрити кримінальне протиправне діяння. Своєю чергою, В. А. Журавель описав структурний елемент як сукупність відомостей про загальні, типові ознаки, обставини та інші характеристики певного виду (групи) злочинних діянь, які мають важливе організаційне і тактичне значення для розкриття цього виду (групи) злочинів [128]; В. Ю. Шепітько визначив її як систему відомостей про кримінально

значущі ознаки кримінальних правопорушень певного виду, яка відображає закономірні зв'язки між ними і допомагає у побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні кримінальних правопорушень. Метою цієї системи є оптимізація процесу розкриття і розслідування кримінального правопорушення [255].
В. С. Кузьмічов стверджує, що криміналістична характеристика – це своєрідна інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) кримінальних правопорушень. При цьому, автор підкреслює, що особливе значення криміналістична характеристика кримінальних правопорушень набуває на початковому етапі досудового розслідування для визнання основних його напрямів висунення обґрунтованих версій. На окремих етапах розслідування виявляються лише окремі елементи криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, а повна їх сукупність встановлюється під кінець розслідування [217, с. 252]. В. Д. Берназ під цією категорією розуміє науково обґрунтовану систему узагальненої інформації, засновану на державних статистичних даних, та їх джерел про обставини, які були доказані, та інші, які мали значення для попередження, виявлення, розкриття, розслідування та судового розгляду досліджуваних кримінальних правопорушень зазначеної категорії [26, с. 17].

В. В. Лисенко зазначає, що криміналістична характеристика злочинів є центральним структурним елементом криміналістичної методики розслідування злочинів, навколо якого об'єднуються всі інші структурні елементи. Криміналістична характеристика не виокремлюється безпосередньо з самого предмета дослідження, вона являє собою певну абстракцію. Інформаційна модель злочину формується на підставі узагальнення окремих відомостей, за допомогою яких можливо ефективно виявити та розслідувати злочини. Криміналістична характеристика − це певною мірою

прогноз визначення найбільш ефективних засобів виявлення (розкриття) та розслідування злочинів [222, с. 321]. Своєю чергою, М. В. Салтевський у своїх працях є прихильником інформаційного підходу при конструюванні визначення криміналістичної характеристики. На його думку, криміналістична характеристика – це інформаційна модель, що являє собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів, а також видова модель, яка дозволяє прогнозувати, будувати найбільш обґрунтовані версії щодо обставин конкретної події (особи, способу вчинення злочину, засобів злочину та іншого) [371, с. 148].

Як бачимо, погляди різних учених щодо змісту та структури криміналістичної характеристики є неоднозначними, що, своєю чергою, викликало наукову дискусію та породило безліч найрізноманітніших точок зору, безпосередньо пов’язаних з теоретичним осмисленням цієї проблеми. Дотепер у науці не вироблено загального визначення криміналістичної характеристики, і воно є предметом широкого обговорення як при дослідженні проблем загальної теорії криміналістики, так і при вирішенні питань, що стосуються окремих криміналістичних теорій.

Варто погодитися з В. К. Весельським, Г. А. Матусовським, які загальну криміналістичну характеристику злочинів розглядають як опис загальних ознак, що властиві всім злочинам [60, с. 55]. Загальна криміналістична характеристика злочинів має концептуальне значення у розумінні самої ідеї розглядуваного явища, усвідомлення її значення для розвитку криміналістичної методики і її практичного використання у процесі розслідування злочинів [250, с. 55].

З одного боку, дійсно, криміналістична характеристика кримінальних правопорушень є описанням типових даних про певні елементи, у тому числі й тих, які співпадають з обставинами, що підлягають доказуванню (наприклад, час, місце, спосіб). Проте ця

система має зовсім інше наповнення. В комплексній методиці розслідування її основне завдання інформативне, ознайомче. Вона може бути підставою для висунення версій, на основі узагальнення практики дає слідчому знання про те, якими способами вчиняються подібні кримінальні правопорушення, які вони можуть залишати сліди тощо. Поряд з цим М. І. Скригонюк доходить висновку про те, що криміналістична характеристика методики розслідування окремих видів злочинів – це систематизований комплекс узгоджених наукових положень, рекомендацій − засобів, прийомів, методів, щодо ефективного розкриття і розслідування певних злочинів, утворений з урахуванням притаманних їм кримінально-правових ознак та процесуальних, організаційно-управлінських, психологічних особливостей (у тому числі ознаки суб'єкта злочину, його мотиви, предмет посягання, обстановка, злочинні способи тощо) [384, с. 252].

Однак, незважаючи на різні думки науковців, у кожному погляді вчених-криміналістів простежується єдина мета – сформулювати об'єктивне уявлення про кримінальне правопорушення, вказати ті його риси, що є відправними для методики розслідування. Крім цього, переважна більшість авторів єдина в тому, що криміналістична характеристика це:

а) сукупність даних (відомостей) про кримінальні правопорушення;

б) сукупність (система) ознак властивостей та взаємозв'язків;

в) інформація, що має криміналістичне значення;

г) наукова абстракція, яка виокремлює типові ознаки певних категорій кримінальних правопорушень (видів і груп) і кримінальних правопорушень;

д) важливий елемент окремої методики [449, с. 178–184].

На нашу думку, ґрунтовне дослідження криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері –

це інформаційно-пізнавальна модель, яка містить дані про криміналістично значущі елементи початкового та наступного етапів досудового розслідування з метою виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України [212].

Таким чином, інформаційною базою комплексної методики розслідування кримінальних правопорушень залишається криміналістична характеристика. Основними елементами цієї характеристики щодо кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є: 1) предмет злочинного посягання; 2) способи вчинення кримінальних правопорушень; 3) обстановка вчинення; 4) слідова картина; 5) відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

На наше переконання, вказані п’ять елементів найбільш точно розкривають зміст криміналістичної характеристики в процесі розробки методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Своєю чергою, окремий перелік обставин, що підлягають встановленню [191, с. 67; 446, с. 122], є підставою для виділення на кожному етапі розслідування обов’язкових для вирішення завдань і відповідних СРД, у тому числі негласних, та інших заходів або їх комплексів (тактичних операцій). Відображатись цей перелік має, передусім, за змістом етапів розслідування.

Отже, розробка (удосконалення) криміналістичної методики як системи знань й окремого розділу криміналістики має відбуватись через узагальнення та філософське осмислення накопиченого емпіричного матеріалу, шляхом пізнання наукових фактів щодо злочинної діяльності. У зв’язку з цим набувають значення питання щодо застосування деяких теоретичних концепцій, як підґрунтя для формування та вдосконалення методик розслідування (передусім, концепції криміналістичної характеристики); подальшої уніфікації поглядів учених на структуру методики, характеристику її елементів;

викладення цих положень у найбільш доступній для сприйняття й використання формі. Ретроспективний аналіз наукових праць дозволив визначити оптимальні напрями подальшої розробки методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, зокрема: з'ясування відомостей щодо криміналістичної характеристики; типових алгоритмів застосування сучасних методів фактичного контролю й документального аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організації державної форми власності в поєднанні з призначенням судових експертиз та іншими процесуальними діями, що в комплексі дозволяє виконати основні завдання кримінального провадження.

Підводячи підсумки, необхідно зауважити, що правоохоронними органами (Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ), Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), Національна поліція тощо) постійно вживаються цільові заходи, спрямовані на забезпечення наповнення бюджету та скорочення тіньового сектору, насамперед шляхом протидії зловживанням з бюджетними коштами та державним майном, упередженням втрат бюджету від незаконної діяльності в пріоритетних галузях і сферах господарювання. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про поширення фактів порушення службовими особами вимог законодавства при здійсненні процедури закупівлі товарів, робіт і послуг за державні кошти та переможцями тендерних процедур у ході виконання договірних зобов'язань. Позаяк, але за оцінками практичних працівників правоохоронних органів, добре підготовлені багатоепізодні кримінальні правопорушення в бюджетній сфері мають не так багато перспектив доведення їх до стадії судового розгляду [132; 235, с. 77–81]. Складнощі розслідування, посилюються недостатністю комплексних криміналістичних розробок і заснованих на них практичних

рекомендацій методичного характеру [160, с. 245–251; 164, с. 365–373; 165; с. 206–213].

Висновки до розділу 1

1. На основі аналізу наукових досліджень установлено, що тіньовий сектор має значний вплив на всі аспекти економічної діяльності та соціальні процеси, а також формує і визначає економічну злочинність. Тіньова економіка набуває системних характеристик, є самовідтворювальним і самоорганізованим явищем, здатним адаптуватися до різних бюджетних процесів.

2. Наголошено, що недостатність ужитих заходів у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у бюджетній сфері, відсутність сучасних методик розслідування вказаної категорії злочинних діянь, особливо в умовах воєнного стану, особливого режиму досудового розслідування, мінімізували обізнаність слідчих (детективів) в складних управлінських чи технологічних процесах, фінансово-звітній документації, що супроводжує всі етапи бюджетного періоду, й призвели до ускладнення криміногенної ситуації в цій сфері (зокрема, опитані правоохоронці назвали основні причини, що негативно позначаються на діяльності органів досудового розслідування: недосконаліть процесуального законодавства; відсутність узагальненої слідчої та судової практики; особлива складність розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері; несприятливі умови службової діяльності в окремих підрозділах правоохоронних органів; відсутність сучасних методик розслідування; неоднозначна судова практика щодо юридичної оцінки діянь, які потрібно вважати нецільовим використанням бюджетних коштів). Зазначене пояснює необхідність цільового

вирішення відповідної проблеми в оновленій методиці розслідування кримінальних правопорушень.

3. Увесь масив кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (відповідно до розділів VI, VII, XVII КК України) об'єднано в однорідну групу за ознаками родового об'єкта. Такий криміналістичний підхід дозволив зі всієї кількості злочинних посягань, передбачених нормами Особливої частини КК України, виділити окремі групи кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: проти власності (ст. 191 КК України); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 210, 211, 212, 222 КК України); службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 365-2, 366, 367, 368 КК України), які залежно від секторів, галузей та основних напрямів економічної діяльності, пов'язаної з акумулюванням бюджетних коштів, можуть бути вчинені у казначействі, банках, державних і місцевих фондах, зокрема при здійсненні обслуговування бюджетів, під час кредитно-фінансової діяльності, пов'язаної з одержанням фінансування під гарантії органів державної влади і місцевого самоврядування; в житлово-комунальному господарстві, при розпорядженні бюджетними коштами та іншим державним, комунальним майном; в галузі охорони здоров'я, освіти, науки, культури та спорту; транспорту та зв'язку; паливно-енергетичному комплексі; агропромисловому комплексі тощо.

4. Установлено, що характерними ознаками кримінальних правопорушень, які зароджуються в надрах державного управління, є високий рівень латентності, динамічність, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі своєрідного промислу з швидкою адаптацією до нових умов і норм бюджетного законодавства під структурно-функціональним прикриттям, застосування багаточисленних засобів та методів протидії

правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів і фіктивних підприємств. До найбільш суттєвих критеріїв, які дозволили зв'язати в одне ціле різноманітність проявів злочинності у бюджетній сфері, віднесено: корисливу мотивацію на вчинення протиправних дій, яка пов'язана з учиненням умисних тяжких злочинів корупційної спрямованості. До її найнебезпечніших форм віднесено: вчинення таких дій в умовах воєнного стану, що пов'язані з розкраданнями та тендерними спекуляціями під час здійснення публічних закупівель товарів для потреб армії в тилу і на фронтах (продовольства, амуніції, запчастин і техніки).

5. На підставі здійсненого розподілу доведено, що кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, попри розгалуженість і багатоплановість кримінально-правового змісту, становлять однорідну групу суспільно небезпечних діянь, об'єднаних спільними криміналістичними ознаками та властивостями: вчиняються в одній сфері та особами у нерозривному зв'язку із здійсненням службової (професійної) діяльності, зокрема під час проходження тендерних, контрольно-наглядових і господарсько-розпорядчих процедур, переслідуючи корисливу мету; об'єднані спільними головними (бюджетні кошти) та похідними (житлові й нежитлові приміщення, товари, матеріали, обладнання, техніка тощо) предметами; злочинна діяльність у бюджетній сфері має багатоепізодний і переважно систематичний характер (у більшості випадків кримінальних проваджень кваліфікаційний склад кримінальних правопорушень передбачений декількома статтями в сукупності, серед яких орієнтовно 52 % становлять службові підроблення, поєднані з привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), а сліди кримінальних правопорушень відображаються (фіксуються) у господарських,

управлінських, розпорядчих, фінансово-економічних і контрольних документах; для збирання та оцінки доказів учинення кримінальних правопорушень необхідне використання спеціальних знань з питань проходження тендерних процедур, бухгалтерського обліку, оподаткування тощо, що власне пояснює необхідність комплексної методики розслідування таких кримінальних правопорушень і важливість фахової (цільової) спеціалізації слідчих та оперативних працівників (детективів).

6. Під правовими основами регламентації бюджетного процесу та здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану запропоновано розуміти сукупність правових норм, що закріплюються у нормативно-правових актах і регулюють суспільні відносини, які виникають під час бюджетного процесу та діяльності із забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, надання послуг з допомоги особам, які її потребують, а також у сферах публічного адміністрування та взаємодії з іншими органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю.

7. Констатовано, що в умовах правового режиму воєнного стану технології злочинної діяльності у бюджетній сфері суттєво видозмінились, адаптувались до нових порядків правової регламентації бюджетного процесу, модернізувались та підсились у латентному співвідношенні, що значно ускладнює діяльність правоохоронних органів, які не здатні подолати усі виникаючі загрози у повному обсязі за допомогою наявної специфіки здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Акцентовано, що: 1) стійкість і потужність держави напряму залежить від належного функціонування її бюджетної системи, відповідно, чим більший рівень та гірша динаміка кримінальних правопорушень у цій сфері, тим економічно слабшою є держава, якщо кошти не надходять

у державний бюджет чи так само розкрадаються, відбувається недофінансування соціальної та інших сфер, що призводить до низького рівня захисту населення; 2) дотримання бюджетної дисципліни є запорукою економічного розвитку будь-якої держави; 3) залучення фахівців у сфері бюджетних правовідносин на етапі досудового розслідування кримінального провадження, особливо в умовах воєнного стану, є необхідним; 4) розподіл повноважень між контролюючими органами та органами досудового розслідування має бути чітко дотриманий останніми, щоб одні структури не дублювали завдання інших, і навпаки; 5) ефективність бюджетного процесу та системи напряму залежить від правових механізмів і справедливих підходів до кожного з суб'єктів, залучених до цього процесу.

8. Ураховуючи кримінально-правові та криміналістичні аспекти, сформульовано висновок, що сукупність окремих видових, внутрішньовидових та групових методик розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з бюджетним процесом, передусім проти власності, у сфері господарської діяльності та пов'язаних з корупцією зловживань, утворює комплексну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Основним елементом такої методики визначено криміналістичну характеристику – інформаційно-пізнавальну модель, що складається зі структурних елементів (предмет злочинного посягання; способи вчинення кримінальних правопорушень; обстановка; слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення) й описує криміналістично значущі ознаки, які включають відомості (фактичні дані) щодо бюджетного процесу, публічних закупівель, юридичних та/чи фізичних осіб, і дають не тільки приводи, але й обґрунтовані підстави для початку кримінального провадження, а також перелік матеріалів, достатніх для закінчення досудового розслідування у

розумні строки, з метою виконання завдань кримінального провадження.

РОЗДІЛ 2
КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

2.1. Предмет злочинного посягання

Предмету злочинного посягання відведено особливе значення у структурі елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, оскільки такі правопорушення передбачають протиправне заволодіння саме бюджетними коштами, які мають певний законодавчо чітко визначений порядок формування, розподілу і використання. Знання необхідної інформації, надає підстави зробити висновки щодо особи злочинця, пояснює характер учинених ним правочинів чи здійснення певних фінансових операцій, частоту та періодичність їх проведення, підбирання співучасників, напрями використання результатів тощо [374, с. 72].

Правильність цієї позиції підтверджують і результати проведеного нами анкетування серед працівників органів досудового розслідування. На запитання, які з елементів криміналістичної характеристики мають найважливіше значення в методиці розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, було зазначено про предмет (100 %); способи вчинення (95 %); обстановку та слідову картину (84 %).

При цьому, як зазначає О. М. Заєць, проблема щодо предмета є однією зі складних у теорії кримінального права та криміналістики, розв’язання якої потребує особливої уваги з огляду на ключову роль

цієї категорії у з'ясуванні основних ознак об'єктивної сторони та інших елементів складу кримінального правопорушення та їх характеристики [133, с. 106].

Передусім, звернемо увагу на те, що у криміналістиці предмет посягання вчені розкривають через сукупність певних специфічних ознак. Наприклад, на думку М. В. Салтевського, зміст предмета посягання становлять різноманітні фізичні об'єкти, які характеризуються ознаками їхнього агрегатного стану, споживчим призначенням, фізико-хімічними властивостями тощо [371, с. 268].

Поряд з цим А. П. Шеремет слушно наголошує, що ознаки предмета посягання мають значення для компенсації матеріальних збитків, завданих злочином, а його характеристика важлива для встановлення особи злочинця тоді: 1) коли викрадення предмета свідчить про знання призначення й можливостей використання; 2) коли викрадення свідчить про знання злочинцем вартості чи особливих властивостей предмета посягання; 3) якщо має місце заволодіння предметами з особливими властивостями; 4) коли за предметом посягання можна робити висновок про специфічну мету заволодіння; 5) коли до предмета посягання має доступ певне обмежене коло осіб [490, с. 343].

Р. І. Сибірна, А. В. Сибірний та О. В. Хомів до ознак, які характеризують бюджетні кошти як предмет посягання, відносять: 1) кошти мають бути внесеними до складу бюджету (фінансового плану), віднесеними до певної статті доходів або видатків; 2) досягнення суми бюджетних коштів кваліфікуючого розміру, тобто мати великий (у тисячу і більше разів перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян) чи особливо великий (у три тисячі і більше разів перевищувати неоподаткований мінімум доходів громадян) розмір; 3) визначення джерел одержання та напрямів витрачання одним або кількома з чинних нормативно-

правових актів і планових документів (БК України; законами; підзаконними актами вищих органів влади; рішеннями про місцевий бюджет; розписами бюджетів; планами асигнувань; кошторисами доходів і видатків; документами, згідно з якими виділено кошти з бюджету або бюджетної установи іншим установам, підприємствам, організаціям; планами використання БК України тощо) [383, с. 99].

Будь-які дії з бюджетом, зазвичай, пов'язані з рухом грошових коштів, нерухомим майном (правом на майно), різноманітними матеріалами, технікою тощо, оскільки вони становлять «кістяк» усіх внутрішніх і зовнішніх процесів діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, у тому числі підприємств, установ чи організацій. Тому, досліджуючи бюджетні кошти як предмет злочинного зазіхання під час учинення кримінального правопорушення, А. М. Меденцев вірно відмітив, що особливості предмету детермінують дії з підготовки, вчинення і приховування кримінальних правопорушень, які, своєю чергою, пов'язані з утворенням певних слідів – джерел доказів. Саме через це є необхідним детальний опис типових ознак бюджетних коштів як особливого предмета злочинного зазіхання [242, с. 10].

З кримінально-правової точки зору, до бюджетних коштів належать кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування (примітка до ст. 210 КК України). Звернемо увагу на те, що відповідні кошти набувають статусу бюджетних лише в момент їх реального надходження на рахунки бюджетів в органах Державного казначейства або в касу розпорядника чи одержувача [429, с. 73]. Необхідно приєднатися до точки зору дослідників, які наводять суттєві відмінності кримінального правопорушення, передбаченого ст. 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), від правопорушень,

передбачених ст. ст. 210 (Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням) та 211 КК України (Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону), предметом яких можуть бути як реально одержані кошти, так і кошти, які лише заплановані як доходи і видатки державного або місцевого бюджету, наголошуючи при цьому, що предметом злочинів у сфері державних закупівель можуть бути тільки наявні кошти, які мають відповідне цільове призначення [403, с. 87; 242, с. 11].

Однак з криміналістичного погляду, бюджетні кошти як предмет посягання варто поділити на дві великі групи: кошти, які вже надійшли до відповідного бюджету (наявні), та кошти, які заплановані в бюджеті, але ще не отримані (планові). У розрізі цього зазначимо, що відповідно до положень БК України (п. 37 ч. 1 ст. 2), до *надходжень бюджету* належать: доходи бюджету; повернення кредитів до бюджету; кошти від державних (місцевих) запозичень; кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету); повернення бюджетних коштів з депозитів; надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів. Очевидно, що надходження бюджету не можуть бути предметом нецільового використання, оскільки вони лише надходять до бюджету, а до цього не відбувається їх використання. Відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 2 БК України, *витрати бюджету* це: видатки бюджету; надання кредитів з бюджету; погашення боргу; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів. *Видатки бюджету* – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення

бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування (п. 13 ч. 1 ст. 2 БК України) [48].

Результати дослідження підтверджують, що найчастіше предметом кримінальних правопорушень у бюджетній сфері були грошові кошти у національній (грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, зокрема обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу) та іноземній (грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу) валюті у готівковій та безготівковій формах (кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні, або у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті, у тому числі електронні гроші, номіновані у гривні чи іншу іноземну валюту [301])).

У зв'язку з наявністю певних особливостей в розподілі та використанні коштів бюджетів різних рівнів, залежно від суб'єкта і призначення вчені розподіляють їх на такі групи:

1) розподільні: кошти, призначені для подальшого розподілу між різного рівня бюджетами, розпорядниками та одержувачами

бюджетних коштів; кредитні кошти, які призначені для фінансової допомоги або компенсацій з бюджету;

2) внутрішні кошти, призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких відбувається завдяки коштам державного та (або) місцевого бюджету;

3) резервні кошти, тобто кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат;

4) вільні кошти бюджету (вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками);

5) складові цільові кошти, виділені з державного чи місцевого бюджету державним небюджетним установам, а також підприємствам, установам та організаціям недержавної форми власності у вигляді цільової фінансової допомоги, бюджетної компенсації або для фінансування певних програм [405, с. 21–22].

Установлення розмірів заволодіння державним майном під час досудового розслідування має суттєве значення, так як дозволяє правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення й призначити обвинувачуваному справедливе покарання. Варто відмітити, що специфікою предмета окремих кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є те, що ним може бути і право на чуже майно. Право на майно може бути закріплене в різних документах, наприклад, цінних паперах, довіреностях на право розпорядження майном тощо [257]. На кожному з етапів державного фінансування здійснюються господарські та інші роботи, які потребують залучення спеціалістів. Однак часто трапляються випадки, коли такі дії проводять формально або ж взагалі не проводять, попри те, що, відповідно до фінансово-звітної документації та кошторису, кошти на

такі роботи виділяють, а роботи нібито виконують. Але це лише за документами, оскільки фактично маючи на меті заволодіння коштами або ж іншими матеріальними цінностями, часто використовуючи своє службове становище, або ж службове становище третьої особи, злочинці формально (готуючи всі необхідні документи) виконують мінімальний перелік нормативних вимог і привласнюють бюджетній кошти та матеріальні блага громади.

Таким чином, предмет злочинного посягання у бюджетній сфері – це основоположний структурний елемент криміналістичної характеристики, стосовно якого вчиняється суспільно небезпечне діяння. Варто підсумувати основні ознаки бюджетних коштів як предмету злочинного посягання, а саме:

1) вони включені до Закону України «Про Державний бюджет України» на певний рік або до рішення місцевої ради про місцевий бюджет, у якому встановлені певні доходи і видатки відповідного бюджету;

2) містяться у планових документах (кошториси, програми тощо);

3) мають цільове призначення, затверджене розписом бюджету асигнуванням, встановленим розпорядником бюджетних коштів;

4) фактично знаходяться на рахунках розпорядників та одержувачів бюджетних коштів (зарахування коштів на рахунок відповідної бюджетної установи, відкритий в органі Держказначейства чи установі банку);

5) перелічують відомості про осіб, які мають право на таке розпорядження (використання) цими коштами;

6) визначають підстави для здійснення платежів за рахунок коштів бюджету (бюджетного зобов’язання) – укладення договору на придбання товару, послуги тощо.

Однак лише розуміння особливостей предмету злочинного посягання замало для того, щоб ефективно організувати виявлення та розслідування таких кримінальних правопорушень [167, с. 302–306]. Для цього працівникам правоохоронних органів необхідні комплексні знання сучасного механізму правового регулювання як бюджетного процесу взагалі, так і особливостей ведення господарської діяльності й здійснення публічних закупівель, зокрема. Нині означуване правове регулювання здійснюється на законодавчому й підзаконному рівнях. Основними законами, що регламентують розглядувану сферу, передусім, є:

– Бюджетний кодекс України [48], що визначає бюджетну систему України, її принципи; порядок фінансування бюджету (дефіцит, профіцит) та державний (місцевий) борг; бюджетний процес і його учасників; доходи, видатки та кредитування державного бюджету України; процес складання бюджетної декларації та проєкту державного бюджету; розгляд і затвердження державного бюджету України; порядок виконання державного бюджету і внесення змін до Закону України «Про державний бюджет України» [314];

– Закон України «Про публічні закупівлі» [341], який в 2016 р. запровадив кардинальну реформу шляхом створення електронної системи публічних закупівель в онлайн режимі під назвою «ProZorro»;

– Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» [310], який регулює відносини, пов’язані з підготовкою та оприлюдненням коштів державного і місцевих бюджетів, підприємствами, Національним банком, державними цільовими фондами, а також фондами загальнообов’язкового соціального страхування й органами Пенсійного фонду України інформації про заплановане і фактичне використання публічних коштів, а також

визначає правовий статус Єдиного вебпорталу використання публічних коштів [124];

– Закон України «Про Рахункову палату» [342], який визначає статус цього органу як такого, що від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням;

– Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [334], що закріплює головні завдання органу державного фінансового контролю, його основний інструментарій у формах державного фінансового аудиту, інспектування, контролю за дотриманням законодавства у сфері публічних закупівель та його засоби, координацію діяльності органу державного фінансового контролю з іншими контролюючими органами, основні функції, права, обов'язки і відповідальність, порядок проведення ревізій органами державного фінансового контролю, обов'язки і відповідальність його службових осіб, порядок розгляду скарг на дії посадових осіб органу державного фінансового контролю.

Однак, якщо брати до уваги здійснення публічних закупівель в окремих сферах, то необхідно зазначити, про цільові нормативно-правові акти, приміром Закон України «Про оборонні закупівлі», яким регламентовано особливості здійснення оборонних закупівель. Придбання державними замовниками товарів, робіт і послуг може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких закупівель:

1) закрита закупівля: переговори та поетапні переговори;

2) торги з обмеженою участю;

3) спрощені торги із застосуванням електронної системи закупівель.

Спрощені торги із застосуванням електронної системи закупівель здійснюються державним замовником у порядку та на

умовах, визначених розділом I, ст. 23 розділу II і розділом III відповідного Закону України. Оборонні закупівлі на період дії правового режиму воєнного стану здійснюються державним замовником у порядку та на умовах, визначених розділом IV цього Закону [333].

Отже, такі законодавчі акти, як Постанова Кабінету Міністрів України № 169 від 28 лют. 2022 р. «Деякі питання здійснення оборонних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану» [102], встановлюють спрощену процедуру закупівлі в умовах військового стану і передбачувано впливають на групу способів, що полягає у вчиненні протиправної діяльності, пов’язаної з проведенням публічних закупівель, яка була актуальна за будь-яких часів [104, с. 61].

2.2 Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

У лінійці структурних елементів, що розкривають зміст криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері, особливе місце посідає спосіб учинення кримінального правопорушення. Це обумовлено, з процесуальної сторони, тим, що спосіб вчинення кримінального правопорушення, відповідно до ст. 91 КПК України, є обставиною, що підлягає доказуванню у кримінальному провадженні, а з криміналістичної – інформація про цей структурний елемент дозволяє визначити шляхи встановлення злочинця та його співучасників, загалом механізм і предмет злочинного посягання тощо. Дані про спосіб вчинення кримінального правопорушення мають також важливе значення для розкриття раніше вчинених аналогічним способом кримінальних правопорушень [362, с. 37].

Передусім, відмітимо, що будь-яке дослідження ґрунтується на з'ясуванні термінології та її місця в науці, співставленні із зарубіжними дослідженнями та визначенні, яку роль для неї відведено у суспільному житті [465, с. 12]. Наявність загальновизнаних дефініцій свідчить про певний рівень наукового прогресу у тій чи іншій галузі на сучасному етапі. А з'ясування певної термінологічної одиниці та визначення її сутності дає можливість уникнути неоднозначності, а також умовно відмежувати її від інших, зокрема й подібних за змістом. Очевидно, це буде сприяти логічній впорядкованості.

У науковій літературі досить часто вживаються словосполучення, такі як: «спосіб вчинення», «спосіб підготовки та вчинення», «спосіб підготовки, вчинення та приховування слідів кримінального правопорушення тощо. Задля уникнення додаткової

полеміки, надалі у цьому дослідженні вважаємо за потрібне вживати термін «спосіб вчинення кримінального правопорушення». Так, дійсно, це – базовий елемент криміналістичної характеристики. Проте, кожний юридичний напрям науки вивчає його під власним кутом, з позиції своїх «службових» функцій [466, с. 27] та єдиного спільного бачення стосовно низки загальнотеоретичних питань й досі нема. Частіше за все дискутуються питання щодо поняття, ознак, структури, класифікації. Як зазначає І. В. Гора, спосіб вчинення злочину – це складна структура, в якій відбиваються правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти. Вчений розглядає спосіб вчинення злочину як спосіб дій з готування, вчинення та приховування слідів злочину, що характеризує криміналістично значимі дані про виконавця і застосовані ним засоби та можливості їх застосування у розкритті кримінальних правопорушень [94, с. 38].

На наше переконання, спосіб вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері, хоча й не повністю, але найбільшою мірою відображає форму зовнішнього прояву злочинного діяння та має індивідуальні особливості. Саме тому вчення про цей структурний елемент криміналістичної характеристики тісно пов’язано з кримінально-правовою наукою, втім має дещо інший зміст завдань. Як зазначає М. І. Панова, об’єктивні ознаки способу вчинення злочину характеризують фізичний (операційний) динамічний процес вчинення злочину, його зовнішню сторону. Вони свідчать про те, яким чином, у яких умовах, за допомогою яких сил і засобів вчинено діяння, що вважається злочинним [284, с. 29].

Вітчизняний вчений-криміналіст М. В. Салтевський під цією категорією розуміє комплекс причинно і функціонально пов’язаних довільних (і частково мимовільних) цілеспрямованих дій злочинця

[371, с. 421]. Дещо схожої думки дотримується і С. М. Зав'ялов, який визначає спосіб учинення кримінального правопорушення як систему взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення мети кримінального правопорушення, дій суб'єкта (або утримання від них), які вчиняються в певній послідовності, із застосуванням різних знарядь і засобів [131, с. 7]. При цьому, варто зазначити і про позицію С. С. Чернявського, який вважає, що спосіб вчинення є об'єктивно і суб'єктивно детермінованою системою дій (операцій, механізмів, прийомів) поведінки суб'єкта в процесі підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, кожна з яких залишає специфічні сліди, які дозволяють за допомогою криміналістичних прийомів і засобів отримувати уявлення про сутність події, яка мала місце, встановити особу злочинця та його причетність до злочинної події, а також визначити найоптимальніші шляхи вирішення завдань досудового розслідування [469, с. 55–56].

З наведених вище дефініцій можна відразу зрозуміти, що серед науковців прийнято вирізняти три компоненти, що утворюють структуру способу вчинення кримінального правопорушення, а саме: дії, спрямовані на підготовку, вчинення та приховування. Злочинці, плануючи реалізацію певних діянь, обирають їх способи залежно від низки факторів: отримання максимального прибутку; ризик викриття; рівень контролю сфери, де планується вчинення кримінального правопорушення, а, отже, і можливість довести факт його вчинення тощо. Саме через ці обставини, спосіб пов'язаний з найбільшою кількістю структурних елементів криміналістичної характеристики: особою злочинця, предметом, обстановкою вчинення, слідовою картиною та ін. Наприклад, спосіб вчинення не може не відобразитися в матеріальних і нематеріальних слідах. А. Б. Балонь досить влучно зазначив, що спосіб варто розглядати як процес взаємодії та слідоутворення, адже містить у собі об'єкти, які

вступають у взаємодію, сліди, які при цьому утворюються, місце їх розташування, а також ознаки й властивості, що їх характеризують. Такий опис є криміналістичним і дозволяє за слідами-відображеннями встановлювати особливості злочинця, характер дій та ознаки конкретних засобів і знарядь [15].

На підставі зазначених доктринальних підходів та інших криміналістичних джерел нами пропонується визначити спосіб вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, як *технологічний комплекс взаємопов'язаних діянь службових (посадових) та інших осіб, спрямованих на підготовку, вчинення й приховування слідів злочинної діяльності у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів.*

Як вже було зазначено, у науці різняться думки вчених і щодо класифікації способів учинення кримінальних правопорушень, зокрема у бюджетній сфері. Наприклад, до підстав класифікації способів окремих видів (груп) економічних злочинів Г. А. Матусовський пропонує відносити: місце суб'єкта в системі економічних відносин, особливості сфери господарської діяльності, специфіку предмета зазіхання [240, с. 60]. Однак, на переконання Р. Л. Степанюка, головними підставами для класифікації способів вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері мають бути: а) ознаки суб'єкта злочину, а саме внутрішній або зовнішній характер управлінської, господарської діяльності його ініціатора; б) кримінально-правова кваліфікація діянь; в) загальний механізм злочинної діяльності» [410, с. 126]. Своєю чергою, В. П. Корж вважає, що спосіб передбачає комплекс дій з: підготовки, вчинення і приховування. Вказані ознаки, на думку вченої, доцільно об'єднати в три групи. Перша включає ознаки способів легалізації, пов'язаних з використанням організованими групами, злочинними організаціями прийомів, дій, операцій, методів впливу при підготовці до легалізації.

Друга група – це ознаки способів, що пов'язані із застосуванням ними прийомів, дій, операцій із введення даних прибутків у економіку, політичні інститути, засоби масової інформації. Третя – ознаки способів легалізації, які пов'язані з використанням організаторами злочинного бізнесу прийомів, операцій, методів впливу з приховування, маскування слідів і наслідків легалізації [188, с. 156–157].

Привертають увагу і дослідження К. О. Чаплинського, В. А. Бідняк, Г. С. Бідняк, які проаналізували способи вчинення правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів у сфері охорони здоров'я, залежно від характеру вчинених протиправних діянь. На підставі ґрунтовного аналізу практики розслідування зазначених кримінальних проваджень науковці виокремили: 1) проведення державних закупівель з порушенням законодавства: 2) завищення вартості товару шляхом складання додаткових угод; 3) постачання товару, який не відповідає технічним вимогам; 4) складання тендерної документації під певного учасника за винагороду; 5) порушення проведення державних закупівель – уникнення тендеру шляхом поділу предмета закупівлі (тобто закупівля товарів, які мають один код класифікатора та поділ яких не дозволений відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»); 6) попередня стовідсоткова оплата товару до його постачання; 7) підроблення документів щодо приймання виконаних робіт або поставлених товарів; 8) змова учасників під час проведення торгів, які навмисно відіграють роль технічного конкурента й здебільшого пропонують неправомірну пропозицію; 9) змова учасників під час проведення торгів, які заздалегідь домовляються про демпінгування ціни; 10) безпідставне відхилення економічно найвигіднішої пропозиції [28].

Наведені положення є вагомими і заслуговують на увагу.

Загалом можуть бути підтримані, але потребують уточнення та подальшого розвитку, оскільки наразі актуальним науковим завданням є узагальнення усіх способів та виділення з них тих, що специфічні безпосередньо для бюджетної сфери. Такий аналіз здійснюється нами не тільки на рівні спеціальної літератури, а й, передусім, на базі вивчення матеріалів слідчо-судової практики.

Як вже зазначалось раніше, особливістю кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, у контексті способу їх учинення, є те, що вони являють собою не одну чи кілька дій, які здійснюються одноразово, або протягом короткого періоду, а, систему різнопланових і численних механізмів, що охоплюють значні проміжки часу. Другою загальною особливістю способу їх учинення є взаємний зв'язок декількох службових осіб різного рангу і, зазвичай, представників інших підприємств, установ і організацій, без яких унеможливлюється досягнення злочинного результату. Відшукання таких зв'язків і взаємозалежностей є одним з основних завдань досудового розслідування. У більшості випадків, кожен конкретний спосіб учинення кримінальних правопорушень складається з низки взаємопов'язаних, взаємообумовлених і послідовних дій, у яких присутня внутрішня логіка, а виконання одного злочинного діяння невід'ємно тягне за собою необхідність учинення наступного [100, с. 78].

Досліджуючи способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі, В. В. Кікінчук звертає увагу на класифікацію таких способів, запропоновану вченими-кримінологами, а саме: способи вчинення злочинів, пов'язані з незаконним отриманням бюджетних коштів; способи вчинення злочинів, пов'язані з витрачанням бюджетних коштів; способи вчинення злочинів, пов'язані з незаконним відшкодуванням бюджетних коштів. Серед способів нецільового

витрачання бюджетних коштів науковець виокремлює використання службовою особою суб'єкта господарської діяльності бюджетних коштів, що виділяються на виконання певної державної програми, усупереч їхньому цільовому призначенню [155, с. 320].

За даними узагальнення наукової літератури та матеріалів слідчо-судової практики встановлено, що найпоширеніші способи (технології) злочинної діяльності у бюджетні сфері сьогодні характеризуються переважно так:

– вчиненням протиправної діяльності, пов'язаної з проведенням публічних закупівель (постачання невідповідного товару; розробка тендерної документації з дискримінаційними вимогами; оплата товару до його постачання; підроблення документації з приймання будівельних робіт; змова учасників торгів; відхилення найбільш вигідної пропозиції, запропонованої учасниками закупівлі);

– привласненням або заволодінням коштами, передбаченими бюджетними програмами; кредитування проєктів малого та середнього бізнесу;

– надання грантів задля створення або розвитку бізнесу: часткова компенсація вартості техніки та обладнання вітчизняного виробництва; привласненням майна у вигляді гуманітарної та благодійної допомоги тощо;

– незаконними виплатами (безпідставне нарахування та виплата працівникам заробітної плати, премії, матеріальної допомоги тощо; нарахування таких виплат особам, які фактично не працюють, але документально оформлені як працівники; виплата за авансовими звітами (відрядження, закупівля малоцінних товарів);

– використанням майна не за цільовим призначенням (приміщень, обладнання, автомобільного транспорту тощо, які перебувають на балансі підприємства, у власних інтересах або інтересах третіх осіб);

– безпідставним списанням майна, яке знаходиться на балансі підприємства [104, с. 54; 52].

Зважаючи на таку характеристику, за механізмом злочинної діяльності можуть бути розглянуті:

а) способи окремих кримінальних правопорушень;

б) складні технології злочинної діяльності.

Виходячи з цього твердження, увесь масив можливих способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідно розділити на дві загальні групи:

1) прості правопорушення, тобто злочине діяння, відповідальність за яке передбачена структурою однієї кримінально-правової норми;

2) складні – які пов’язані з використанням влади, службового становища або службових повноважень й вчиненням інших (предикатних) кримінальних правопорушень.

Аналіз кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, також дослідження інших учених дозволяють стверджувати, що підготовчий етап майже завжди має місце при вчиненні таких кримінальних правопорушень – близько 90 % від загальної кількості й характеризується, насамперед так: визначення предмета злочинного зазіхання; підшукування співучасників, розподіл ролей; вивчення нормативно-правових актів, які регламентують бюджетну сферу та конкретно визначений процес, під час якого планується заволодіти бюджетними коштами тощо.

У більшості випадків готування до нецільового використання бюджетних коштів полягає у виданні керівником певної установи наказу про використання бюджетних коштів усупереч їх цільовому призначенню, або ж оформленні необхідних документів – платіжного доручення і підтверджувальних документів. Платіжне доручення, що

подається для здійснення розрахунків, – це документ, на підставі якого здійснюють безпосереднє перерахування коштів. Засобами вчинення такого кримінального правопорушення можуть бути й інші документи. З метою створення перед органами казначейства вигляду законності використання бюджетних коштів особи можуть складати фіктивні документи, які пред'являються разом з платіжним дорученням (договори на закупівлю товарів, робіт і послуг, документи, які підтверджують їх отримання), наприклад, акти виконаних робіт, товарно-транспортні накладні та рахунки до них, рахунки-фактури, трудові угоди тощо. Тобто, ті підтвердні документи, які розпорядник та одержувач бюджетних коштів повинні надавати до органів казначейства одночасно з платіжним дорученням на здійснення платежів цими бюджетними коштами [429, с. 87].

Приклад: *ОСОБА_3, перебуваючи відповідно до наказу (розпорядження) на посаді головного бухгалтера державного підприємства «Закарпатський експертно-технічний центр Держпраці» (ДП «Закарпатський ЕТЦ»), пов'язаній з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, будучи службовою особою вказаного підприємства, зокрема виконуючи функціональні обов'язки, передбачені посадовою інструкцією головного бухгалтера, затвердженою начальником ДП «Закарпатський ЕТЦ», діючи з прямим умислом, усупереч інтересам служби, з корисливих мотивів, з метою незаконного збагачення, шляхом зловживання службовим становищем заволодів грошовими коштами ДП «Закарпатський ЕТЦ». Так, за період з квітня 2013 року по квітень 2016 року ОСОБА_3, перебуваючи на робочому місці за адресою: м. Ужгород, вул. Лесі Українки, 13, без відома керівників підприємства, маючи право підписувати розрахункові документи, за наявності копії файлів цифрових підписів I – директора, II – головного бухгалтера та III – печатки установи, по системі*

віддаленого доступу «Клієнт-банк» на підставі договору № 03-З/2-10818-11КЛ про впровадження та використання дистанційного обслуговування «Клієнт банк» від 26 грудня 2011 р., укладеного між ПАТ «Комерційний інвестиційний банк» та ДП «Закарпатський ЕТЦ», без передбачених законом підстав здійснив без жодних правових відносин між ДП «Закарпатський ЕТЦ» та ФОП з ОСОБА_6, які могли б бути підставою для перерахування зазначених вище коштів, та відповідних первинних документів (укладеного договору, накладних, рахунків, актів виконаних робіт щодо надання послуг, робіт тощо) 110 операцій по перерахунку грошових коштів за загальну суму 1 285 000,00 гривень в якості авансу податку на додану вартість із вироблених в Україні товарів з рахунку № НОМЕР_1, відкритому ДП «Закарпатський ЕТЦ» в ПАТ «Комерційний інвестиційний банк» на рахунок № НОМЕР_2, відкритому в ПАТ КБ «Приват Банк» на ім'я батька ФОП ОСОБА_6, за певними платіжними дорученнями. У подальшому, ОСОБА_3, маючи доступ до рахунку № НОМЕР_2, відкритому в ПАТ КБ «Приват Банк» на ім'я ОСОБА_6, умисно заволодів вказаними вище грошовими коштами, чим завдав ДП «Закарпатський ЕТЦ» збитків в особливо великих розмірах на загальну суму 1 285 000 гривень [72].

Крім цього, якщо ініціаторами (організаторами) вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є сторонні від публічної служби особи, то на етапі підготовки здійснюються дії щодо налагодження особистих контактів (корупційного характеру) із службовими та іншими посадовими особами, від яких залежить виділення бюджетних коштів, та які беруть участь у операціях бюджетного процесу чи здійснюють контроль за дотриманням бюджетного законодавства, а також від яких залежить забезпечення одержання відповідних коштів з бюджету (оформлення і подання до

вищих та казначейських органів, банків відповідних документів) [402, с. 286].

Щодо безпосереднього вчинення кримінальних правопорушень, то аналіз слідчо-судової практики дає підстави стверджувати, що сьогодні типовими є наступні технології злочинної діяльності:

1) розкрадання у бюджетній сфері. У таких технологіях залежно від суб'єкта кримінального правопорушення та умислу основним кримінальним правопорушенням виступає привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), що включає комплекси діянь, які полягають у:

– закупівлі товарів і послуг у фіктивних підприємств – посередників (в такому випадку привласнюються кошти, нібито сплачені за «послуги» фіктивної фірми).

Як засвідчує практика, типове розкрадання бюджетних коштів у цьому випадку виглядає так: *державним підприємством перераховуються кошти на користь інших установ (переможців тендерів), які пов'язані з керівництвом підприємства. У подальшому кошти перераховуються на користь фіктивних компаній; новостворений суб'єкт господарювання, який не має найманих працівників та виробничих потужностей, отримує грошові кошти від державного підприємства, частина яких направляється на користь посередників для виконання умов тендеру, інша частина обготівковується або переводиться на рахунки посадових осіб державного підприємства та пов'язаних з ними осіб або різних установ; отримані грошові кошти від певної організації за товари, роботи, послуги в подальшому розподіляються серед значної кількості підприємств з ознаками фіктивності з призначенням платежу: фінансова допомога, цінні папери; державною установою перераховуються кошти на користь суб'єкта господарювання без*

фактичного постачання товарів та надання послуг.

– оплаті зайвого обсягу товарів або послуг, маніпуляціях з якістю товарів або послуг тощо.

Наприклад, *ОСОБА_4, згідно з наказом зарахована на посаду головного бухгалтера Комунального закладу «Криворізька міська дитяча лікарня № 2» Дніпропетровської обласної ради» (ЄРДПОУ 01986109), розташованого за адресою: м. Кривий Ріг, Довгинцівський район, вул. Революційна, 71, будучи службовою особою, що виконує організаційно-розпорядчі та адміністративно-господарські функції, відповідно до посадової інструкції головного бухгалтера КЗ «Криворізька міська дитяча лікарня № 2» ДОР», за рахунок коштів КЗ «Криворізька міська дитяча лікарня № 2» Д0Р» здійснила оплату електроенергії за КЕКВ 1163, 2273 «Оплата на постачання електроенергії», спожитої іншими установами, які перебувають на міському бюджеті м. Кривий Ріг, а саме: КЗ «Центр первинної медико-санітарної допомоги № 4» на суму 8260,10 грн та КЗ «Центр-первинної медико-санітарної допомоги № 5» на суму 24 087,36 грн, що призвело до покриття закладом витрат сторонніх юридичних осіб на загальну суму 32 347,46 грн. Крім того, встановлено, що за рахунок коштів КЗ «Криворізька міська дитяча лікарня № 2» ДОР» проведені витрати на оплату водопостачання та водовідведення за КЕКВ 1162 «Оплата водопостачання та водовідведення», спожитої іншими сторонніми установами, які перебувають на міському бюджеті м. Кривий Ріг, а саме: КЗ «Центр первинної медико-санітарної допомоги № 4» на суму 142,85 грн та КЗ «Центр первинної медико-санітарної допомоги № 5» на суму 580,32 грн, що призвело до покриття закладом витрат сторонніх юридичних осіб на загальну суму 723,17 гривень. Тобто, ОСОБА_4, будучи на посаді головного бухгалтера КЗ «Криворізька міська дитяча лікарня № 2» ДОР» неналежно виконала свої службові*

обов'язки через несумлінне ставлення до них, що потягло спричинення збитків державному бюджету на суму 80 930,39 грн [65];

– розкрадання бюджетних коштів шляхом відшкодування податку на додану вартість.

Наприклад, *ОСОБА_1, будучи зареєстрована як суб'єкт підприємницької діяльності рішенням Ковельської міської Ради за: АДРЕСА_1; ідентифікаційний номер; взята на податковий облік; зареєстрована як платник податку на додану вартість; являючись особою, на яку згідно із законодавством України покладено обов'язки та відповідальність за організацію і здійснення обчислення податків, зборів, інших обов'язкових платежів, своєчасну їх сплату до бюджетів, здійснюючи як приватний підприємець підприємницьку діяльність, обраховуючи належні до сплати до держаного бюджету податок на додану вартість та податок з доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності підприємців, самостійно складаючи податкові декларації про одержані доходи та з податку на додану вартість, здійснила безтоварні операції з купівлі підприємцем від ТОВ «Полісся Стиль», директором якого вона являлась, яєць курячих столових та умисно ухилилась від сплати до державного бюджету за наслідком здійснення нею як підприємцем фінансово-господарської діяльності податку з доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності та податку на додану вартість разом на загальну суму 1 650 020 гривень та за наслідком здійснення нею від імені підприємця ОСОБА_3 фінансово-господарської діяльності – податку з доходів фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності разом на загальну суму 625 499 гривень, що призвело до фактичного ненадходження до державного бюджету коштів на загальну суму 2 275 519 гривень, що більше, ніж в п'ять тисяч разів перевищує встановлений законодавством*

неоподатковуваний мінімум доходів громадян, тобто в особливо великих розмірах [68];

– здійснення незаконних виплат заробітної плати, матеріальної допомоги та інших платежів за рахунок бюджетних коштів.

Приміром, обвинувачена ОСОБА_4, згідно з розпорядженням прийнята на посаду майстра з благоустрою Краснопавлівської селищної ради Лозівського району Харківської області. Обіймаючи вказану посаду і таким чином являючись службовою особою, яка здійснює організаційно-розпорядчі функції, ОСОБА_4 здійснила розтрату чужого майна шляхом зловживання своїм службовим становищем за попередньою змовою та спільно з відповідальною особою Краснопавлівської селищної ради. Так, ОСОБА_4, діючи умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи настання його суспільно небезпечних наслідків і бажаючи їх настання, вступила в злочинну змову з відповідальною особою Краснопавлівської селищної ради, погодивши прийняття на роботу робітником бригади благоустрою селищної ради ОСОБА_5, завідомо знаючи, що останній фактично буде поратись за приватним господарством відповідальної особи Краснопавлівської селищної ради та працювати не буде, за умови, що останній по заробітній картці «Приват Банку» буде отримувати заробітну плату як працівник благоустрою. Після чого відповідальна особа Краснопавлівської селищної ради, діючи спільно з ОСОБА_4, умисно, з метою розкрадання бюджетних коштів, затверджувала сформовані ОСОБА_4 табеля обліку робочого часу, в яких зазначалися недостовірні відомості про фактично відпрацьований ОСОБА_5 робочий час в бригаді благоустрою Краснопавлівської селищної ради. Внаслідок злочинних дій Краснопавлівській селищній раді було завдано матеріальних збитків на суму в розмірі 11 685 гривень 42 копійки [70];

2) технології кримінальних правопорушень у бюджетній сфері корупційної спрямованості:

– одержання службовою особою неправомірної вигоди (ст. 368 КК України) із наступним неправомірним використанням бюджетних коштів чи іншого державного (комунального) майна.

Приміром, під час здійснення публічних закупівель ця технологія полягає в організації службовими особами закупівлі товарів і послуг за заздалегідь обумовленими завищеними цінами, коли частина «надлишку» передається чиновникам у вигляді неправомірної вигоди за укладення завідомо невигідного контракту. Саме ці способи вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері широко розповсюджені, про що свідчать результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень. Наведемо типовий приклад із практики: *ОСОБА_6, будучи уповноваженою особою Виконавчого комітету на авторизованому електронному майданчику інформаційно-телекомунікаційній системі публічних закупівль «Prozorro» за адресою в мережі Інтернет: www.prozorro.gov.ua, опублікувала оголошення про закупівлю Виконавчим комітетом Феодосіївської сільської ради Обухівського району Київської області товару – індивідуальне обмундирування, в кількості 320 комплектів, з очікуваною вартістю закупівлі 3 755 800 гривень, яку ОСОБА_6 визначила самостійно за наслідками здійснення порівняння цін та аналітики цінових пропозицій у мережі Інтернет, без урахування вимог розділу 3 «Методи визначення очікуваної вартості» Примірної методики визначення очікуваної вартості предмета закупівлі, затвердженої наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 275 від 18 лютого 2020 р. та п. 6 ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України, ст. 5 Закону України «Про публічні закупівлі». Джерело фінансування закупівлі – місцевий бюджет. Згідно з даними реєстру отриманих тендерних пропозицій*

на участь у процедурі закупівлі подано одну тендерну пропозицію, а саме: Фізичною особою підприємцем «ОСОБА_7» (код ЄДРПОУ НОМЕР_2) з остаточною пропозицією 3 755 800,00 гривень.

Досудовим розслідуванням встановлено, що ринкова вартість індивідуального обмундирування, закупленого у ФОП ОСОБА_7, а саме: черевики в кількості 320 пар становить 640 694,40 грн, шапки в кількості 320 штук становить 37 392,00 грн, костюми (куртка та штани) в кількості 320 штук становить 823 062,40 грн, кофти флісові в кількості 320 штук становить 208 684,80 грн, які були придбані новими та закуплені Виконавчим комітетом Феодосіївської сільської ради Обухівського району Київської області станом на 26 грудня 2022 р. становить усього 1 709 833,60 грн. Таким чином, ОСОБА_6, будучи службовою особою, уповноваженою з питань звітності та тендерних закупівель виконавчого комітету Феодосіївської сільської ради, внаслідок неналежного виконання своїх службових обов'язків, через несумлінне ставлення до них, визнала переможцем торгів ФОП ОСОБА_7 та забезпечила укладання між виконавчим комітетом Феодосіївської сільської ради Обухівського району Київської області та ФОП ОСОБА_7 договору про закупівлю індивідуального обмундирування за завищеними цінами, що призвело до безпідставного перерахування грошових коштів на рахунок ФОП ОСОБА_7 у сумі 1 715 766, 40 грн, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину та є тяжкими наслідками, спричинивши збиток Феодосіївській сільській раді Обухівського району Київської області на вказану суму, тобто вчинила службову недбалість, що полягає у неналежному виконанні службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що спричинило тяжкі наслідки державним інтересам [67];

– зловживання службовим становищем службовими особами

органів державної влади, місцевого самоврядування в інтересах третіх осіб – одержувачів бюджетних коштів.

До прикладу, *відповідно до наказу директора комунального підприємства по експлуатації теплового господарства «Тепловик» Старокостянтинівської міської ради № 93-квід 19 жовтня 2017 року ОСОБА_4 призначено на посаду головного інженера комунального підприємства по експлуатації теплового господарства «Тепловик» Старокостянтинівської міської ради, у зв'язку з чим останній являється посадовою особою наділеною організаційно-розпорядчими та адміністративно-господарськими функціями, виконуючи обов'язки головного інженера та відповідно до довіреності директора комунального підприємства по експлуатації теплового господарства «Тепловик» Старокостянтинівської міської ради ОСОБА_6 доручено вчиняти правочини від імені КП «Тепловик» та бути представником КП «Тепловик» перед юридичними та фізичними особами.*

Так, ОСОБА_4 під час укладання Договору на виробництво теплової енергії, зловживаючи своїм службовим становищем в інтересах ТОВ «Теплахата», з метою отримання неправомірної вигоди останніми шляхом використання своїх службових повноважень, вчинив злочин за наступних обставин: реалізовуючи свій злочинний умисел, головний інженер КП «Тепловик» ОСОБА_4, діючи умисно, з корисливих мотивів, отримавши на виконання Договору від директора ТОВ «Теплахата» ОСОБА_7 акти на надання теплової енергії, які підписав як головний інженер КП «Тепловик» та завірив відтиском печатки КП «Тепловик», чим засвідчив документи, що містять недостовірну інформацію про обсяги та вартість виконаних робіт надавши їм статусу офіційних. У подальшому, на підставі підписаних актів бухгалтерією підприємства КП «Тепловик» оформлено платіжні доручення та

проведено оплату Головним управлінням державної казначейської служби у Хмельницькій області на рахунки ТОВ «Теплахата» грошових коштів на загальну суму 873 995,67 грн, без проведення відповідних перерахунків вартості послуг у зв'язку з невідповідністю температури гарячої води нормативній величині, з урахуванням вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2010 року № 151 «Про затвердження Порядку проведення перерахунків розміру плати за надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення в разі ненадання їх або не в повному обсязі, зниження якості». Внаслідок чого, головний інженер ОСОБА_4 своїми умисними діями здійснив завищення вартості наданих послуг ТОВ «Теплахата» всупереч інтересам Комунального підприємства по експлуатації теплового господарства «Тепловик» Старокостянтинівської міської ради на загальну суму 216 699,75 грн з ПДВ, чим спричинив матеріальних збитків державному бюджету на вказану суму [71];

–перевищення влади або службових повноважень при розпорядженні бюджетними коштами, іншим державним або комунальним майном, поєднане зі службовим підробленням.

Наприклад, *ОСОБА_5, перебуваючи на посаді економіста 2 категорії відділу матеріалів ВСП «Служба матеріально-технічного постачання» ДП «Придніпровська залізниця», знаходячись у своєму робочому кабінеті, розташованому за адресою: м. Дніпропетровськ, пр. Карла Маркса, 108, маючи умисел на підроблення офіційного документа техніко-економічного обґрунтування доцільності закупівлі пиломатеріалів, з метою не проведення фактичного маркетингу ринка цін постачальників, діючи з мотивів кар'єризму, всупереч покладених на нього обов'язків, передбачених посадовою інструкцією, в порушення порядку укладання договорів на закупівлю товарів, робіт і послуг ДП «Придніпровська залізниця»,*

затвердженого наказом начальника ДП «Придніпровська залізниця» № 465/Н від 27 липня 2012 року, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, склав завідомо підроблений офіційний документ шляхом внесення печатного тексту до порівняльної таблиці цінових пропозицій на товари, що закуповуються по рахунку № СФ-0000015, в розділ альтернативні постачальники, а саме зазначивши постачальника ТОВ «Інтеркомторг» та завищену цінову пропозицію цього підприємства, що насправді не відповідало дійсності [64].

Наступним типовим прикладом є вирок Сумського районного суду, згідно з яким О*СОБА_2, будучи службовою особою, діючи умисно, перевищуючи надану йому владу та свої службові повноваження, порушуючи вимоги Постанови Кабінету Міністрів України № 274, якою затверджено «Тимчасове положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти» (п. 84), вчинив дії, які явно виходять за межі наданих йому прав та повноважень і які не мав права зчиняти, а саме, не отримавши достовірного підтвердження настання об'єктивних підстав для підвищення ціни на Товар, достовірно знаючи, що ціни на продукти харчування або не підвищувались, або підвищувались не на той рівень, що заявлений Постачальниками, знаючи, що передбаченого законодавством Порядку зміни умов договорів про закупівлю не існує, а тому він не має права погоджуватись із підвищенням цін, запропонованим постачальниками, та підписувати будь-які додаткові угоди щодо зміни цін поставок, знаючи, що відповідно до умов договорів у разі відмови постачальників від поставок продуктів харчування, останні (постачальники) повинні сплатити штраф у розмірі 20 % вартості товару і що він як голова тендерного комітету повинен призначити і провести нові тендерні процедури по закупівлі продуктів харчування*

для закладів освіти м. Суми, вийшовши за межі наданих йому прав та повноважень, вчинивши дії, які не передбачені законодавством, незаконно виніс на розгляд засідань тендерного комітету питання про підвищення цін закупівель, а надалі, поставивши свої підписи, уклав додаткові угоди до договорів про закупівлю. Тим самим ОСОБА_2 незаконно, з перевищенням влади і службових повноважень, надав підстави для здійснення поставок товариством «СКД» чи КОРІІ «Дрібнооптовий» продуктів харчування на адресу закладів освіти м. Суми на замовлення Управління за необґрунтовано завищеними цінами [66].

У розрізі дослідження також акцентуємо увагу і на відчуженні державного (комунального) майна, учиненого шляхом незаконної приватизації, в процесі якої використовують приватизаційні документи, тобто ті документи, які визначають перехід власності на державне (комунальне) майно. Процес приватизації під собою несе один із існуючих способів зміни форми власності, а саме: відчуження державного або комунального майна на користь фізичних або юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до законодавства. Загалом приватизація майна регулюється Законами України «Про приватизацію державного і комунального майна» [339] й «Про приватизацію державного житлового фонду» [338], згідно з якими існує загальноприйнятий порядок приватизації, який передбачає:

1) формування та затвердження переліків об’єктів, що підлягають приватизації;

2) опублікування переліку об’єктів, що підлягають приватизації, на офіційному вебсайті Фонду державного майна України, на офіційних сайтах місцевих рад та в електронній торговій системі;

3) прийняття рішення про приватизацію;

4) прийняття місцевою радою рішення про приватизацію об’єкта комунальної власності;

5) опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію об’єкта;

6) проведення інвентаризації та оцінки відповідно до законодавства;

7) проведення у випадках, передбачених законом, аудиту, екологічного аудиту об’єкта приватизації;

8) перетворення державного або комунального підприємства в господарське товариство у процесі приватизації у випадках, передбачених цим Законом;

9) затвердження плану розміщення акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, у випадках, передбачених цим Законом, та його виконання;

10) затвердження у випадках, передбачених цим Законом, умов продажу об’єктів приватизації, розроблених аукціонною комісією;

11) опублікування інформації про умови продажу, в тому числі стартову ціну об’єкта приватизації;

12) проведення аукціону, укладення договору купівлі-продажу;

13) укладення договору купівлі-продажу в разі приватизації об’єкта шляхом викупу;

14) опублікування інформації про результати приватизації;

15) прийняття рішення про завершення приватизації [339].

Основними видами приватизації майна є: викуп, продаж на аукціоні чи на відповідному конкурсі. Аукціон застосовується в тому випадку, коли є більше двох покупців. Відмінність продажу полягає в наступному: на аукціоні продаж майна проводиться покупцеві, який запропонує найвищу ціну; на конкурсі продаж майна проводиться тому покупцеві, який запропонує найкращий варіант експлуатації об’єкта. З цього надалі випливає, що основними способами вчинення

таких кримінальних правопорушень під час здійснення відповідних процедур є:

– заниження вартості майна, що приватизується незаконними діями;

– підробка приватизаційних документів з метою здійснення відчуження майна;

– приватизація майна, яке відповідно до закону не підлягає під приватизацію;

– приватизація майна особою, яка не має на це повноваження.

Способи заниження вартості майна:

– застосування способу, який згідно з законом не повинен використовуватися під час приватизації цього об’єкта;

– не проведення експертної оцінки майна чи проведення її неналежним чином, що мало наслідком заниження вартості майна;

– безоплатна передача майна у приватну власність (крім випадків, передбачених законом) [105, с. 64].

Отже, інформація про спосіб вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері міститься у різних засновницьких, бухгалтерських, фінансових та інших документах, які вилучаються під час проведення перевірок (ревізій). Ці документи можуть відображати як дійсні, так і фіктивні операції. Вони можуть бути й цілком підробленими. Саме тому, їх кримінально-правове, процесуальне та криміналістичне дослідження вимагає проведення експертиз, для підготовки яких важливе значення має використання допомоги відповідних спеціалістів.

Ураховуючи законодавчі зміни в частині правових та економічних засад здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об’єднаних територіальних громад, варто зазначити про індикатори кримінальних правопорушень під час проведення публічних

закупівель із застосуванням системи «ProZorro» [506]:

по-перше, мова йде про використання спаринг-партнерів, коли учасники тендеру домовляються між собою, визначають, хто має бути переможцем, а хто просто бере участь у конкурсі. Ці фірми не є справжніми конкурентами і діють узгоджено під час закупівлі. Основні індикатори: однакові помилки у тендерній документації різних фірм, їх спільні контактні дані – адреси, номери телефонів, email тощо, публікації в «DoZorro», медіа. Докази: тендерна документація, що містить зазначені індикатори [375, с. 395–401];

по-друге, допуск компаній з «чорного» списку Антимонопольного комітету України – онлайн переліку підприємств, які були оштрафовані за порушення правил тендерів і не мають права протягом трьох років брати участь у торгах; замовник зобов'язаний відхиляти пропозиції таких компаній-порушників. Індикатор – наявність фірми в онлайн переліку підприємств, оштрафованих за порушення правил тендерів, публікації в «DoZorro», медіа. Можливі докази – підроблена довідка про непритягнення до відповідальності за змови під час торгів протягом останніх трьох років, матеріали притягнення до відповідальності за зазначене правопорушення [375, с. 395–401];

по-третє, перемога пов'язаних компаній, що належать або одній особі, або близьким родичам, членам однієї сім'ї тощо. Індикатори: відомості з Єдиного державного реєстру юридичних осіб; сервісів «YourControl», «Clarity Project», де за кодом ЄДРПОУ доступна вся інформація про компанію, «bi.prozorro.org», де зібрана аналітика про закупівлі, а в картці постачальника можна перевірити дату його реєстрації, подивитися, які компанії постійно беруть участь у торгах парами [506];

по-четверте, перемога фіктивних підприємств, що спрямовують рух товарно-грошових потоків з легальної до тіньової економіки та у

зворотному напряму, залежно від поточних потреб їх власників [42];

по-п’яте, вибірковість при визначенні переможців, коли замовник при однакових порушеннях учасників тендерів по-різному їх оцінює: відхилює одних, водночас інших, з такими ж порушеннями, визнає переможцями [374, с. 83–85].

Отже, в основі перелічених вище дій лежить основний спосіб корупційного збагачення «відкат» – особлива форма розкрадання бюджетних коштів, коли посадова особа замовника, яка прагне заволодіти частиною бюджетних коштів, що знаходяться на рахунку організації у казначействі, реалізуючи свій злочинний умисел на розкрадання, або за змовою з відповідними посадовими особами організації-виконавця, або шляхом вимагання коштів у цієї організації під час виконання договору, в результаті отримує частину перерахованих бюджетних коштів. «Відкат» базується на прагненні посадової особи замовника здійснити закупівлю товарів, робіт або послуг за завищеними цінами та на застосуванні двох взаємопов’язаних способів учинення досліджуваного кримінального правопорушення: з одного боку, пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі замовника за забезпечення перемоги в тендері; з іншого – прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою замовника за виконання чи невиконання будь-якої дії в інтересах учасника процедури закупівлі щодо участі у тендері [374, с. 78–79].

Надалі для виявлення ознак кримінального правопорушення у бюджетній сфері й отримання доказів потрібні спеціальні прийоми і методи економіко-правового дослідження. Це стосується, насамперед, аналізу та оцінки показників фінансово-господарської діяльності учасників конкурсних торгів, спрямованих на виявлення порушень вимог чинного законодавства. Тому в структурі інформації про ознаки таких правопорушень переважає інформація, отримана від

органів, до компетенції яких входить перевірка та контроль за процесом здійснення публічних закупівель (Державна аудиторська служба України, Рахункова палата України, Антимонопольний комітет України, Державна казначейська служба України) [202, с. 36].

Технології кримінальних правопорушень, які безпосередньо пов'язані з порушеннями законодавства в бюджетній сфері, зокрема:

– використання бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню з оформленням їх на видатки за певною передбаченою бюджетом статтею (кодом) бюджетної класифікації при фактичному витрачанні на цілі, що не відповідають характеру витрат, які можуть здійснюватися згідно з цією предметною категорією видатків;

– використання (витрачання) бюджетних коштів на фінансування певної статті класифікації видатків у обсягах, що перевищують межі витрат, установлених нормативно-правовими актами або плановими документами [119, с. 626];

– використання коштів місцевих бюджетів на витрати, фінансування яких має бути здійснено за рахунок коштів інших бюджетів;

– спрямування бюджетних коштів на банківські депозити, придбання активів (валюти, цінних паперів, іншого майна) з метою отримання прибутку у вигляді відсотків за депозитами або шляхом подальшого продажу товарно-матеріальних цінностей [135, с. 62–63].

Необхідно додати, що у період дії воєнного стану уваги потребують *способи вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, пов'язані з гуманітарною допомогою,* яка надходить від донорів, зокрема міжнародних. Різноманітні фонди можуть надавати допомогу коштами або товарами. Нерідко допомога надходить без вхідних документів, тому постають складнощі під час її опису, визначення вартості, оприбуткування. На цьому етапі

слідчо-судова практика має справу, переважно, з крадіжками, використанням не за призначенням, недбалістю, привласненням наданої допомоги тощо. Проблеми постають у визначенні суми спричинених збитків через брак вхідних документів, з огляду на специфіку походження допомоги. По-перше, у більшості випадків немає документів з характеристиками продукції, по-друге, вона може надійти з простроченим строком придатності, без сертифіката якості, з невизначеними умовами зберігання, що вкрай важливо, наприклад, під час застосування вакцин, лікарських засобів [453, с. 81].

Варто вказати також на механізми, що виступають як способом учинення кримінальних правопорушень, так і умовою досягнення злочинного результату. Дані, отримані в ході проведення контент-аналізу кримінальних проваджень, переконливо свідчать, що кримінальні правопорушення у бюджетній сфері вчиняються у більшості випадків за умови підроблення документів, що фактично слугує як підготовкою до вчинення основного кримінального правопорушення, так і способом приховування слідів останнього і полягає в:

– отриманні зразку оригіналу документа та/або його окремих реквізитів (кліше печаток чи зразків їх зображень, чистих бланків з відтисками печаток і підписами службових осіб суб'єктів службової діяльності та державних органів, бланків документів суворої звітності чи їх зразків);

– вивченні умов документообігу щодо процедури перевірки справжності документів, пов'язаних із суб'єктами службової діяльності;

– отриманні та пристосуванні знарядь (технічних приладів, інструментів, речовин, матеріалів);

– залученні осіб з відповідними спеціальними навичками; виготовленні пробних копій документа або окремому виготовленні

певних частин (реквізитів) документа.

Зазначимо, що способи підробки документів – це система дій, спрямованих на виготовлення нового документа або внесення змін у справжній, із застосуванням технічного обладнання, матеріалів, використанням умінь та навичок підроблювача. Підроблені документи поділяють на: 1) повністю підроблені, тобто повністю фальшиві документи; 2) частково підроблені – справжні документи, у які внесені будь-які зміни, що впливають на їх зміст.

Якщо звернути увагу на основні способи підробки документів у бюджетній сфері, то варто вказати, що жодна захисна ознака документа не може бути універсальною і гарантувати захист від декількох видів підробки, тому при виробництві використовують збалансований комплекс елементів захисту, щоб відтворення документа було принаймні економічно невигідним. Як правило, для правопорушника є практично неможливим завдання точного відтворення усього захисного комплексу, тому на фальшивках такі захисні ознаки відтворюються лише частково. Інші або відсутні, або імітуються з використанням спрощених технологій. Справжніми документами є ті, що виготовлені уповноваженим підприємством-виробником відповідно до встановленої форми, зміст яких відповідає дійсності [347].

Аналізуючи експертну практику, можна зазначити, що основними способами повної підробки документів є: повна підробка за допомогою оригінальних способів (іноді їх називають «політичними підробками»); повна підробка з використанням допоміжних засобів; повна підробка за зовнішнім виглядом. Часткову підробку документів зазвичай здійснюють шляхом: зміни змісту документа за допомогою технічних (механічних) засобів, за допомогою хімічних речовин (травлення, змивання); заміни фрагментів документів (фотографій, окремих реквізитів, заміна

аркушів) тощо [30].

Однак повна підробка за допомогою оригінальних способів зустрічається не часто, так як потребує від підроблювача володіння спеціальними знаннями, затрат часу та коштів. З метою такої підробки правопорушник ретельно вивчає усі фізичні, хімічні й графічні ознаки справжнього документа. При цій підробці з використанням допоміжних засобів підроблювач аналізує тільки зовнішні графічні ознаки справжнього документа і намагається їх відтворити за допомогою різних способів друку і допоміжних засобів, що не відповідають вимогам виробництва справжніх документів. Загальними ознаками, що вказують на повну підробку документа, є: не витримуються розміри бланка паспорта у порівнянні з оригінальним, дійсним зразком; недостатня чіткість дрібних деталей малюнків і тексту; зміна загальних розмірів відтиску печатної форми за рахунок недотримання масштабів; відсутність люмінесценції при дослідженні документа в ультрафіолетових та інфрачервоних променях [246]. За способами виготовлення ця підробка документів може здійснюватися: ксерокопіюванням, електрографією, термокопіюванням, виготовленням документів з форм плаского офсетного друку, зроблених фотохімічним засобом, виготовлення документів, надрукованих з кліше, фотографічним способом [347].

При підробці за зовнішнім виглядом зловмисник відтворює графічний вигляд справжнього документа за допомогою копіювання застосовуючи різноманітні методи, починаючи від примітивного малювання до використання сучасної кольорової копіювально-множильної техніки. Найпоширенішим є використання кольорової офісної техніки. Особи з метою приховання ознак підробки документів у багатьох випадках намагаються надати підробкам вигляд забруднення та зім’ятості нібито у результаті їх обігу, а для

надання жорсткості паперу покривають полімерними або клейовими розчинами [285].

Разом з цим основними способами часткової підробки документів є:

підчистка – зміна первісного змісту документа, при якому штрихи, знаки або слова видаляються механічними засобами (тертям гумкою або за допомогою голки, леза тощо).

Підчисткою видаляють окремі елементи цифр, букв, а також фрагменти тексту, відбитки печаток і штампів, підписи. Підчистка встановлюється на підставі аналізу сукупності ознак, пов'язаних з механічним впливом на папір, а також наявності залишків штрихів первісного тексту. До ознак підчистки належать: розволокнення; втрата глянцю; зменшення оптичної щільності паперу за рахунок видалення частини його поверхневого шару; пошкодження ліній захисної сітки; наявність часток барвника, що не належать штрихам тексту, який досліджується тощо.

Розволокнення паперу встановлюють при косо спрямованому освітленні у процесі огляду неозброєним оком і мікроскопічним дослідженням документа. Потоншання паперу документа у місці підчистки виявляють у ході огляду документа на просвіт, для чого ділянку рівномірно освітлюють. Пошкодження ліній захисної сітки та наявність залишків штрихів первісного тексту виявляють і фіксують за допомогою мікроскопа при 10–40 кратному збільшенні.

Травлення – один зі способів зміни змісту документа, при якому штрихи знебарвлюються під дією хімічних реактивів. При травленні речовина штрихів не видаляється з документа, а стає невидимою для неозброєного ока. До речовин, за допомогою яких відбувається травлення, відносять: кислоти (сірчану, соляну, лимонну тощо); луги (їдкий натр, їдкий калій); солі (марганцевокислий калій, хлорне вапно); перекис (водню) та ін.

Змивання – один зі способів зміни змісту документа, при якому речовина штрихів тексту видаляється з поверхні документа за допомогою: хімічних розчинників, до яких відносяться спирти, ацетон, дихлоретан тощо та препаратів комбінованої дії – миючі засоби (мило, шампуні, пральні порошки тощо) і більшість засобів для виведення чорнильних плям. При змиванні відбувається зниження концентрації барвникової речовини у штрихах змінюваних записів, що, своєю чергою, призводить до зменшення інтенсивності їх кольору. Ступінь змивання з поверхні штрихів визначається природою цієї речовини та розчинника на папері. Залежно від концентрації барвника штрихи стають слабовидимими, або невидимими неозброєним оком. На практиці трапляються ситуації, у яких після травлення документ якісно промивають розчинником (найчастіше водою). У результаті цього специфічні для травлення ознаки зникають, що спричиняє значні труднощі у встановленні факту підробки документа шляхом травлення.

Дописка – спосіб зміни первісного змісту документа, при якому нові записи або окремі штрихи (елементи літер, цифр та інших позначок) вносять у вільні місця документа (між рядками, словами та знаками). Часто дописці передує видалення штрихів первісного тексту шляхом підчищення, травлення або змивання. Виявлення дописок вимагає застосування цілого комплексу методів. Спочатку вивчають зміст документа шляхом візуального дослідження. Після цього досліджують мікроструктуру штрихів сумнівного та основного текстів за допомогою мікроскопа й порівнюють їх між собою. У процесі мікроскопічного дослідження вивчають умови виконання тексту та встановлюють розбіжності в кольорі, відтінку, інтенсивності фарбування речовинами штрихів [84].

Таким чином, фактично дії винних осіб на різних етапах взаємопов’язані між собою та становлять певну злочинну

технологію, спрямовану на досягнення злочинного результату. Залежно від зазначених протиправних дій обирають і способи приховування. Логічним продовженням протиправної діяльності є використання коштів, здобутих злочинним шляхом, яке одночасно є способом приховання злочинних дій. С. С. Чернявський спрямовує увагу на «приховання» як структурний елемент способу вчинення кримінальних правопорушень, оскільки на цьому етапі правопорушники найчастіше вдаються до застосування складних схем конвертації та перетворення в готівку безготівкових грошових сум, одержаних незаконним шляхом, а також для подальшої їх легалізації («відмивання») за допомогою різноманітних протиправних схем [469, с. 12].

Технологічні схеми «відмивання» злочинних доходів включають у себе три послідовні стадії: розміщення, відокремлення, інтеграція [357, с. 19].

Перша стадія розміщення − це фізичне розміщення готівки у мобільні фінансові інструменти, територіально віддалені від місць їхнього походження. На даному етапі незаконно отримані товарно-матеріальні цінності та кошти (готівкові кошти у формі ПДВ) перетворюються на ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості та інші, а також фізично переміщуються від їх істинних джерел походження (часто за межі країни). Мета – надання вигляду законності введенню готівки в легальний господарський обіг [504, с. 144–157].

До найбільш поширених методів «відмивання» доходів, які застосовуються злочинцями з використанням можливостей кредитно-фінансових установ, належать: смерфінг; обмін грошей на іншу валюту (обмінні операції); використання кореспондентських відносин між банками; встановлення контролю над фінансовими установами; створення помилкового паперового сліду; переведення

грошових коштів за кордон (використання «колективних» та «транзитних» рахунків); механізм гарантії позички [493, с. 114].

Останнім часом в Україні одержало широке розповсюдження створення та використання фіктивних підприємств для приховування прибутку від оподаткування та конвертації коштів. Посадові особи фінансово-кредитних і банківських установ сприяють збільшенню зловживань з фінансовими ресурсами, направляють грошові потоки на обслуговування угод через фіктивні структури, безпосередньо беруть участь у «відмиванні» «брудних» грошей, пересиланні цінностей за кордон і, як наслідок, своїми діями створюють умови нестабільності в економіці держави [17, с. 26].

Друга стадія легалізації − відокремлення, коли відбувається трансформація злочинно набутих доходів у різноманітні активи та їх подальше дроблення з метою маскування реальних джерел походження капіталів. На практиці стадії «відмивання» накладаються одна на одну. Тому способи розміщення кримінальних доходів аналогічні тим, що використовуються й для їх розміщення. У випадку, якщо розміщення великих сум пройшло непомітно, викриття подальших дій з «відмивання» коштів значно ускладнюється [451]. Ця стадія може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість і легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів [2].

Використання зазначених методів істотно спрощується з огляду на наявність у низці зарубіжних країн банків (офшорні зони), які не зацікавлені надавати правоохоронним органам інформацію про своїх клієнтів. У цих країнах дозволено не реагувати на запити про стан рахунків своїх клієнтів, за виключенням наявності звинувачення у

«відмиванні». Передусім це стосується офшорного бізнесу, який сьогодні вважається одним із найбільш прибуткових. Так, типовим інструментом, що використовується при розшаруванні, є підставні компанії, зареєстровані в офшорних зонах. Фінансові операції з ознаками «відмивання» виявити вкрай складно завдяки використанню численних договорів прикриття та гранично малого строку діяльності підставних фірм [357; 451]. На цій стадії «відмивання» злочинних доходів одним із поширених способів приховування незаконно здобутого майна є так званий «розрив ланцюгу», який характеризується переведенням коштів за допомогою рахунків фіктивних фірм, через декілька країн. Згодом кошти «конвертуються» за допомогою використання цінних паперів на пред'явника [504. с. 144–157].

Остання стадія легалізації − інтеграція. Це надання законного вигляду злочинно здобутому майну. На цій стадії грошові кошти (майно) отримують легальне джерело походження та інвестуються в офіційну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникало підозр стосовно законності їх походження.

Як відзначає І. В. Писарчук, службові особи, що вчинили нецільове використання бюджетних коштів, для уникнення покарання докладають максимум зусиль до їхнього знищення або маскування [288, с. 532–533]. На думку Р. Л. Степанюка, приховування слідів бюджетного злочину виражається у діях, які спрямовані на знищення або приховування документів, у яких відображаються операції з бюджетними коштами, а також внесення в ці документи неправдивих відомостей (даних) [405, с. 55]. На переконання опитаних працівників правоохоронних органів, приховування слідів полягає, передусім, у знищенні документів-слідоносіїв (51,8 %), або на їх неоформлення загалом (37 %).

Погоджуючись із зазначеним науковцями й практиками переліком способів приховування слідів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, хочемо доповнити його наступним:

1) посилання на незнання того, що нормативні акти, якими службова особа керувалася, недійсні;

2) посилання на технічну помилку виконавця розпорядження в коді статті видатків;

3) заява про викрадення документів, у яких відображається рух коштів та інших матеріальних цінностей;

4) знищення документів;

5) звільнення з роботи та виїзд в інше місце для проживання (на території України чи за кордон);

6) посилання на те, що в період видання та виконання рішення відповідна службова особа перебувала у відпустці (на лікарняному).

Крім цього, у випадках, коли особі повідомлялось про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, то відповідна особа намагалася приховати свої злочинні дії шляхом:

а) відмови від надання показань і надання завідомо неправдивих показань;

б) примушування свідків до відмови від первинних показань, або зміни показань на вигідні для підозрюваного;

в) спроби переховуватись від правоохоронних органів;

г) симуляції захворювання;

ґ) здійснення впливу на слідчого (детектива), який проводить розслідування за допомогою корумпованих зв’язків у правоохоронних структурах й органах влади та управління;

д) створення інших перешкод для розслідування.

Таким чином, під час будь-якого розгляду способу учинення кримінальних правопорушень в основі дослідження саме

кримінально-правові категорії, однак враховуючи, що до структури способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері також відносяться діяння з підготовки і приховування таких кримінальних правопорушень, то абсолютизація кримінально-правових підходів розгляду способу суто в рамках об'єктивної сторони складу має дещо обмежений характер і нездатна сприяти вирішенню більшості криміналістичних задач [168, с. 145–150; 170, с. 152–154]. Насамкінець зазначимо, що для осіб, які переслідують кримінальну мету у цій сфері, властивий активний пошук усе нових і нових шляхів заволодіння бюджетними коштами, а відтак, сформувати вичерпний перелік усіх способів учинення кримінальних правопорушень практично неможливо [171, с. 75–79; 174, с. 870–874].

2.3 Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень

Обстановка вчинення є одним із структурних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Її значимість полягає в тому, що вона має взаємообумовлені зв'язки з іншими елементами цієї характеристики й впливає на саму подію, дії зловмисників, спосіб учинення та відображається на особливостях і структурі механізму виведення бюджетних коштів. Як слушно зазначає В. В. Тищенко, знання обстановки кримінального правопорушення дозволяє слідчому будувати версії щодо злочинця, цілей і мотивів [431, с. 69–70].

На думку К. О. Чередник, формуючи обстановку вчинення кримінального правопорушення, необхідно за основу брати інформативний критерій, виходячи з того, яким чином ті чи інші елементи можуть вплинути на хід розслідування. Такими можуть

бути: обставини та умови, що передували вчиненню; обставини, що сприяли або перешкоджали вчиненню; обставини, що свідчать про заздалегідь сплановане пристосування для вчинення; фактори впливу обстановки на обрання способів, засобів учинення кримінального правопорушення та жертви посягання; характер взаємодії суб'єктів під час вчинення злочинного посягання; умови місця та часу вчинення кримінального правопорушення. Говорячи про умови, не можна залишати без уваги й економічні, соціальні, законодавчі аспекти, наприклад: умови, які складаються в результаті прийняття певних нормативно-правових актів тощо [463, с. 26].

Якщо узагальнити позиції більшості криміналістів-дослідників бюджетної сфери, то обстановка вчинення у ній кримінальних правопорушень складається з характеристик самої бюджетної сфери як галузі та місця діяльності, а також місця, часу й умов. На нашу думку, цей елемент вбирає в себе криміналістичні ознаки та, передусім, формується під впливом суперечливих і нерозвинутих положень галузевого й іншого міжгалузевого законодавства; податкового навантаження; безконтрольності й цілковитої розбалансованості в кредитно-фінансовій сфері; правового нігілізму населення, працівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування; недостатньо ефективної діяльності правоохоронних і контролюючих органів; високого рівня корумпованості державних службовців тощо.

Як вже було зазначено, основою бюджетної сфери як галузі діяльності є бюджетний процес. Стадіями бюджетного процесу визнаються:

1) складання та розгляд Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) і прийняття рішення щодо них;

2) складання проєктів бюджетів;

3) розгляд проєкту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) виконання бюджету, включаючи внесення змін до Закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього (ч. 1 ст. 19 БК України).

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що основною стадією бюджетного процесу, в ході якої вчиняється найбільше кримінальних правопорушень, є виконання бюджету. Оскільки відповідні злочинні діяння, здійснюються з використанням великої кількості документів (обґрунтувань бюджетних асигнувань на здійснення закупівель, планів закупівель, планів-графіків, договорів, накладних, актів виконаних робіт, банківських документів тощо), то їх ретельний аналіз дозволяє з досить високим ступенем ймовірності встановити і місце, і час вчинення кримінальних правопорушень [374, с. 75; 376, с. 319–321; 377, с. 55–60].

Відмітимо, що основною специфікою обстановки вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є те, що злочинці вимушені використовувати легальні механізми управлінської, господарської та іншої адміністративно-правової діяльності, пристосовуватись до умов постійного контролю, планових чи позапланових перевірок тощо. У зв’язку з цим відзначимо, що в Україні економічне регулятивне законодавство, зокрема бюджетне, навряд чи можна визнати стабільним. Зокрема, тільки у період дії КК України правовідносини щодо формування й виконання бюджетів регулювались Законом України «Про бюджетну систему України» від 5 грудня 1990 року, Бюджетним кодексом України від 21 червня 2001 р., а з 1 січня 2011 р. – БК від 8 липня 2010 р. [48]. Неодноразово змінювались і правила здійснення публічних закупівель, відшкодування податку на додану вартість тощо. В цих

умовах постійно трансформується і злочинна діяльність. Незмінними залишаються тільки її загальні особливості, а самі кримінально-правові й криміналістично значущі деталі: спосіб, обстановка, сліди, предмет злочинного посягання – бюджетні кошти, – залишаються такими, що потребують постійного науково-практичного осмислення за кожним епізодом злочинного діяння [266, с. 68; 265, с. 144–148].

Місце вчинення кримінального правопорушення як складова обстановки дає змогу відповісти на запитання: де вчинено кримінальне правопорушення? Тобто, місце вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, насамперед, окреслює адміністративно-територіальну одиницю. Під час розслідування необхідно враховувати:

а) місце, де відбувалися підготовчі дії до кримінального правопорушення;

б) місце безпосереднього вчинення кримінального правопорушення;

в) місце, де залишені сліди злочинного посягання;

г) місце приховування слідів кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання.

Ознаки місця кримінального правопорушення визначаються видом посягання та його способом [245, с. 53].

Щодо розподілу вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері за регіонами України, то аналіз інформації, отриманої від правоохоронних органів, а також результати власного дослідження дозволяють констатувати, що така злочинність в Україні не знає географічного обмеження, а фактично існує в усіх областях. Однак найбільше цих кримінальних правопорушень вчиняється у місцях, де зосереджується основний промисловий, торгівельний та фінансово-економічний потенціал держави, головні фінансові потоки, спостерігається найбільша популяція та густота населення.

Зокрема, кожного року найбільша кількість викритих фіктивних фірм, пов'язаних з незаконним заволодінням бюджетних коштів, фіксується у регіонах підвищеної ділової активності (містах Дніпрі, Києві, Одесі, Харкові та ін.).

Водночас, діючи в ідентичних економічних умовах одного й того ж самого регіону і маючи однакові корисливі цілі, злочинці все ж діють індивідуально. Це означає, що в одну і ту ж саму по суті схему способу дій злочинця індивідуальні риси вносить особистість кожного, що пояснюється відмінностями в злочинній кваліфікації, рівні освіти, інтелекту, ролях, статусах; особливостями особистих якостей, наприклад, комунікабельністю, вмінням переконувати. Нарешті, спосіб, у який діють злочинці, у тому числі, залежить від їх зв'язків зі службовими (посадовими) особами органів державної влади та місцевого самоврядування [362, с. 155–156].

Зазначимо, що бюджетними установами є «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету» (п. 12 ст. 2 БК України). Вони здійснюють різні види діяльності, однак для виокремлення обстановки вчинення в них кримінальних правопорушень має значення тільки діяльність, пов'язана з господарюванням, розпорядженням бюджетними коштами та іншим майном, придбаним за рахунок бюджетів [44; 45; 398; 410, с. 68]. Тобто, подія кримінального правопорушення вважається своєрідним «каркасом», що об'єднує в систему всі елементи механізму злочинного діяння і відповідні зміни у матеріальному та соціальному середовищі як відображення діяльності суб'єкта кримінального правопорушення й інших осіб.

До числа бюджетних установ, що можуть виступати місцем вчинення кримінальних правопорушень, варто віднести: а) органи

державної влади (Верховна рада України, Офіс Президента України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, державні адміністрації та їх підрозділи); б) органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, сільські (селищні) ради та їх виконавчі органи); в) підприємства, установи, організації, що створені органами державної влади або місцевого самоврядування і повністю фінансуються за рахунок відповідних бюджетів (державні або комунальні заклади освіти, наукові установи, музеї, бібліотеки, центри, служби тощо). До цієї групи також відносяться спеціалізовані бюджетні установи (фонди), створені для реалізації певних загальнодержавних або місцевих завдань [266, с. 79]. До наведеної групи суб'єктів господарювання, зокрема, можна віднести (Глави 8 і 9 Господарського кодексу України) [95]: державні та комунальні унітарні підприємства, а також інші, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків [266, с. 80, с. 209–215].

Отже, місцем кримінального правопорушення, учиненого в бюджетній сфері, зазвичай, є місцезнаходження суб'єктів публічного та приватного права, а також певних фінансових (банки, страхові компанії), або реєстраційних (нотаріуси, бюро технічних інвентаризацій тощо) установ, де здійснювались різного роду господарські операції, або вчинювались правочини. Водночас варто наголосити, що адреса (розташування) суб'єктів підприємницької діяльності може виступати місцем вчинення кримінального правопорушення в таких випадках: а) коли вони є одержувачами бюджетних коштів; б) коли їхні атрибути використовуються як інструмент для незаконного вилучення бюджетних коштів, іншого державного або комунального майна. Втім, як показав аналіз слідчої практики, юридична адреса більшості підприємств, установ та організацій, де (або за їх допомогою) вчиняють кримінальні

правопорушення, не відповідає фактичному місцю, що зумовлено прагненням приховати сліди злочинної діяльності. У цьому випадку місцем учинення кримінальних правопорушень потрібно вважати фактичну адресу, тобто місце безпосередньої, або кінцевої реалізації бюджетних коштів, або розташування основних функціональних підрозділів (виконавчого органу, юридичного відділу, бухгалтерії). Безпосереднім місцем учинення цих деліктів може бути і приміщення, у якому до бухгалтерських документів вносять свідомо неправдиві відомості (офіс підприємства, установи чи організації, приміщення бухгалтера, директора, фізичної особи-підприємця тощо) [44; 45].

Певне криміналістичне значення мають і часові параметри вчинення таких кримінальних правопорушень, щоправда, сукупно зі всіма іншими значущими складовими цієї системи, оцінка яких може істотно збільшити обсяг інформації, що підлягає аналізу під час досудового розслідування. Так, час учинення кримінального правопорушення визначають як певний період, протягом якого відбувається кримінально протиправна діяльність. У досліджуваній категорії кримінальних правопорушень може йтися і про конкретні дати або періоди (передусім, бюджетний, звітний, міжінвентаризаційний та ін.) [78; 219]. Відслідкувати його можна за допомогою сталих показників (рік, місяць, година, хвилина), що, своєю чергою, дасть змогу за певним ступенем точності дослідити початок, тривалість і закінчення кримінального правопорушення.

Загалом, у часі вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері прослідковується певна динаміка, приміром у 91 % випадків усі незаконні дії вчиняються у робочий час, а пора року на частоту вчинення таких кримінальних правопорушень не впливає. З іншого боку, процес створення юридичної особи неможливий без участі в ньому уповноважених державою органів та установ.

Зазначені органи повинні здійснити віднесені до їх компетенції реєстраційні функції протягом робочого часу і в межах строків, установлених відповідним нормативно-правовим актом. Створення фіктивного суб'єкта переслідує мету набуття офіційної форми, притаманної юридичним особам. Характерною ознакою будь-якої юридичної особи є здійснення діяльності протягом визначеного внутрішнім нормативним актом (правилами внутрішнього трудового розпорядку, колективним договором тощо) режимом робочого часу. В зв'язку з цим, дії щодо створення (придбання) фіктивної фірми, а також протиправні дії від імені фіктивного підприємства вчиняються у більшості випадків у денний час, в робочі дні та тісно пов'язані з часовими інтервалами діяльності різних установ, організацій та підприємств (банківських установ, митних органів тощо).

Результати проведеного узагальнення кримінальних проваджень свідчать про те, що період функціонування фіктивних підприємств становить: від 1 до 3 місяців – 19,7 %; від 3 до 6 місяців – 31,6 %; від 6 до 12 місяців – 29,8 %; більше одного року – 18,9 %. Як бачимо, у сучасних фіктивних підприємств намітилась стійка тенденція до скорочення строку функціонування, прискорення швидкості й збільшення кількості створення нових підприємств на заміну викритих правоохоронними і контролюючими органами.

Отже, обстановка вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері вивчається з метою з'ясування умов, місця та часу вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, функціональних обов'язків посадових і матеріально відповідальних осіб, особливостей системи руху коштів та інших матеріальних цінностей, що уможливлює встановлення ступеня винуватості підозрюваної особи (зокрема, у випадках, коли кримінальне правопорушення було вчинене в обстановці, доступній лише обмеженому колу осіб). Вивчення кримінальних проваджень дає нам підстави стверджувати,

що у переважній більшості випадків такі кримінальні правопорушення вчиняються у робочий час, у специфічних умовах конспірації й встановленого нормативно-правовими актами і реально існуючого порядку здійснення співробітниками своїх повноважень, пов'язаних з бюджетними коштами та іншими ресурсами. Звідси випливає, що обстановку вчинення кримінальних правопорушень не можна відокремити від виявлення відповідної слідової інформації.

У криміналістичній літературі містяться різні підходи до її визначення. Здебільшого вони різняться за обсягом поняття. У широкому розумінні під слідами прийнято розуміти − будь-які зміни середовища, що виникли в результаті вчинення в ньому кримінального правопорушення. Сьогодні завдяки працям вітчизняних учених В. П. Бахіна [23], В. В. Бірюкова [33], В. О. Коновалової [152], М. В. Салтевського [371], В. Ю. Шепітька [255] та інших, розкрито основний зміст поняття слідів кримінального правопорушення, проведено їх класифікацію, вивчено механізм утворення, особливості їх відображення та фіксації.

Як вірно зазначає В. О. Коновалова, слідова картина є ключовим елементом криміналістичної характеристики і становить собою комплекс слідів, які відображають картину події кримінального правопорушення, та дозволяє висунути найбільш обґрунтовані версії щодо його вчинення [184]. До того ж, як відмітив М. В. Салтевський, сліди злочину − це результат відображення минулого, поданого в сьогоденні. Це ідеальні й матеріальні відображення, які є джерелами відомостей, інформації для пізнання події злочину [371, с. 86]. Тобто, те, що матеріальні та ідеальні сліди є засобом відображення обставин події злочину і несуть криміналістично значущу інформацію про злочинця та його дії, жодних сумнівів не викликає. І це закономірно, оскільки в криміналістиці опис кримінального правопорушення здійснюється з

урахуванням причинно-наслідкових, просторово-часових, інформаційних та інших зв'язків окремих актів діяльності [128].

До того ж, варто зазначити, що криміналістичний аспект щодо наслідків кримінальних правопорушень, на думку А. Ф. Волобуєва, охоплює два напрями: перший − встановлення характеру та розміру шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням; другий – дослідження особливостей процесу слідоутворення та слідів у їх широкому розумінні (тобто, включаючи сліди матеріальні – будь-які зміни в матеріальній обстановці, та сліди ідеальні − обставини, що відобразились у пам'яті певних осіб) [76, с. 8–9].

Оцінюючи доцільність включення слідів до структури механізму кримінального правопорушення, необхідно виходити з того, що механізм – це внутрішньо замкнута динамічна система процесів і станів розслідуваної події. Своєю чергою, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури механізму кримінального правопорушення, і тому видається спірним їх включення до цієї структури. До речі, й сам А. Ф. Волобуєв зв'язки і залежності, що виявляються при утворенні слідів, відносить до другого рівня закономірностей механізму злочину, тобто до зв'язків, що виходять за межі внутрішньої структури взаємодіючих елементів і мають зовнішній, побічний прояв [76, с. 57].

Натомість, М. А. Погорецький та О. В. Ткач вважають, що безпосереднім джерелом слідів кримінального правопорушення в загальному розумінні є суспільно небезпечний вплив особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, поведінка якої виявляється у формі дії або бездіяльності, на об'єктивну дійсність, взаємодія предметів і станів, тобто сама подія кримінального правопорушення [293, с. 1–53; 433]. Утім, варто підтримати науковців [434, с. 105–108] у загальновизнаному висновку, зокрема, в тому, що результатом

вчинення будь-якого кримінального правопорушення як діяльності суб'єкта, що знаходить свій вияв в об'єктивній дійсності, є сліди кримінального правопорушення – матеріальні та ідеальні наслідки, тобто результати взаємодії його учасників між собою та з матеріальним середовищем.

Спектр об'єктів слідоутворення, що зберегли на собі інформацію про кримінальне правопорушення в бюджетній сфері, є досить широким і залежить від: виду операції з бюджетними коштами; особливостей технології здійснення цієї діяльності; документального оформлення; способу вчинення, який полягає в описанні не тільки дій, за допомогою котрих досягнуто мету злочинного посягання, а й типових наслідків застосування того чи іншого способу, тобто характерних слідів і місць їх локалізації; особливостей діяльності злочинців та співробітників підприємств, установ та організацій. Тому взаємозв'язок слідової картини та способу вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері полягає в тому, що характер і локалізація слідів безпосередньо визначаються діяннями злочинця, який в певній обстановці, з урахуванням бюджетного процесу та специфіки діяльності підприємств, установ чи організацій, обирає визначений предмет посягання, залишаючи відображення в документах, дослідження яких має особливе значення для встановлення ознак кримінального правопорушення та причетних до нього осіб.

У найпростішому вигляді, перелік об'єктів, які зберігають інформацію про подію кримінального правопорушення у бюджетній сфері, умовно складається з п'яти груп:

1) документи (фінансово-кредитні, податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо);

2) інші предмети (кошти, печатки, штампи, зразки бланків тощо);

3) приміщення (складські, офісні, житлові та ін.);

4) електронні носії інформації (системні блоки комп'ютерів, жорсткі та гнучкі магнітні диски, лазерні диски тощо);

5) показання (ідеальні сліди).

Водночас перелік конкретних об'єктів слідоутворення, залежно від виду кримінального правопорушення, обстановки та способів учинення, а також характеристик особи злочинця, може суттєво відрізнятися – звужуватись або доповнюватись [471].

Детальний аналіз практики досудового розслідування та вчення про сліди кримінального правопорушення створює необхідні передумови для їх подальшої класифікації. До прикладу, В. Ю. Шепітько класифікував сліди злочину на такі: сліди-відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); предмети – речові докази; документ – письмові, електронні; ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); запахові сліди; сліди-мікрочастинки; звукові сліди [152, с. 186]. Однак, як показало наше дослідження, для кримінальних правопорушень у бюджетній сфері зовсім не є характерним залишення трасологічних слідів («традиційних»), оскільки основними носіями доказової інформації в таких кримінальних провадженнях були документи (у 87 % кримінальних проваджень), зокрема, бухгалтерського обліку та звітності, реєстраційні, установчі, банківські тощо. Це обумовлюється тим, що необхідною умовою ведення будь-якої бюджетної діяльності є її належне документальне оформлення [438, с. 81–84].

Згідно з ч. 1 ст. 99 КПК України документ – це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [212].

До документів – джерел доказів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері варто віднести такі, що підтверджують:

– прийняття рішення про використання бюджетних коштів;

– виконання рішення про використання бюджетних коштів;

– перерахування бюджетних коштів.

Таким чином, важливо до якої бюджетної операції належить документ, яким видом обліку передбачений, скільки примірників складено, як можна перевірити закріплені в ньому дані. З цих позицій необхідно визначати зв'язки в системі: документ – відображений у цьому факт – виконавець документа.

Залежно від суб'єкта, у якого зберігаються зазначені категорії документів, їх можна класифікувати на:

1) документи юридичної особи (організації), в якій вчинено кримінальні правопорушення: установчі документи (статут, положення, свідоцтво про реєстрацію юридичної особи); документи, що підтверджують повноваження винних осіб (трудові договори, накази про призначення на посаду, функціональні обов'язки службових осіб); документи цивільно-правого характеру (договори на підставі яких перераховані кошти, акти виконання робіт, товарні накладні); бухгалтерські документи (про відкриття і ведення рахунків, платіжні і розрахункові документи по веденню обліку, джерела грошових засобів та їх витрат); інші документи (акти ревізій, перевірок, чорнові записи);

2) документи головного розпорядника бюджетних коштів (бюджет, бюджетний розпис, розрахунок доходів і видатків, інші документи, що є підставою для перерахування бюджетних коштів);

3) документи контролюючих органів (акти перевірок та ревізій).

В екскурсі криміналістичного дослідження такі документи можна поділити на справжні (дійсні) та підроблені. Причому останні можуть відображати як сліди почерку злочинця, так і особливості технічних засобів виготовлення документів. Підроблення відбувається здебільшого з метою обґрунтування необхідності виділення бюджетних коштів, або приховання справжньої мети використання отриманих коштів. Найчастіше підроблюють акти виконаних робіт, рахунки-фактури, платіжні доручення тощо [365, с. 39].

З науково-практичної криміналістичної позиції М. А. Погорецький, О. О. Вакулик і Д. Б. Сергєєва зосереджують увагу на наявності логічної і технічної складових документів. За технічної – виявляють ознаки повної або часткової підробки документа. За логічної – встановлюють відповідність його змісту фактам об'єктивної дійсності [295, с. 136]. Варто зробити акцент і на тому, що сліди, які притаманні способу підроблення документів, відображаються, передусім, на самому документі у вигляді різноманітних ознак, притаманних окремому способу виготовлення матеріалів і реквізитів документа, або змінам, що до них вносяться [16, с. 117–119].

За даними вивчених нами кримінальних проваджень, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, доцільно відмітити, що нерідко для підроблення документів використовувалися засоби комп'ютерної техніки (81 %). Основними ознаками такого виготовлення документа є загальні властивості, які характерні для технічних засобів, за допомогою яких документ, або його окремі реквізити було виготовлено – пишучі прилади, поліграфічна техніка, принтери персональних комп'ютерів, розмножувальна техніка, друкарські машинки, кліше печаток і штампів та ін.

Таким чином, пошук слідів кримінального правопорушення в бюджетній сфері потребує детального ознайомлення з документами. Варто перевіряти наявність усіх документів, на підставі яких відбувається отримання та використання бюджетних коштів, зокрема кошторисів, звітів, які підтверджують надходження та витрачання коштів. Особливу увагу необхідно звертати на документи оформлення використання коштів, передбачених для реалізації регіональних програм [135, с. 139–140].

Звернемо увагу на те, що здебільшого бухгалтерські документи вивчають спеціалісти – ревізори під час проведення перевірок фінансово-господарської та іншої діяльності. Як свідчить практика, насамперед, вивченню спеціалістами підлягають такі документи:

1) Закон України «Про Державний бюджет України» [314], який містить положення щодо забезпечення виконання бюджету України протягом бюджетного періоду;

2) рішення про місцевий бюджет – нормативно-правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи відповідної місцевої ради, виданий в установленому порядку, що затверджує місцевий бюджет і визначає повноваження відповідно Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування здійснювати виконання місцевого бюджету протягом бюджетного періоду [48];

3) бюджет – як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду;

4) бюджетна програма, яка містить сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного

результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій;

5) паспорт бюджетної програми, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого Законом України «Про Державний бюджет України» (рішенням про місцевий бюджет), та цілей державної політики у відповідній сфері діяльності, формування та/або реалізацію якої забезпечує головний розпорядник бюджетних коштів [48];

6) бюджетне асигнування, що містить повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження [48];

7) розпис бюджету, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації;

8) кошторис як основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, що бюджетний період встановлює повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень;

9) план використання бюджетних коштів, на підставі якого одержувач бюджетних коштів (не має статусу бюджетної установи) використовує такі кошти та який містить розподіл бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі відповідного розпорядника бюджетних коштів;

10) бюджетна класифікація як єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів;

11) бюджетний запит, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди [365, с. 40–41].

Крім цього, зазвичай, потребує ретельного вивчення та аналізу наступний перелік документів:

– документи, що визначають організаційно-правовий статус суб'єктів, задіяних до бюджетної сфери: а) установчі документи: установчий акт; статут; засновницький договір або протокол установчих зборів; положення юридичної особи; рішення засновників чи уповноваженого ними органу про створення юридичної особи; документ, що підтверджує внесення засновником (засновниками) вкладу (вкладів) до фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи тощо; б) реєстраційні документи: документи, що подаються для здійснення державної реєстрації суб'єкта господарювання (свідоцтво про державну реєстрацію, виписка з Єдиного державного реєстру, довідка про взяття на облік в органах статистики, Пенсійного фонду України, фондах соціального страхування); реєстраційна картка (що підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру); заява встановленого зразка про резервування найменування юридичної особи; копія квитанції, виданої банком, або копія платіжного доручення з відміткою банку, що підтверджують внесення реєстраційного збору та ін.; в) дозвільні документи: ліцензії; патенти та інші дозволи на право здійснення певної

діяльності (наприклад, банківської, інвестиційної, зовнішньоекономічної тощо) (100 %);

– нормативні документи суб'єктів бюджетного процесу: відомчі листи, інструкції, типові положення та інші документи, що визначають порядок та умови проведення окремих фінансових операцій; інструкції та функціональні обов'язки службових осіб (голів місцевих органів влади, керівників, бухгалтера); списки штатних працівників; накази й розпорядження (94 %);

– документи бухгалтерського обліку, зокрема документи первинного обліку (договірні та супутні документи, розрахункові документи, документи складського обліку, прибуткові та видаткові документи), зведеного обліку (бухгалтерські звіти і баланси, податкові звіти, накази, розпорядження, доповідні записки, відомості та звіти внутрішнього контролю) та документи фінансової звітності (звіт про фінансові результати, рух грошових коштів і примітки до звітів, податкова накладна та податкова декларація) (90 %);

– документи, що відображають договірні відносини між суб'єктами: а) документи про виконання робіт, купівлю-продаж товарів, надання послуг: договори, контракти, проєкти, кошториси, додаткові угоди; б) документи, що підтверджують виконання договірних зобов'язань: товаро-транспортні накладні, митні декларації, квитанції, ярлики, описи, сертифікати якості продукції, добові звіти та журнали проходження транспорту, пакети документів на експорт товарів по кожній вивезеній партії, довіреності, різного роду акти здачі й прийняття; в) документи, що підтверджують відповідність угоди вимогам закону: акти перевірок, рішення суду про визнання недійсними установчих документів сторони угоди, пояснення представників, посадових осіб, засновників сторін угоди щодо змісту угоди; д) документи, що можуть бути використані для обґрунтування позовної вимоги про визнання угоди недійсною:

листи, телеграми, факсограми, телефонограми, повідомлення електронною поштою, підписані стороною, яка їх посилає, та інші документи, які відображають факт досягнення згоди щодо здійснення певної господарської операції та прийняття стороною на себе певних зобов'язань (73 %).

Згідно з матеріалами вивчених нами кримінальних проваджень, зазначений вище перелік документів, зазвичай, підлягав вилученню, огляду і приєднанню до матеріалів кримінального провадження в якості речових доказів. Так, у випадках, якщо документи містять ознаки, які визначені у ч. 2 ст. 98 КПК України, їх визнають речовими доказами. До них можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок [212].

Окрім документів, що мають ознаки речових доказів, для кримінального провадження важливе значення мають і інші документи, які відповідно до класифікації, запропонованої О. С. Задорожним, відносяться до:

1) документів, що прямо не стосуються вчинення кримінального правопорушення, але за своїм змістом є засобом пізнання технологічного процесу виготовлення продукції, реалізації товару тощо;

2) незначні з юридичної точки зору, які містять орієнтуючу інформацію, що може бути підставою для висування і перевірки версій, проведення додаткових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів [132, с. 74].

Отже, документ як основне джерело інформації про подію кримінального правопорушення у бюджетній сфері має криміналістичне значення завдяки різним об'єктивним властивостям. В одному випадку він щось доводить своїм змістом, в іншому – доказова інформація міститься в реквізитах (зовнішньому вигляді), формі й розмірі документа, а іноді він важливий завдяки обставинам свого виявлення [466, с. 103].

Поряд з цим аналіз юридичної літератури та емпіричної бази дослідження свідчить, що до речових доказів, наприклад, у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами вчинення нецільового використання бюджетних коштів, відносяться: печатки, штампи, кліше підприємств, у тому числі фіктивних фірм; технічні пристрої, зокрема комп'ютерна техніка, факси, принтери (сканери); зразки товарно-матеріальних цінностей, що експортуються чи підлягали імпорту (обладнання, пакувальна тара тощо); грошові кошти, коштовності та інші особливо цінні предмети; інші предмети, серед них об'єкти нерухомого майна, техніка, якщо вони придбавались за рахунок бюджетних коштів, одержаних злочинним шляхом (чи використовувались для «відмивання»).

Слідами проведення сумнівних операцій з переказу коштів через банківські рахунки можна вважати: переведення на банківський рахунок коштів від декількох суб'єктів бюджетної діяльності, які одразу й у повному обсязі конвертують у готівку або переказують на інший рахунок. Такі операції проводять переважно в один операційний день; здійснення, але без фактичного проведення, суб'єктом підприємництва за рахунком операцій купівлі-продажу

товарів, оплати робіт або послуг тощо; значну кількість фінансових операцій за рахунками інших осіб, що здійснює одна особа на підставі довіреності, водночас власники рахунків не здійснюють особистий контакт зі співробітниками банку; надходження на рахунок значної суми грошей, яка не відповідає реальній діяльності особи; постійне проведення фінансових операцій з векселями, особою, яка не є емітентом або отримувачем коштів за цими векселями; переведення на рахунок значної суми коштів особою, яка за своїм соціальним рівнем, сферою діяльності та матеріальним становищем не може здійснювати операцію таких фінансових масштабів; виплата пені, штрафу за невиконання або порушення умов договору постачання товарів, виконання робіт, надання послуг; операції з цінними паперами, які проводять для отримання готівки; безумовна невідповідність призначень вхідних/вихідних платежів і вартості товарів або послуг їхній ринковій вартості; здійснення фінансових операцій з купівлі-продажу товарів, оплати послуг, вартість яких установити надзвичайно складно; нехарактерне для діяльності юридичної особи списання з її рахунку коштів у готівковій формі; закриття рахунку після закінчення проведення всіх операцій з готівкою або неочікуване припинення здійснення фінансових операцій [451].

Останнім часом усе частіше викликає криміналістичний та процесуальний інтереси виявлення слідів кримінального правопорушення у бюджетній сфері, що містяться в електронних носіях інформації, у тому числі системних блоках комп'ютерів, жорстких і лазерних дисках, «флешках», log-файлах. Варто додати, що під час розгляду кібербезпеки як складової національної безпеки держави О. Вакулик, П. Петренко, Ю. Кузьменко, М. Поштовий, Р. Орловський зазначають, що розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій свідчить про прогрес суспільства, а

також визначає безпекові ризики їх використання [505]. М. В. Гуцалюк і П. Є. Антонюк також зауважують, що електронна інформація – це не лише звичні електронні документи, матеріали фото-, звуко- та відеозапису в соціальних мережах тощо, а й величезний масив, що відображає роботу телекомунікаційних і мережевих систем, зокрема електронні замикальні пристрої, охоронні та пропускні системи, платіжні термінали, супутникові й навігаційні системи, інформаційні ресурси у вигляді певних реєстрів тощо. Аналізуючи кримінально-процесуальне законодавство, автори доводять специфічність електронних (цифрових) доказів та їх принципову відмінність від наявних процесуальних джерел доказів [98, с. 43].

Сама комп'ютерна техніка при вчиненні кримінальних правопорушень в бюджетній сфері може відігравати різні ролі у механізмі слідоутворення. По-перше, комп'ютерна система може виступати знаряддям кримінального правопорушення (наприклад, для виготовлення підроблених документів). По-друге, комп'ютерна система може зберігати слідову інформацію, тобто виступати у ролі електронної картотеки (наприклад, електронна форма бухгалтерського обліку підприємства). Нерідко комп'ютер виконує обидві функції [466, с. 69–70]. При цьому, певна інформація про нецільове використання чи про інше незаконне заволодіння бюджетними коштами може бути зафіксована і в електронній формі у вигляді SMS чи MMS повідомлень у мобільному телефоні, або ж у вигляді повідомлень електронної пошти чи в соціальних мережах. Наприклад, після введення карантинних обмежень та воєнного стану поширеним стало використання месенджерів не тільки під час особистого листування, а й для робочих завдань, що додатково фіксує протиправні наміри та встановлює протиправні зв'язки. До того ж, згідно із законодавчими вимогами щодо публічних закупівель

(навіть і за спрощеною процедурою) відповідні суб'єкти зобов'язані оприлюднювати інформацію щодо товарів на таких платформах публічного доступу, як Prozorro. Таким чином, сліди залишаються в комп'ютерній техніці у вигляді проєктів документів, в електронній переписці, електронних гаджетах, на сайтах відкритої інформації про закупівлі («Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online») [104, с.72].

Отже, нескладно помітити активне використання мережі Інтернет, яка, з одного боку, спрощує вчинення протиправних дій, а з іншого – фіксує сліди. На віртуальні сліди спрямовують увагу як сучасні криміналісти, так і практики на досудовому розслідуванні. Слушною є пропозиція Я. Найдьона, який акцентує увагу на: електронній поштовій скриньці; інтернет-сайті; профілі в соціальних мережах; рахунку в електронних платіжних системах; абонентах операторів зв'язку; локальній мережі; комп'ютері [254, с. 303–307]. Як зазначають науковці, для виявлення та вилучення таких слідів проводяться оперативно-розшукові заходи, негласні та гласні слідчі (розшукові) дії. Для цього слідчий та оперативні співробітники нерідко залучають спеціалістів оперативно-технічного управління, управління протидії кіберзлочинності. Наприклад, під час вивчення документів учасників тендерів на закупівлю медобладнання у відкритому доступі на вебсайті нерідко виявляють дуже схожі документи. У такому разі важливо встановити чи з одної IP-адреси вони направлені, що буде доказом про порушення законодавства щодо проведення закупівель [496, с. 72].

В окремих випадках носієм слідів кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері, є обстановка місця події. Оскільки таке місце як чітко визначена частина простору наявне не в усіх діяннях, її встановлення набуває особливого значення, зазвичай, під час розслідування групи службових

кримінальних правопорушень корупційної спрямованості. Зокрема, мова йде про одержання неправомірної вигоди та інші корупційні діяння, які відбуваються у певному місці (робочому кабінеті, транспортному засобі тощо). І саме у таких випадках значення для кримінального провадження можуть мати сліди людини (рук, ніг, слини тощо), а також окремі предмети та документи, залишені на місці події (у тому числі сліди спеціальної хімічної речовини). Вилучення таких слідів відбувається шляхом змивів.

Учені зазначають про наступний алгоритм змивів з долонь:

1. Одягти стерильні рукавички.

2. Розпакувати стерильну марлю (бинт).

3. Відрізати контроль марлі (тобто фрагмент), який запакувати окремо та з пояснювальними записами.

4. Відрізати другий фрагмент марлі, який змочити дистильованою водою.

5. Протерти праву долоню особи та запакувати отриманий «змив» в окремий конверт із відповідними пояснювальними записами.

6. Одягти стерильні рукавички та отримати змиви з лівої долоні, використовуючи аналогічні дії.

7. Три конверти («контроль марлі», «змиви з правої долоні», «змиви з лівої долоні») помістити в одну упаковку з відповідними пояснювальними записами та підписами [5, с. 9].

Крім цього, система звукових слідів кримінальної події, за визначенням Т. О. Татарнікової, може бути визначена як система голосу та мовлення людини, звуків та інших природних і штучних джерел, комунікативної діяльності суб’єктів кримінального правопорушення, пристроїв і технічних засобів для вчинення правопорушення [419, с. 48]. Здобувши їх шляхом проведення різноманітних процесуальних дій, у тому числі НСРД, відповідні

сліди є об’єктами дослідження судової експертизи, висновок якої у подальшому слугує джерелом доказів.

Ще однією групою слідів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є сліди відображення, які залишилися в пам’яті особи (свідка, підозрюваного тощо), як результат сприйняття, запам’ятовування та відтворення конкретної інформації, пов’язаної з кримінальним правопорушенням (ідеальні сліди).

Характерною особливістю кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є наявність свідків, якщо не безпосередньо злочинних дій, то пов’язаних з ними управлінських, фінансових, господарських чи комерційних операцій. Це пояснюється організаційними особливостями бюджетної діяльності, оскільки будь-які рішення та дії в бюджетному процесі підлягають попередньому та/або наступному погодженню, обговоренню колегіальними органами, необхідністю використання допоміжних суб’єктів при їх проведенні.

Осіб, у пам’яті яких можуть бути відображені ідеальні сліди кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, можна поділити на такі групи:

– службові (посадові) особи, які виявили кримінальне правопорушення;

– працівники юридичних осіб суб’єктів публічного та приватного права, де відбуваються відповідні кримінальні правопорушення, і які за родом своєї діяльності беруть участь у використанні бюджетних коштів або володіють інформацією про це (однак вони не завжди усвідомлюють злочинний характер таких дій);

– особи, які безпосередньо вчиняють або є співучасниками таких кримінальних правопорушень (вони мають найбільшу інформацію про конкретні факти);

– особи, які отримують бюджетні кошти на законних підставах як плату за виконані роботи чи надані послуги (вони можуть підтвердити факт використання бюджетних коштів на певні цілі);

– інші особи, які володіють значущою для кримінального провадження інформацією [402, с. 76].

З аналізу емпіричного матеріалу доцільно констатувати, що типовими носіями ідеальних слідів є: керівники осіб, причетних до кримінальних правопорушень (52 %); працівники планово-фінансових підрозділів, бухгалтерії (74,2 %); члени тендерних комітетів, комісій, колегій та інших колегіальних органів (підрозділів) (43 %); працівники органів державної казначейської служби (22 %); працівники банків; секретарі, помічники керівників; працівники інших служб і підрозділів (водії, експедитори, працівники відділів за напрямом діяльності (будівництва, обслуговування певних об’єктів тощо), а також інші особи, зокрема пов’язані особистими та діловими зв’язками із фігурантам кримінального провадження (93 %).

Підсумовуючи викладене вище, наголосимо, що під час розслідування, встановлення компонентів обстановки вчинення кримінальних правопорушень потрібно, передусім, розпочинати із з’ясування характеристики організаційної, правової і технологічної складових бюджетної сфери. Своєю чергою, аналіз значного масиву матеріальних слідів (документів та інших речових доказів) під час досудового розслідування значно ускладнює роботу слідчого (детектива) та потребує комплексного застосування криміналістичних засобів і спеціальних економічних методів роботи із залученням фахівців різного профілю, у тому числі під час призначення та проведення судової експертизи, зокрема, щодо юридичного значення фактів – судово-економічної; з метою ідентифікації особи (виконавця документа) − криміналістичної; щодо

визначення способу виготовлення − техніко-криміналістичної чи комп'ютерно-технічної тощо.

2.4 Характеристика особи злочинця та організованих груп

У комплексній методиці розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері не можна залишити поза увагою актуальні криміналістичні питання, пов'язані з характеристикою суб'єкта вчинення таких злочинних діянь. Загальновідомо, що особа злочинця посідає значне місце в структурі будь-якої характеристики кримінального правопорушення: кримінально-правової, оперативно-розшукової, кримінологічної і, звичайно, криміналістичної [456].

І це цілком закономірно, адже інформація про особу злочинця, як зазначає Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, дозволяє визначити напрям і способи її пошуку, вибрати найоптимальніші методи розслідування кримінальних правопорушень, спрогнозувати поведінку особи в тій чи іншій ситуації, установити зв'язок між даними про особу злочинця, спосіб досягнення кримінального протиправного результату та обставини вчинення нею злочину, отримати дані про тих, хто найчастіше вчиняє протиправні діяння такого виду [264].

Водночас аналіз сучасної літератури показав, що у вичерпному її масиві зустрічаються лише поодинокі параграфи, спеціально присвячені дослідженню цього питання. При такому підході особа-злочинця, особливо у бюджетній сфері, фактично залишається поза межами криміналістичного дослідження.

В ідеальному варіанті, загальна характеристика особи включає широкий діапазон відомостей: соціально-демографічні, взаємозв'язок причин і наслідків протиправної поведінки, внутрішні фактори мотивації кримінальної поведінки, ціннісні орієнтації особи,

типології злочинців тощо [287, с. 137]. Девіації (від лат. deviatio – відхилення) у поведінці зазвичай мають негативний характер й обумовлюються нездатністю чи небажанням особи засвоювати позитивний соціальний досвід, адаптуватися до загальновизнаних правил поведінки, які, зазвичай, вона знає й усвідомлює [79]. Якщо загалом, то питання стосовно особи злочинця є складним, спірним та все ще залишається проблемою, щодо якої в науці постійно висловлюються різні гіпотези. Спроби розробити типову характеристику й єдине, абсолютно визнане всіма криміналістами, кримінологами і науковцями інших спеціальностей визначення поняття «особа злочинця» до цього часу не увінчалися успіхом, оскільки, кожна людина – явище специфічне й індивідуальне у своїх проявах, тим паче, що кожна особа під впливом емоційних реакцій та внутрішніх чинників спроможна вчинити будь-яке кримінальне правопорушення, а відтак, виокремити виключні риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законослухняного громадянина, – доволі складно [144, с. 85; 215, с. 43]. Однак у складі злочинних угруповань, зазвичай, немає випадкових людей, з непідготовленими установками та переконаннями, тому їх ознаки охоплюють дещо інші критерії, які варто дослідити.

Вітчизняний криміналіст М. В. Салтевський зазначав, що криміналістична характеристика особи має описувати людину як соціально-біологічну систему, властивості й ознаки якої відображені в матеріальному середовищі й використовуються для розслідування кримінальних правопорушень. До таких властивостей належать: фізичні, біологічні та соціальні. Це опис рис зовнішності та внутрішніх властивостей людини, що дає змогу уявити образ, її портрет як соціально-біологічної істоти [370].

Виходячи, у тому числі, з наведених вище міркувань, під поняттям «особа економічного злочинця» О. Г. Кальман пропонує

розуміти сукупність таких істотних і стійких корисливо-індивідуалістичної спрямованості морально-психологічних установок, властивостей і ознак, різною мірою притаманних особам, які займаються економічною злочинною діяльністю. А їх загальна характеристика відтворюється у сукупності із соціально-демографічними, морально-психологічними та кримінально-правовими ознаками [147, с. 90].

На наш погляд, вивчення особи-злочинця здійснюється для того, щоб знайти типові риси деформації, враховуючи особливості з тієї чи іншої категорії кримінальних проваджень, що варто брати до уваги при здійсненні досудового розслідування та розробки заходів запобігання аналогічним кримінальним правопорушенням.

На переконання представника кримінологічної школи О. М. Джужі, особу злочинця потрібно вивчати на трьох рівнях: 1) одиничному, коли визначаються риси певного злочинця; 2) груповому – для характеристики злочинців у певній підсистемі кримінальних правопорушень; 3) на загальному рівні [103, с. 15–21]. Утім, нині вітчизняна криміналістика теж накопичила певний, апробований на практиці, досвід у дослідженні особи злочинця. Як зазначає Р. Л. Лужецька, традиційно виокремлюють два напрями вивчення. Перший – передбачає отримання відомостей про особу злочинця по залишених на місці слідах як матеріальних, так і ідеальних. Виявлені сліди дозволяють швидко знайти й затримати злочинця, а надалі провести його ідентифікацію. Другий – передбачає вивчення особистості підозрюваного (обвинуваченого) в процесі досудового розслідування з метою встановлення вичерпної криміналістичної характеристики особистості суб'єкта. Поряд з цим традиційні підходи до вивчення особистості злочинця, на думку вченої, не дають змоги достовірно побудувати таку модель. Тому що в першому підході, незважаючи на різноманіття матеріальних та

ідеальних слідів, які відобразилися, можна зробити лише приблизні висновки про деякі ознаки, властивості особи, що потенційно вчинила кримінальне правопорушення. Недолік другого підходу зумовлений лише приблизним, неточним висновком про тотожність підозрюваного та особи, яка вчинила, і знову-таки не дозволяє кваліфікувати інформацію про властивості особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, як реальну характеристику певної особи, одержувану в процесі безпосереднього вивчення. Натомість, О. Л. Лужецька підтримує слушну думку Н. І. Малихіної про третій напрям у криміналістичному вивченні особи злочинця. Цей напрям передбачає вивчення засуджених за вироком суду, що набрав законної сили, а також підозрюваних, щодо яких було припинено кримінальне провадження за нереабілітуючими обставинами. Означуваний підхід має вигляд ретроспективного аналізу, і в його основі лежать статистичний, системний методи та метод узагальнення характеристик [228, с. 199].

І. В. Писарчук, розглядаючи бюджетну сферу, стверджує, що суб'єктом злочинного діяння може бути будь-яка службова особа, наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами, зокрема відповідні службові особи підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок бюджету та які в чинному бюджетному законодавстві визнані розпорядниками чи одержувачами бюджетних коштів. Розпорядниками бюджетних коштів є бюджетні установи в особі їхніх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань і здійснення видатків з бюджету [289].

Водночас варто погодитись з С. А. Шалгуновою, яка визначає, що особа злочинця, як і будь-яка інша людина, характеризується різноманіттям ознак: демографічних (статтю, віком, станом здоров'я); моральних (світоглядом, інтересами, спрямованістю);

соціальних (трудових, сімейно-побутових) та психологічних (емоціями, темпераментом, вольовими якостями тощо). Ці ознаки відбиваються в індивідуальних властивостях особи злочинця, його відносинах з потерпілим. У психології існує визначення психологічної структури особи, що складається з чотирьох підструктур:

1) спрямованість особи (потяги, бажання, інтереси, ідеали, світогляд, переконання), що формується у процесі виховання;

2) досвід (знання, вміння, навички і звички, набуті особистим досвідом, навчанням, але вже з помітним впливом біологічних якостей особи);

3) охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів як форм відображення, це – емоції, відчуття, мислення, сприйняття, увага, почуття, воля, пам’ять;

4) біологічно обумовлена, що поєднує темперамент особи, її статеві й вікові якості, а також патологічні зміни [478, с. 128–129].

Подібної думки дотримується В. В. Тіщенко, і до криміналістичних ознак особи злочинця відносить певну сукупність елементів, а саме:

1) соціально-демографічні ознаки, як то соціальне походження й стан, сімейний стан і посада, національна й професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості;

2) рівень інтелекту, освітньо-культурне виховання, знання, навички, вміння;

3) моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв’язки, інтереси, потреби, схильності, звички;

4) властивості та стани особистості, що формують психічні процеси;

5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [432, с. 101].

Відштовхуючись від результатів аналізу наукової літератури та отриманих емпіричних даних дисертаційного дослідження, структуру особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, пропонуємо послідовно розглянути за такими критеріями:

1) соціально-демографічні дані (стать, національність, вік, ролі та статуси (професія, становище у суспільстві та на роботі) тощо);

2) кримінально-правові ознаки (наявність судимостей, рецидив тощо);

3) морально-психологічні якості особи (інтелектуальні, вольові, світогляд, переконання, звички, риси характеру; психофізіологічні: темперамент, а також відомості про патологічні відхилення особистості).

Соціально-демографічна характеристика особи. Передусім, зазначимо, що у 2022 р. тенденція щодо скорочення чисельності виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, яке триває з 2014 р., продовжилася і навіть підсилилася. Було виявлено 74 314 таких осіб, що менше відповідного показника попереднього року на 24,8 % і у 2 рази менше, ніж у 2013 р. [208; 207].

Найбільшу кількість кримінальних правопорушень у бюджетній сфері було вчинено *громадянами* України (86 %). Статевий розподіл кількості осіб свідчить про домінування осіб чоловічої статі (70,1 %). Це лише ті особи, котрі безпосередньо мають доступ до бюджетних коштів, можливість розпоряджатись ними.

На нашу думку, відносна рівновага статевого співвідношення обумовлена тим, що жінки традиційно займають посади, пов'язані

з виконанням обліково-бухгалтерських, а також інших фінансових функцій. При цьому їх кримінальний промисел, спрямований на вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, стосується виключно сфери службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, й загалом, майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. І це не дивно, адже службова діяльність – одна з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки є найбільш придатною для жіночої кримінальної активності, адже самі кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують надмірних фізичних зусиль та, водночас, вимагають умовно високого рівня інтелектуальних здібностей, аби відповідати статусу службової особи [107, с. 334].

З іншого боку, *віковий* ценз суттєво впливає на поведінку людей (у тому числі й злочинну), тому багато в чому обумовлює систему потреб та інтересів конкретної особи. З віком змінюються соціальні функції та ролі людини, звички, характер, способи реагування на робочі перепони, конфліктні та складні ситуації. У досліджуваній категорії вікова характеристика відзначається зміщенням до більш старших груп порівняно із загальною злочинністю. За результатами проведеного нами дослідження, основну вікову категорію становлять особи від 25 років і старше (87,2 %), а пік кримінальної активності виявлений в громадян віком від 30 до 45 років (67,4 %).

Акцентуємо увагу на тому, що 80 % засуджених мали вищу *освіту.* Цей показник набагато в плюсі, порівняно із середнім віком злочинців у структурі загальної злочинності. Безумовно, це пояснюється, передусім, тією обставиною, що для входження в бюджетний процес потрібна відповідна освіта, спеціальність й

кваліфікація. При цьому більшість засуджених (74 %) займали посади, які відповідали їхній загальній і спеціальній освіті.

Характер зайнятості на час вчинення кримінального правопорушення в бюджетній сфері свідчить про те, що абсолютну більшість злочинців становлять працездатні особи (98 %). Відповідний відсоток пояснюється тим, що у структурі економічної злочинності питому вагу становлять кримінальні правопорушення, пов'язані із службовою діяльністю, в яких беруть участь, як правило, службові особи різних рангів, які зайняті в різних напрямах суспільного життя, зокрема у сфері освіти – (11,2 %); виробництва продукції – (12,7 %); медицини – (13,6 %); обслуговування населення – (31,2 %); будівництва – (18,5 %); транспорту – (5,6 %) та інших сферах – (7,2 %).

У цьому контексті значний інтерес має і *стаж роботи*. Нами встановлено, що більшість засуджених за кримінальні правопорушення у бюджетній сфері відносно довго працювали в органах державної влади й, таким чином, знали свої обов'язки, порядок зберігання, охорони та обліку матеріальних цінностей, руху документообігу тощо. Як слушно зазначає О. В. Сара, такі особи добре знайомі із специфікою функціонування підприємств, установ та організацій, де займають відповідальні посади, впевнено орієнтуються в проблемних питаннях правового регулювання публічних закупівель, мають впливові соціальні зв'язки, які, у тому числі, часто, намагаються використовувати під час досудового слідства з метою протидії [374, с. 93]. Так, безперервний трудовий стаж обвинувачених визначився таким чином: менше одного року – 4 %; від 1 до 3 років – 15 %; від 3 до 5 років – 23 %; вище 5 років – 31 %; не встановлено – 27 %. Виходячи з цього, є всі підстави припускати, що чимала кількість засуджених неодноразово вчинювали кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, які не

було своєчасно виявлено та притягнуто винних осіб до відповідальності.

Сімейний стан. Переважна більшість із числа засуджених на час вчинення кримінального правопорушення була одружена (58,3 %). Такий значний відсоток осіб, які перебували у шлюбних відносинах на момент вчинення кримінального правопорушення, пояснюється, по-перше, тим, що переважна більшість таких осіб перебувала вже у достатньо зрілому віці; по-друге, одним із мотивостворюючих факторів учинення таких кримінальних правопорушень є намагання покращити матеріальне становище сім'ї, яка користується отриманими від кримінально-протиправної діяльності матеріальними благами; по-третє, сімейні відносини в осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, більш міцні, тому що у 68,4 % засуджених були діти, з них у 56,1 % − одна дитина, у 22,5 % – дві дитини, у 10 % – три і більше, і лише 11,4 % осіб не мали дітей.

Кримінально-правові. Типовий злочинець по кримінальних провадженнях досліджуваної категорії є осудною особою, тому питання про осудність суб'єкта, тобто здатність усвідомлювати свої дії і керувати ними, майже не виникає.

Кримінальні правопорушення у бюджетній сфері можуть бути вчинені як загальним суб'єктом (до прикладу, ст. 209, або ч. 1 ст. 205-1 КК України), так і службовою особою з використанням свого службового становища (ст. 210 КК України та інші) [209]. Приміром, учасник процедури закупівлі/спрощеної закупівлі (згідно з положеннями п. 37 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі») – фізична особа, фізична особа-підприємець чи юридична особа-резидент або нерезидент, у тому числі об'єднання учасників, яка подала тендерну пропозицію/пропозицію або взяла участь у переговорах у разі застосування переговорної процедури закупівлі.

Відповідно, суб'єктом може бути фізична особа, фізична особа-підприємець і службова особа підприємства. Приміром, такими суб'єктами можуть вчинятися кримінальні правопорушення, передбачені ст. 191 КК України (заволодіння бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем), у співучасті із службовою особою замовника при закупівлі товарів (робіт, послуг) за завищеною ціною. Окрім того, учасник процедури закупівлі може самостійно вчинити кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369 КК України (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі), перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 365-1 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) тощо [242, с. 26–27].

Крім цього, варто додати, що такі поняття, як «розпорядник бюджетних коштів» і «одержувач бюджетних коштів» мають досить чітке законодавче визначення та розповсюджуються не на всю бюджетну сферу, а тільки на безпосередні бюджетні правовідносини.

Так, *головні розпорядники бюджетних коштів* – бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до БК України отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень (п. 18 ч. 1 ст. 2 БК України). Вони визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів й одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру (ч. 3 ст. 10 БК України) [48].

Відповідно до ч. 2 ст. 22 БК України головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету

Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, НАБУ, СБУ, КСУ, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Вища рада правосуддя та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Державна судова адміністрація України, Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників [48].

Розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, та надати йому кошти бюджету (на безповоротній чи поворотній основі) у межах бюджетних асигнувань. Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл

бюджетних асигнувань, затверджених у кошторисі цього розпорядника бюджетних коштів [262].

Критерії визначення одержувача бюджетних коштів встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням напрямів, досвіду і результатів діяльності, фінансово-економічного обґрунтування виконання заходів бюджетної програми та застосування договірних умов (ст. 22 БК України).

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету (п. 38 ч. 1 ст. 2 БК України). Відповідальний виконавець бюджетних програм визначається головним розпорядником бюджетних коштів за погодженням з Міністерством фінансів України (місцевим фінансовим органом). Відповідальним виконавцем бюджетних програм може бути головний розпорядник бюджетних коштів за бюджетними програмами, виконання яких забезпечується його апаратом, та/або розпорядник бюджетних коштів нижчого рівня, який забезпечує виконання бюджетних програм у системі головного розпорядника [48].

Водночас, як свідчить практика розслідування, коло осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, є більш широким і, крім розпорядника та одержувача, включає й інших керівників підприємств, установ, організацій, а також службових, матеріально-відповідальних осіб, та звичайних громадян, зокрема підприємців [410, с. 59]. Відмітимо, що для встановлення достатніх і повних кримінально-правових ознак особи злочинця усі емпіричні дані дослідження було вивчено за допомогою спеціальної методики. Наприклад, було встановлено, що більшість державних службовців

(посадових осіб) вчинили кримінальне правопорушення умисно, найчастіше у формі прямого умислу, частка учинених із необережності незначна – в середньому близько 12 %, здебільшого це службова недбалість (ст. 367 КК України), що зазвичай, є супутнім кримінальним правопорушенням, яке полегшує можливість вчинення іншого, наприклад, передбаченого ст. 191 КК України.

Вивчення кримінальних проваджень дало змогу встановити, що до одного року злочинна діяльність тривала у 53 % засуджених. Понад один рік вчиняли кримінальні правопорушення 38,6 % засуджених; два-три роки – 4,4 %; більше трьох – 4 %. При цьому один епізод кримінальних правопорушень мав місце у 36,5 % засуджених; два епізоди – у 24,9 %; три і більше – у 38,6 %.

Предметом посягання, зазвичай, були грошові кошти, паливно-мастильні й інші матеріальні цінності (техніка, обладнання тощо). Загальний обсяг збитків по кримінальних провадженнях становив до 10 000 грн (2 %); до 100 000 грн (12,3 %); до 10 000 000 грн (28,3 %); понад 1 000 000 грн (57,4 % випадків).

Для виведення капіталів з країни із застосуванням сумнівних схем широко використовувались можливості «фінансових притулків» й «офшорних центрів», що є компонентом відмивання коштів. Тобто, злочинна діяльність, як вже було зазначено, вчиняється, зазвичай, за допомогою фіктивних (офшорних) фірм (юридичних осіб, які мають ознаки фіктивності, конвертаційних центрів), й часто вирізняється технічною забезпеченістю, вербуванням працівників комерційних банків, пошуком нових способів учинення кримінальних правопорушень, конспірацією, оперативністю та гнучкістю, швидкою реакцією на виявлення прогалин у законодавстві тощо. Такі протиправні структури об’єднані єдиною метою та здійснюють фінансово-господарські операції за певною злочинною технологією. Варто додати, що типова структура конвертаційного центру охоплює

групу підприємств (від одного чи двох до кількох десятків) різної організаційно-правової форми. Зокрема, до нього можуть належати підприємства трьох рівнів:

1) приватні підприємства, орієнтовані на одержання порівняно невеликих комісійних (*«чорні» фірми*) [80, с. 162–166]. Такі підприємства реєструють використовуючи документи, що мають здебільшого нелегальне походження. Для реєстрації потрібний лише засновник, який може поєднувати обов'язки керівника. Іноді це товариства з обмеженою відповідальністю, під час оформлення яких також використано фіктивні документи. Вони проходять державну реєстрацію з порушенням правил: не виготовляють печатку, підроблюють документи про надання юридичної адреси тощо. Керівник має фіктивне право підпису на банківських і фінансово-звітних документах, водночас може не мати жодного зв'язку з очолюваним підприємством, яке було зареєстроване на куплений, вкрадений чи загублений паспорт. Звісно, що ці фірми не ведуть бухгалтерського та податкового обліку операцій, які проводять. Звітність про діяльність подають несистематично, або не подають взагалі;

2) товариства з обмеженою відповідальністю, орієнтовані на одержання комісійних платежів середнього розміру *(«сірі» фірми*) [80, с. 162–166]. Такі підприємства реєструють у державних органах без порушень із залученням формальних засновників і призначенням фіктивного керівника. Вони мають непідроблену печатку й реєстраційні документи, а засновники, або посадові особи можуть бути особами без постійного місця проживання, або представниками іншої соціально неблагополучної категорії населення. Відповідні фірми теж майже не ведуть бухгалтерського обліку, однак реєструють книги обліку продажів і придбання й звітують в установленому порядку, показуючи всі доходи. «Сірі» підприємства

виконують роль посередника між реальним платником податків, що має на меті отримати готівку, і «чорними» підприємствами;

3) акціонерні товариства орієнтовані на одержання «солідних» комісійних платежів (*«білі» фірми*) [80, с. 162–166]. Означувані фірми мають справжніх засновників і керівників, які власноруч оформлюють документи про проведені операції. Вони ведуть бухгалтерський та податковий облік і документацію, що підтверджує проведення фінансово-господарських операцій, проте, насправді, не працюють, хоч і регулярно подають усю звітність. Такі фірми функціонують роками. Їхніми послугами користуються державні установи й підприємства, для яких важливим є гарантування безпеки під час сумнівних операцій, і деякі представництва, філії та підрозділи іноземних підприємств, яким необхідно підтримувати свою ділову репутацію. Варто погодитись з В. В. Білоус, що в основі незаконної діяльності фіктивних підприємців лежать корисливі мотиви, а методи їх діяльності засновані на використанні недостовірних відомостей й незастосуванні насильства, що загалом притаманно «білокомірцевому» типу злочинців [31, с. 4].

Рішення про вчинення кримінального правопорушення в бюджетній сфері у 82 % осіб було заздалегідь обдуманим; 65 % – постійно готові до вчинення кримінальних правопорушень. Намір щодо вчинення суспільно небезпечних дій виник під впливом оточення у 43 % осіб; самостійно – у 57 %.

В екскурсі цього дослідження нам доводиться акцентувати увагу на тому, що кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері притаманний груповий характер злочинної активності. Як вірно зазначав В. Р. Сливенко, бюджет дедалі частіше привертає увагу організованих злочинних угруповань і корумпованого чиновництва як джерело надприбутків і швидкого збагачення [385, с. 182]. Потрібно додати, що організовані форми є складним явищем,

чинником політичної й економічної нестабільності в суспільстві, які постійно модернізуються та швидко змінюють свої види [379, с. 311]. Кожне організоване злочинне формування має певну структуру, як сукупність зовнішніх і внутрішніх характеристик, за якими і можна визначити наявність злочинної спільноти.

За стійкістю злочинної спрямованості лише у 15 % випадків злочинні групи утворювались тимчасово для вчинення кримінального правопорушення в бюджетній сфері; у 46 % – мало місце тривале об'єднання для здійснення такої злочинної діяльності. У решті випадків статус групи взагалі чітко не визначався.

За результатами опитування правоохоронців було встановлено, що саме організовані угруповання важко викрити та довести причетність організаторів до вчинення кримінальних правопорушень через активне використання на всьому злочинному ланцюгу, пов'язаному з бюджетними конфігураціями інших осіб, у тому числі й підставних керівників, бухгалтерів, а також технічних виконавців та ін.

Доцільно зазначити, що дослідниками ОЗ неодноразово приділялася увага структурній побудові злочинних угруповань, наголошувалося на наявності загальної схеми, що може корегуватися певними особливостями, наводилися приклади існування спільнот, у яких ватажок прямо пов'язаний з членам групи, та таких, що складаються з кількох спільнот, які функціонують у різних містах [234, с. 34], підкреслювалася залежність рівня організованості та віддалення організаційних, управлінських функцій від безпосередньо виконавських [239, с. 12], при характеристиці шляхів діяльності злочинних угруповань вказувалося на організацію в них структури управління діяльністю, яка звільняє керівників від необхідності безпосередньої організації конкретних діянь чи від участі у їх вчиненні [273, с. 27], гіпотетична модель злочинного угруповання

подавалася у вигляді своєрідної піраміди, яка включала функціональні групи виконавців, забезпечення та безпеки, а також елітарну групу, яка здійснює управлінські, організаційні та ідеологічні функції [273, с. 32–36]. Мова також велася про складний механізм організованої злочинності, який поглинає злочинні групи, перетворюючи їх на свої структурні елементи [125, с. 51].

Так, учені-криміналісти, які досліджували економічні правопорушення злочинного характеру, зокрема бюджетні, слушно зауважують, що в більшості випадків протиправні дії вчиняються у співучасті – групою осіб за попередньою змовою або організованою групою [289; 402]. Виходячи з результатів вивчених кримінальних проваджень, нами встановлено, що у 84 % випадків кримінальне правопорушення було вчинене: групою осіб за попередньою змовою (48,6 %); організованою групою (29,1 %); злочинною організацією (22,3 %).

Варто додати, що вчиненим за попередньою змовою групою осіб треба вважати таке кримінальне правопорушення в бюджетній сфері, в якому брали участь незалежно від виконуваної ролі, попередньо домовившись про його вчинення, принаймні дві особи, які є суб'єктами злочинного діяння. В типовому варіанті, це, зазвичай, керівник і бухгалтер підприємства, або установи. Співучасть двох посадовців дає змогу їм використовувати різні складні способи приховування ознак кримінального правопорушення і підробляти документи бухгалтерського обліку й бюджетно-фінансової звітності. При цьому у разі, коли, наприклад, в нецільовому використанні бюджетних коштів, здійсненні видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень, або з їх перевищенням брали участь особи, які не мають ознак суб'єктів кримінального правопорушення (приміром, співучасть спеціального та загального), їх дії потрібно

кваліфікувати за ст. 210 КК України з посиланням на ст. 27 КК України [447].

Формування груп, зазвичай, відбувається, на підставі формальних зв'язків. Так, у 67 % випадків учасників групи пов'язували службові стосунки, а лише у 20 % – особисті (нетрудові) відносини (у 13 % – родинні зв'язки). За способами утворення групи формувалися через активне втягування в групу організатором (ініціатором) потрібних за посадою осіб з використанням службової залежності – у 13 %. Майже у 76 % випадків ініціатива виходила від керівників підприємств, установ й організацій.

Лідеру організованої злочинності притаманні такі характерні риси: наявність досвіду злочинної діяльності; сильна воля; досить високий рівень розумових здібностей; уміння тримати слово; підприємницький дух; комунікативні навички; рішучість у діях; швидкість орієнтування та здатність адаптуватись у складних для злочинного співтовариства ситуаціях; знання внутрішніх і зовнішніх умов функціонування економічних відносин держави; авторитаризм; жорстокість; готовність на все для досягнення мети; здатність підпорядковувати собі інших; мотивація й домінування власного інтересу – збагачення; відсутність емпатії; ставлення до людей, як інструменту досягнення своєї мети [287, с. 142].

За даними нашого спостереження, лідерам ОЗ у бюджетній сфері властиві, насамперед, прагматизм, організаторські та аналітичні здібності, хитрість й прагнення виділитися серед інших учасників групи. Правоохоронцям необхідно враховувати, що керівник такого угруповання може бути як представником криміналітету, так і особою, яка має цілком легальне становище.

Разом з цим для кримінальних правопорушень у бюджетній сфері не характерний рецидив, лише 12 % осіб, за результатами вибіркового дослідження, раніше були судимі. Більшість з них –

52,6 % − відбували покарання за корисливі кримінальні правопорушення. Так, обвинувачені (засуджені) в 88 % раніше були несудимі; на обліку в лікаря-психіатра чи нарколога не перебували й майже завжди (96 %) за місцем проживання характеризувались позитивно. Невисокий рівень рецидиву, порівняно із загальною злочинністю, де аналогічний показник коливається в межах від 25 % до 30 %, пояснюється наявними обмеженнями щодо допуску до бюджетного процесу чи працевлаштування в органах влади осіб, які відбували покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Однак, при цьому, аналіз практики призначення покарань за вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері дає підстави для висновку про досить ліберальну судову практику, оскільки лише відносно 54,2 % засуджених застосовано такий вид покарання, як позбавлення волі.

Морально-психологічна характеристика. Забезпечення належних умов матеріального існування людини як біологічної і соціальної істоти є одним із головних, домінуючих факторів соціальної активності [435, с. 182–187]. Матеріальні потреби є у всіх людей і коло їх різноманітне. В одному випадку − це потреби у продуктах харчування, одязі, квартирі, машині; в іншому – у предметах комфорту, розваги; а в третьому – у щільному накопиченні грошей тощо.

У науковій літературі виокремлюють чотири ступені потреб:

1) необхідні потреби, які забезпечують мінімальний рівень умов існування;

2) нормальний стандарт потреб;

3) завищений обсяг;

4) збочені потреби, задоволення яких об’єктивно суперечить розвитку особистості й загалом не відповідає інтересам суспільства [307, с. 56].

У суспільній діяльності особа виконує низку рольових функцій, кожна з яких вимагає певної поведінки. Ця нормативно визначена роль обумовлює і зміст соціально значимих характеристик особи, і системи її потреб (чоловік, батько, службове становище, матеріальна забезпеченість тощо). Якщо для осіб, які перебувають на найнижчих рівнях суспільної піраміди, притаманна переважно примітивна система потреб у біологічному забезпеченні умов свого існування, то для інших, які перебувають на більш високому, − це розгалужена система забаганок (економічні, ідеологічні, культурні тощо), які пов'язані з намаганням не тільки розбагатіти, а й досягти більш високого соціального статусу і престижу в суспільстві. Крім цього, матеріальні потреби і система ціннісних орієнтацій взаємодіють з численними негативними соціально-психологічними факторами середовища, які у нинішніх умовах економіки і обумовлюють вибір способів поведінки, в тому числі й злочинної. Ці дві обставини і впливають на морально-психологічне ставлення злочинця до своєї злочинної поведінки [178].

Так, зміни економічного вектору розвитку, розбудова ринкових відносин, поляризація населення за рівнем доходів наклали відбиток і на мотивацію вчинення кримінальних правопорушень [203]. За матеріалами більшості вивчених кримінальних проваджень, доцільно констатувати, що соціально-економічні спонукання є основними мотивами вчинення злочинних діянь у бюджетній сфері, а саме: задоволення «відносних потреб», що виникають в умовах соціально-економічної диференціації населення і порівняння людьми свого становища з положенням навколишніх; досягнення свого ідеалу – якогось матеріального стандарту або соціального стандарту, на які орієнтована дана особа. Якщо іншими словами, то головним спонукальним чинником вчинення таких кримінальних правопорушень є корисливі прагнення отримати вигоду, збагатитися,

тобто над злочинцем переважає корисливо-приватновласницька мотивація. Натомість, як свідчать результати дослідження, представники органів досудового розслідування та суду достатньо глибоко це питання не аналізують. У матеріалах вивчених кримінальних проваджень міститься досить скупа інформація щодо мотивів і приводів учинення кримінальних правопорушень. Так, якщо на стадії досудового розслідування вони майже не встановлюються, то у судовому рішенні суд, як правило, надає стандартне формулювання «з корисливих мотивів», без розкриття їх основного змісту.

Утім, в окремих випадках винні особи діють з інших мотивів, зокрема, неправильно розуміючи інтереси установи. В умовах кризових явищ в економіці, хронічного недофінансування бюджетних установ деякі діяння, які формально є злочинними, вчиняються з метою запобігти можливим негативним моментам. Наприклад, мали місце випадки нецільового використання бюджетних коштів для здійснення непередбачених кошторисами видатків на забезпечення вимог протипожежної безпеки, запобігання руйнуванню об’єктів, виплату заробітної плати тощо. У такому разі винним особам не були притаманні яскраво виражена корислива орієнтація особистості, а відступ від встановлених правил певним чином був зумовлений турботою про інтереси очолюваного підприємства чи установи. У зв’язку з цим вважаємо загалом слушною точку зору О. З. Гладуна, котрий виокремлює три загальні групи мотивів, що спонукали осіб до вчинення злочинів проти порядку виконання бюджету: соціально-корисні (спрямованість злочинця на задоволення потреб трудового колективу або певної частини населення); соціально-нейтральні (спрямованість на задоволення корпоративних потреб підприємства, установи,

організації) та соціально-шкідливі (задоволення особистих потреб чи потреб близьких осіб) [89, с. 9; 410, с. 60–61].

Своєю чергою, В. А. Нечитайло виокремлює наступні категорії таких злочинців:

1) розпорядники бюджетних коштів: головні розпорядники та розпорядники нижчого рівня;

2) службові особи одержувачів бюджетних коштів;

3) особи, які вчиняють злочин через службову недбалість.

Залежно від причин та умов, що спонукають до вчинення цього виду злочину, науковець визначає такі групи злочинців:

1) особи, які вчинили злочин унаслідок збігу певних об'єктивних обставин (наприклад, з метою недопущення настання негативних наслідків для юридичної особи);

2) особи, які вчинили злочин з метою задоволення власних потреб або потреб юридичної особи (наприклад, для виконання раніше даної обіцянки партнерам);

3) особи, які вчинили злочин через недостатні знання бюджетного законодавства або службову недбалість;

4) особи, які вчинили злочин, розраховуючи на уникнення кримінальної відповідальності [263, с. 137–138].

Очевидно, що небезпечними є корисливі злочинці. Вони характеризуються гіпертрофованою орієнтацією збагачення особистості, розглядають свою посаду з точки зору можливості покращення матеріального становища за рахунок державного або комунального майна. У цьому контексті варто підтримати Р. Л. Степанюка, який корисливих злочинців пропонує умовно поділити на два загальних типи – «розкрадачі» та «корупціонери». «Розкрадачами» державного або комунального майна в даному випадку виступають переважно службові особи, серед яких більшість є керівниками. Вони нерідко діють у складі злочинних груп, серійно,

тобто мають стійку корисливу установку на протиправне збагачення. У наукових дослідженнях особистості розкрадачів пропонується виокремлювати їх загальні типи. Зокрема, досить широко представлена думка про виокремлення розкрадачів – ділків, рвачів (користолюбців) і тих, що стали на злочинний шлях не через негативні особистісні якості, а внаслідок несприятливого збігу життєвих обставин [410, с. 61; 196; 200; 205]. Удосконалюючи наявні у криміналістичній науці класифікації, вже згадуваний Р. Л. Степанюк пропонує виділити розкрадачів: а) «діловарів», які звикли жити «на широку ногу» і найчастіше є організаторами злочинів; б) «накопителів», тобто осіб, котрі мають потребу у надмірному накопичуванні грошей і цінностей; в) «конформістів», які діють під впливом колективу; г) «розтратників», тобто службових і матеріально відповідальних осіб, що діють на ґрунті зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, азартними іграми тощо [410, с. 62].

Що стосується ставлення обвинувачених осіб до вчиненого кримінального правопорушення, то, за матеріалами кримінальних проваджень, щиро розкаялися у його вчиненні лише 38,5 % й ще 32,5 % осіб активно сприяли органам досудового розслідування у розкритті та встановленні істини у кримінальному проваджені. При допитах ці особи, як правило, посилаються на незнання або невірне розуміння окремих положень законодавства, яке регулює бюджетний процес, закупівельні процедури, їх заплутаність [242, с. 26].

Отже, у складній злочинній конфігурації, на основі аналізу слідчо-судової практики та виокремлення способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, пропонуємо наступні типи осіб, причетних до кримінально-протиправної діяльності у досліджуваній сфері:

1) звичайно-проміжний – особи, які під впливом різних причин вирішили одноразово незаконно збагатитись за рахунок бюджетних коштів (14 %);

2) ситуативний – під дією конкретної службово-ділової ситуації за певну винагороду погоджуються на пособництво та лобіювання інтересів під час вчинення кримінального правопорушення (25 %);

3) цільовий – характеризується цілеспрямованим рухом щодо організації, керування та безпосередньої участі в злочинній діяльності в бюджетній сфері (42 %);

4) випадковий – особи, які вчинили кримінальні правопорушення через недостатні знання бюджетного законодавства або службову недбалість (12 %);

5) опосередковані – особи, які вчинили кримінальні правопорушення в бюджетній сфері задля маскування іншого кримінального правопорушення, чи в силу інших причин, зокрема з метою запобігання порушенням протипожежної безпеки, покращення поточного стану державного господарства тощо (7 %).

Саме тому, залежно від мотивів, що спонукали, та мети, яку переслідували злочинці на шляху до вчинення кримінальних правопорушень, доцільно виокремити наступні підтипи таких осіб:

а) корисливо-шкідливий – підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері задля особистого збагачення та задоволення власних потреб (80 %);

б) соціально-корисливий – підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері у зв’язку зі складною фінансово-економічною обстановкою, зокрема задля часткового задоволення потреб трудового колективу, частини населення, господарства тощо (19 %);

в) імітаційний – підтип особи, який вчиняє кримінальні правопорушення в бюджетній сфері у зв'язку з необхідністю приховати тяжкий та особливо тяжкий злочин (1 %).

Залежно від досвіду роботи та службового становища ними можуть бути розпорядники чи отримувачі бюджетних коштів, а саме:

1) особи з досвідом роботи в органах місцевого самоврядування та різних галузях (сферах) господарювання (зазвичай, це професіонали, добре обізнані у сфері службової діяльності, які мають корумповані зв'язки в органах державної влади різних рівнів, насамперед у правоохоронних органах (40 %);

2) особи, які зловживаючи службовим становищем, вчиняють юридично значимі дії або надають публічні послуги, що мають значення для підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень (тендерні учасники, оцінювачі, аудитори, банківські працівники) (36 %);

3) службові (бухгалтери) чи посадові інші особи (секретарі), які виконують окремі технічні функції, безпосередньо не беручи участі в злочинній схемі (14 %);

4) службові особи органів місцевого самоврядування, контролюючих та правоохоронних органів, які забезпечують корупційне прикриття злочинної діяльності (10 %).

Особами, які виконували допоміжні функції (пособництва) у механізмі вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями, за даними Ю. С. Доліновського, були:

1) службовці (не керівники) замовника – головні бухгалтери, керівники фінансово-економічних підрозділів, керівники структурних підрозділів установи, які самі не є розпорядниками (одержувачами) бюджетних коштів;

2) службовці юридичної особи – учасники процедури закупівлі (головні бухгалтери, керівники фінансово-економічних підрозділів та ін.);

3) інші особи, які залучаються як пособники вчинення кримінальних правопорушень (підставні особи, які «очолюють» фіктивні підприємства, молодь у віці 22–32 роки (понад 55 % кримінальних правопорушень) [115, с. 93–94].

Ураховуючи викладене вище, до окремої класифікаційної групи необхідно віднести осіб, які безпосередньо беруть участь у формуванні, розподілі та використанні бюджетних коштів, розпорядженні державним чи комунальним майном, а до іншої – осіб, котрі посягають на бюджетні кошти, інше державне і комунальне майно «ззовні», використовуючи різні механізми тендерної чи фінансово-господарської діяльності. Суб'єктів першої групи доцільно умовно назвати «уповноваженими особами», а другої – «підприємцями».

Специфікою вчинення кримінального правопорушення уповноваженими службовими особами є те, що заволодіння чужим майном здійснюється шляхом зловживання службовим становищем, а склад кримінального правопорушення, зазвичай, сконструйований таким чином, що, враховуючи підвищену суспільну небезпечність вказаних дій, вчинених службовою особою, не вимагається того, щоб майно попередньо знаходилось у винного на законній підставі; як правило, єдиною умовою віднесення службової особи до суб'єкта кримінального правопорушення є те, що сфера адміністративно-господарчих, організаційно-розпорядчих повноважень надає йому можливість безпосередньо та/або опосередковано через підлеглих чи інших осіб, яким винний має право висувати обов'язкові до виконання вимоги, в тому числі незалежно від службової підпорядкованості, відчужувати майно – обертати на свою користь чи

користь інших осіб або іншим чином вирішувати його юридичну долю.

«Підприємцям» – особам з другої класифікаційної групи притаманний високий рівень освіченості. Більшість із них мають значний досвід фінансово-господарської діяльності різного функціонального рівня, є фахівцями в галузі діяльності фінансових установ, які знають усі вади й «слабкі місця» у технології проведення тих чи інших тендерних процедур.

Службові (посадові) особи суб'єктів підприємницької діяльності брали активну участь у вчиненні кримінальних правопорушень, зокрема, керівники (61 %); головні бухгалтери (15 %). Середній вік керівника становив 38 років, а головного бухгалтера – 42 роки. Інші службові особи підприємств (керівники структурних підрозділів тощо) до кримінальної відповідальності притягувались значно рідше (22 % випадків). Звичайні (рядові) працівники є найманими на роботу та виконують службові обов'язки на підставі трудового договору або угоди. Вони не беруть участь у розподілі прибутків і здебільшого не посвячені у плани керівництва.

На практиці нерідко мають місце факти співучасті, однак у всіх випадках один суб'єкт (група осіб) виступає ініціатором, використовуючи інших для допомоги у вчиненні кримінальних правопорушень. Наприклад, службові особи бюджетних установ з метою привласнення майна вступають у змову з підприємцями для використання останніх у механізмі кримінальних правопорушень. Або ж, навпаки, підприємці з метою незаконного вилучення бюджетних коштів налагоджують корумповані зв'язки з уповноваженими особами [410, с. 61; 407, с. 221–224; 409, с. 179–183].

Таким чином, дослідження особи злочинця в кримінальних провадженнях, пов'язаних з протиправною діяльністю в бюджетній

сфері, хоча і показало цілковите різноманіття, проте все ж таки дало змогу встановити кореляційні зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом, обстановкою, слідовою картиною). Узагальнюючи наведені вище дані, доцільно констатувати, що особа, яка вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, це: працездатний (98 %) громадянин України (86 %), чоловічої статі (70,1 %, а 29,9 % жінок, зазвичай, виконували фінасово-рахункову чи іншу допоміжну діяльність й у кримінальних провадженнях виступали як свідки), віком від 30 до 45 років (67,4 %), з вищою освітою та високим інтелектуальним рівнем розвитку (80 %), чудово розуміється на бюджетному процесі, а також у господарській, фінансово-економічній, податково-звітній діяльності, одружений (58,3 %), має на утриманні неповнолітніх дітей (68,4 %), зі стажем роботи в органах державної влади, зокрема, в таких сферах: освіти (11,2 %); виробництва продукції (12,7 %); обслуговування населення (31,2 %); будівництва (18,5 %); транспорту (5,6 %) чи місцевого самоврядування понад 5 років (31 %), його свідомість пронизана корисливими спонуканнями й відображає правовий нігілізм, прагнення до меркантильного способу життя, а орієнтації спрямовані на особисте збагачення за рахунок коштів платників податків, при цьому за місцем основної роботи характеризується позитивно, не зловживає спиртними напоями, не перебуває на медичних чи будь-яких інших дискретних обліках, не схильний до порушення публічного порядку, раніше несудимий (88 %).

Висновки до розділу 2

1. Виокремлено основні критерії класифікації бюджетних коштів залежно від суб'єкта та призначення: розподільні – призначені для подальшого розподілу між різного рівня бюджетами, розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів; кредитні – призначені для фінансової допомоги або компенсацій з бюджету; внутрішні – призначені для безпосереднього витрачання на потреби державного органу, підприємства, установи або організації, основна діяльність яких відбувається завдяки коштам державного та (або місцевого) бюджету; резервні – кошти резервного фонду відповідного бюджету, створеного для фінансування непередбачених витрат; вільні – вільний залишок коштів, що утворився на початок бюджетного року; доходи бюджету, додатково одержані в процесі його виконання; суми перевищення доходів над видатками; цільові – виділені з державного чи місцевого бюджету державним небюджетним установам, а також підприємствам, установам недержавної форми власності. До основних криміналістичних ознак бюджетних коштів як предмета злочинного посягання віднесено такі: передбачені Законом України «Про Державний бюджет України» на певний рік або рішенням міської ради про місцевий бюджет, у якому встановлені певні доходи і видатки для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду; містяться у планових документах (кошториси, програми тощо); мають цільове призначення, затверджене розписом бюджету, асигнуванням, установленим розпорядником бюджетних коштів; знаходяться на рахунках розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; необхідні підстави для здійснення платежів за рахунок коштів бюджету (бюджетного зобов'язання) – укладення договору на придбання товару, послуги.

2. Констатовано, що ознаки предмета впливають на обрання конкретного способу вчинення кримінального правопорушення. Водночас предмет може вказувати на ознаки особи правопорушника, можливі сліди та наслідки кримінальних протиправних діянь. Проаналізовано слідчу практику щодо усунення помилок під час визначення предмета кримінального правопорушення у бюджетній сфері для прийняття обґрунтованого рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення.

3. Наголошено, що розуміння особливостей предмета злочинного посягання замало для ефективності розслідування таких кримінальних правопорушень. Суб'єкти сторони обвинувачення повинні володіти комплексними знаннями сучасного механізму правового регулювання як бюджетного процесу загалом, так і особливостей ведення господарської діяльності й здійснення публічних закупівель, зокрема.

4. Розкрито основні технологічні механізми учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме: 1) технології під час закупівлі товарів і послуг у фіктивних підприємств – посередників (в такому випадку привласнюються кошти, нібито сплачені за «послуги» фіктивної фірми); оплаті зайвого обсягу товарів або послуг, маніпуляціях з якістю товарів або послуг тощо; шляхом відшкодування податку на додану вартість; здійснення незаконних виплат заробітної плати, матеріальної допомоги та інших платежів за рахунок бюджетних коштів (37 % кримінальних проваджень); 2) технології корупційної спрямованості, учинені шляхом одержання службовою особою неправомірної вигоди із наступним неправомірним використанням бюджетних коштів чи іншого державного (комунального) майна; зловживання службовим

становищем службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування в інтересах третіх осіб – одержувачів бюджетних коштів; перевищення влади або службових повноважень при розпорядженні бюджетними коштами, іншим державним або комунальним майном, поєднане зі службовим підробленням (34 %); 3) технології, пов'язані з порушеннями законодавства, зокрема: використання бюджетних коштів усупереч цільовому призначенню з оформленням їх на видатки за певною передбаченою бюджетом статтею (кодом) бюджетної класифікації при фактичному витрачанні на цілі, що не відповідають характеру витрат, які можуть здійснюватися згідно з цією предметною категорією видатків; використання (витрачання) бюджетних коштів на фінансування певної статті класифікації видатків у обсягах, що перевищують межі витрат, установлених нормативно-правовими актами або плановими документами; використання коштів місцевих бюджетів на витрати, фінансування яких має бути здійснено за рахунок коштів інших бюджетів; спрямування бюджетних коштів на банківські депозити, придбання активів (валюти, цінних паперів, іншого майна) з метою отримання прибутку у вигляді відсотків за депозитами або шляхом подальшого продажу товарно-матеріальних цінностей (29 %).

5. Типовими способами приховування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є: посилання на незнання того, що нормативні акти, якими службова особа керувалася, не дійсні; посилання на технічну помилку виконавця розпорядження в коді статті видатків; заява про викрадення документів, у яких відображається рух коштів та інших матеріальних цінностей; знищення документів; звільнення з роботи та виїзд в інше місце для проживання (на території України чи за кордон); посилання на те, що в період видання та виконання рішення відповідна службова особа перебувала у відпустці (на лікарняному). Крім цього, у випадках,

коли особі повідомлялось про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, то відповідна особа намагалася приховати свої злочинні дії шляхом: відмови від надання показань і надання завідомо неправдивих показань; примушування свідків до відмови від первинних показань або зміни показань на вигідні для підозрюваного; спроби переховуватись від правоохоронних органів; симуляції захворювання; здійснення впливу на слідчого (детектива), який проводить розслідування, за допомогою корумпованих зв'язків у правоохоронних структурах й органах влади та управління; створення інших перешкод для розслідування.

6. Зауважено, що місцем вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері виступають такі установи: а) органи державної влади (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, державні адміністрації та їх підрозділи); б) органи місцевого самоврядування (обласні, районні, міські, сільські (селищні) ради та їх виконавчі органи); в) підприємства, установи, організації, що створені органами державної влади або місцевого самоврядування і повністю фінансуються за рахунок відповідних бюджетів (державні або комунальні заклади освіти, наукові установи, музеї, бібліотеки, центри, служби тощо); г) спеціалізовані бюджетні установи (фонди), створені для реалізації певних загальнодержавних або місцевих завдань. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що основною стадією бюджетного процесу, в ході якої вчиняється найбільше кримінальних правопорушень, є виконання бюджету. Специфіка умов як елемента обстановки вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері пояснюється тим, що правопорушники вимушені використовувати легальні механізми управлінської, господарської та іншої адміністративно-правової

діяльності, пристосовуватись до умов постійного контролю, планових чи позапланових перевірок тощо.

7. Сфера пошуку слідової інформації під час виявлення ознак кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має суттєві відмінності й характеризується значним масивом документів, що містять інформацію про подію кримінального правопорушення й підтверджують прийняття рішення про використання бюджетних коштів; виконання відповідного рішення; перерахування бюджетних коштів. Залежно від місця зберігання виокремлено документи: 1) юридичної особи, в якій вчинено кримінальне правопорушення: установчі документи (статут, положення, свідоцтво про реєстрацію юридичної особи); документи, що підтверджують повноваження винних осіб (трудові договори, накази про призначення на посаду, функціональні обов'язки службових осіб); документи цивільно-правого характеру (договори, на підставі яких перераховані кошти, акти виконаних робіт, товарні накладні); бухгалтерські документи (про відкриття і ведення рахунків, платіжні й розрахункові документи по веденню обліку, джерела грошових засобів та їх витрат); 2) головного розпорядника бюджетних коштів (бюджет, бюджетний розпис, розрахунок доходів і видатків, інші документи, що є підставою для перерахування бюджетних коштів); 3) контролюючих органів (акти перевірок та ревізій).

8. Здійснено типологізацію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, й для кожного типу сформовано основні криміналістичні ознаки, зокрема: звичайно-проміжний (особи, які під впливом різних причин вирішили одноразово незаконно збагатитись за рахунок бюджетних коштів) (14 %); ситуативний (під дією конкретної службово-ділової ситуації за певну винагороду погоджуються на пособництво та лобіювання інтересів під час учинення кримінального правопорушення) (25 %); цільовий

(характеризується цілеспрямованим рухом щодо організації, керування та безпосередньої участі в злочинній діяльності у бюджетній сфері) (42 %); випадковий (особи, які вчинили кримінальні правопорушення через недостатні знання бюджетного законодавства або службову недбалість) (12 %); опосередкований (особи, які вчинили кримінальні правопорушення у бюджетній сфері задля маскування іншого кримінального правопорушення чи в силу інших причин, зокрема з метою запобігання порушенням протипожежної безпеки, покращення поточного стану державного господарства тощо) (7 %).

9. З'ясовано, що в технологіях учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері переважають складні форми співучасті (84 %), зокрема, у формах організованої групи (29 %) та злочинної організації (22 %), в яких організатори – «уповноважені особи» безпосередньо беруть участь у формуванні, розподілі та використанні бюджетних коштів, розпорядженні державним чи комунальним майном, а інші – «підприємці» посягають на бюджетні кошти, інше державне і комунальне майно «ззовні», використовуючи різноманітні механізми тендерних процедур чи іншої фінансово-господарської діяльності. Таким групам притаманна певна ієрархія, що побудована на специфічній конспіраційній основі; тривале збереження в таємниці інформації про організаційну структуру; значний термін функціонування при незмінному складі вищих керівників; поступове оновлення виконавців середньої та низової ланок під виглядом офіційних розпорядчих змін і кадрових перестановок. У 47 % випадків злочинні діяння з бюджетними коштами здійснюються під прикриттям легальних суб'єктів господарювання з використанням «конвертаційних центрів» та «офшорів».

РОЗДІЛ 3
ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

3.1 Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

У роботах вітчизняних науковців, що присвячені початковому етапу розслідування кримінальних правопорушень, зазвичай, увага приділяється комплексному дослідженню діяльності органів досудового розслідування, розглядаються загальні засади підготовки та проведення початкових СРД та особливості їх планування. Вчені розглядають поняття «початковий етап» як систему взаємопов'язаних початкових невідкладних та інших СРД, обумовлених вимогами невідкладності та процесуальної економії, які спрямовані на з'ясування обставин вчиненого суспільно небезпечного діяння, як правило, за «гарячими» слідами, виявлення і закріплення слідів злочинної діяльності, установлення та затримання причетних до неї осіб, забезпечення подальшого всебічного, повного та об'єктивного розслідування для того, щоб вжити заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь [430; 485; 458].

Як зазначає Б. В. Щур, «домінуюча риса початкового етапу – проблемно-ситуаційний характер, що часто набуває гострих форм через різку і хронічну нестачу вихідної інформації [495, с. 240]. Своєю чергою, основні форми виявлення кримінальних правопорушень становлять комплекс теоретичних знань, підтверджених практичною діяльністю з розслідування. Щодо самої реалізації матеріалів, зазначає А. Ф. Волобуєв, за кожним

кримінальним провадженням оперативні працівники й слідчі повинні були працювати в тісній взаємодії протягом місяців, оскільки для забезпечення судової перспективи кримінального провадження, зокрема про розкрадання, вчинене матеріально відповідальною (посадовою) особою, потрібно виконати колосальну перевірочну роботу [77].

Досліджуючи слідчу й судову практику розгляду кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, можна зробити проміжний висновок про те, що відомості про означувану незаконну діяльність (або про таке кримінальне правопорушення, що готується) можна отримати, насамперед, після проведення перевірок контролюючими органами підприємств, установ та організацій, із заяв й повідомлень громадян (працівників органів, що здійснюють виконання повноважень в бюджетній сфері), повідомлення в медіа, або в ході самостійного виявлення під час перевірки (відпрацювання) працівниками уповноважених правоохоронних органів відповідних суб'єктів.

З'ясована інформація щодо кримінальних правопорушень, учинених у бюджетній сфері, реєструється згідно із наказом МВС України від 08 лютого 2019 р. № 100 «Про затвердження порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» [304]. У разі самостійного виявлення ознак кримінального правопорушення службовій особі правоохоронного органу необхідно скласти рапорт на ім'я начальника підрозділу, у якому зазначити обставини вчинення кримінального правопорушення з посиланням на джерела, якими таке діяння підтверджується, та керуючись положенням п. 3 розділу I, п. 11, 13 розділу II та розділом IV наказу МВС України від 08 лютого 2019 р. № 100 «Про затвердження порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про

кримінальні правопорушення та інші події», зареєструвати в ІТС ІПНП (журналі Єдиного обліку – ЄО).

Правоохоронці у ході розгляду відповідної заяви про вчинене кримінальне правопорушення (або таке, що готується), передусім, встановлюють інформацію щодо учиненого діяння у бюджетній сфері за наступним алгоритмом:

1) керуючись ст. 33 Закону України «Про Національну поліцію», здійснюють первинне опитування заявника та осіб, які володіють інформацією, необхідною для виконання правоохоронних повноважень у ході розгляду зареєстрованих матеріалів;

2) використовуючи інформацію, зазначену в заяві (повідомленні), у тому числі й, за рахунок оперативних та інших службових можливостей, встановлюють особу потенційного підозрюваного, спосіб і місце вчинення.

Тобто, одним із елементів виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є ОРЗ, які мають певну тактику проведення. В. Д. Пчолкін називає цей процес згідно з теорією ОРД «оперативний пошук», тобто виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес [354, с. 547].

Відповідно, діяльність зі збору інформації про причетність службової особи до кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є комплексом гласних і негласних заходів, які спрямовані на отримання та накопичення цієї інформації з метою попередження та припинення протиправної діяльності й притягнення винної особи до кримінальної відповідальності. Так, на самому етапі виявлення кримінальних правопорушень ОРЗ повинні забезпечити: – підтвердження первинної інформації про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або її повне спростування; – попередню оцінку ступеня суспільної небезпеки вчиненого; –

визначення напряму подальших дій щодо службової особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Діяльність правоохоронних органів щодо протидії фактам кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має включати всі можливі сили і засоби для досягнення поставленої мети, а саме:

1) комплексний підхід до використання всіх сил і засобів правоохоронних органів, інших державних установ, а також громадських організацій, які повинні брати участь та сприяти протидії таким проявам;

2) застосування різних тактичних прийомів ОРЗ з метою виявлення таких фактів;

3) використання всіх можливих засобів з метою отримання інформації;

4) прогнозування результатів роботи оперативних підрозділів;

5) отримання доказів вчинення кримінального правопорушення.

Досить ефективним ОРЗ, що протидіє кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, є оперативна комбінація. Як свідчить практика, можна виокремити два види проведення оперативних комбінацій.

Перший – відбувається до реєстрації кримінального провадження та в момент проведення ОРЗ. Він спрямований на виявлення та встановлення осіб, які займаються вчиненням кримінальних правопорушень. Суть його полягає в моделюванні оперативно-розшукової ситуації, що дає змогу оперативним шляхом виявити протиправні дії службових осіб. Звідси випливає, що цей вид оперативної комбінації проводять зазвичай для виявлення завуальованих корупційних дій та їх припинення. Учасником оперативної комбінації має бути особа, яка на добровільній основі надає конфіденційне сприяння оперативному підрозділу. Оперативна

комбінація може бути правомірною лише за умови, якщо ініціатива надання різних послуг за матеріальну винагороду належить об'єкту ОРЗ, тобто посадовій особі, щодо якої надійшла оперативна інформація про вимагання та отримання неправомірної вигоди. Під час проведення оперативної комбінації забороняється провокація кримінального правопорушення, тобто схиляння до його вчинення осіб, що не виявляють протиправних намірів, а також штучне створення доказів учинення кримінального правопорушення, або обставин, що мають доказове значення у кримінальних провадженнях.

Другий вид оперативної комбінації потрібно проводити виключно в межах кримінального провадження. Він використовується тільки для затримання осіб, обґрунтовано підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення у бюджетній сфері. Найчастіше таким видом оперативної комбінації є контроль за вчиненням злочину, який досить часто зустрічається під час виявлення фактів кримінальних правопорушень у бюджетній сфері корупційної спрямованості.

Для проведення оперативної комбінації необхідно створити умови, які не викликатимуть сумнівів у фігуранта розробки, що здійснює корупційні правопорушення, та які є виправданими з огляду на характер протиправних дій; мати достовірну інформацію про схильність службової (посадової) особи до вчинення корупційних правопорушень; організаційно забезпечити проведення комплексу заходів з виявлення та фіксації слідів і затримання підозрюваного в момент вчинення ним кримінального правопорушення. Тому інформація, що надійшла про корупційні діяння у бюджетній сфері, повинна бути перевірена й підтверджена. Після цього приймають рішення про проведення оперативної комбінації. Звісно, організація та проведення ОРЗ із застосуванням технічних засобів повинна бути

такою, щоб матеріали, отримані за результатами проведення ОРЗ або НСРД, можна було розсекречувати та долучати до матеріалів кримінального провадження.

З цього приводу Є. Д. Лук'янчиков зазначає, що «процес виявлення ознак латентних злочинів передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять інтерес для правоохоронних органів. Далі конкретні факти виокремлюють із загального масиву отриманих відомостей. Таку форму застосовують для виявлення злочину за принципом «від злочинця до злочину» [230, с. 234].

Передусім, у разі отримання заяви про вимагання неправомірної вигоди службовою особою, доцільно викласти таку інформацію заявником власноруч із детальним описом обставин таких вимог (місця, час зустрічей, предмет неправомірної вигоди та спосіб його передачі (реалізації)), умови, в які поставлений заявник діями або бездіяльністю службової особи. У заяві необхідно висвітлити наступну інформацію:

1) обставини, за яких заявник опинився у відповідній ситуації;

2) місце роботи, посада, П.І.Б. особи, яка вимагає неправомірну вигоду (за можливості, висвітлити повні дані службової особи та способи зв'язку);

3) за які дії чи бездіяльність потрібно надати неправомірну вигоду;

4) що є предметом неправомірної вигоди;

5) коли, в який час і спосіб має відбутися передача неправомірної вигоди;

6) які саме дії або бездіяльність повинна вчинити службова особа за результатами отримання неправомірної вигоди на свою вимогу;

7) що спонукало заявника звернутися до правоохоронних органів;

8) згода заявника у здійсненні співпраці з працівниками правоохоронних органів з метою викриття особи правопорушника [3, с. 17].

Особа, яка заявляє або повідомляє про кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Разом з отриманням заяви або повідомленням про кримінальне правопорушення у бюджетній сфері корупційної спрямованості, такому заявникові роз'яснюється положення КК України про те, що особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 354, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди, вона добровільно заявила про те, що сталося, та активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення [209].

Зазначені матеріали не пізніше 24 годин з моменту реєстрації необхідно надіслати до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР у порядку ст. 214 КПК України [212]. Згідно з цією статтею та Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань передбачається порядок внесення відомостей [298], зокрема, до такого реєстру вносяться наступні відомості: дата надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення; прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника; інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела; попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та/або розпочав досудове розслідування; інші обставини, передбачені положенням про ЄРДР (ч. 5 ст. 214 КПК України). Фактично інші обставини встановлюються під час досудового розслідування і, відповідно, вносяться до ЄРДР (оголошення підозри, застосування запобіжних заходів, оголошення в розшук тощо).

Як вже було зазначено, такі матеріали можуть складатись, у тому числі з рапорту про виявлене кримінальне правопорушення, документів або інших носіїв інформації, що підтверджують наявність обставин кримінального правопорушення, та супровідного листа, за яким уповноважений працівник надсилає зібрані матеріали до органу досудового розслідування. У відповідному рапорті, як зазначає А. Ф. Волобуєв, має бути надано розгорнуту характеристику виявленого розкрадання майна або іншого кримінального правопорушення, який був учинений у процесі протиправної діяльності. Це має бути узагальнений письмовий висновок проведеної ОРД щодо виявлення кримінального правопорушення. Зокрема, у рапорті навіть щодо окремого епізоду кримінального правопорушення має бути чітко визначено:

1) підприємство, у процесі діяльності якого було вчинено кримінальне правопорушення (його назва, організаційно-правова форма, засновники та керівники, точна адреса місцезнаходження, вид підприємницької діяльності);

2) у чому полягає кримінальне правопорушення;

3) місце та час його вчинення;

4) хто його вчинив і хто цьому сприяв;

5) спосіб учинення кримінального правопорушення, використані для цього засоби;

6) розмір збитків;

7) де знаходиться або як було використано майно, одержане внаслідок вчинення кримінального правопорушення;

8) у яких документах та інших джерелах відобразилися ознаки кримінального правопорушення;

9) свідки вчинення протиправних дій [77, с. 148].

На підставі вивчення кримінальних проваджень нами встановлено, що типовий рапорт містить викладення фабули кримінального правопорушення, зокрема причетних осіб, співучасників, попередньо встановлену суму збитків тощо. Для практичного використання результатів дослідження наведемо стислий приклад змісту відповідного рапорту, а саме:

Доповідаю Вам, що з метою посилення контролю за використанням коштів державного та місцевих бюджетів, протидії їх нецільового використання та розкрадання службовими особами установ, підприємств та організацій усіх форм власності, а також забезпечення своєчасного припинення та документування кримінальних правопорушень, предметом яких є бюджетні або державні кошти, співробітниками правоохоронного органу було виявлено факт привласнення бюджетних коштів службовими особами ТОВ «____» (код хххххххх, місцезнаходження юридичної особи:___), які зловживаючи своїм службовим становищем, привласнили кошти державного бюджету.

Встановлено, що під час виконання договору № х від хх.хх.р, укладеного між службовими особами комунального закладу (код хххххххх) та особами ТОВ «___» (код хххххххх), на виконання робіт

із капітального ремонту приміщень, складені офіційні документи – акти приймання виконаних підрядних робіт Ф КБ-2в, до яких внесли заздалегідь недостовірні відомості про обсяги та вартість виконаних будівельних робіт. З урахуванням викладеного вище, керуючись Положенням про затвердження порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затвердженим наказом МВС України від 08 лютого 2019 року № 100, та ст. 214 КПК України, прошу Вашого дозволу зазначені матеріали направити до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР.

Надалі відомості про кримінальне правопорушення вносять до ЄРДР, про що складають фабулу обставин події, за якими вчинено кримінальне правопорушення. Як слушно з цього приводу зазначає С. С. Трач, перед слідчим стоїть завдання з'ясувати, чи містяться в діянні ознаки кримінального правопорушення, і чи немає обставин, які згідно із законом перешкоджають початку кримінального провадження. Вирішення цього завдання відбувається за допомогою фіксації первинних відомостей про підготовлюване або вчинене кримінальне правопорушення, оперативної перевірки отриманих відомостей, встановлення факту наявності або відсутності всіх передумов, необхідних для початку кримінального провадження. Обов'язок слідчого, прокурора внести такі відомості до ЄРДР носить безальтернативний характер, а сама реєстрація факту вчинення кримінального правопорушення має бути безумовною, адже в іншому випадку відбувається порушення вимог ст. 214 КПК України [437, с. 240].

Після внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР та призначення слідчого у кримінальному провадженні, або створення СОГ, здійснюється планування слідчих

та НСРД з метою отримання належних доказів (належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення). З метою збереження інформації за зверненням заявника про вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері (або про таке, що готується) доцільно обмежити коло осіб, які можуть ознайомитись із заявою. Варто додати, якщо заявник самостійно в ході комунікації (зустріч, телефонна розмова тощо) здійснив аудіо-, відеозапис обставин, що свідчать про вимагання неправомірної вигоди службовою особою і має намір передати ці матеріали разом із заявою (повідомленням), то відомості про отриманий запис фіксуються у протоколі «Прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію» як додаток до нього. Разом з тим у додатку обов'язково зазначається повна інформація про пристрій для аудіо-, відеозапису та носій, на якому зберігається отримана інформація (назва, серійний номер тощо) [3].

Як засвідчує практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, зазвичай, створюються спеціалізовані СОГ різних видів, що відрізняються за ступенем організованості, завданнями, часом функціонування, складом тощо. Наприклад, розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, підслідних органам і підрозділам поліції, учинених членами організованих груп та злочинних організацій, здійснюється представниками управліннями ГУ НП. Інформація про готування до вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину особами у складі організованих груп та злочинних організацій надається начальникові слідчого управління ГУ НП для прийняття відповідного рішення. Зокрема:

– здійснити контроль за ходом виконання запланованих заходів з реалізації зібраних матеріалів, унесенням слідчим відомостей про

кримінальне правопорушення до ЄРДР та подальшим здійсненням досудового розслідування;

– забезпечити якісну підготовку слідчим матеріалів, необхідних для внесення клопотання про застосування запобіжного заходу стосовно осіб, які підозрюються в учиненні кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих злочинних груп та злочинних організацій;

– забезпечити щоквартальний аналіз тактики і методики досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих злочинних груп та злочинних організацій, судової практики розгляду вказаних кримінальних проваджень, у тому числі виявлення та узагальнення причин не підтвердження судом кваліфікуючих ознак учинення кримінальних правопорушень у складі організованих злочинних груп та злочинних організацій;

– організувати постійний моніторинг кримінальних проваджень, розслідування в яких проводиться слідчими територіальних органів і підрозділів поліції, а також слідчого управління ГУ НП з метою своєчасного прийняття до провадження слідчими спеціалізованого слідчого підрозділу слідчих управлінь ГУ НП кримінальних проваджень про кримінальні правопорушення, учинені членами організованих злочинних груп та злочинних організацій [319].

Акцентуємо увагу на тому, що при розслідуванні складних (тяжких та особливо тяжких, багатоепізодних злочинів, а також злочинів, які викликали значний суспільний резонанс), створення СОГ має низку переваг порівняно з розслідуванням кримінальних правопорушень одноосібно слідчим, а саме: більш повно та об’єктивно досліджуються обставини кримінального провадження, скорочуються терміни слідства, ефективно здійснюється розшук осіб, коштів і майна. До складу таких СОГ доцільно залучати

співробітників оперативних підрозділів, які брали участь у первинному зборі матеріалів щодо кримінального правопорушення (реалізації матеріалів ОРД, розробленні фігурантів, проведенні інших оперативних заходів). Незалежно від структури СОГ, до її складу варто також включати спеціалістів, які підпорядковуються керівнику групи (слідчому) та виконують окремі завдання відповідно до положень КПК України, зокрема: фахівців у бюджетній сфері, спеціалістів з банківської справи, фінансів і кредиту, експертів-криміналістів, експертів-бухгалтерів.

Для подальшої кваліфікації кримінального правопорушення необхідно перевірити посадову інструкцію, положення про відповідний підрозділ з метою визначення повноважень і функціональних обов'язків фігуранта, а також для встановлення, за які дії вимагається отримання неправомірної вигоди, чи уповноважений фігурант самостійно приймати рішення, за яке вимагає неправомірну вигоду, або він впливає на іншу службову особу тощо. Варто пам'ятати, що в ході виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері важливо розуміти та безпосередньо враховувати особливості законодавчого регулювання всіх процесів, охоплених бюджетною сферою. Без усвідомлення механізму виділення бюджетних коштів, проведення публічних закупівель, приватизації майна державними органами (фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах) або органами місцевого самоврядування (місцеві ради), неможливо правильно застосувати криміналістичні засоби виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, встановлення характеру й розміру завданої шкоди, а отже, зібрати належні докази і забезпечити ефективне розслідування.

З метою виявлення кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним використанням бюджетних коштів під час виконання цільових програм, необхідно обов'язково з'ясовувати:

1) перелік цільових програм, які були затверджені відповідною радою та які фінансуються за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів;

2) чи всі бюджетні програми затверджені згідно з чинним законодавством, у разі їх невиконання з'ясувати причини цього; скільки коштів з бюджетів було передбачено на такі цілі, скільки фактично надійшло та використано;

3) чи виділялися бюджетні кошти на програми, які нереалізовані або реалізовані не в повному обсязі, а також про фінансування неперспективних програм;

4) чи проводилися аудит і фінансовий контроль за використанням коштів на виконання зазначених програм (якщо так, то ознайомитися з матеріалами ревізій);

5) порядок виконання програми, встановити обсяг і джерела фінансування; встановити виконавців програми, їх обов'язки, коло повноважень кожного з них [135, с. 143].

З цього слідує, що на початку спільної роботи, насамперед, на офіційному сайті відповідної обласної, районної, міської, селищної, сільської ради необхідно отримати рішення про бюджет на рік, в якому було вчинено кримінальне правопорушення, та здійснити аналіз розподілу видатків розпорядниками коштів за відповідними бюджетними програмами (додаток до рішення відповідної ради). Крім цього, варто здійснити аналіз цієї ради з метою отримання загальної інформації щодо її структурних підрозділів (положення про підрозділ, ПІБ директора та його заступника, юридична адреса відповідного підрозділу, кількість посадових / службових осіб та їх обов'язки) та ознайомитись з їх планом річних закупівель (річний

план і зміни до нього безоплатно оприлюднюються замовником в електронній системі закупівель протягом п’яти робочих днів з дня затвердження річного плану та змін до нього. Поряд з цим, використовуючи офіційний державний портал оприлюднення інформації про публічні закупівлі prozorro.gov.ua із застосуванням ЄДРПОУ відповідного розпорядника коштів (наприклад: структурного підрозділу ради), потрібно відпрацювати оприлюднену інформацію про закупівлю та інформацію, подану учасниками закупівлі, а саме:

а) провести аналіз річного плану закупівель і змін до нього;

б) розмір бюджетного призначення та встановлену очікувану вартість предмета закупівлі;

в) вимоги, встановлені тендерною документацією замовника до учасників;

г) тендерну пропозицію учасників, її відповідність вимогам, установленим у тендерній документації Замовника, в тому числі, відповідність Закону України «Про публічні закупівлі»;

ґ) здійснити аналіз протоколів розгляду тендерних пропозицій щодо законності прийняття рішень;

д) повідомлення про намір укласти договір [276, с. 29].

Водночас доцільно провести перевірку інформації, яка надана учасниками в тендерних пропозиціях, щодо відповідності вимогам тендерної документації [85], а саме:

– наявність в учасника процедури закупівлі обладнання, матеріально-технічної бази та технологій (за допомогою реєстру нерухомого майна, реєстру автотранспортних засобів, перевірки договорів оренди, договорів субпідряду тощо);

– наявність в учасника процедури закупівлі працівників відповідної кваліфікації;

– наявність документально підтвердженого досвіду виконання аналогічних дій за предметом закупівлі договору (перевірка інформації шляхом опитування контрагентів за договором, інших осіб);

– наявність фінансової спроможності, яка підтверджується фінансовою звітністю [276, с. 30].

Разом з цим доцільно проаналізувати на схожість адреси розташування підприємств – учасників закупівлі, з метою отримання інформації чи не виступає засновником/кінцевим бенефіціарним власником (контролером) одна і та ж особа. Перевірити у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, відомості про службову (посадову) особу учасника процедури закупівлі, яку уповноважено учасником представляти його інтереси під час проведення процедури закупівлі, фізичну особу, яка є учасником, щодо притягнення згідно із законом до відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, а також здійснити перевірку тендерної пропозиції, яка подається учасником конкурентної процедури закупівлі, або участь у переговорній процедурі бере учасник, на предмет того, що така особа може бути пов'язаною особою з іншими учасниками процедури закупівлі, в тому числі з уповноваженою особою або з керівником замовника [4, с. 12]. Крім цього, за допомогою сервісу Опендатабот із застосуванням комп'ютера або мобільного додатку необхідно ввести назву підприємства або його ЄДРПОУ та отримати відомості про судові рішення, в яких фігурує підприємство, яке становить оперативний інтерес. Ознайомитися з судовими рішеннями та провести аналіз викладених в ньому обставин. Таким чином можна отримати інформацію про пов'язані підприємства з ознаками фіктивності та відомості щодо отриманих дозволів на здійснення

заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового доступу до речей і документів, обшуків та інше) [4, с. 12].

Під час проведення перевірок в установах, які є виконавцями певної державної цільової програми, ознаками, які можуть свідчити про порушення порядку використання бюджетних коштів та, відповідно, порушення законодавства про бюджетну систему України є:

1) суттєве порушення процедури видачі позички з державного бюджету (не за призначенням, не на виконання цільових програм, поза конкурсом чи за особистими вказівками керівників управлінських структур, фіктивним фірмам тощо);

2) підробка документів, що ввійшли в обґрунтування необхідності виділення бюджетних коштів, або про недостовірну мету використання отриманих коштів;

3) комерційне використання пільгових бюджетних коштів (внесення до статутних фондів комерційних структур, розміщення на депозитних рахунках);

4) витрата бюджетних коштів усупереч їх цільового призначення (закордонні відрядження, оплата оренди приміщень тощо);

5) придбання нерухомості, цінних речей та інші обставини, які свідчать про рівень життя посадових осіб, що розподіляють чи розпоряджаються бюджетними позичками, який не відповідає рівню особистих прибутків [135, с. 89].

Поряд з цим з метою перевірки об’ємів виконаних робіт на об’єкті, за які сплачено кошти, та законності їх перерахування на розрахунковий рахунок підрядника, необхідно направити запити Замовнику та/або Підряднику з вимогою отримання копій необхідних документів, а саме:

1) договір підряду;

2) дефектні акти;

3) робочий проєкт із змінами та додатками по договору, експертні звіти;

4) акти Ф КБ-2в, Ф КБ-3, рахунки – фактури, платіжні доручення, накладні на ТМЦ, довіреності на отримання ТМЦ, договори відповідального зберігання ТМЦ, акти приймання-передачі, товарно-транспортні накладні;

5) локальні кошториси (кошториси, підсумкова відомість ресурсів, договірна ціна, пояснювальні записки, довідки про вартість виконаних будівельних робіт);

6) розмір бюджетного призначення та встановлену очікувану вартість предмета закупівлі;

7) вимоги, встановлені тендерною документацією замовника до учасників;

8) декларації про початок виконання будівельних робіт (капітального ремонту чи реконструкції) за вказаним об’єктом, видані органом державного архітектурно-будівельного контролю;

9) дозволи на виконання будівельних робіт (капітального ремонту чи реконструкції) за вказаною адресою, видані органом державного архітектурно-будівельного контролю;

10) статут підприємства, накази про призначення на посади та посадові інструкції осіб, які підписом засвідчували достовірність відомостей, зазначених в актах Ф КБ-2в (акти здачі – прийняття будівельних робіт) [276, с. 30–31].

Узагальнення практики наглядової діяльності за дотриманням вимог бюджетного законодавства свідчить, що перевірки можуть бути:

– поточна, тобто діяльність із здійснення нагляду за дотриманням бюджетного законодавства здійснюється уповноваженими органами в процесі повсякденної діяльності;

– цільова (планова) – спрямована саме на перевірку стану дотримання бюджетного законодавства;

– позапланова – проводиться за конкретним повідомленням про порушення бюджетного законодавства;

– наскрізна (комплексна) – охоплює всю структуру відповідного органу, який витрачає бюджетні кошти, чи фінансового органу (об'єктів перевірки). Ця перевірка за змістом залежно від поставленої мети може мати як цільовий, так і комплексний характер;

– контрольна – спрямована на отримання достовірних даних про результати усунення раніше виявлених порушень бюджетного законодавства, а також причин та умов, що їм сприяли [135, с. 170–171].

Згідно з ч. 3 ст. 26 БК України, розпорядники бюджетних коштів організовують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів. Внутрішнім контролем є комплекс заходів, що застосовуються керівником для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління [48].

Внутрішнім аудитом є діяльність, спрямована на удосконалення системи управління, внутрішнього контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, та яка передбачає надання незалежних висновків

і рекомендацій. Для здійснення внутрішнього аудиту розпорядник бюджетних коштів в особі керівника утворює самостійний структурний підрозділ внутрішнього аудиту, що є підпорядкованим і підзвітним безпосередньо такому керівнику [48].

У зв'язку з цим з установ, які є головними розпорядниками бюджетних коштів, необхідно витребувати наступну інформацію:

1) коли вказаними органами перевірялися питання додержання бюджетного законодавства та чи розглядалися такі питання на сесіях рад, засіданнях їх виконкомів, комісій, а також які заходи були вжиті до порушників законів про бюджет та як вони реалізовані;

2) про надання кредитів, у тому числі без застави майна, гарантійних зобов'язань (листів), своєчасність їх повернення, з'ясувавши, ким прийняті рішення з цих питань та чи передбачалися бюджетом (затвердженим кошторисом) витрати на надання кредитів, зокрема на придбання житла, навчання, лікування, на організацію підприємницької діяльності, ведення фермерського господарства та на яку суму (якщо кредити не повернуті своєчасно, скільки було заявлено позовів про примусове стягнення боргу, результат їх розгляду та яку суму повернуто за рішеннями судів;

3) про надання за рахунок бюджетних коштів фінансової (матеріальної) допомоги юридичним та фізичним особам, в якому розмірі; на які цілі, висновки про необхідність її надання. Якими документами підтверджується надання вказаної допомоги;

4) кому в регіоні виділені державні централізовані кредити, документи, які підтверджують законність надання коштів; на яку суму, хто мав право на отримання і хто безпосередньо отримав субсидії, субвенції, що мають виключно цільове призначення;

5) чи обґрунтованими є плани діяльності, бюджетні запити, кошториси, чи відповідають вони фактичним потребам та обсягам бюджетних асигнувань;

6) чи всі бюджетні програми затверджені згідно з чинним законодавством, у разі їх невиконання з'ясувати причини цього; скільки коштів з бюджетів було передбачено на такі цілі та скільки фактично надійшло і використано;

7) чи проводилися аудит та фінансовий контроль за використанням коштів на виконання зазначених програм або ревізія діяльності установи чи організації, які використовували на такі програми бюджетні кошти;

8) чи відкриті спеціальні рахунки, з'ясувати законність їх відкриття та використання по розрахунках за бюджетними програмами;

9) інформацію про виконання бюджету: скільки надійшло коштів та скільки використано за призначенням згідно із затвердженими кошторисами. Якщо бюджет не виконано, з'ясувати, які заходи вживалися органами влади, податковими інспекціями для його виконання, та які рішення прийняті ними за наслідками їх перевірок, як вони реалізовані. При цьому потрібно перевірити законність цих рішень [365, с. 49–50].

Паралельно з цим слідчий має право провести огляд місця події з метою виявлення слідів учинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері, як правило, документальних. Оскільки досить часто огляд проводиться у приміщеннях юридичних осіб, то для його проведення відповідно до ст. 233 КПК України необхідна ухвала слідчого судді. При цьому в клопотанні повинна бути вказана точна адреса будівлі та приміщення, в якому дозволяється проведення огляду, а також має бути зазначено і особу власника, і особу фактичного володільця приміщення. Після отримання ухвали слідчого судді слідчий вправі провести огляд місця події із залученням спеціалістів у сфері фінансового контролю. Відповідно до ч. 5 ст. 237 КПК України при проведенні огляду дозволяється

вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження [212].

Після проведення огляду місця події на підставі отриманої інформації слідчий проводить подальші слідчі дії, спрямовані на встановлення наступних елементів предмету доказування:

– відомості про час і спосіб учинення кримінального правопорушення, що включатиме спосіб підготовки, безпосереднього вчинення та приховування слідів кримінального правопорушення;

– відомості про знаряддя (засоби) кримінального правопорушення;

– відомості про предмет злочинного посягання (його кількісні та якісні характеристики), яким виступатиме майно, яке було ввірене винному, чи було в його віданні, тобто воно знаходилось у правомірному володінні винного, який був наділений правомочністю з розпорядження, управління, доставки або зберігання такого майна. Така правомочність може обумовлюватись службовими обов'язками, договірними відносинами або спеціальним дорученням;

– відомості про суб'єкта кримінального правопорушення у бюджетній сфері;

– вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням [105, с. 40].

З метою встановлення зазначених обставин кримінального провадження оперативні підрозділи отримують від слідчого органу досудового розслідування або прокурора доручення в порядку ст. 40 КПК України. Отримавши доручення, оперативний працівник здійснює СРД та інші передбачені Законом заходи з метою отримання належних доказів, а саме:

– здійснює допит як свідків заявника та інших осіб, пов'язаних з незаконним здійсненням операцій з бюджетними коштами, тендерних процедур, приміром, членів тендерного комітету, або

уповноважену особу на предмет закупівлі товарів, робіт або послуг відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі»; або службових осіб підприємств – учасників процедури закупівлі та службових осіб підприємства – переможця процедури закупівлі з метою встановлення відомостей про особу директора підприємства; за яких обставин особа стала директором; потужностей підприємства; та отримує іншу інформацію, що підтверджує законну діяльність юридичної особи або фізичної особи – підприємця, а також встановлює інформацію про відсутність дискримінації з боку замовника до конкретного учасника, метою якого є обрання переможцем підконтрольного учасника торгів.

За результатами виконання доручення працівник оперативного підрозділу складає рапорт, у якому описує отриману інформацію, який разом із матеріалами відпрацювання направляє до слідчого або прокурора. Слідчий за погодженням із прокурором або прокурор, на підставі рапорту оперативного працівника та інших доказів, готує клопотання до слідчого судді з метою отримання дозволу на проведення інших слідчих дій, зокрема тимчасового доступу до документів, обшуку за місцем незаконної діяльності, місцями проживання фігурантів провадження, у тому числі транспортних засобів (інформацію встановлюють у ході проведення ОРЗ та СРД з використанням інтегрованих інформаційно-аналітичних, пошукових систем НПУ та інших відкритих реєстрів).

Зазвичай слідчому необхідно підготувати клопотання на ім’я слідчого судді з метою вилучення тендерної документації, усіх без винятку протоколів *замовника/підрядника* відносно конкретної закупівлі, тендерних пропозицій учасників/переможця процедури закупівлі тощо. Це може бути: договір підряду, дефектні акти, робочий проєкт із змінами та додатками по договору, експертні звіти; акти Ф КБ-2в, Ф КБ-3, рахунки – фактури, платіжні доручення,

накладні, довіреності, договори відповідального зберігання, акти приймання-передачі, товарно-транспортні накладні; локальні кошториси (кошториси, підсумкова відомість ресурсів, договірна ціна, пояснювальні записки, довідки про вартість виконаних будівельних робіт); декларації про початок виконання будівельних робіт (капітального ремонту чи реконструкції) за вказаним об'єктом, видані органом державного архітектурно-будівельного контролю; статут підприємства, накази про призначення на посади та посадові інструкції осіб, які підписом засвідчували достовірність відомостей, зазначених в актах Ф КБ-2в (акти здачі – прийняття будівельних робіт) тощо [276, с. 32–33].

За необхідності отримання додаткових доказів потрібно звернутися з клопотанням до слідчого судді та отримати дозвіл суду для проведення обшуку за місцем роботи і проживання осіб, стосовно яких є інформація про можливу участь у протиправній діяльності в бюджетній сфері, в інших приміщеннях, що перебувають в них у власності, автомобілях. Перед початком проведення заходів начальник оперативного підрозділу разом з начальником слідчого відділу або їх заступниками повинні провести інструктаж працівників, задіяних для проведення обшуку, з метою чіткого роз'яснення обов'язків кожного члена групи, а також суворого дотримання особистої безпеки та неухильного дотримання вимог чинного законодавства України, умовно поділивши працівників на групи залежно від кількості об'єктів, на яких заплановано проведення обшуку та особливостей самих об'єктів. Можуть бути обшукані службові кабінети, приміщення цехів і складів, робочі місця у виробничих приміщеннях, приміщеннях бухгалтерії. У ході проведення обшуку потрібно встановити наявність доказів злочинної діяльності, а тому потрібно виокремити основні об'єкти пошуку: документи фінансово-господарської діяльності, бухгалтерської

звітності; бланки документів з окремими реквізитами (печатками, штампами, підписами посадових осіб); записники; комп'ютерну техніку; засоби підробки документів, такі як печатки, штампи; гроші, коштовності, нажиті злочинним шляхом; листи, записки та інші матеріали (детальніше про це буде зазначено в наступному розділі монографії).

Після проведення обшуку знайдені речові докази, якщо вони прямо зазначені в ухвалі суду, вилучають і зберігають у камері схову. У разі виявлення речових доказів, що мають значення для кримінального провадження, але вони не зазначені в ухвалі слідчого судді, їх тимчасово вилучають під час проведення обшуку; клопотання про арешт такого майна слідчий або прокурор повинні подати слідчому судді протягом 48 годин після вилучення майна [212].

Таким чином, запропоновані методичні рекомендації мають усунути прогалини в організаційно-тактичному аспекті виявлення кримінальних правопорушень означеної категорії, візуалізувати окремі тактичні елементи цієї діяльності та сприяти виробленню практичних умінь і навичок роботи працівників правоохоронних органів за визначеним типовим алгоритмом.

Підсумовуючи зазначене вище, варто додати, що на етапі виявлення та початку досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого у бюджетній сфері, призначається і низка експертиз [166, с. 182–191; 173, с. 748–752; 176, с. 151–155]. До найбільш популярних можна віднести: судово-економічну – призначається для вирішення завдань, пов'язаних з дослідженням документів бухгалтерського обліку та звітності, визначення збитків; технічну експертизу документів (дозволяє встановити спосіб виготовлення документа та використаного обладнання, давності його виготовлення,

наявності внесення змін, відновлення тексту документа тощо); будівельно-технічну (дозволяє встановити невідповідність фактично виконаних обсягів робіт обсягам, що зазначені в актах виконаних робіт, а також завищення вартості робіт); почеркознавчу (вирішує питання про виконання підписів або рукописних записів певною особою. За результатами висновку, зокрема судово-товарознавчої чи судово-економічної експертизи, якими встановлено збитки державі або територіальній громаді, та на підставі інших доказів, які прямо чи непрямо підтверджують існування обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері, уповноважена особа правоохоронного органу повідомляє про підозру у вчиненні кримінального правопорушення за відповідними частинами ст. ст. 27 або 28 КК України (у випадку групового вчинення кримінального правопорушення) й тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене у бюджетній сфері.

3.2 Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування

Під час досудового розслідування обставини, що наведені у ст. 91 КПК України (подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат та інші)

[212], слугують орієнтиром при визначенні типових завдань розслідування, виборі напрямів роботи, висунення версій, оцінки і певною мірою перевірки вже отриманих результатів (наявних доказів) у кримінальному провадженні. Вказані обставини підлягають доказуванню в усіх кримінальних провадженнях, але в досліджуваних доцільно враховувати, насамперед, специфіку бюджетної сфери, здійснення публічних закупівель тощо, яка виявляється в своєрідному обсязі та змісті обставин, які необхідно спочатку з'ясувати за цією категорією.

Згідно з ч. 2 ст. 91 КПК України під доказуванням під час досудового розслідування потрібно розуміти збирання, перевірку та оцінку доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У науковій літературі по-різному підходять до визначення поняття предмета доказування. На думку С. М. Стахівського, це передбачена законом сукупність обставин, що підлягають обов'язковому встановленню у кожній кримінальній справі з метою її правильного вирішення [399, с. 32]. Натомість В. В. Вапнярчук трактує його як коло закріплених у законі обставин, які повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування в конкретному кримінальному провадженні [51, с. 238]. Своєю чергою, предметом кримінально-процесуального доказування В. О. Попелюшко вважає систему (сукупність) фактів й обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове та процесуальне значення та є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно й по суті [302, с. 68].

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальних провадженнях підлягає доказуванню (встановленню) подія кримінального правопорушення, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення. У цьому зв'язку зазначимо про наявні міркування В. Ю.

Шепітька, який зазначає, що типовими обставинами, які підлягають з'ясуванню в перебігу розслідування розкрадань, є:

1) чи вчинено вилучення чужого майна; чи встановлено нестачу або надлишки товарно-матеріальних цінностей;

2) яку форму розкрадання обрав правопорушник (привласнення, розтрата, заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем);

3) який спосіб розкрадання було застосовано; чи використовували і які саме підготовчі дії та дії щодо приховування кримінального правопорушення;

4) що було предметом протиправного посягання (грошові кошти, цінні папери, готова продукція, сировина); вчинено розкрадання оприбуткованого чи неоприбуткованого майна;

5) хто є розкрадачем; яке коло осіб, що беруть участь у розкраданнях; як розподіляли функції серед учасників розкрадання; чи вчинено розкрадання організованою групою;

6) яка тривалість протиправної діяльності; чи вчинено розкрадання повторно; який загальний часовий період розкрадання, час вчинення окремих епізодів протиправної діяльності;

7) де було вчинено різні епізоди розкрадань; яка поширеність розкрадання;

8) які розміри викраденого та заподіяного збитку;

9) чи наявний зв'язок розкрадання з іншими кримінальними правопорушеннями (даванням неправомірної вигоди, зловживанням службовим становищем, ухиленням від сплати податків тощо);

10) чи був зв'язок розкрадачів з корумпованими особами контролюючих і правоохоронних органів;

11) як чинники обстановки кримінального правопорушення вплинули на вчинення розкрадання;

12) які причини та умови, що сприяли вчиненню розкрадань [200, с. 328].

Таким чином, у будь-якому випадку, першою встановлюється подія (факт) кримінального правопорушення в бюджетній сфері, а саме вчинення хоча б одного з діянь, передбачених диспозицією відповідної статті Особливої частини КК України. Тобто, доказування стороною обвинувачення події кримінального правопорушення спрямоване на: з'ясування у чому полягає суть злочинного діяння (90,5 % опитаних правоохоронців поділяють цю думку); яким чином його вчинено (97,2 %); у яких умовах місця, часу, обстановки (83,2 %); за допомогою яких засобів і знарядь (74,2 %).

Для цього розгляду підлягають:

а) організаційно-установчі документи, що визначають статус підприємств, установ, організацій, їхні реквізити;

б) службова документація, що містить інформацію про службовий статус і коло прав та обов'язків службових, матеріально-відповідальних, інших осіб;

в) договірна документація, яка містить інформацію про сутність та обставини правочинів, що укладались (псевдоукладались) під час злочинної діяльності;

г) документи бухгалтерського обліку та звітності;

ґ) платіжні інструменти, які відображають розрахункові операції;

д) планово-бюджетна документація, яка містить дані про обсяги, цільове спрямування бюджетних коштів;

е) нормативно-правові акти, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (спеціальний предмет кримінального правопорушення, передбаченого ст. 211 КК України);

є) управлінська документація, що складається у зв'язку з розпорядженням державним або комунальним майном (накази, розпорядження, протоколи засідань колегіальних органів тощо);

ж) приватизаційні документи;

з) документи, що посвідчують особу [266, с. 96].

Як вже зазначалось, час і місце вчинення кримінального правопорушення, відповідно до ст. 91 КПК України, теж належать до переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Їх визначають злочинці залежно від того, яку мету вони переслідують, який обирають спосіб і як складаються послідуючі обставини. Дані про час учинення кримінального правопорушення дають змогу оцінити обставини злочинної події.

Як слушно відмічає А. Ю. Спусканюк, з урахуванням часу як обставини, що підлягає доказуванню під час проведення державної закупівлі, можна визначити подію кримінального правопорушення:

а) у сфері державних закупівель, що вчиняються до проведення тендеру (передбачені ст. ст. 368−369 КК України);

б) у сфері державних закупівель, що вчинені під час проведення тендеру (передбачені ст. 364 КК України);

в) у сфері державних закупівель, що вчинені після проведення тендеру (злочини, передбачені ст. ст. 191, 205, 209, 368−369 КК України) [394, с. 71]. Поряд з цим, на переконання Ю. І. Харкевича, точно встановлений час вчинення кожного епізоду розкрадання дає змогу виявити осіб, які, приміром, оформляли прибутково-видаткову операцію, у процесі якої було привласнено бюджетні кошти [453, с. 99–100].

Локальним місцем кримінального правопорушення у бюджетній сфері є приміщення підприємства, установи або

організації, в якому здійснювалось нецільове використання бюджетних коштів, або інше заволодіння грошовими коштами шляхом незаконних перерахувань (як оплату послуг, яку фактично не виконували), у тому числі місце, де відбувалося розподілення грошових коштів, здобутих протиправним шляхом; введення їх у законний обіг та інші діяння. У цьому контексті доцільно навести практичну ситуацію, наприклад, *коли замовник – розпорядник бюджетних коштів, що розташований, наприклад, у м. Одесі, на підставі наявного договору та актів виконаних робіт сплачує бюджетні кошти за роботи, що були передбачені договором та вказані в актах виконаних робіт, які повинні були проводитись в м. Одесі, але фактично вказані роботи взагалі не проводились або проводились в значно менших обсягах та на меншу суму, виконавцю таких робіт, який повинен був проводити їх у м. Одесі, на його банківський рахунок, що відкритий в м. Києві. В даному випадку, кримінальним правопорушенням вважається закінчене діяння з моменту отримання грошових коштів підрядником за роботи, які фактично не проводились, проте місцем його вчинення, виходячи з цього прикладу, буде м. Київ, де підрядник отримав можливість володіти, користуватись, розпоряджатись незаконно набутим майном [394, с. 71–72].* Тобто, зазвичай, таке місце означуване найменуванням юридичної особи, її фактичною та юридичною адресами. При цьому, у широкому розумінні місце вчинення кримінального правопорушення не обмежується тільки територією бюджетної установи, або іншого підприємства чи організації. При розкраданні грошових коштів шляхом незаконних перерахувань в інші структури, де вони вилучаються, а потім привласнюються (як оплата послуг, що фактично не виконувались), місцем розкрадання будуть: і банківські установи, за допомогою яких безготівкові кошти були переведені на інші рахунки, і перетворені у готівку.

У відповідній категорії кримінальних проваджень однією з кваліфікуючих ознак є розмір предмета злочинного посягання. Гроші, як платіжний засіб, можуть виступати при здійсненні розрахунків як у готівковій, так і в безготівковій формі. Розрахунок розміру предмета здійснюється з урахуванням прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення. Проте під предметом неправомірної вигоди може розумітись майно (гроші, цінності та інші речі), право на нього (документи, які надають право отримати майно, користуватися ним або вимагати виконання зобов'язань тощо), будь-які дії майнового характеру (передача майнових вигод, відмова від них, відмова від прав на майно, безоплатне надання послуг, туристичних путівок, проведення ремонтних робіт тощо) [346]. Саме тому, додатково, залежно від обставин кримінального провадження, варто встановити: який вид майна (грошові кошти, нерухоме майно, яке саме); в чиїй власності перебував об'єкт нерухомості до його заволодіння (у власності юридичних чи фізичних осіб); на підставі якого документа цей об'єкт належав особі (свідоцтво про право власності); завдяки якому виду угоди право на об'єкт нерухомості було передано іншій особі; яка інвентаризаційна і ринкова вартість зазначеного майна (як на момент вчинення кримінального правопорушення, так і на момент закінчення розслідування); повний опис і характеристика об'єкта нерухомості (з даних технічного паспорта об'єкта нерухомості або виписки з відповідних реєстрів) [463, с. 78–79].

Доводячи спосіб (технологію) виведення бюджетних коштів (нецільового використання тощо) як конкретне відображення одного з діянь, передбачених у диспозиції статті КК України, з'ясуванню підлягає:

– частота, періодичність здійснення кожної фінансової операції окремо та всіх у сукупності;

– характер правочинів, які було укладено, де, коли, хто брав участь як сторони і на яких умовах;

– де, коли, ким і які конкретно фінансові операції було здійснено, які для цього застосовувалися банківські рахунки, чи мало місце перерахування грошових коштів за кордон;

– де, коли, у який спосіб і на яких умовах здійснювалась передача майна для легалізації;

– порядок оформлення фінансових та будь-яких інших бюджетних операцій і яке вони знайшли відображення у первісних облікових документах та документах бухгалтерського обліку;

– сліди, що залишилися в документах щодо конкретних дій суб'єктів бюджетного процесу.

Наголосимо, що від способу вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері, який має кваліфікуюче значення для оцінки дій та подальшої відповідальності підозрюваного (наприклад, за способом вчинення, предметом кримінального правопорушення, іншими об'єктивними, а також суб'єктивними ознаками), можливо вірно дати кримінально-процесуальну оцінку і повною мірою після повідомлення такій особі про підозру визначитись з видом запобіжних заходів.

З'ясування способу вчинення кримінальних правопорушень передбачає і встановлення діянь, спрямованих на маскування злочинної діяльності та на знищення слідів кримінального правопорушення. Важливо встановити, які саме методи конспірації застосовувалися злочинцями під час підготовки та при вчиненні – які фіктивні підприємства створювались; чи змінювали сім-картки та мобільні телефони для організації зв'язку; чи відбувалася переписка або ж телефонні розмови за допомогою месенджерів; чи маскувалися

місця кримінальних правопорушень під легітимний вид господарської діяльності; яким чином і ким саме знищувалися або пошкоджувалися матеріальні та електронно-цифрові сліди кримінального правопорушення або ж їх носії; на чиїх рахунках переховували кошти, отримані злочинним шляхом тощо. Враховуючи те, що одним із додаткових способів приховання цієї категорії кримінальних правопорушень є здійснення протидії розслідуванню, варто встановлювати чи мав місце незаконний вплив на свідків, інших учасників кримінального провадження, в чому він проявлявся, а також наявність чи відсутність корупційних зв'язків організаторів злочинної діяльності з представниками органів влади, правоохоронних органів тощо.

Ще однією обставиною, що становить головний факт предмету доказування у кримінальному провадженні щодо кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, є: винуватість підозрюваного, форма вини, мотив і мета. Доказування цих обставин дає можливість встановити конкретну особу, яка вчинила злочинне діяння. Згідно зі ст. 23 КК України, вина – психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбачених КК України, та її наслідків, виражених у формі умислу або необережності [212]. У кримінальному ж процесі, залишаючись елементом складу кримінального правопорушення, вона постає в іншому аспекті – як винність обвинуваченого, її має бути засвідчено, обґрунтовано доказами [248].

Для доказування винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення у бюджетній сфері, форми вини, мотивів і мети вчинення, зазвичай, підлягають встановленню такі обставини: правовий статус юридичної особи, її структурного підрозділу, де відбулося кримінальне правопорушення, мета і завдання їх діяльності; де і коли юридична особа була зареєстрована,

поставлена на податковий облік, повне найменування, юридична та фактична адреса, номери особистих рахунків, відкритих в органах державного казначейства, інших рахунків в банках чи інших кредитних установах (у разі їх наявності); до якої категорії одержувачів бюджетних коштів відноситься (яка система, джерела, напрями фінансування в розрізі предметних статей економічної класифікації видатків бюджетів бюджетної класифікації, наявність або відсутність позабюджетної діяльності); хто був керівником і головним бухгалтером протягом фінансового року, коли мало місце кримінальне правопорушення, час прийняття на посаду, освіта, кваліфікація, відповідність займаній посаді (прізвища, імена, по батькові осіб, відповідальних за ведення фінансово-господарської діяльності, найменування їх посад – керівник, головний бухгалтер); права та обов'язки уповноваженої посадової особи; ким підписані документи, на підставі яких було здійснено неправомірне використання бюджетних коштів; відомості про особу підозрюваного, її матеріальне становище; співучасників, характеру змови і розподілу функцій і ролей [139, с. 181]. Доцільно констатувати, що кримінальні правопорушення, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів, в основному здійснюються в інтересах юридичної особи, в якій працює особа, яка їх вчиняє, або в інтересах інших фізичних або юридичних осіб (термінове проведення невідкладних робіт, проведення розрахунків, погашення різного роду зобов'язань) [365, с. 55–56].

Відповідно до результатів вивчених кримінальних проваджень, близько третини підозрюваних визнають свою винуватість у вчинюваному. Необхідно додати, що застосування під час розслідування угод про визнання винуватості значно полегшує встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, *11 червня 2013 року між старшим прокурором прокуратури*

м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрюваною ОСОБА_1 була укладена угода про визнання винуватості згідно з вимогами ст. 472 КПК України. Відповідно до даної угоди старший прокурор прокуратури м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрювана ОСОБА_1 дійшли згоди щодо правової кваліфікації дій обвинуваченої за ч. 1 ст. 210 КК України, ОСОБА_1 під час досудового розслідування повністю визнала свою винуватість за ч. 1 ст. 210 КК України в обсязі підозри, сторони дійшли згоди щодо істотних для відповідного кримінального провадження обставин, а також покарання у вигляді штрафу в розмірі 1700,00 грн. В угоді передбачені наслідки укладення та затвердження угоди про визнання винуватості, встановлені ст. 473 КПК України, та наслідки її невиконання. Як результат, суд дійшов висновку про можливість затвердження угоди про визнання винуватості між старшим прокурором прокуратури м. Краматорська ОСОБА_2 та підозрюваною ОСОБА_1 і призначення обвинуваченій узгодженої сторонами міри покарання [69].

Отже, зі всіма обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, розпочатому за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, пов'язаний суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

Загалом є 3 групи загальних ознак, що характеризують такого суб'єкта:

1) фізична особа – людина;

2) досягнення на момент вчинення кримінального правопорушення певного віку;

3) осудність [274, с. 121].

При цьому у п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України чітко не визначено, які саме обставини, що характеризують особу обвинуваченого, необхідно встановлювати та доказувати у кримінальному провадженні. Не йшлося про це і у п. 3 ст. 64 КПК України 1960 р. Натомість, окремі роз'яснення з цього приводу містяться у постановах Пленуму Верховного Суду. Так, наприклад, у п. 14 постанови № 5 від 29 червня 1990 р. «Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку» зазначалося, що до відомостей про особу, які мають значення для справи і які потрібно зазначити у вступній частині вироку, належать, зокрема, й такі: місце роботи чи навчання, громадянство, участь у Великій Вітчизняній війні, інвалідність, нагороди, дані про непогашену і не зняту судимість [309]. До того ж у п. 10 постанови Пленуму № 11 від 27 грудня 1985 р. «Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ» зазначалось, що у судовому засіданні необхідно з'ясувати всі дані про особу підсудного (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць та день народження, місце проживання, заняття, сімейний стан, наявність утриманців, стан здоров'я, участь у бойових діях по захисту Батьківщини, наявність державних нагород, відомості про судимість та інші дані) [316]. Також, у п. 3 постанови № 7 від 27 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо [337].

Результати аналізу матеріалів кримінальних проваджень свідчать про те, що стороною обвинувачення здебільшого встановлюються такі обставини, що характеризують особу підозрюваного: наявність судимостей (у 100 % вивчених кримінальних проваджень), характеристика за місцем проживання (у 100 %), наявність неповнолітніх утриманців, хворих членів сім'ї (64 %); довідка з медичної установи щодо можливого перебування на обліку в нарколога чи психіатра (у 100 % випадках) тощо.

На наш погляд, ураховуючи типові характеристики суб'єктів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, окрім зазначеного вище, встановленню підлягають:

– вік, стать, рівень освіти, фахові, професійні, ділові та моральні властивості осіб, що безпосередньо здійснювали господарські чи інші фінансово-економічні операції з бюджетними ресурсами;

– коло осіб, які залучались для здійснення операцій із бюджетними коштами, роль кожного із суб'єктів, мотив їх поведінки, причетність до вчинення предикатного кримінального правопорушення;

– джерела і ступінь обізнаності (поінформованості) особи, якою укладено будь-які правочини або здійснено фінансові операції, про обставини злочинного шляху одержання бюджетних коштів чи майна;

– наявність у діях суб'єкта специфічної мети – надання коштам або іншому державному чи комунальному майну, одержаним злочинним шляхом, правомірного вигляду (легального походження);

– обсяг повноважень службових осіб щодо можливостей здійснення фінансових операцій чи вчинення правочинів;

– дієздатність особи, якою вчинено правочини або здійснено фінансові операції з грошовими коштами, що мають злочинне джерело походження;

– коло знайомств осіб, що підозрюються у вчиненні легалізації, наявність зв'язку «легалізатор – корупціонер»;

– обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності кожного з співучасників.

Прямими доказами наявності умислу в суб'єкта вчинення кримінального правопорушення можуть бути: документи, що виконані або підписані фігурантом, зміст яких розкриває його справжні наміри (письмові вказівки підлеглим, власні записи та ін.); показання очевидців (колег, ділових партнерів) про наміри фігуранта та характер здійснюваної ним діяльності; результати проведення ОРЗ, інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок.

Однак осудність цілеспрямовано не доказується стороною обвинувачення, оскільки вона презюмується. Тобто, слідчий, прокурор виходить з презумпції психічного здоров'я особи, яка закріплена у ст. 3 Закону України від 22 лютого 2000 р. «Про психіатричну допомогу». У цій статті вказано, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим та іншими законами України. Необхідність доказування осудності підозрюваного виникає тільки при отриманні відомостей, які викликають сумнів у цьому [174, с. 870–874]. Відповідно до ч. 1 ст. 509 КПК України, слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному, або обмежено осудному стані, або вчинила

кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними [212]. Такими обставинами, зокрема, є: наявність згідно з медичним документом у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання.

Обставинами, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення у бюджетній сфері, є: вчинення його повторно; в умовах воєнного стану; у великих та особливо великих розмірах; за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою; а також завдання ним значної шкоди потерпілому [256, с. 442].

Відповідно до ч. 1 ст. 32 КК України, повторністю визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК України. Наявні два види повторності:

1) повторність тотожних кримінальних правопорушень та

2) повторність однорідних кримінальних правопорушень.

Про цей вид повторності йдеться, якщо наявна однорідність кримінальних правопорушень, передбачених у різних статтях Особливої частини КК України [486, с. 301].

Однак кримінальне правопорушення не може бути визначене як вчинене повторно у випадках, якщо: судимість за раніше вчинене кримінальне правопорушення знята або погашена в передбаченому законом порядку; особа була звільнена від кримінальної відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення у встановленому законом порядку, засуджена без призначення покарання або зі звільненням від покарання. Тому слідчому, прокурору як суб’єктам доказування у кримінальному провадженні необхідно обов’язково перевіряти відповідні обставини.

Звернемо увагу на те, що окремі кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, наприклад, передбачене ст. 209 КК України, не

мають мінімальної шкоди, з якої розпочинається кримінальне провадження, на відміну від ст. ст. 191 чи 364 КК України, в яких така мінімальна межа є обов'язковою. Вказане зумовлене тим, що правопорушення, передбачене ст. 209 КК України, є, зазвичай, похідними від вчинення основних кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (ст. ст. 191, 364, 369 КК України) та здебільшого є продовженням їх вчинення чи, навпаки, маскуванням з метою уникнення притягнення до кримінальної відповідальності. Варто зазначити, що неоподаткований мінімум доходів громадян встановлюється на рівні податкової соціальної пільги з урахуванням положень закону для відповідного року. Так, відповідно до п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу (далі – ПК) України [297] для норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації кримінальних правопорушень або правопорушень сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги, визначеної підпунктом 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV ПК України для відповідного року. Податкова соціальна пільга, передбачена підпунктом 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV ПК України, дорівнює розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, який встановлюється на 1 січня звітного року.

Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України, кримінальне правопорушення, вчинене за попередньою змовою групою осіб, варто вважати якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві чи більше), які заздалегідь, тобто до його початку, про це домовилися. У цьому випадку підлягають доказуванню наступні обставини: як були розподілені ролі між співвиконавцями; чи всі вони повинні були виконувати або не виконувати дії, хто безпосередній виконавець, пособник тощо. Необхідно додати, що під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених організованими групами та

злочинними організаціями, підлягають додатковому встановленню такі обставини: структура злочинної організації; система правил поведінки для членів злочинної організації, а також санкцій за порушення встановлених правил; способи конспірації злочинної діяльності, які використовує злочинна організація; характер та факти заохочень і покарань її членів; характер зв'язків її учасників (насамперед, організатора) з державними органами; факти, які засвідчують, що з боку представників органів державної влади вжито заходів, спрямованих на ухилення від кримінальної відповідальності певних членів злочинної організації; технічна оснащеність для полегшення вчинення кримінальних правопорушень, приховування слідів і забезпечення безпеки членів злочинної організації; розміри грошових фондів, які використовують члени злочинної організації для забезпечення розширення злочинної діяльності, місця й особи, які відповідають за зберігання вказаних коштів; мета створення таких фондів і факти їх використання; зв'язки злочинної організації з іншими злочинними угрупованнями; обставини, що свідчать про боротьбу за сфери впливу в регіоні, характер цієї боротьби, її засоби і методи.

Певні особливості має і попередня перевірка обставин участі у вчиненні кримінального правопорушення службових осіб. Зважаючи на це, варто враховувати низку загальних положень, а саме: необхідно вирішити питання про належність особи до категорії службової (поняття службової особи визначено законодавцем у примітці до ст. 364 КК України [209], п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 р. № 5 [346]); під час розслідування необхідно на підставі спеціальних інструкцій, положень, наказів вивчити коло службових обов'язків, повноважень і компетенції, характер підпорядкованості, звітності, особливості контролю, а

також умови діяльності підприємства, установи чи організації, у якій вчинено кримінальне правопорушення, особливості документообігу, інструктивний і фактичний порядок проходження справ і вирішення конкретних питань; необхідною умовою розслідування кожного службового кримінального правопорушення є з'ясування характеру протиправних дій (або бездіяльності) службової особи, що дозволяє відмежувати кримінально-карані дії від дисциплінарних порушень; кожне службове кримінальне правопорушення, зокрема, у досліджуваній категорії кримінальних проваджень призводить до наслідків, що виявляються в заподіянні шкоди, тому встановлення характеру й розмірів заподіяної шкоди є складовою частиною предмета доказування [361, с. 28–29]. Установлюючи можливі зв'язки із службовими особами, необхідно перевірити чи не було залучено до злочинного механізму: співробітників правоохоронних органів, органів виконавчої влади, нотаріату, працівників банківських установ, контролюючих органів та ін. [46, с. 142–148; 43, с. 280–286; 45, с. 101].

Загальний та вичерпний перелік обставин, які обтяжують покарання, наведений у ч. 1 ст. 67 КК України. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 67 КК України, можна дійти висновку, що окремі з передбачених цією нормою не можуть бути такими, що обтяжують покарання за вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а тому не підлягають доказуванню стороною обвинувачення у відповідних кримінальних провадженнях. Мова йде про обставини, передбачені п. п. 3, 4, 10, ч. 1 ст. 67 КК України [209; 256, с. 169].

Загальний перелік обставин, які пом'якшують покарання, наведений у ст. 66 КК України. На підставі системного аналізу положень цієї норми, а також результатів аналізу матеріалів кримінальних проваджень можна дійти висновку, що деякі з передбачених у ній обставин не можуть бути такими, що

пом’якшують покарання за вчинення досліджуваної категорії кримінальних правопорушень. Йдеться про обставини, передбачені п.п. 2-1, 3, 7, 8 ч. 1 ст. 66 КК України [209]. Натомість, до обставин, які пом’якшують покарання, та які підлягають доказуванню, відносяться: з’явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України); добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України); вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних або інших обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України); виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК України (п. 9 ч. 1 ст. 66 КК України) [256, с. 164].

А. Ю. Спусканюк переконливо доводить, що обставини, які пом’якшують покарання та підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов’язані з проведенням державних (публічних) закупівель, доцільно класифікувати за наступними ознаками: по-перше, характерні для всіх проваджень (з’явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; по-друге, характерні для проваджень, вчинених у сфері державних закупівель (добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (таке відшкодування здійснюється до розгляду справи по суті; вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність (такий факт потребує документального підтвердження; по-третє, характерні в окремих випадках по досліджуваних провадженнях, які законодавчо не закріплені (виконання умов торгів і відшкодування завданих збитків; особа позитивно характеризується по службі, є учасником бойових дій, волонтером тощо та ін. [394, с. 95–96].

Варто зазначити, що під час дії КПК України 1960 р. суди враховували таку обставину, як з'явлення із зізнанням тоді, коли в матеріалах кримінальної справи був такий процесуальний документ, як явка з повинною. На це звертав увагу Пленум Верховного Суду у постанові від 24 жовтня 2003 р. № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [337], у п. 5 якої роз'яснювалося, що суди, вирішуючи питання про наявність такої обставини, що пом'якшує покарання, як з'явлення із зізнанням, повинні перевіряти, чи були подані до органів розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про злочин (у будь-якій формі) добровільним і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрювана і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину. Якщо у справі, порушеній за фактом вчинення злочину, не встановлено, хто його вчинив, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею кримінальне правопорушення мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам розслідування.

Утім, у чинному КПК України 2012 р. не йдеться про таке поняття, як явка з повинною. Натомість, у п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України зазначається про щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення. Тлумачення цих понять надав Пленум Верховного Суду у постанові № 12 від 23 грудня 2005 р. «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» [336]. У п. 3 цієї постанови роз'яснено, що щире розкаяння характеризує суб'єктивне ставлення винної особи до вчиненого кримінального правопорушення, яке виявляється в тому, що вона визнає свою провину, висловлює жаль з приводу вчиненого та бажання виправити

ситуацію, що склалася (щоб визнати обставину, передбачену п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України, як пом'якшуючою, стороні обвинувачення потрібно встановити, чи з'явлення з зізнанням було добровільним, посткримінальна поведінка винуватої особи є позитивною); активним сприянням розкриттю кримінального правопорушення варто вважати надання підозрюваною особою будь-якої допомоги в установленні невідомих органам досудового розслідування обставин кримінального провадження.

Натомість, збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України) характеризується наявністю надзвичайно скрутної або безвихідної ситуації: термінової необхідності великої грошової суми для проведення операції дитини, дружини, інших рідних та близьких осіб; неможливістю утримувати наймане житло; перебування на утриманні неповнолітніх та непрацездатних осіб; наявність значного боргу тощо. Ці обставини у тому числі можуть підштовхнути особу до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Для визнання їх такими, що пом'якшують покарання, стороні обвинувачення необхідно довести об'єктивний зв'язок між цими обставинами і вчиненим кримінальним правопорушенням.

Наведений у ст. 66 КК України перелік обставин, які пом'якшують покарання, не є вичерпним. При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, й інші обставини, не зазначені в ч. 1 цієї статті (ч. 2 ст. 66 КК України). Такими обставинами можуть бути вчинення кримінального правопорушення вперше; молодий вік особи, позитивна характеристика за місцем праці чи проживання; стан її здоров'я; наявність малолітніх дітей чи інших осіб на її утриманні тощо [121; 258; 259, с. 165].

Згідно з ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальних провадженнях підлягає доказуванню вид і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, та розмір процесуальних витрат. Доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, має визначальне значення для відшкодування державі шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Крім того, наголошуючи на шкоді, яку заподіяно внаслідок вчинення кримінального правопорушення, потрібно вказати, що від її розміру залежить правова кваліфікація кримінального правопорушення та ступінь його тяжкості.

Разом з тим для певної категорії типових кримінальних правопорушень (наприклад, передбачених ст. ст. 368–369 КК України), вчинених у бюджетній сфері, не є обов'язковим наявність наслідків (мова йде про кримінальні правопорушення з формальним складом). Попри те, що у вказаних кримінальних правопорушеннях не є безумовним доказування виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, проте є обов'язковим доказування розміру неправомірної вигоди, яка в даному випадку є прямою шкодою, тобто кваліфікуючою ознакою, що належить саме до події кримінального правопорушення.

Водночас особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, повинна усвідомлювати, що її невідворотно чекає не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язку відшкодування процесуальних витрат у кримінальному провадженні. Належна діяльність щодо доказування таких витрат з метою подальшого їх стягнення є актуальним завданням для органів досудового розслідування. До процесуальних витрат у досліджуваній категорії кримінальних проваджень належать у тому числі витрати на судово-економічні, будівельно-технічні, почеркознавчі, товарознавчі

експертизи, дослідження комп'ютерної техніки і програмних продуктів тощо.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказування стороною обвинувачення обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. У п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» роз'яснено, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК України, у порядку, встановленому КПК України [336].

Випадки, за яких особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, звільняється від кримінальної відповідальності, передбачені низкою норм КК України, зокрема, у зв'язку з:

1) дійовим каяттям (ст. 45 КК України);

2) примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України);

3) передачею особи на поруки (ст. 47 КК України);

4) зміною обстановки (ст. 48 КК України);

5) закінченням строків давності (ст. 49 КК України) [209].

Однак значна частина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері відноситься до корупційних, а тому зазначена категорія кримінальних проваджень не може бути закрита у зв'язку з дійовим каяттям, примиренням винного з потерпілим, передачею особи на поруки; із зміною обстановки.

Натомість, вирішуючи питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, прокурору необхідно довести сукупність трьох умов:

1) вчинення особою кримінального правопорушення, на який поширюється давність;

2) закінчення після вчинення кримінального правопорушення передбаченого для кримінального правопорушення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності;

3) після вчинення кримінального правопорушення строк давності не переривався й не зупинявся.

Відповідно до положень ч. 3 ст. 4, ч. 1 ст. 49 КК України, ч. 5 ст. 115 КПК України, строк давності починає спливати з 00 год. доби, що починається після доби вчинення кримінального правопорушення. Аналіз судової практики щодо звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері на підставі ст. 49 КК України свідчить про те, що суд вказує лише на день вчинення кримінального правопорушення, не визначаючи початкового та кінцевого моментів перебігу строку давності. У тих випадках, коли точний час (дату) вчинення кримінального правопорушення у кримінальному провадженні з тих чи інших причин не було встановлено, необхідно керуватися принципом тлумачення будь-яких сумнівів на користь обвинуваченого. Днем вчинення кримінального правопорушення в таких випадках потрібно вважати найвіддаленіший з тих, який можна припустити, тобто виходити з припущення про перебіг максимального з можливих строків.

У пункті 4 ч. 1 ст. 91 КПК України також зазначено, що у кримінальних провадженнях підлягають доказуванню обставини, які є підставою для закриття кримінального провадження. Перелік таких обставин наведений у ч.ч. 1, 2 ст. 284 КПК України, а саме:

1. Встановлена відсутність події кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 284 КПК України). Відсутність події кримінального правопорушення означає, що кримінально караного

діяння, щодо якого було розпочато провадження, не існувало взагалі (наприклад, мало місце помилкове або завідомо неправдиве повідомлення про кримінальне правопорушення). Як свідчить судово-слідча практика, рішення про закриття кримінальних проваджень за цією підставою приймається приблизно у 17 % випадків. Натомість, у більшості з них має місце процесуальна помилка, оскільки прокурори (слідчі) не правильно трактують і розмежовують відсутність події від складу кримінального правопорушення.

2. Відсутність складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України) має місце у випадку, коли за результатами досудового розслідування доведено, що діяння мало місце, вчинене воно конкретною особо, але в силу низки причин вказане діяння не підпадає під відповідальність, передбачену КК України. Ця ситуація може мати місце в наступних випадках: 1) відсутність одного або кількох з елементів складу кримінального правопорушення; 2) діяння не становить небезпеки в силу малозначності; 3) особа добровільно відмовилася від доведення діяння до кінця, а вчинені дії не становлять складу кримінального правопорушення.

3. Не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України). Не встановлення достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпання можливостей їх отримати передбачає, що діяння мало місце, воно відповідає ознакам, передбаченим кримінальним законом України, але під час розслідування не встановлено достатніх доказів вини особи, якій це діяння інкримінувалось, або виявлено докази її невинуватості [211].

4. Помер підозрюваний, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України). Згідно зі ст. 2 КПК України, одним із завдань

кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності. Разом з тим ст. 61 Конституції України визначає, що юридична відповідальність має індивідуальний характер. Тож смерть підозрюваного, обвинуваченого позбавляє сенсу подальше провадження щодо вчиненого ним кримінального правопорушення.

5. Існує вирок по тому самому обвинуваченню, що набрав законної сили або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження по тому самому обвинуваченню (п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України). Це правило ґрунтується на нормі ст. 61 Конституції України, згідно з якою ніхто не може бути двічі притягнутий до кримінальної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Крім того, положення п. 6 ч. 1 ст. 284 КПК України відповідає положенню ч. 3 ст. 2 КК України, відповідно до якої ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за одне й те саме кримінальне правопорушення більше одного разу.

В екскурсі цього дослідження необхідно визначити умови застосування критеріїв спеціальної конфіскації у розрізі, які безпосередньо характерні для розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. До предметів, що підлягають спеціальній конфіскації, насамперед належать гроші, цінності та інше майно, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення, та/або є доходами від такого майна. Відстежити злочинні дії, результатом яких було отримання грошових коштів, здобутих злочинним шляхом у бюджетній сфері, можливо лише після проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а саме: надсилання запиту в порядку ст. 93 КПК України, проведення тимчасово доступу до речей і документів, що становлять комерційну

та банківську таємницю, й проведення обшуків з метою виявлення та вилучення необхідної документації. Основним способом підтвердження цього може бути комплексне проведення НСРД. Варто відмітити, що в переважній більшості випадків під час привласнення грошових коштів, виділених у рамках публічної закупівлі, використовуються субпідрядники, тобто інші підприємства, яке не рідко мають ознаки фіктивності та залучаються лише для виведення грошових коштів й створення штучних умов правомірності під час виконання деяких робіт, які або взагалі не виконуються, або виконуються особами, які документально не відображені під час проведення робіт. Після встановлення факту того, що грошові кошти, які надійшли на рахунок генерального підрядника або субпідрядника під час проведення публічної закупівлі, перераховані за роботи, які фактично не проводились або проводились замовником без документального відображення, та по факту яких були укладені договори для розтрати і привласнення грошових коштів, що виділялись з державного бюджету України для проведення публічної закупівлі, орган досудового розслідування зобов'язаний звернутись до слідчого судді з метою накладення арешту на рахунки таких підприємств, керуючись підставою, передбаченою п. 2 ч. 2 ст. 170 КПК України – спеціальною конфіскацією, та отримати відповідну ухвалу, яку негайно для виконання скерувати до банківської установи [393, с. 96–98; 392, с. 358–360; 395, с. 287–291; 391, с. 74–81; 396, с. 59–64].

Отже, поділяючи наукові погляди вчених, які досліджували бюджетну сферу й різноманітну економічну протиправну діяльність, а також ураховуючи вимоги процесуального законодавства (ст. 91 КПК України), нами було розкрито основний перелік обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні за фактами вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що обвинувальний акт має містити такі відомості, як виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 5, 6, 7 ч. 2 ст. 291 КПК України). Водночас цих положень не завжди дотримуються на практиці, в результаті чого створюються передумови для подальших успішних апеляцій.

Так, приміром, як вбачається з процесуальних документів, органом досудового слідства по епізоду нецільового використання бюджетних коштів за обвинуваченням за ч. 1 ст. 210 КК України не встановлено і не вказано цільове призначення коштів у сумі 902 338 грн 93 коп. та джерело їх надходження на підприємство ДНВП «Цирконій», директором якого був засуджений ОСОБА_2. Не викладено зміст вимог наказу Міністерства палива та енергетики України № 89 від 12 лютого 2009 року та п. 3 Порядку використання коштів, встановленого постановою Кабінету Міністрів України № 1036 від 26 листопада 2008 року, порушення яких при використанні зазначених коштів ставиться засудженому ОСОБА_2. У результаті цього частково задоволено апеляцію засудженого. Крім того, органом досудового слідства допущена суттєва однобічність і неповнота, оскільки належним чином не перевірене джерело грошових коштів у сумі 902 338 грн 93 коп., які перераховані ДНВП «Цирконій» на підставі Наказу № 89 від 12 лютого 2009 року та на підставі затвердженого цим наказом Порядку, не перевірено, чи є дані грошові кошти бюджетними та цільове їх призначення. Враховуючи, що для вирішення зазначених

питань необхідно використання спеціальних знань, органом досудового слідства не призначено і проведено у цій частині експертне дослідження [10].

3.3 Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення

Основне значення ситуаційного підходу полягає в спробі теоретично сформулювати, емпірично перевірити, а потім практично рекомендувати різні рішення стосовно кожної з типових ситуацій. Сферою наукової та практичної реалізації ситуаційного підходу виступає як наука криміналістика загалом, так і її окремі галузі – криміналістична техніка, тактика та методика розслідування кримінальних правопорушень.

Ситуаційний підхід «пронизує» всю систему криміналістики і виступає на цій підставі панівною системоутворюючою концепцією, – зазначає В. А. Журавель [128, с. 272]. Зазначене окреслює можливість ієрархічної побудови ситуацій у криміналістиці, тобто їх розподіл за таких рівнів: кримінальна ситуація – слідча ситуація – ситуація слідчої дії – ситуація тактичної комбінації) (іноді тактичного прийому) [59].

На думку Р. Л. Степанюка, типова слідча ситуація може бути визначена як сформульована на підставі аналізу практики розслідування певної категорії злочинів абстрагована штучна модель, що відображає стан наявної у слідчого інформації про обставини злочину й обстановку, що склалася на відповідному етапі розслідування. Отже, типізація слідчих ситуацій у процесі формування методик розслідування злочинів, учинених у бюджетній сфері України, можлива за умови виділення інформації про окремі

елементи найбільш значущих і таких, що часто зустрічаються, компонентів слідчої ситуації, які стосуються обставин вчиненого злочину і процесу розслідування [412, с. 977–981].

В. Ю. Шепітько зауважує, що механізм кримінального правопорушення опосередковано пов'язаний з поняттям слідчої ситуації, що виконує в криміналістиці важливу функцію ситуаційного підходу до розслідування й розподіляється на конкретну – це сукупність всіх умов, в яких здійснюється розслідування в певний його момент, і включає в себе компоненти інформаційного, процесуального, психологічного, тактичного та матеріально-технічного характеру й типову – це сукупність інформації (доказів та оперативно-розшукових відомостей), яка найбільш характерна для певного етапу розслідування у кримінальних справах окремих категорій [482].

В. В. Тіщенко під слідчою ситуацією розуміє комплекс фактичних даних, які встановлені в ході розслідування та взяті до уваги разом із джерелами їх отримання [432].

Наведені вище визначення відбивають практичний і суто теоретичний аспекти тлумачення поняття слідчої ситуації. На нашу думку, *слідча ситуація під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це певне становище як динамічна система, що складається у ході слідчої (детективної) діяльності, змінюється під впливом важливих криміналістичних об'єктивних і суб'єктивних обставин, впливає на хід кримінального провадження та на встановлення обставин, що підлягають доказуванню, ефективна оцінка якої сприятиме вирішенню завдань досудового розслідування.*

Проблемні, або ще конфліктні ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері пов'язані, насамперед, із подоланням дефіциту вихідної інформації про подію

кримінального правопорушення та особу злочинця. Розроблення методичних рекомендацій у ситуаційному аспекті дозволяє зробити ці рекомендації більш конкретними, адже ситуативний підхід не лише впливає на обрання методики розслідування, а й надає можливість створити її алгоритмізовані ряди [110].

До факторів, які можуть впливати на формування і розвиток слідчої ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, можна віднести:

1) обставини, що встановлені на даний період часу вчинення кримінального правопорушення (зібраної, а також відсутньої, але необхідної інформації про обставини кримінального правопорушення);

2) клас, вид і особливості незаконної господарської діяльності;

3) чинники, що ускладнюють, перешкоджають, а також сприяють збору необхідної інформації і вирішенню інших завдань розслідування;

4) протидія встановленню істини з боку учасників злочинного групування;

5) наслідки помилкових дій слідчого, оперативного працівника, експерта (наслідки розголошення даних досудового розслідування);

6) компоненти психологічного характеру (психологічний стан осіб, що проходять по кримінальному провадженню, а також морально-вольовий стан слідчого, рівень його знань і умінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах; сприятливий (без конфліктів) хід розслідування та ін.)) [502, с. 128].

У різні часи в криміналістичній літературі були спроби розробити систему типових слідчих ситуацій стосовно розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема економічних. Різнохарактерні у сфері економіки, на думку деяких авторів, у

загальному вигляді утворюють три типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування. При цьому критерієм їх виділення є не лише обсяг і зміст вихідної інформації, а й поінформованість зацікавлених осіб про хід та результати слідства, а також можливості використання слідчим «фактору раптовості» [13, с. 12]. Розглянемо подібні ситуації ґрунтовніше й об'єднаємо окремі з них.

Ситуація 1. Кримінальне провадження зареєстровано на підставі матеріалів оперативних підрозділів, які надійшли в порядку ст. 214 КПК України. У цьому випадку слідчий фактично отримує первинний матеріал з інформацією щодо обставин кримінального правопорушення з попередньо визначеною кваліфікацією протиправних діянь, встановленим колом осіб, причетних до протиправної діяльності, їх даних, фактичні адреси роботи й постійного мешкання, відомості про місця зберігання документів, майна, коштів отриманих незаконним шляхом. Первинний матеріал може містити результати проведених у межах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» ОРЗ. Це одна із сприятливих ситуацій для організації та початку проведення досудового розслідування.

Завдання слідчого – у взаємодії з оперативними працівниками та процесуальним керівником визначитись з тактикою проведення досудового розслідування. На наш погляд, передусім дії слідчого мають бути спрямовані на проведення заходів щодо забезпечення виявлення, збереження та вилучення документів, які підтверджують факти кримінально-протиправної діяльності, фіксації матеріальних слідів кримінального правопорушення шляхом проведення обшуків або тимчасового доступу до речей і документів. У практиці часто застосовують тактику комбінованого використання методів з арсеналу слідчого, коли одночасно проводять СРД та НСРД, що в

більшості випадків забезпечує позитивний результат [157, с. 55–59; 158, с. 122–128].

Ситуація 2. Заяви про вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері надійшли від суб'єктів господарської діяльності, громадських організацій та окремих громадян.

Нагадаємо, що слідчий, дізнавач, прокурор, відповідно до вимог ст. 214 КПК України, зобов'язаний невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР.

Тактика дій в цій ситуації майже не відрізняється від раніше описаного випадку й полягає в ретельному вивченні наявних матеріалів, спільно з оперативними працівниками та процесуальним керівником планування першочергових заходів, вилученні речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, проведення експертиз, допитів свідків та проведенні інших заходів залежно від обставин, що склалися. Варто також зазначити, що протягом розслідування кримінальних правопорушень слідчі часто поставали перед питанням вилучення зразків з метою проведення експертних досліджень, для чого завжди необхідно залучати відповідних профільних спеціалістів.

У цій категорії слідчих ситуацій доцільно виокремити ще один типовий їх підвид із слідчої практики, а саме: випадок, коли до правоохоронного органу звернулася особа, якій службовець, дотичний до бюджетної сфери, або від рішення якого залежить виділення (фінансування, проходження тендерних процедур тощо) коштів, поставив вимогу надати неправомірну вигоду за певні дії чи бездіяльність [159, с. 152–156]. Задля встановлення винних і притягнення до кримінальної відповідальності необхідно здійснити:

– допит заявника з приводу обставин контакту зі службовою особою, форми висловленої вимоги, предмета неправомірної вигоди,

характеру дій чи рішень, які повинна вчинити службова особа, досягнутих домовленостей тощо;

– ініціювання перед слідчим суддею та проведення НСРД, спрямованих на перевірку інформації та документування протиправної діяльності службової особи (формулювання вимоги неправомірної вигоди, обіцянки ухвалити рішення в інтересах давальника чи третіх осіб, передачі предмета неправомірної вигоди тощо);

– проведення тактичної операції, яка охоплює цілу низку процесуальних заходів: попередній огляд та позначення спеціальною хімічною речовиною предмета неправомірної вигоди у присутності понятих, затримання службової особи на гарячому під час передачі предмета кримінального правопорушення;

– проведення огляду місця події з виявленням предмета неправомірної вигоди та слідів спеціальної хімічної речовини; проведення освідування службової особи, під час якого виконуються змиви з рук для їх подальшого дослідження на предмет наявності спеціальної хімічної речовини; допит одержувача неправомірної вигоди;

– призначення криміналістичної експертизи спеціальної хімічної речовини з метою встановлення факту її наявності, а також спільної групової належності з спеціальною хімічною речовиною, виявлених на різних об’єктах (одязі, руках службової особи, предметах) та зразку, виконаному на окремому, зазвичай білому аркуші;

– призначення інших видів судових експертиз залежно від сфери діяльності та потреби дослідити сліди, предмети і документи (найтиповішими є експертизи документів, економічні, почеркознавчі, комп’ютерно-технічні, фоноскопічні);

– обшуки за місцем проживання, роботи одержувача неправомірної вигоди;

– вжиття інших заходів забезпечення кримінального провадження: відсторонення від посади, тимчасове вилучення майна, арешт майна, запобіжні заходи тощо;

– допити свідків (колег по роботі, безпосередніх керівників службової особи тощо) [245, с. 267–268].

Ситуація 3. Кримінальне провадження реєструють за матеріалами перевірок органами державного фінансового контролю. Слідчий має ретельно вивчити такі матеріали перевірки. Здебільшого в них зазначено про встановлені факти порушення бюджетного законодавства, проте варто звернути увагу на те, що не завжди такі факти кваліфікують як кримінальне правопорушення. Наприклад, випадок, коли Держаудитслужба склала акт перевірки господарської діяльності суб'єкта господарювання та зазначила про факт порушення законодавства з боку посадових (службових) осіб, однак дії останніх не призвели до спричинення матеріальних збитків, що є обов'язковою ознакою складу низки кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Звичайно, що під час обрання тактики розслідування у зазначеній ситуації та планування проведення СРД необхідно враховувати, що особи, які були причетні до протиправної діяльності, цілком усвідомлюють результати проведених перевірок і, можливо, вживають заходів для приховування слідів протиправної діяльності, знищення документів, здійснюють інші дії задля уникнення від кримінальної відповідальності. Іноді встановлені ревізією збитки, завдані протиправними діями посадових осіб об'єкта контролю, відшкодовують протягом проведення контрольного заходу, що в більшості випадків стає підставою для відмови в реєстрації кримінального провадження та надає можливість правопорушникам уникнути покарання [453, с. 108].

Однак у сприятливій ситуації, коли реальний факт вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері був виявлений працівниками аудиторської служби, необхідно:

1) ознайомившись з технологічним циклом і специфікою документообігу підприємства, установи, організації, встановити невідомі етапи протиправної діяльності – дії, що формують спосіб підготовки та приховування; використані для цього засоби чи знаряддя; повний перелік осіб, які складали злочинну групу, із визначенням ролі кожного; латентні епізоди, а також можливі факти одержання неправомірної вигоди співробітниками контролюючих органів, які проводили попередні перевірки. Указане можна встановити шляхом: проведення допитів свідків та підозрюваних; оглядів предметів і документів, через отримання тимчасового доступу до них; обшуків службових приміщень і житла підозрюваних; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (контролю телефонних розмов);

2) уточнити спосіб учинення кримінального правопорушення; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. За допомогою призначення та проведення різноманітних судових експертиз (почеркознавчої, товарознавчої, технічної експертизи документів; експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій; та інших); допитів; оглядів предметів та документів; обшуків службових приміщень та житла підозрюваних [148, с. 138–139].

Ситуація 4. Інформація про факт учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері міститься в анонімних заявах і повідомленнях. Такі заяви та повідомлення надходять від поінформованих осіб, а також тих, хто щось підозрює (і не обов’язково має фактичні дані). У цьому випадку слідчому

необхідно: 1) для визначення напрямів розслідування, у максимально повному обсязі та невідкладно отримати інформацію про можливий факт учинення кримінального правопорушення за класичною схемою: Коли? Де? Хто? Що? Як? Чому? [275, с. 22]; а також оцінити мотивацію та ступінь надійності її джерела. Якщо заявник для підтвердження своєї заяви чи повідомлення додає документи або їх копії, то доцільне проведення аналізу та огляду вказаних документів за криміналістичними правилами при безумовному дотриманні порядку, передбаченому чинним КПК України. Якщо заявник указує кілька осіб у якості потенційних свідків, то, виходячи з обставин про поінформованість злочинців, варто провести їх невідкладні допити [366, с. 85].

Ситуація 5. Слідчий, самостійно встановив факт учинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері.

Так, в окремих випадках інформацію про факти протиправної діяльності у бюджетній сфері органи досудового розслідування можуть отримати під час здійснення іншого кримінального провадження, зокрема, у процесі проведення обшуків, тимчасового доступу до речей і документів, а також НСРД, до яких можуть бути причетні фігуранти кримінального провадження, або бути свідками кримінальних правопорушень, учинених іншими фігурантами. У таких випадках доцільно:

1) виділити частину матеріалів, що стосується кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, в окреме провадження, відповідно до положень ст. 217 КПК України;

2) встановити протиправний характер господарської угоди чи фінансової операції, а також визначити розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

3) відшукати легалізовані (відмиті) доходи, одержані злочинним шляхом;

4) встановити досі невідомі фактичні дані щодо протиправної діяльності осіб, які мають відношення до вказаного кримінального правопорушення;

5) попередити дії підозрюваних (обвинувачених) з переховування від органів досудового розслідування та/або суду [148, с. 145].

Якщо окрім суто розкрадання бюджетних коштів маються ознаки інших службових кримінальних правопорушень, необхідно розробляти додаткові критерії визначення складу правопорушення та розробляти інший порядок проведення СРД. Важливо додати, що версія – це обґрунтоване припущення про факт, явище. У процесі доведення щодо досліджуваних фактів можуть виникати різні припущення, судження. Але ці припущення тільки тоді можуть стати версією, коли вони ґрунтуються на відомих фактичних даних, базуються та пояснюють усю відповідну сукупність таких даних. Такий погляд на версію виправдано її логічною природою. Однак якщо бути точним, варто визнати, що сама по собі версія не є засобом збільшення знання, засобом переходу від імовірності до достовірності. Таку роль відіграє процес перевірки версії [287, с. 177]. У цьому зв'язку наведемо типові слідчі версії на початковому етапі розслідування:

1) має місце вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері;

2) має місце вчинення іншого кримінального правопорушення;

3) має місце вчинення адміністративного правопорушення;

4) кримінальне правопорушення вчинено однією особою (групою осіб);

5) має місце один епізод злочинної діяльності (має місце багато епізодів, або серія нерозкритих кримінальних правопорушень);

6) кримінального правопорушення учинено не було, має місце законна діяльність у бюджетній сфері.

У подальшому відбувається перевірка висунутих версій доти, доки не залишиться єдино вірною лише одна з них та не будуть зібрані достатні докази для повідомлення конкретній особі підозри та складання обвинувального акта. Так, у разі ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування можуть висуватися та перевірятися версії щодо його місцезнаходження (виїхав в інший регіон України, за кордон, переховується у родичів, друзів).

В. В. Кікінчук наводить такі типові слідчі ситуації наступного етапу розслідування: а) сторона захисту зайняла позицію співпраці з органами досудового розслідування, за якої підозрюваний зізнався та повністю визнав свою вину; б) підозрюваний визнав свою вину лише частково й намагається спростувати відомості щодо його причетності до інших епізодів злочинної діяльності та (або) зв'язків зі співучасниками; в) сторона захисту відмовляється співпрацювати з органами досудового розслідування, підозрюваний свою вину у вчиненні злочину не визнає. Науковець пропонує проводити такі типові тактичні комбінації: «Установлення свідків», «Фіксація матеріальних слідів», «Розшук підозрюваного», «Виявлення інших епізодів злочинної діяльності», «Викриття співучасників», «Відшкодування матеріальних збитків» [154, с. 14].

Погоджуючись із запропонованими міркуваннями науковця, вважаємо, що спочатку необхідно виокремити слідчі ситуації залежно від обсягу наявної в розпорядженні слідчого інформації щодо суб'єкта, а саме:

– особу, яка здійснила кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, відомо;

– особу не встановлено;

– особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, невідомо, проте є ознаки, що вказують на коло осіб, які можуть бути причетні до певної оборудки.

Цей компонент дає можливість виокремлювати послідуючі типові слідчі ситуації:

а) є дані, що кримінальне правопорушення вчинено одним або кількома з відомих громадян (кола осіб), однак недостатньо відомостей про те, хто саме з них є учасниками;

б) є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення певною особою у співучасті, проте співучасники невідомі;

в) є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення групою осіб, але не встановлена роль кожного тощо.

У цьому контексті, додатково можна виокремити ситуації залежно від ролі особи в технології здійснення злочинної діяльності:

– у механізмі кримінального правопорушення використано підприємство, де суб'єкт є посадовою особою (директор, головний бухгалтер);

– з метою заволодіння бюджетними коштами було використано фіктивне підприємство або підставну фізичну особу.

З метою підтвердження факту, що підозрюваний є службовою особою, під час проведення досудового розслідування необхідно опрацювати документи, які містять підтверджувальну інформацію. Насамперед, з метою встановлення спеціального суб'єкта вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері необхідно звернути увагу на:

1) довідки про місце роботи та займану посаду;

2) посадову інструкцію;

3) правовстановлюючі документи.

Крім цього, вивчення особи полягає в тому, що слідчий скеровує запити та отримує характеристики за місцем проживання,

роботи чи навчання. Також здійснює перевірку за криміналістичними обліками (щонайперше про наявність чи відсутність судимості) і встановлює інформацію про перебування на обліках у психоневрологічному та наркологічному диспансерах. До того ж, вивчати особистість підозрюваного слідчий може шляхом безпосереднього спілкування з ним, допиту свідків (насамперед колег, родичів та друзів). Варто відзначити, що в процесі збору такої інформації слідчий має бути об'єктивним і долучати до матеріалів кримінального провадження як негативну, так і позитивну інформацію [220, с. 169–170].

Залежно від обізнаності суб'єкта вчинення кримінального правопорушення:

– суб'єкт має власні фахові знання та навички в галузі економіки;

– суб'єкт кримінального правопорушення використовує як консультанта (співучасника) особу, обізнану в сфері публічних закупівель, методах ведення господарської діяльності тощо.

Крім цього, різновидами типових слідчих ситуацій, виділених на підставі даних про спосіб вчинення кримінального правопорушення, можуть бути:

а) встановлено факт подання до державного органу неправдивої інформації (документів) з метою одержання бюджетних коштів;

б) встановлено факт перерахування бюджетних коштів на рахунки фіктивного підприємства (підприємств);

в) встановлено факт незаконного відчуження державного або комунального майна;

г) встановлено факт завищення ціни (обсягу) товарів, робіт, послуг, придбаних за державні кошти;

д) встановлено факт складання та підписання фіктивних актів виконаних робіт за державні кошти та інші [410, с. 112–113].

Відокремлення бюджетних коштів або іншого майна від злочинних джерел і надання їм ознак законного походження з криміналістичної точки зору може сприйматися як ознака закінченості технології вчинення кримінального правопорушення. З цієї причини доцільно виокремлювати такі слідчі ситуації залежно від ступеня завершення:

– кримінальне правопорушення у бюджетній сфері має завершену форму;

– виявлено на одному з етапів реалізації незаконної оборудки.

Завершеній формі вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері притаманні такі сліди приховування, як відсутність первинних документів, наприклад, тих, що підтверджують укладання того чи іншого правочину, або, навпаки, наявність підроблених документів чи заплутаного характеру ведення бухгалтерського обліку.

Щодо обсягу зібраної доказової інформації, то типові слідчі ситуації можна поділити так:

1) зібрано достатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру;

2) зібрано недостатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру.

У першій ситуації, позиція сторони захисту щодо повідомленої підозри є найбільш розповсюдженою підставою для типізації слідчих ситуацій наступного етапу розслідування. Зокрема, виокремлюють ситуації, коли підозрюваний: повністю визнає вину та співпрацює зі слідством, або не визнає своєї вини повністю чи частково. Для кожної з цих ситуацій можливі різні варіації обставин. Наприклад, у першій можуть окремо виділятись випадки наявності у слідчого даних про самообмову, намагання «вигородити» співучасників, приховати факти вчинення інших кримінальних правопорушень

тощо, а в другій – типові аргументи та варіанти дій щодо заперечення вини [410, с. 115].

З огляду на типові слідчі ситуації, доцільно навести й основні тактичні завдання, що постають перед слідчим на подальшому етапі розслідування: оцінка слідчої ситуації, що утворилася після проведення невідкладних СРД та інших заходів; установлення всіх епізодів злочинної діяльності та її співучасників; пошук та затримання співучасників кримінального правопорушення; формування системи доказів з метою повідомлення підозри причетним до кримінальних правопорушень у бюджетній сфері; усунення протидії розслідуванню [220, с. 16].

Таким чином, розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері потребує проведення близьких за змістом і метою тактичних операцій, зокрема «Встановлення співучасників» (зумовлена розповсюдженням випадків групового характеру вчинених кримінальних правопорушень); «Встановлення та дослідження документів» (спрямована на встановлення, дослідження та забезпечення зберігання документів, що містять ознаки речових доказів і підтверджують факт учинення кримінальних правопорушень); «Встановлення напряму заволодіння бюджетними коштами та їх розміру» (передбачає перевірку витрачання бюджетних коштів, їх спрямування за відповідними бюджетними призначеннями, установленими законом про Державний бюджет України чи рішенням про місцевий бюджет) [402].

Отже, особливості вчинення дій, спрямованих на вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, визначають специфіку формування слідчих ситуацій. Це пов’язано зі способами, механізмом і технологіями вчинення вказаних злочинних діянь, що зумовлено їх комплексним характером. Робота в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування спрямована на

встановлення зв’язків між злочинцями (організатор – виконавець; організатор – посередник – виконавець); збирання інформації, що характеризує особу підозрюваного; виявлення всіх епізодів злочинної діяльності кожного з підозрюваних; збирання доказової бази, достатньої для обвинувачення злочинців і визначення пріоритетних шляхів протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень. За результатами виконання завдань досудового розслідування, слідчий повинен:

1) чітко визначити наявність і розмір заподіяної шкоди;

2) установити доказову базу, яка підтверджує таку шкоду;

3) установити причинний зв’язок між кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері та заподіяною шкодою;

4) розшукати використані не за цільовим призначенням кошти чи придбані за них матеріальні цінності;

5) виявити можливі джерела відшкодування збитків;

6) накласти арешт на майно та вжити заходів, що забезпечують його збереження.

3.4 Взаємодія слідчого з іншими суб’єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

Кількість кримінальних правопорушень, що вчиняються у бюджетній сфері, особливо в умовах воєнного стану, дає підстави констатувати, що вони, без перебільшення, набувають ознак реальної загрози для національної безпеки України. Під час виявлення та розслідування цих кримінальних правопорушень органам досудового розслідування неможливо обійтись без взаємодії з іншими суб’єктами. У цьому контексті В. Ю. Шепітько влучно наголошує, що основою взаємодії є обов’язкова участь відповідних

правоохоронних і контролюючих органів у розслідуванні кримінальних правопорушень з виділенням для цього необхідних, специфічних для кожного джерел інформації, сил та засобів [198].

Слідчі у взаємодії з такими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері утворюють по суті єдину у функціональному й організаційному відношенні систему, об'єднану спільністю мети. Така система є складною будовою, оскільки групи суб'єктів, що входять до неї, у переважній більшості, є самостійними формуваннями. Кожна з таких груп є підсистемою більш великої системи та водночас складається зі своїх підсистем, що зумовлено виконанням поставлених завдань.

Означувана взаємодія здійснюється у процесуальних і непроцесуальних формах, обрання яких зумовлюється характером та змістом слідчої ситуації й безпосередньо залежить від слідчого (детектива). Зазвичай, необхідність в тісній співпраці з іншими органами та підрозділами виникає:

1) при появі труднощів у відшукуванні достатньої кількості доказів у ході досудового розслідування;

2) коли у зв'язку з потребою виконання СРД необхідне здійснення функцій, що є специфічними та притаманними лише оперативним підрозділам;

3) коли при досудовому розслідуванні кримінального правопорушення складається ситуація, у якій необхідно за короткий проміжок часу виконати значний обсяг СРД та інших заходів, і слідчий фізично не в змозі ефективно, вчасно та якісно виконати вказаний обсяг роботи;

4) коли невідоме місце знаходження підозрюваного (обвинуваченого);

5) у випадках, якщо невідоме місце знаходження викраденого майна, здобутого кримінально-протиправним шляхом, знарядь або

предметів кримінального правопорушення, предметів, на яких є явні сліди кримінального правопорушення, майна, на яке необхідно накласти арешт з метою забезпечення можливої конфіскації або задоволення цивільного позову;

6) якщо є потреба у перевірці підозрюваного на причетність до вчинення інших кримінальних правопорушень [436, с. 75–79].

Процесуальні форми взаємодії слідчого в переважній більшості випадках реалізуються під час:

1) створення СОГ;

2) виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень про проведення СРД та НСРД під час досудового розслідування;

3) зупинення досудового розслідування;

4) направлення оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до органу досудового розслідування.

Своєю чергою, до основних організаційних (непроцесуальних) форм взаємодії належать такі:

1) взаємний обмін інформацією;

2) інформування про отриману інформацію в односторонньому порядку;

3) спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування СРД та НСРД;

4) консультаційна діяльність слідчого під час документування злочинних дій, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами до початку кримінального провадження, визначення перспективи використання матеріалів;

5) використання оперативно-розшукових обліків;

6) планування щодо проведення тактичних операцій;

7) проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії, обговорення результатів спільних дій, підбиття підсумків з

метою усунення недоліків і підвищення ефективності здійснення взаємодії в подальшому.

За результатами проведеного опитування слідчих та оперативних працівників, нами було встановлено, що, нині, проблематичним є використання оперативно-розшукових обліків (37 % опитаних респондентів), а також спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування СРД й ОРЗ (25 %), проведення оперативними підрозділами попередньої перевірки суб'єкта господарювання, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами до відкриття кримінального провадження, визначення перспективи використання таких матеріалів (67 %).

За тривалістю часу взаємодію поділяють на дві основні форми: епізодична і тривала (постійна). Типовим приміром епізодичної взаємодії є надання слідчим разових доручень оперативним працівникам про проведення окремих слідчих або розшукових дій. Елементарні (разові) форми взаємодії здійснюються, в основному, при розслідуванні нескладних кримінальних проваджень. Натомість, більш складні форми взаємодії припускають цілу систему слідчих і ОРД, яка обумовлена загальним узгодженим планом [266, с. 145–146].

Зазначимо, що серед правоохоронних органів України повноваженнями щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері наділені: НПУ, НАБУ, БЕБ, ДБР, СБУ та ін.

Взаємодія слідчих і працівників вказаних органів, а також процесуальних керівників при розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері організовується на відповідних процесуальних та організаційних підставах. Під процесуальними підставами взаємодії розуміються приписи КПК України про участь працівників органів досудового слідства та прокуратури в ході

розслідування кримінального провадження, на основі певних доручень.

Повноваження органів *Національної поліції України* як суб'єкта взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері отримали закріплення не лише у нормах Закону України «Про Національну поліцію», але й у підзаконних нормативно-правових актах. Законодавча норма «Поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів» (ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» [332]) деталізована у Положенні про Національну поліцію (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 877) [326] – Національна поліція під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, тимчасовими консультативними, дорадчими та іншими допоміжними органами, утвореними Кабінетом Міністрів України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями [326].

Крім цього, завдання та повноваження поліції як суб'єкта взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства закріплені у Положенні про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України (затверджений наказом Національної поліції України від 23 жовтня 2019 р. № 1077) [323]. Приміром, вказано на те, що начальник Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України у межах компетенції забезпечує взаємодію підрозділів з іншими органами Національної поліції (їх

структурними підрозділами), органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями, у тому числі громадськими, а також з правоохоронними органами іноземних держав і міжнародними організаціями з питань, віднесених до компетенції; забезпечує одержання у встановленому законодавством порядку від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів правовідносин інформації, документів та матеріалів, необхідних для виконання покладених на стратегічні розслідування завдань [323], зокрема й у сфері протидії корупційним правопорушенням і організованій злочинності у бюджетній сфері.

Високий рівень організації та ефективна взаємодія забезпечуються добре організованим обміном взаємною інформацією між слідчим, прокурором та іншими працівниками поліції про наявні у них дані. Практика свідчить, що у цьому контексті найефективнішою формою обміну інформацією є безпосереднє ознайомлення слідчого з оперативними даними співробітників поліції. Але, при виконанні ст. 41 КПК України у більшості випадків слідчі отримують від оперативно-розшукових підрозділів лише короткі формальні довідки про здобуті відомості. До речі, без належної аргументації поки що залишаються думки тих практичних працівників і науковців, які вважають, що ознайомлення слідчого з матеріалами оперативної роботи може негативно позначитися на об'єктності розслідування. Тим паче, що відповідні погляди певною мірою суперечать Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», в якому передбачається, що оперативні дані, отримані негласними методами, засобами, надаються слідчому без зазначення джерел їх отримання.

Окрім зазначеного вище, важливе значення для ефективного розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має

співробітництво правоохоронних органів на рівні декількох держав, що надає можливість виявити, зафіксувати та використати у процесі доказування фактичні дані про реєстрацію підприємств, рух коштів, місцезнаходження окремих осіб тощо. Можна виокремити такі форми міждержавної взаємодії у рамках кримінального судочинства:

1) припинення і профілактика кримінальних правопорушень, щодо яких укладено спеціальні угоди між державами чи в рамках міжнародних організацій;

2) видача злочинців іншій державі чи міжнародному органу для кримінального переслідування;

3) передача осіб, засуджених до позбавлення волі, для відбування покарання державам їх громадянства чи постійного місця проживання;

4) захист прав і свобод громадян цієї держави при здійсненні правосуддя в ній;

5) спільне вивчення причин та інших проблем злочинності, а також обмін досвідом роботи судів і правоохоронних органів;

6) обмін оперативною, правовою та іншою необхідною інформацією;

7) підготовка кадрів, надання експертних послуг, постачання науково-технічних засобів тощо [34, с. 94–95].

Перелічені форми взаємодії правоохоронних органів у міжнародному співробітництві реалізуються через спільні міжнародні нормативно-правові акти, прийняті в установленому порядку країнами-учасницями правовідносин з того чи іншого процесуального чи організаційно-тактичного питання. За відсутності міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності [249, с. 8].

Відмітимо, що Інтерпол є провідною міжнародною організацією, яка завдяки своїй унікальній структурі, правовій базі та технічному оснащенню здійснює ефективну й раціональну координацію міжнародного поліцейського співробітництва. Офіційною датою створення Інтерполу вважається 7 вересня 1923 р. [86, с. 30]. Міжнародна організація кримінальної поліції, що об'єднує 190 держав-членів, являє собою один із найпотужніших міжурядових механізмів з організації і проведення міжнародного розшуку. Її основним призначенням є координація зусиль правоохоронних систем різних країн у проведенні заходів з кримінального розшуку міжнародних злочинців [282; 18, с. 135–139].

У постанові Кабінету Міністрів України від 25 березня 1993 р. № 220 «Про Національне центральне бюро Інтерполу» затверджено, що взаємодія правоохоронних органів України з компетентними органами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється лише через НЦБ Інтерполу, яким виступає Національна поліція [331].

У Законах України «Про Державне бюро розслідувань» [313] та «Про Національне антикорупційне бюро України» [330] також закріплюються загальні повноваження щодо проєктно-консультативної діяльності, інформаційної взаємодії і співпраці з міжнародними та іноземними інституціями. Однак, на відміну від Закону України «Про Національну поліцію», у цих законодавчих актах деталізовано й окремі процедури взаємодії, й форми узгодженої діяльності щодо правоохоронних органів та органів фінансового контролю. Зокрема, зазначається, що орган державного фінансового контролю, а також інші органи, що здійснюють контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним

правопорушенням, віднесеним до підслідності *НАБУ* та *ДБР*, зобов'язані:

1) під час здійснення у межах своєї компетенції контрольних функцій з'ясовувати дії фізичних та юридичних осіб, що можуть свідчити про відповідні кримінальні правопорушення або створювати умови для їх вчинення;

2) передавати відповідному суб'єкту одержувані при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформації, що надходить, відомості, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності НАБУ чи ДБР;

3) за зверненням НАБУ проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України фізичними та юридичними особами [88, с. 80–81].

Як засвідчило наше дослідження, взаємодія правоохоронних органів на міжнародному рівні під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері завжди (у 100 % випадках) передбачала обмін інформацією, яку правоохоронці України одержували з Генерального секретаріату або НЦБ Інтерполу в зарубіжних країнах. Зміст такої інформації був різноманітним але, передусім, він стосувався встановлення:

– офіційних назв комерційних структур (фірм, спільних підприємств тощо) та інших юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, розташованих за кордоном;

– дати їх реєстрації у відповідних державних органах, юридичної адреси, номерів телефонів та інших телекомунікаційних засобів; прізвищ та імен керівників таких структур;

– основних напрямів їхньої діяльності; розмірів статутного капіталу;

– відомостей про припинення діяльності; відомостей кримінального характеру стосовно їхніх керівників та інших працівників.

Поряд з цим відповідно до наказу «Про затвердження Порядку взаємодії інформаційно-аналітичних підрозділів із підрозділами детективів Бюро економічної безпеки України» (2023), детектив тісно взаємодіє з *інформаційно-аналітичними підрозділами* у наступних формах: проведення координаційно-консультативних нарад; надсилання аналітичних продуктів/інформаційних документів, які створили інформаційно-аналітичні підрозділи БЕБ, підрозділам детективів БЕБ за результатами розгляду актів перевірок (ревізій) органів державного фінансового контролю, контролюючих органів, узагальнених матеріалів та додаткових узагальнених матеріалів Державної служби фінансового моніторингу України; ініціативне надсилання аналітичних продуктів/інформаційних документів, які створили інформаційно-аналітичні підрозділи БЕБ, підрозділам детективів БЕБ; надсилання аналітичних продуктів/інформаційних документів, які створили інформаційно-аналітичні підрозділи БЕБ, підрозділам детективів БЕБ на їхні запити; надсилання підрозділам детективів БЕБ на їхні запити відомостей та/або документів, що містяться в автоматизованих інформаційних і довідкових системах, реєстрах і банках (базах) даних, держателем (адміністратором), користувачем яких є БЕБ або інші державні органи, органи місцевого самоврядування, міжвідомчих інформаційно-аналітичних системах, доступ до яких надано БЕБ; залучення аналітиків до здійснення досудового розслідування спеціалістів у кримінальному провадженні; здійснення спільної діяльності у форматі утворення робочих груп; надання документів та звітності, якими володіють підрозділи

детективів БЕБ, необхідних для виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ, підготовки рекомендацій для державних органів з метою підвищення ефективності прийняття ними управлінських рішень щодо регулювання відносин у сфері економіки, надання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів з питань усунення передумов створення схем протиправної діяльності у сфері економіки, а також здійснення комплексу заходів з оцінювання ризиків у сфері економіки [327]. Утім, висновки (результати), що містяться в аналітичних продуктах, не можуть заміняти висновків експертів як джерела доказів у розумінні ч. 2 ст. 84 КПК України.

Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, має завданнями захист економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, а також попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ст. ст. 1, 2 Закону України «Про Службу безпеки України» [344]).

Специфіка статусу СБУ як суб’єкта захисту фінансової системи держави визначається тим, що: по-перше, вказаний орган є не просто правоохоронним, а має спеціальне призначення, оскільки є відповідальним за державну безпеку в усіх сферах життя держави, у тому числі фінансовій сфері; по-друге, СБУ зобов’язана здійснювати контррозвідувальну діяльність з метою виявлення наявних і потенційних загроз у фінансовій сфері, а також розслідування фінансових правопорушень, віднесених до її підслідності [356, с. 159].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» [340] *Спеціалізована антикорупційна прокуратура* (САП) входить до системи прокуратури України як окремий її елемент. Автономний характер діяльності САП виявляється у тому, що прокурори у функціональному відношенні є незалежними від керівництва Офісу Генерального прокурора, оскільки Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники не мають права давати вказівки прокурорам САП та здійснювати інші дії, які прямо стосуються реалізації прокурорами САП їхніх повноважень. В організаційному відношенні прокурори САП є відносно самостійними. Генеральний прокурор не позбавляється повноважень прокурора вищого рівня стосовно керівника САП та інших її прокурорів, однак застосування повноважень Генеральним прокурором як прокурора вищого рівня відносно прокурорів САП можливо лише опосередковано через керівника САП [243, с. 175]. Відповідно до законодавчо визначеної моделі системи протидії корупції у бюджетній сфері діяльність САП може бути ефективною лише за умови тісної взаємодії з детективами НАБУ. Це передбачає синхронізацію ресурсів САП і НАБУ, спільну політику пріоритетів, розроблення і реалізацію спільної системи стратегічного планування та аналітики, визначення та впровадження ключових показників оцінки роботи, поширення кращих практик, чітке розмежування ролі та функцій прокурора і детектива під час досудового розслідування [440, с. 327–328].

Утім, при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері слідчий повинен взаємодіяти (працювати) не лише в межах одного або декількох правоохоронних органів, а ще й з іншими суб'єктами, а саме: з контролюючими органами, місцевими органами виконавчої влади, суб'єктами господарської діяльності та ін. Акцентуємо увагу на тому, що при налагодженні взаємодії з органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарської

діяльності органи досудового розслідування повинні врахувати те, що:

1) такі суб'єкти є першою лінією сигнальної системи сповіщення про можливу підготовку до вчинення кримінальних правопорушень і конкретну злочинну діяльність;

2) взаємодія повинна сприяти максимальному використанню можливостей обох сторін при вирішенні завдань, використанні засобів і методів;

3) при визначенні форм і способів взаємодії необхідно враховувати правові основи організації, компетенцію, форми і методи функціонування підприємств, установ, організацій;

4) взаємодія може бути короткочасною і тривалою (із систематичним, спільно запланованим, узгодженим використанням сил і засобів співпраці), пов'язана з виконанням конкретного поточного завдання;

5) необхідно додержуватися певних принципів взаємодії [503, с. 57–64].

Спільними умовами (або ще вихідними засадами) взаємодії є: найсуворіше дотримання законності; плановість; швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів в ході розслідування; правильне ставлення до оцінки доказів; знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства та прокуратури; суворе розмежування компетенції учасників взаємодії; провідна роль слідчого та процесуального керівника в процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, що застосовуються в ОРД; самостійність оперативних підрозділів у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення ОРЗ при виконанні ст. 41 КПК України [266, с. 415].

Варто наголосити на тому, що першим важливим контролюючим органом, з яким пов'язана тісна взаємодія слідчого

під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, є *Рахункова палата*, основи правового статусу якої викладено у Законі України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 р. № 576-VIII [342]. Згідно зі ст. 13 вказаного Закону України Рахункова палата проводить дослідження та оцінку системи правових, організаційних і фінансових засад державного замовлення, а також ефективності формування та його виконання. Проведення аудиту охоплює всі стадії процесу закупівель і включає перевірку та аналіз законності та ефективності проведення закупівель, дотримання передбачених процедур, оцінку своєчасності отримання товарів, послуг і проведення робіт. Крім того, здійснюється аналіз стану прозорості та дотримання встановлених принципів проведення закупівель. Вказана норма має описовий характер і визначає лише коло повноважень Рахункової палати.

Як зазначає Ю. О. Оврамець, такий підхід, з точки зору забезпечення інтересів держави, є доцільним, оскільки надає широкі можливості для ефективної діяльності вказаного органу. Згідно з цим, Рахункова палата здійснює контроль публічних закупівель шляхом проведення державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту). Об'єктом аудиту є не конкретні тендери, а діяльність замовника як такого загалом, тобто об'єктом є безпосередньо державні органи, органи місцевого самоврядування, інші бюджетні установи, у тому числі дипломатичні установи, суб'єкти господарювання, громадські чи інші організації, фонди загальнообов'язкового державного соціального і пенсійного страхування. Таким чином, на думку дослідниці, з якою варто погодитись, у класичному розумінні, діяльність Рахункової палати не слід розглядати через призму адміністративних процедур контролю і нагляду публічних закупівель, оскільки Рахункова палата не здійснює направленого дослідження закупівель, а проводить

загальний зовнішній аудит діяльності замовника закупівлі [267, с. 192–193]. Натомість з Державною казначейською службою України взаємовідносини Рахункової палати отримали певне законодавче регулювання у ст. 9 Закону України «Про Рахункову палату» – «Особливості здійснення державного зовнішнього фінансового контролю (аудиту) у сфері казначейського обслуговування коштів державного бюджету». У ній визначено, які питання підлягають дослідженню Рахункової палати у сфері казначейського обслуговування коштів державного бюджету, і відповідно обов'язок Державної казначейської служби України сприяти такому дослідженню, у тому числі й за допомогою надання необхідних даних [88, с. 55].

Відповідно до п. 1 та 4 Положення про Державну казначейську службу України [325] *Державна казначейська служба України* є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, коштів клієнтів відповідно до законодавства, бухгалтерського обліку виконання бюджетів.

Серед повноважень Державної казначейської служби є здійснення контролю за бюджетними повноваженнями під час зарахування надходжень бюджету; відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми, а також здійснення безспірного списання коштів державного та місцевих бюджетів або боржників на підставі рішення суду та застосування або здійснення заходів впливу за порушення бюджетного законодавства [88, с. 67].

На виконання останнього повноваження Державна казначейська служба як суб'єкт взаємодії порушує питання щодо притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні бюджетного законодавства, згідно із законом (пп. 7 п. 6 Положення про Державну казначейську службу України), веде облік отриманих від інших центральних органів виконавчої влади розпоряджень про зупинення та відновлення операцій (2.6 Методичних рекомендації щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, затверджених наказом Державної казначейської служби України від 29 грудня 2012 року № 394 [321]), передає матеріали про виявлені порушення бюджетного законодавства органам, уповноваженим приймати рішення про застосування заходів впливу [88, с. 67–68].

Серед суб'єктів взаємодії слідчого з іншими органами та підрозділами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері провідне місце належить і *Державній аудиторській службі України* (далі – ДАСУ) (центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів, та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю) [324].

На відміну від Рахункової палати, у сфері публічних закупівель ДАСУ має більше інструментів контролю саме за конкретними тендерами. Так, ДАСУ відповідно до покладених на неї завдань:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів;

– реалізує державний фінансовий контроль через здійснення: державного фінансового аудиту; перевірки закупівель; інспектування (ревізії); моніторингу закупівель;

– здійснює контроль за: цільовим, ефективним використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; досягненням економії бюджетних коштів і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів; дотриманням законодавства про закупівлі; веденням бухгалтерського обліку, а також складенням фінансової і бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету; станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності; виконанням функцій з управління об'єктами державної власності; станом внутрішнього контролю та внутрішнього аудиту у розпорядників бюджетних коштів, станом внутрішнього контролю в інших підконтрольних установах та ін.;

– проводить оцінку управління бюджетними коштами, досягнення їх економії, стану фінансової і господарської діяльності, ефективності і результативності в діяльності підконтрольних установ;

– сприяє забезпеченню законного та ефективного використання державних і комунальних коштів та/або майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку та складення фінансової звітності суб'єктами господарювання державного сектору економіки, визначеними в установленому порядку;

– вживає в межах повноважень, передбачених законом, заходів до усунення виявлених недоліків та запобігання їм у подальшому;

– здійснює інші повноваження, визначені законом [324].

Варто додати, що в 2015 році було створено *Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів* – АРМА.

У питаннях щодо взаємодії для надання практичної допомоги слідчому (детективу) під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері АРМА наділене широким спектром повноважень, до основних з яких належать:

1) витребування та одержання в установленому законом порядку від державних органів, органів місцевого самоврядування інформації, необхідної для виконання його обов'язків;

2) доступ до Єдиного реєстру досудових розслідувань, автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем яких є державні органи або органи місцевого самоврядування тощо;

3) укладання міжвідомчих міжнародних угод про співробітництво з органами іноземних держав, до компетенції яких належать питання щодо виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів;

4) звернення до суду з позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, виданих (прийнятих) з порушенням встановлених вимог та обмежень, визнання недійсними правочинів;

5) приймання рішень, що належать до його компетенції, обов'язкових для виконання нормативно-правових актів;

6) ініціювання проведення службового розслідування, вжиття заходів із притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні норм закону, надсилання до правоохоронних органів матеріалів, що свідчать про факти таких правопорушень;

7) здійснення інших повноважень, передбачених законодавством (ст. 10 Закону «Про Національне агентство з питань

виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів») [329].

Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» [317] є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику.

Утворене на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 18 березня 2015 р. № 118 [348] НАЗК притаманно низка спеціальних ознак, які визначають його правовий статус [143, с. 250], а також місце в системі суб'єктів взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Основними функціями Національного агентства є такі:

– аналіз ситуації з корупцією в Україні та розроблення на його основі Антикорупційної стратегії та державної програми з її реалізації, моніторинг їх виконання;

– виявлення корупційних норм у законодавстві та проєктах актів;

– контроль за дотриманням правил етичної поведінки, законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців;

– координація й надання методичної допомоги державним органам та органам місцевого самоврядування у виявленні й усуненні корупціогенних ризиків у їх діяльності, погодження та контроль виконання антикорупційних програм у цих органах;

– контроль та перевірка декларацій публічних службовців (е-декларацій), проведення моніторингу способу їх життя, ведення Єдиного державного реєстру таких декларацій;

– державний контроль за дотриманням обмежень щодо фінансування політичних партій, законним і цільовим використанням

партіями виділених з державного бюджету коштів, своєчасністю подання партіями відповідних звітів та достовірністю включених до них відомостей, затвердження розподілу виділених із державного бюджету коштів на фінансування статутної діяльності політичних партій;

– співпраця з викривачами корупції, їх правовий та інший захист [260; 369, с. 204].

Отже, з огляду на правову природу та обсяг компетенції НАЗК, на рівні взаємодії суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, цьому центральному органу виконавчої влади відведено роль, переважно, превентивної антикорупційної інституції, відповідальної за формування та моніторинг реалізації антикорупційної політики, врегулювання конфлікту інтересів, здійснення фінансового контролю за майновим станом службовців та моніторингу їхнього способу життя, а також здійснення інших превентивних антикорупційних механізмів, у тому числі забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [140].

Поряд з цим слідчі під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері повинні ефективно взаємодіяти з: громадськими організаціями; медіа, зокрема у формі: інформування населення про можливі способи вчинення кримінальних правопорушень; про заходи щодо захисту та поновлення своїх прав; надання інформації про позитивний досвід розкриття таких кримінальних правопорушень; надання інформації про осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, та розшукове орієнтування тощо.

На наш погляд, результативність діяльності взаємодіючих суб'єктів може бути досягнута лише при обов'язковому дотриманні певних умов. Насамперед повинні бути визначені взаємодіючі ланки, їх завдання та обсяг взаємодії, чітко розподілені функціональні обов'язки, обрані форми взаємодії та визначені конкретні виконавці, яким повинні бути роз'яснені поставлені перед ними спільні завдання. Потім належить забезпечити обмін взаємною інформацією, визначити способи та засоби зв'язку (наради, робоче обговорення конкретних ситуацій, телефонні контакти тощо) між взаємодіючими суб'єктами. Крім того, має бути забезпеченим чітке маневрування силами та засобами відповідно до обстановки, а також постійне керівництво і контроль за виконанням узгоджених спільних заходів.

Таким чином, усі перераховані вище суб'єкти взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері утворюють єдину систему. Але для більшості суб'єктів міжвідомчої взаємодії виконання завдань кримінального провадження не є основним, профільним, тоді як суб'єкти внутрішньої взаємодії, реалізують специфічні цілі та завдання, безпосередньо спрямовані на розслідування та забезпечення невідворотності притягнення особи до кримінальної відповідальності, і вказана діяльність для них є спеціально обумовленою. Однак необхідно констатувати про наявність загальних недоліків реалізації суб'єктами покладених на них обов'язків. До таких можна віднести розосередженість громіздкої мережі суб'єктів взаємодії по різних відомствах, і відсутність чіткої налагодженої співпраці між ними, у тому числі розмитість і неконкретність їх повноважень [169, с. 169–173; 172, с. 377–385]. Водночас досягнення ефективного результату в боротьбі з кримінальними правопорушенням у бюджетній сфері, особливо в умовах воєнного стану, неможливе без скоординованої діяльності

всіх правоохоронних та інших органів як внутрішньо, так і зовнішньо.

Висновки до розділу 3

1. Наголошено, що джерелами формування бюджетів є їх надходження: доходи бюджету (податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України, включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ), повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу, пред'явлення цінних паперів. Тому латентність незаконної бюджетної діяльності та кримінальних правопорушень, що вчиняються з використанням бюджетних коштів, динамічність і швидка адаптація до нових умов та норм бюджетного законодавства, а також стійкий характер діяльності організованих груп у формі злочинного промислу під структурно-функціональним прикриттям, застосування численних засобів і методів протидії правоохоронним органам, зокрема використання корумпованих важелів, технічних можливостей, офшорів та фіктивних підприємств, визначають пріоритетність першочергових заходів на початковому етапі розслідування.

2. Запропоновано алгоритм дій уповноважених суб'єктів під час виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, які полягають в комплексному застосуванні можливостей контролюючих і правоохоронних органів щодо з'ясування обставин учинення кримінальних правопорушень, у тому числі щодо механізму

легалізації доходу, одержаного злочинним шляхом, зокрема: збирання первинних матеріалів органом досудового розслідування (опитування; витребування документів, вивчення результатів ревізій, актів перевірок; направлення запитів; використання даних автоматизованих інформаційно-пошукових систем; матеріалів оперативно-розшукової діяльності, податкових інспекцій; отримання інформації, що містить банківську таємницю).

3. Зосереджено увагу на тому, що на початку пошукової роботи, передусім, на офіційному сайті відповідної обласної, районної, міської, селищної, сільської ради необхідно отримати рішення про бюджет на рік, в якому було вчинено кримінальне правопорушення, та здійснити аналіз розподілу видатків розпорядниками коштів за відповідними бюджетними програмами. Крім цього, потрібно здійснити аналіз діяльності органу з метою отримання загальної інформації щодо її структурних підрозділів (положення про підрозділ, директора та його заступника, юридична адреса відповідного підрозділу, кількість посадових/службових осіб та їх обов'язки) та ознайомитись з планом річних закупівель (річний план і зміни до нього безоплатно оприлюднюються замовником в електронній системі закупівель протягом п'яти робочих днів з дня затвердження річного плану та змін до нього). Надалі варто відпрацювати оприлюднену інформацію про закупівлю та інформацію, подану учасниками закупівлі, а саме: провести аналіз річного плану закупівель і змін до нього; розмір бюджетного призначення та встановлену очікувану вартість предмета закупівлі; вимоги, встановлені тендерною документацією замовника до учасників; тендерну пропозицію учасників, її відповідність вимогам, установленим у тендерній документації замовника, в тому числі відповідність Закону України «Про публічні закупівлі» (2015 р.); здійснити аналіз протоколів розгляду тендерних пропозицій щодо

законності прийняття рішень; повідомлення про намір укласти договір.

4. З урахуванням вимог кримінального процесуального законодавства (ст. 91 КПК України) наведено основний перелік обставин, що підлягають доказуванню, та супутніх обставин, які необхідно встановити в кримінальному провадженні, розпочатому за фактами вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Виокремлено тактичні помилки, яких припускаються слідчі, які розпочали розслідування: невірний підхід до діагностики події й визначення напрямів розслідування; неправильно підібраний або неповний тактичний комплекс дій; порушення процесуального порядку проведення СРД; обрання неправильної послідовності процесуальних дій, зокрема тактичних операцій.

5. Наголошено на з'ясуванні: службового статусу особи, підозрюваної в учиненні діяння; характеру, умов та особливостей роботи підприємства, установи чи організації, де вчинено кримінальне правопорушення; характеру дій або бездіяльності особи; змісту фактичних дій, виконуваних особою; зв'язку дій службової особи з використанням службового становища; причинного зв'язку між діями та шкідливими наслідками; кількості кримінальних правопорушень (епізодичність, систематичність); зв'язку з кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією; характеристики особи підозрюваного тощо. Для з'ясування цих та інших обставин необхідно витребувати від органів державної влади та місцевого самоврядування документи, висновки експертів, акти за результатами інвентаризацій, ревізій, інших спеціальних перевірок (відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України); звернутися в установленому порядку до слідчого судді з клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів (ч. 1 ст. 160 КПК України), зокрема, які містять охоронювану законом таємницю (про рух коштів

за певний період, копії документів, на підставі яких перераховувалися кошти) та, в разі прийняття відповідного рішення, вилучити їх; провести (доручити проведення) інші слідчі та процесуальні дії.

6. Констатовано, що запропонований порядок дій є орієнтовним для з'ясування обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, й підлягає особистому слідчому коригуванню з урахуванням слідчої ситуації, яка склалася.

7. Виокремлено конфліктні та сприятливі типові слідчі ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері залежно від: 1) етапів кримінального провадження: кримінальне провадження зареєстровано на підставі матеріалів оперативних підрозділів, які надійшли в порядку ст. 214 КПК України (35 %); кримінальне провадження зареєстровано за матеріалами перевірок органами державного фінансового контролю (25 %); слідчий самостійно встановив факт учинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері (17 %); заява про вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері надійшла від суб'єктів господарської діяльності, громадських організацій та окремих громадян (15 %); інформація про факт вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері міститься в анонімних заявах і повідомленнях (8 %); 2) наявних даних про спосіб учинення кримінального правопорушення, зокрема встановлено факт: подання до державного органу неправдивої інформації (документів) з метою одержання бюджетних коштів; перерахування бюджетних коштів на рахунки фіктивного підприємства (підприємств); незаконного відчуження державного або комунального майна; завищення ціни (обсягу) товарів, робіт, послуг, придбаних за державні кошти; складання та підписання фіктивних

актів виконаних робіт за державні кошти; 3) обсягу інформації щодо суб'єкта: особу, яка здійснила кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, відомо; особу не встановлено; особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, невідомо, проте є ознаки, що вказують на коло осіб, які можуть бути причетні до певної оборудки; 4) кількісного складу злочинців: є дані про вчинення кримінального правопорушення певною особою у співучасті, проте співучасники невідомі; є достатні дані про вчинення кримінального правопорушення групою осіб, але не встановлено роль кожного; 5) технічної участі особи: у механізмі кримінального правопорушення використано підприємство, в якому суб'єкт учинення кримінального правопорушення є службовою (посадовою) особою (директор, головний бухгалтер); з метою заволодіння бюджетними коштами було використано фіктивне підприємство або підставну фізичну особу; 6) обсягу зібраної доказової інформації: слідчі ситуації, під час яких зібрано достатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру; зібрано недостатньо доказів для того, щоб повідомити особі (особам) про підозру.

8. Установлено фактори, які впливають на формування і розвиток слідчої ситуації під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері: обставини, що встановлені на даний період часу вчинення кримінального правопорушення (наявна або відсутня інформація про обставини вчинення кримінального правопорушення); вид і особливості публічних закупівель, під час яких було вчинено кримінальне правопорушення; наявність чинників, що ускладнюють, перешкоджають або, навпаки, сприяють збору доказової інформації і вирішенню інших завдань розслідування; протидія з боку учасників злочинного групування; помилкові дії слідчого, оперативного працівника, експерта (наслідки розголошення даних досудового розслідування); компоненти

психологічного характеру (психологічний стан осіб, що проходять по кримінальному провадженню, а також морально-вольовий стан слідчого, рівень його знань і умінь, практичний досвід, здатність приймати і реалізовувати рішення в екстремальних і наднормових умовах).

9. Доведено, що основними суб'єктами міжінституційної взаємодії під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідно вважати органи бюджетного контролю (Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи, органи Державної казначейської служби України, органи Державної аудиторської служби України), правоохоронні органи (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпека України (особливо їх оперативні підрозділи), Спеціалізована антикорупційна прокуратура), експертну службу. Таким чином, система суб'єктів взаємодії складається з органів бюджетного контролю, правоохоронних органів та експертних підрозділів, які безпосередньо і цілеспрямовано протидіють правопорушенням у бюджетній сфері.

Установлено, що серед органів фінансового контролю на нормативно-правовому рівні найбільш повно регламентовані повноваження щодо взаємодії у сфері протидії порушенням бюджетного законодавства Державної аудиторської служби України. Водночас наявність у системі протидії порушенням бюджетного законодавства інших суб'єктів, які належать до різних гілок влади, мають різне спрямування функціонування та різні завдання, лише актуалізує окреслені питання їх належної взаємодії та пояснює нагальну необхідність прийняття запропонованих рішень щодо усунення недоліків (зокрема, розосередженість громіздкої мережі суб'єктів взаємодії по різних відомствах і відсутність чіткої

налагодженої співпраці між ними, у тому числі, розмитість та неконкретність їх повноважень.

РОЗДІЛ 4
ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

4.1. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

Досудове розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері полягає у проведенні цілого комплексу СРД та НСРД, спрямованих на отримання доказів у кримінальному провадженні. Планування першочергових тактичних операцій повинно забезпечити вирішення завдань, спрямованих на пошук і збереження необхідних документів та інших предметів, що можуть мати значення речових доказів, щодо завданих розкраданням (чи іншим незаконним заволодінням, або нецільовим використанням) бюджетних коштів збитків. Тому слідчі й організаційно-тактичні дії, що проводяться у зв'язку з цим, мають невідкладний характер.

У загальному значенні, поняття «тактика» визначається як сукупність засобів і прийомів досягнення наміченої мети. Зазвичай, означуваний термін застосовується до певного виду або відрізку діяльності, який відзначається рисами боротьби, протидії, суперництва, необхідністю оцінювання ситуації, вибору оптимальних засобів вирішення поставлених завдань, прогнозування поведінки учасників діяльності та результатів прийнятих рішень. Відштовхуючись від відповідних поглядів на розглядуваний феномен, сучасні криміналістичні дослідження визначають тактику як розділ криміналістики, в якому вивчаються закономірності

поведінки злочинця, механізму утворювання й збереження слідів різного типу та походження, раціональної діяльності суб'єктів кримінального провадження з метою оптимального вирішення проміжних (локальних) завдань розслідування й успішного проведення окремих слідчих дій, або їх комплексів [201, с. 239].

Відповідно до ст. 223 КПК України СРД – це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість проведення СРД, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження [211, с. 368]. Незважаючи на те, що законодавець у ч. 1 ст. 223 КПК України зазначає, що СРД є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, у науковій літературі немає єдності думок щодо сутності призначення таких засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні. Дослідники в умовах дії чинного КПК України вказують, що СРД є основним способом збирання доказів (Шепітько В. Ю.) [484, с. 204]; основним засобом формування доказів (Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є.) [231, с. 107; 232, с. 183–196]; основним способом отримання доказів стороною обвинувачення під час досудового розслідування (Гринюк В. О.) [96, с. 26]; основним способом отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів у кримінальному провадженні (Погорецький М. А.) [294, с. 65]; основним засобом доказування (Шевчишен А. В.) [470, с. 282]; основним засобом всебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань [151, с. 42] тощо. Виходячи з положень засобів кримінального процесуального доказування у досудовому розслідуванні, вважаємо, що СРД є способом отримання доказів або перевірки вже отриманих доказів, що обумовлено їх пізнавально-

практичним і розумовим характером, на що, власне, звертає увагу і вітчизняний законодавець у ч. 1 ст. 223 КПК України [397, с. 82–94].

У розвиток вказаного вище зазначимо, що незважаючи на запровадження у КПК України окремої гл. 20 під назвою «Слідчі (розшукові) дії» та надання визначення СРД (ст. 223 КПК України) [212], стаття, яка б закріплювала наявні сьогодні всі види СРД, досі відсутня, що спричиняє труднощі та дискусії як у наукових колах, так і в практичній діяльності, зокрема на стадії досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Крім цього, з прийняттям КПК України кримінальний процес поповнився низкою новел, однією з яких стало запровадження, поряд зі СРД, «НСРД» як різновиду останніх, а їх процесуальному порядку проведення присвячено окрему гл. 21 КПК України.

Слідчі (розшукові) дії проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) і здійснення досудового розслідування, крім випадків, передбачених цією частиною, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду) (ч. 3 ст. 214 КПК України) [212].

Як показує практика розслідування, частіше всього з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчі проводять огляд приміщення, речей, документів і комп’ютерних даних (ст. 237 КПК України) [212]. Проведення будь-якого огляду, з одного боку, базується на загальних принципах, правилах й алгоритмі, розроблених наукою криміналістикою, а з іншого – є унікальним та специфічним з

основного погляду на особливості того виду кримінального правопорушення, що стався, та наслідки якого оглядаються. Тому знання особливостей огляду будь-якого кримінального правопорушення, а отже, й пов'язаного з бюджетною сферою, стане у пригоді слідчим у їхній практичній діяльності.

Огляд ділянок місцевості, приміщень, об'єктів будівництва і реконструкції має низку суттєвих особливостей. До загальних тактичних положень, про які має пам'ятати слідчий під час проведення огляду, Н. І. Клименко відносить: своєчасність; невідкладність; об'єктивність; повноту; активність; методичність та послідовність; єдине керівництво оглядом [270, с. 5–6]. Проте, на наш погляд, однією з найголовніших тактичних рекомендацій є залучення необхідного в розрізі кримінального провадження спеціаліста. Одна з основних цілей слідчого під час проведення такого огляду – підтвердити, що кошти, виділені з бюджету на якісь конкретні потреби, насправді не були належним чином освоєні, а тих об'єктів, що зазначені у відповідних документах, насправді не існує, або роботи щодо них виконані не в повному обсязі [221, с. 173].

Безпосередньо дослідження обстановки на місці знаходження будівель і споруд проводиться методом візуального огляду з наступною фіксацією його результатів [374, с. 150–151]. Оглядом визначаються технічні характеристики будівель, інженерних споруд й стан конструктивних елементів. У процесі огляду здійснюються вимірювання, за допомогою яких установлюються чисельні співвідношення між вимірюваними величинами. Здебільшого слідчий може стикнутися з такими двома ситуаціями – у місці, що оглядається, узагалі нічого немає (тобто підтверджує факт, що кошти не були використані на цілі, зазначені в документах), або певні приміщення чи недобудовані об'єкти, що свідчать про початок робіт, є в наявності. У першому випадку робочий етап більш простий і

полягає в об’єктивному описі того, що бачить слідчий на певній території, яку оглядає. У другому випадку цей етап огляду вимагає від слідчого детально описати виявлені об’єкти (їхні розміри, характерні особливості, взаємне розташування, наявність під’їзних шляхів). За допомогою фіксації ілюструються ознаки та властивості досліджуваних об’єктів, що дозволяє робити висновки про їх стан загалом [277, с. 131].

Результати анкетування практичних працівників засвідчили, що огляд документів та комп’ютерної техніки проводився майже у 90 % випадках. Однак вивчення кримінальних проваджень свідчить, що до цієї процесуальної дії слідчі ставляться формально, складаючи протокол огляду документів через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями.

Відмітимо, що огляд документів – це різновид СРД, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення і полягає у вивченні й дослідженні документів для виявлення та фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів [206]. У процесі такого огляду необхідно перевіряти і встановлювати відповідність діючих форм документів, послідовність, повноту і правильність заповнення реквізитів, порядкової нумерації і наявності необхідних підписів. Шляхом співставлення господарської операції, відображеної в документі, з різними взаємопов’язаними показниками, подіями, визначається, чи була об’єктивна можливість її виникнення [45, с. 171–172; 414].

При розслідуванні розкрадань бюджетних коштів, учинених способом закупівлі обладнання, товарів або послуг за завищеною ціною, крім внутрішньогосподарських документів, підлягає дослідженню документація, у тому числі в електронному вигляді, складання якої супроводжує здійснення закупівлі за державні кошти.

Виходячи із процедури конкурсних торгів, регламентованих Законом України «Про публічні закупівлі» [341], до типових об’єктів пошуку потрібно віднести:

1) тендерну документацію;

2) документацію щодо умов проведення публічних закупівель, що розробляється та затверджується замовником і оприлюднюється для вільного доступу на вебпорталі Уповноваженого органу та авторизованих електронних майданчиках;

3) договір про закупівлю;

4) договір, що укладається між замовником і учасником за результатами проведення процедури закупівлі та передбачає надання послуг, виконання робіт або набуття права власності на товари;

5) оголошення про проведення процедури закупівлі;

6) оголошення про проведення відкритих торгів, оголошення про проведення конкурентного діалогу;

7) файли (скріни) електронної системи закупівель – інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує проведення процедур закупівель, створення, розміщення, оприлюднення та обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять вебпортал Уповноваженого органу, авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами;

8) річний план закупівель;

9) реєстр отриманих тендерних пропозицій;

10) протокол розкриття тендерних пропозицій;

11) протокол розгляду тендерних пропозицій;

12) повідомлення про намір укласти договір;

13) звіт про результати проведення процедури закупівлі;

14) повідомлення про внесення змін до договору;

15) звіт про укладені договори [148, с. 181–182].

Обшук також належить до першочергових СРД, оскільки своєчасне його проведення, а також якісна робота з документами є найважливішою особливістю розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [212].

На тактику проведення обшуку впливатимуть слідча ситуація та спосіб вчинення кримінального правопорушення. Тому перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення цієї слідчої дії слідчому потрібно вирішити низку завдань, а саме: визначити об'єкти, на яких потрібно проводити обшук (об'єкти обшуку); предмети та документи, які потрібно вилучати (об'єкти пошуку); послідовність і конкретні терміни проведення кожного обшуку. Відповідні завдання вирішуються на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження. Необхідною умовою ефективного обшуку є якісна інформація, у якій можуть бути дані про: час появи в приміщенні розшукуваних об'єктів; місце їх знаходження; їхні прикмети, упаковку; час переміщення.

Обшук можна поділити на кілька етапів, а саме: підготовчий, оглядовий, детальний та етап фіксації результатів слідчої дії. Підготовчий етап складається із системи заходів організаційного характеру, які здійснюються слідчим задля реалізації прийнятого рішення про проведення цієї СРД. До цієї системи заходів входить попереднє отримання інформації про фактори, які можуть вплинути на результативність обшуку, зокрема відомості: про особу, яку будуть обшукувати (процесуальне та службове становище, навички, схильності, коло родичів і знайомих), місце обшуку, предмети

пошуку (документи, периферійні носії інформації, гроші, інші цінності), передбачувані умови (приблизна тривалість, можливість запросити понятих, участь необхідних спеціалістів, застосування технічних засобів, необхідність забезпечення охорони об'єкта, транспорт, засоби зв'язку) [500, с. 293].

Проте за результатами аналізу практичної діяльності органів досудового розслідування доцільно констатувати, що типовими початковими помилками, яких припускалися слідчі (детективи) ще на етапі звернення до слідчих суддів з клопотаннями про проведення обшуку в кримінальних провадженнях були:

1) викладена в клопотанні правова кваліфікація кримінального правопорушення суперечила підставам для проведення обшуку, оскільки документи та інші речові докази, які планували відшукати, не стосувалися кримінального правопорушення, у межах якого подавалося клопотання про проведення обшуку;

2) копії доданих до клопотання документів та інших матеріалів кримінального провадження, а також копія витягу з ЄРДР щодо кримінального провадження, у межах якого подавалося клопотання, належним чином не були засвідчені, а інколи були такими, що їх зміст взагалі неможливо встановити;

3) у клопотанні, у якому порушувалося питання про проведення обшуку, не містилося конкретної вказівки на те, у якому саме приміщенні необхідно провести обшук та хто власник відповідного приміщення;

4) у клопотанні не вказувалося індивідуальних або родових характеристик документів, які планували відшукати.

Водночас можна виокремити проблемні питання, з якими стикнулися слідчі, детективи та прокурори при розгляді клопотання про обшук: тривалий строк розгляду клопотання (про що зазначають 21 % опитаних слідчих та прокурорів); відсутність, в разі

необхідності, оперативності розгляду та прийняття судового рішення (27 %); розголошення відомостей, які не підлягають розголошенню на стадії досудового розслідування (32 %).

Надалі після підготовчої стадії відбувається прибуття на місце обшуку і проникнення до приміщення, де він буде проводитись. Для того щоб проведення обшуку було несподіваним, а підозрювані особи не мали змоги знищити будь-які сліди злочинної діяльності, необхідно швидко та несподівано заходити у приміщення, забезпечити з моменту прибуття на об'єкт спостереження за вікнами, іншими виходами, щоб нічого не було скинуто і ніхто не мав змоги покинути приміщення [1, с. 67].

Невідкладними діями слідчого після проникнення на місце обшуку є: пред'явлення службового посвідчення й ознайомлення з ухвалою слідчого судді про майбутній обшук, роз'яснення всім присутнім у приміщенні, де буде проводитись обшук, правил поведінки під час проведення цієї СРД; доручення членам слідчої групи швидко оглянути об'єкт для того, щоб з'ясувати, хто перебуває на об'єкті, й запобігти можливості будь-що заховати або знищити (документи, інформацію в електронному вигляді, гроші). Варто заборонити особам, які працюють на об'єкті обшуку, або іншим особам доторкатись до працюючих комп'ютерів, електронних носіїв інформації, не робити ніяких маніпуляцій з комп'ютерною технікою, якщо їх результат заздалегідь невідомий, у разі потреби видалити персонал в інше приміщення [287, с. 198]. Зазвичай, під час обшуку виявленню та вилученню підлягають:

– документи, які відображають законодавчі, нормативно-розпорядчі положення, що регламентують діяльність організацій державної та недержавної форм власності;

– посадові інструкції, накази про призначення на посаду тощо.

– установчі документи (статут, установчий договір, протоколи зборів вкладників, реєстраційне свідоцтво, ліцензія на заняття певним видом діяльності);

– бухгалтерсько-облікові документи (первинні облікові документи, головна книга чи обліковий баланс, журнали, ордери, відомості, реєстр, інвентаризаційні описи), а також такі, що підтверджують: прийняття рішення про використання бюджетних коштів; виконання рішення про використання бюджетних коштів; перерахування бюджетних коштів;

– документи органів державного контролю, на які покладено обов'язок щодо забезпечення законності діяльності контролюючих організацій;

– грошові кошти та інше майно, здобуте злочинним шляхом;

– документи, що підтверджують право власності на майно;

– предмети й документи, які можуть містити сліди легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або мають інше значення для провадження (наприклад, банківські пластикові картки, платіжні квитанції);

– комп'ютери, периферійні пристрої до них, електронні носії інформації [451, с. 77].

Майже в кожному кримінальному провадженні цієї категорії вилучають електронні носії інформації [32]. Вилучення цих доказів для виявлення інформації та запобігання автоматичному знищенню необхідно здійснювати за обов'язкової участі спеціаліста. Після вилучення комп'ютерної техніки, огляду інформації на електронних носіях доцільно доручити спеціалісту обстежити стан файлів або призначити судову комп'ютерно-технічну експертизу [81, с. 37; 437, с. 275; 243]. С. С. Чернявський та А. А. Вознюк зазначають, що існує два способи вилучення інформації з персонального комп'ютера: по-перше, вивчення пам'яті системного блоку за місцем проведення

обшуку або огляду; по-друге, вилучення системного блоку та передача його на експертизу. Останній спосіб є більш поширеним, оскільки експерт здатний фахово виявити необхідну для розслідування інформацію [364, с. 71].

Отже, під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері обшук повинен мати невідкладний (адже розслідування супроводжується подоланням протидії з боку владних осіб, структур, корумпованих працівників правоохоронних органів тощо), «груповий» (проводитись комплексно одночасно в різних місцях) та вибірковий характер (не всі предмети мають значення для кримінального провадження) й відповідати вимозі раптовості.

Відповідно до ст. 224 КПК України, допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням з особою, яку мають намір допитати. Порядок організації та проведення допиту на стадії досудового розслідування закріплено у ст. ст. 65, 95–97, 133, 223–226, 232, 256 КПК України [212].

Згідно зі ст. 95 КПК України, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження [212]. Складним моментом при підготовці до допиту є правильне визначення кола допитуваних осіб. Слідчому (оперативнику) необхідно застосовувати увесь професійний потенціал, знання та досвід, щоб забезпечити виконання завдань цієї СРД, позаяк підозрюваними у провадженнях відповідної категорії, зазвичай, є уповноважений керівник, як найбільш зацікавлена особа, та його підлеглі, від яких безпосередньо залежать виплати з державного бюджету та цільових фондів, особи, які можуть

проводити фінансові операції, а також ними можуть бути перші заступники керівника, головний бухгалтер [236, с. 60–61].

У більшості випадків фігурують такі категорії допитуваних:

1) засновники й керівники підприємств, установ, організацій;

2) головний бухгалтер;

3) працівники банківської установи, що відкривали й обслуговували рахунки підприємства, установи чи організації та надавали їм кредити;

4) особи, зазначені в документах, вилучених під час огляду чи обшуку, як партнери по бізнесу (договірні контрагенти);

5) інші особи, щодо яких наявна інформація про те, що вони володіють необхідними даними (колеги по роботі, секретарі, оператори, інший допоміжний персонал, родичі, друзі).

Загалом допит як СРД у кримінальних провадженнях, що пов'язані з розслідуванням кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, значною мірою визначається таким:

1) як відомо, механізм злочинної діяльності здебільшого характеризується наявністю різних складів кримінальних правопорушень (розкрадання, підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, службові зловживання, легалізація (відмивання) майна тощо). Це вимагає від слідчого комплексного підходу до організації допиту, формулювання постановочних питань з їх подальшим розв'язанням [156, с. 294–299];

2) допитуваними, передусім, є особи, які мають спеціальну фінансово-економічну, юридичну або професійну бухгалтерську підготовку [451]. Такі особи здебільшого мають досвід роботи в органах місцевого самоврядування комерційних та фінансових органах, знають усі особливості й вади нормативного регулювання бухгалтерського обліку, податкової звітності, банківської справи,

технологій здійснення фінансово-господарської діяльності, документообігу, порядку обліку й контролю. Допитувані відразу ж помічають непідготовленість слідчого, неконкретність і поверховий характер питань, що негативно позначається на ефективності допиту [156, с. 294–299];

3) під час допитів доводиться сприймати специфічну термінологію (професійний сленг) й, на жаль, відсутність належного досвіду та рівня пізнань у цій галузі, негативно позначається на якості допиту. Втрата «нитки бесіди» через часто вживані незнайомі терміни призводить до того, що слідчий вчасно не може зорієнтуватись в слідчій ситуації, не ставить уточнююче запитання, не фіксує (пропускає або недооцінює) корисну інформацію, яку, можливо, не бажаючи того, розпочинає надавати допитуваний [156, с. 294–299];

4) метою допитів на початковому етапі розслідування є з'ясування загальної схеми здійснення тієї або іншої операції, розшифровка численних документів податкового та бухгалтерського обліку, рахунків й окремих цифрових записів.

На початку цієї слідчої дії необхідно використовувати такі прийоми, як встановлення психологічного контакту, з'ясування біографічних даних, вільна бесіда. Після заповнення анкетної частини протоколу, свідку пропонується в формі довільної розповіді розповісти про факти, які цікавлять слідство. При проведенні допиту слідчий повинен ставити питання, які б уточнювали сказане допитуваним, а також спонукали на подальшу розповідь. Для цього питання повинні відповідати наступним критеріям:

– бути конкретними, лаконічними та такими, що не допускали б подвійного тлумачення;

– не містити у своєму змісті інформацію, яка була б відповіддю на поставлене питання;

– бути логічними та послідовними (не переводити розмову з одного предмета на інший).

Під час допиту свідків можуть виникнути наступні типові підвищеної складності ситуації:

а) допитувана особа володіє необхідною інформацією, але приховує її;

б) допитувана особа володіє необхідною інформацією, але навмисне її спотворює;

в) допитувана особа сумлінно передає певні відомості, але інформація не відповідає дійсності (унаслідок спотворень сприйняття та особистісної реконструкції матеріалу в пам'яті суб'єкта);

г) допитувана особа не володіє необхідною інформацією [186; 82, с. 159–162].

Варто зауважити, що здійснивши на початку досудового розслідування допит свідка, який є службою особою, щодо якого внесено відомості до ЄРДР у зв'язку з вчиненням ним кримінального правопорушення у бюджетній сфері, та яка в подальшому може бути потенційним підозрюваним, то це, по-перше, в подальшому призведе до визнання даних показань недопустимими. По-друге, допитуваній особі можуть стати відомі факти – відомості досудового розслідування, які в подальшому нею можуть бути розголошені з метою створення перешкод у збиранні, перевірці та наданню оцінки доказам з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Також, до обставин, які можна віднести до недоцільності допиту службової особи за фактом вчинення дій якого внесено відомості до ЄРДР є те, що в подальшому цією особою можуть бути вчиненні дії спрямовані на знищення (пошкодження) речей і документів, які прямо або опосередковано підтверджують подію кримінального правопорушення, в тому числі час, місце та спосіб вчинення.

Окремої уваги потребує допит ревізора (відповідного працівника органу, який проводив документальну перевірку (аналіз діяльності), з приводу обставин проведення перевірки, з'ясування та роз'яснення положень акта (аналізу). Під час такого допиту необхідно обов'язково з'ясувати у ревізора його аргументацію щодо спростування правової позиції суб'єкта господарювання.

На відміну від зазначених вище, за загальним правилом, першому допиту підозрюваного передує процедура вручення письмового повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення у бюджетній сфері та роз'яснення прав підозрюваного (ст. ст. 42, 276–278 КПК України).

Допит підозрюваних варто базувати на їх розподілі на певні категорії [242, с. 73–79]: по-перше, замовники закупівель – службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ; по-друге, службові особи підприємств-учасників процедури публічної закупівлі, які: використали фіктивні підприємства як посередників для штучного завищення цін на свої товари, роботи або послуги, а також для приховування кримінального правопорушення; застосували підроблені документи щодо відповідності кваліфікаційним критеріям учасника конкурсних торгів чи забезпечення пропозиції торгів (поруки, гарантійних листів, застави, задатку, депозиту); недоброякісно виконали роботи замовнику; запропонували (пообіцяли) або надали неправомірну вигоду службовій особі замовника публічної закупівлі за вчинення певних дій на користь конкретного учасника [374, с. 157].

У протоколі допиту повинні бути відображені всі факти, отримані від допитуваного, та інформація про виявлені факти порушення законодавства з посиланнями на конкретні документи бухгалтерського та податкового обліку. При допиті підозрюваного може стати необхідною участь спеціаліста (як правило, ревізора, який

проводив перевірку). Залежно від слідчої ситуації такий допит дає позитивний результат. Особливо коли підозрюваним застосовувались складні схеми злочинної діяльності.

Тактика допиту підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері полягає в наступному:

1) підготовка до допиту;

2) складання плану допиту з переліком питань, які потрібно з'ясувати;

3) підготовка всіх необхідних матеріалів кримінального провадження для пред'явлення допитуваному за потреби;

4) за наявності декількох підозрюваних починати допит необхідно з другорядних учасників кримінального правопорушення;

5) спочатку отримати показання щодо будь-яких доказів, а потім за необхідності пред'явити їх допитуваному як підтвердження сказаного ним;

6) пред'являти докази в порядку зростання, починаючи з менш значних до більш значних;

7) у разі вчинення кримінального правопорушення групою осіб виявити та використовувати під час допиту обставини, що свідчать про зіткнення інтересів членів групи.

Водночас вважаємо за необхідне навести типові властивості поведінки підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері під час допиту, що можуть перешкоджати ефективному проведенню цієї СРД, зокрема:

1) штучність формально-логічної структури показань (показання надто «сухі», мають характер навмисне офіційної бесіди, не виходять за межі заздалегідь відомої слідчому інформації);

2) «відхід» від теми (допитуваний уникає надання прямих відповідей на конкретні запитання слідчого або ухиляється від

висвітлення конкретних фактів, посилаючись на свою необізнаність або безпам'ятність).

Вчені-криміналісти єдині у поглядах на доцільність застосування в ході допиту звуко-, відеозапису для мінімізації ймовірності зміни або відмови підозрюваного (обвинуваченого) від даних раніше показань. Звуко-, відеозапис також важливі для фіксації емоційного забарвлення фрази, інтонації (яка несе велику частину смислового навантаження), логіки побудови речень, часто вживаних специфічних технічних термінів (професіоналізмів) і можливо діалектних слів, чого не дозволяє зробити метод протоколювання [441, с. 55–56].

Ю. О. Боровіченко також звертає увагу на те, що будь-яке технічне фіксування спрямоване на усунення суб'єктивних факторів при записуванні та оцінюванні інформації. Науковець зазначає, що у протоколах іноді втрачається суттєва інформація, або вона викладається слідчим тенденційно. Особа, яка не володіє особливостями юридичного формулювання описування подій, може не зрозуміти, або не звернути уваги на важливі відмінності між сказаним нею та записаним у документі. Окрім того, в протоколі не фіксується стан особи, яку допитують, паперове фіксування допиту не відображає інтонації, акцентів особи, яка веде допит, поза увагою залишається фактор фізичного та психологічного тиску на особу, наявність тілесних ушкоджень або побоїв у процесі допиту [36, с. 45–47].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що з початку розслідування і до винесення вироку судом, як правило, норми кримінального процесуального права дотримуються, але криміналістичними рекомендаціями нехтують. Звернемо увагу й на те, що правоохоронці не завжди виявляють усіх учасників організованої групи чи злочинної організації. Нерідко до

відповідальності притягують суто виконавців, або інших другорядних осіб, а не організаторів злочинної діяльності.

Під час проведення допиту в кримінальному провадженні, розпочатому за фактом групового вчинення кримінального правопорушення в бюджетній сфері, слідчий має встановити такі обставини:

1) склад групи чи злочинної організації, її функціональні ролі; хто є ініціатором створення та її керівником; хто з учасників належить до керівного складу;

2) протягом якого часу функціонувала; коли кожен член формування увійшов до кримінального колективу і скільки часу перебував у його складі; як між собою були пов'язані члени злочинного формування; чи було розроблено спеціальний план захисту від викриття і хто його розробляв, у чому конкретно цей план полягав; чи існував зв'язок з корумпованими працівниками органів влади та управління та в чому він конкретно полягав;

3) хто розробляв технологію виведення (заволодіння) бюджетними коштами та здійснював підготовчі заходи, у тому числі розподіляв ролі, навчав прийомам учинення кримінального правопорушення та способам їх приховування; хто розробив загальну лінію поведінки на слідстві, у разі розкриття протиправної діяльності, кому та які саме давали поради; хто розподіляв злочинні доходи.

У багатьох випадках під час проведення досудового розслідування у таких кримінальних провадженнях виникає потреба в проведенні одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, зокрема свідків, підозрюваних. Тут варто наголосити на складанні плану СРД, що є запорукою її правильної організації. Такий план має містити:

1) завдання одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб і перелік розбіжностей, причини яких повинні бути з'ясовані під час СРД;

2) питання, які потрібно ставити кожній з допитуваних осіб;

3) час і місце одночасного допиту;

4) маркери наявних доказів, що дозволяють піддати сумніву помилкові або неправдиві показання, й, відповідно, що підтверджують істинні показання;

5) перелік технічних засобів, необхідних для проведення одночасного допиту;

6) необхідні для виконання дії безпосередньо після проведення одночасного допиту (потрібно розробити декілька варіантів: перший, що має бути здійснений, коли одночасний допит досягнув успіху, та другий, коли він закінчився невдало) та ін. [126, с. 304–311].

Варто погодитися з міркуваннями науковців щодо випадків, коли одночасний допит проводити не рекомендується:

1) між особами, кожна з яких дає завідомо неправдиві показання;

2) є об'єктивна інформація про те, що особи, між якими буде проводитися одночасний допит, попередньо домовилися давати неправдиві показання;

3) учасником є підозрюваний, який частково визнає свою вину, але схильний змінити показання в негативний для розслідування бік;

4) між особами, з яких той, хто дає правдиві показання, перебуває в матеріальній, службовій, родинній або іншій залежності від іншого з учасників;

5) коли один з учасників категорично відмовляється давати показання в присутності іншого.

З огляду на це слушним є висновок, що рішення про проведення одночасного допиту може бути визнаним тактично обґрунтованим за наявності сукупності кількох умов, зокрема:

1) наявність розбіжностей у показаннях;

2) їхня істотність;

3) можливість продемонструвати особі помилковість або неправдивість її показань і тим самим спонукати до виправлення помилки або відмови від брехні;

4) упевненість слідчого в тому, що особа, яка давала правдиві показання, не відмовиться від них, а ознайомлення несумлінного учасника процесу з показаннями особи, яка дала правдиві показання, не зруйнує загального тактичного плану слідчого [192, с. 30–31].

Основними тактичними прийомами підвищення ефективності тактики такого допиту в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, є: надання учасникам одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб ініціативи в дослідженні питань, з приводу яких виникли суперечності; розгляд спірних питань у зворотній послідовності розвитку подій; пред'явлення доказів для пожвавлення асоціативних зв'язків пам'яті; поділ предмета одночасного допиту на частини; загострення суперечностей у показаннях допитуваних за менш значущими спірними обставинами; припинення брехні одного учасника з акцентуванням на правдивості іншого; уповільнений темп одночасного допиту; зміна черговості постановки питань. Варто пам'ятати і про доцільність залучення до проведення цієї процесуальної дії спеціаліста з метою розширення можливостей слідчого, прокурора в одержанні доказової інформації [175, с. 823–827].

Таким чином, у підрозділі було досліджено особливості збирання доказів у кримінальних провадженнях, розпочатих за

фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, за допомогою таких СРД, як огляд, обшук і допит. Вибір у послідовності проведення тієї чи іншої дії обумовлюється низкою факторів, зумовлених як обставинами кримінального провадження, так і особливостями кримінального правопорушення.

4.2. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері

У системі засобів кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування важливе місце займають не лише СРД, а й інші способи отримання доказів або перевірки вже отриманих, на підставі яких встановлюються або спростовуються обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а також визначається послідовність застосування суб'єктами інших засобів процесуального доказування. Щодо інших засобів, то у процесуальній теорії зазначається про заходи забезпечення кримінального провадження. Зокрема, О. Г. Шило такі заходи, як тимчасовий доступ до речей і документів визнає таким, які спрямовані на збирання та збереження доказів [491, с. 357–359], що по суті означає віднесення їх до пізнавальних. Не можна не погодитися з цією позицією вченого, тому що під час здійснення вказаного заходу забезпечення кримінального провадження дійсно може одержуватися доказова інформація, тобто здійснюватися слідчим пізнавальна кримінальна процесуальна діяльність.

Однак, незважаючи на значну кількість випадків провадження цього та інших заходів у правоохоронній діяльності, в науковій й навчальній літературі досліджуються в основному лише їх

процесуальні аспекти, а криміналістичні – невиправдано залишаються поза увагою вчених і практиків. Утім, лише від правильної організації й тактики, залежить успіх їх проведення, належність і допустимість отриманих у процесі провадження доказів [381, с. 114].

Як свідчить практика реалізації положень КПК України, на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері виникає значна кількість проблем, пов'язаних з необхідністю невідкладного проведення процесуальних дій з метою отримання доступу до речей і документів, а також інформації, що в них міститься. Досить слушною є позиція Ю. М. Чорноус стосовно того, що процесуальні дії співвідносяться зі слідчими діями як ціле й частина. Процесуальні дії охоплюють передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи, проте відрізняються від слідчих за метою, колом уповноважених суб'єктів і порядком провадження, отримуваними результатами тощо [477, с. 49]. Під час розслідування кримінального правопорушення слідчий здійснює:

1) процесуальні дії – усі передбачені кримінально-процесуальним законодавством заходи;

2) слідчі дії, спрямовані на реалізацію функцій збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів;

3) розшукові заходи;

4) організаційні заходи, спрямовані на забезпечення проведення процесуальних, слідчих і розшукових дій [476, с. 7–8].

На думку С. О. Ковальчука, витребування може розглядатися в якості самостійного способу збирання доказів лише за умови виконання вимоги про надання предмета або документа. При цьому отримання витребуваних у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України речей, документів і відомостей, як вказує вчений, не може розглядатися в якості самостійного способу збирання доказів, оскільки становить

собою один із невід'ємних етапів їх витребування [177, с. 249]. На погляд О. В. Капліної, витребування – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Витребувати можна, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб [150, с. 139]. На переконання М. Є. Шумила, витребування – це пред'явлення письмової або усної вимоги сторонами обвинувачення чи захисту посадовим особам і громадянам про пред'явлення письмових документів або предметів; виконання вимог адресатами; прийняття сторонами обвинувачення і захисту об'єктів і фіксація цієї дії в кримінальному провадженні [213, с. 618].

Однак, на думку В. І. Сліпченка, передбачене в ч. 2 та 3 ст. 93 КПК України право сторін на витребування речей і документів виникає в них лише після подання адресату належним чином оформленого письмового запиту з мотивуванням необхідності його добровільного виконання [386, с. 285]. Проте сучасний процесуальний порядок отримання оригіналів чи копій будь-яких документів (навіть тих, що містять загальнодоступні відомості), пов'язаний з прийняттям відповідного рішення слідчим суддею чи судом (глава 15 КПК України). Такий підхід законодавця значно збільшив документообіг і настільки ж знизив рівень оперативності щодо прийняття важливих процесуальних рішень.

Відповідно до ч. 1 ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [212]. Підставами для проведення цього заходу необхідно вважати загальні підстави застосування

заходів забезпечення кримінального провадження. Згідно з ч. 3 ст. 132 КПК України, застосування таких заходів не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що:

1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для їх застосування;

2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора;

3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням [97, с. 91–94].

Відповідно до п. 18 Листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05 квітня 2013 р. № 223-558/0/4-13, беручи до уваги зміст положень ч. 1 ст. 86, ч. 2 та 3 ст. 93 КПК України, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів, як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) під час отримання доступу до речей і документів може здійснюватися у випадках, якщо:

1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи;

2) речі та документи згідно зі ст. 162 КПК України містять охоронювану законом таємницю і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення.

У кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, тимчасовий доступ до речей та документів, зазвичай, здійснюється в:

– органах місцевої влади (міськдержадміністраціях) –

дозвільна, технічна та проєктно-кошторисна документація;

– банківських установах (що підтверджують відкриття розрахункового рахунку; обіг коштів по рахунку; участь банку у фінансуванні тощо);

– інших установах, документи яких містять допоміжну інформацію, що має значення для кримінального провадження (наприклад, в органах державного архітектурно-будівельного контролю (дозволи на виконання будівельних робіт; які подані забудовником для одержання дозволу на виконання будівельних робіт), державного санітарного чи пожежного нагляду, Державної податкової служби, нотаріальних конторах, страхових компаніях, офісах операторів і провайдерів телекомунікацій тощо)).

У клопотанні слідчого, дізнавача, прокурора до слідчого судді про надання дозволу на здійснення тимчасового доступу до речей та документів мають бути зазначені такі дані: короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання; правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; речі й документи, тимчасовий доступ до яких планується отримати; підстави вважати, що речі та документи перебувають або можуть перебувати у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; обґрунтування необхідності вилучення речей і документів, якщо відповідне питання порушується стороною кримінального провадження [212].

Загальне правило розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів – це відкрите судове засідання з викликом особи, у володінні якої знаходяться такі речі та документи. Так, відповідно до ч. 4 ст. 163 КПК України слідчий суддя розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка

подала клопотання, та особи, у володінні якої знаходяться речі та документи. Судовий виклик такої особи здійснюється слідчим суддею після отримання клопотання (ч. 1 ст. 163 КПК України). Разом з тим якщо володілець речей і документів був викликаний, однак не прибув за судовим викликом без поважних причин або не повідомив про причини неприбуття, клопотання може бути розглянуто і без нього [212]. Варто звернути увагу на той момент, що КПК України не встановлює строку для слідчого судді (суду) розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів. Г. І. Глобенко пропонує у такому випадку посилатись на положення ч. 1 ст. 114 КПК України, які стосуються розумного строку [90, с. 32].

Разом з цим лише за наявності достатніх підстав вважати, що є реальна загроза зміни або знищення речей чи документів, клопотання може бути розглянуто слідчим суддею без виклику володільця речей і документів. При цьому обов'язок доказування цих підстав покладається на сторону кримінального провадження, яка звернулася з клопотанням (ч. 2 ст. 163 КПК України). Одночасно КПК України передбачає й можливість закритого режиму судового засідання, який у тому числі може стосуватися і розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів. Тут діють як загальні виключення із засади гласності й відкритості (ст. 27 КПК України), так і спеціальні положення, присвячені цьому заходу забезпечення. Так, ч. 2 ст. 27 КПК України визначені випадки, коли слідчий суддя може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження, або його окремої частини, зокрема якщо здійснення провадження у відкритому судовому засіданні може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом. У ст. 162 КПК України визначено перелік видів інформації, яка належить до охоронюваної законом таємниці. Тому закрите судове засідання і судове засідання без виклику

володільця – це два різні режими, обґрунтування необхідності яких покладається на зацікавленого учасника [306].

Акцентуємо увагу на тому, що аналіз слідчо-судової практики свідчить про значну кількість повернутих клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, хоча положення КПК України, які регулюють відповідний захід забезпечення кримінального провадження, не передбачають такого повернення. Типовими мотивами цього є:

1) в порушення вимог ч. 2 ст. 160 КПК України особою, яка подала клопотання, не зазначено у володінні якої фізичної або юридичної особи перебувають документи, до яких просять надати тимчасовий доступ;

2) у поданому клопотанні не зазначено про можливість використання як доказів відомостей, що містяться в документах, до яких потрібно надати тимчасовий доступ, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів;

3) долучені до клопотання копії документів, у тому числі й процесуальні, належним чином не засвідчені, або документи нечитабельні (виконуючи припис ч. 6 ст. 132 КПК України, слідчий має додати до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, а також копії матеріалів, якими слідчий обґрунтовує свої доводи [315]).

З іншого боку, проведений аналіз норм КПК України, а також практики їх застосування сторонами кримінального провадження та судом дають підстави стверджувати, що у практичній діяльності уповноважених на розслідування суб'єктів виникає ціла низка проблемних питань, наявність яких створює певні труднощі у використанні результатів тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній

сфері. Згідно з узагальненням судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, застосуванням таких заходів органи досудового розслідування намагаються досягти мети, яка їм невластива. Це стосується випадків, коли у клопотанні порушується питання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів. Утім поза увагою слідчого, прокурора, слідчого судді залишається та обставина, що збирання доказів, у тому числі й речових, відбувається через проведення СРД (зокрема, шляхом їх вилучення під час огляду, проведення обшуку). Водночас законодавець надає можливість отримання речових доказів шляхом проведення тимчасового доступу до речей та документів, передусім, як виняток, і лише за неможливості проведення СРД [358; 439, с. 88–92].

Безпосередньо порядок виконання ухвали слідчого судді (суду) також має особливості порівняно з іншими видами заходів забезпечення кримінального провадження. Так, у разі надання слідчим суддею (судом) дозволу на проведення тимчасового доступу до речей та документів, зазначена в ухвалі слідчого судді особа, якій надано відповідне право (п. 6 ст. 164 КПК України) на підставі ч. 2 ст. 165 КПК України, зобов'язана пред'явити особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей і документів (п. 4 ст. 164 КПК України), оригінал ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів та вручити її копію. Після чого особа, зазначена в ухвалі слідчого судді (суду) про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, відповідно до положень ч. 1 ст. 165 КПК України зобов'язана надати тимчасовий доступ до них [387, с. 513].

Зауважимо, що відповідно до ст. 41 КПК України оперативні підрозділи органів НПУ, органів безпеки, НАБУ, ДБР, органів БЕБ, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ

виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють СРД та НСРД в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ і підрозділ внутрішнього контролю НАБУ – за письмовим дорученням детектива або прокурора САП. Під час виконання доручень слідчого, дізнавача, прокурора співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [212].

Таким чином, за загальним правилом оперативні підрозділи мають право виконувати лише доручення слідчого, дізнавача, прокурора на проведення СРД та НСРД. Тимчасовий доступ до речей і документів не відноситься до їх числа й відповідні дії не варто ототожнювати між собою, оскільки тимчасовому доступу до речей і документів не характері ті сутнісні ознаки, які властиві СРД. Спільним між ними є лише те, що всі вони є процесуальними діями, що здійснюються в межах кримінального провадження, і які проводяться на підставі ухвали слідчого судді, й те, що вони є засобами отримання доказів у кримінальному провадженні. Не дивлячись на ці положення, інколи слідчі судді при постановленні ухвал про тимчасовий доступ до речей і документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері трактують положення ст. 41 КПК України дещо по-іншому й ототожнюють між собою сутність СРД та тимчасового доступу до речей і документів [145, с. 35–40].

Результати проведеного аналізу матеріалів судової практики

свідчать про те, що виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, дізнавача, прокурора на проведення тимчасового доступу до речей і документів стає підставою для заявлення захисниками клопотань під час судового розгляду про визнання результатів відповідної процесуальної дії недопустимими доказами у кримінальному провадженні. Означувана ситуація негативно позначається на реалізації кримінальних процесуальних гарантій сторони обвинувачення як суб'єкта доказування у досудовому розслідуванні [145, с. 35–40].

З метою уникнення будь-яких інших недоліків під час вилучення (виїмки) документів, необхідно передбачити:

1) всі можливі слідчі ситуації, зокрема:

– тимчасовий доступ до документів проводиться в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні (характеризується безконфліктністю й виникає, зазвичай, у випадках, коли документи, доступ до яких необхідний, мають значення для кримінального провадження лише завдяки фактичним даним, що становлять їх зміст);

– є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно (характеризується тим, що особа – володілець документів відмовляється їх передавати слідчому для ознайомлення, посилаючись на те, що вони містять охоронювану законом таємницю, на необхідність узгодження видачі документів із вищим керівництвом, інші обставини);

– є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи (є найбільш несприятливою й, зазвичай, виникає у випадках, коли документами, що підлягають видачі, не є документи

суворої звітності, а володільцем документів є підозрюваний, наближені до нього особи, у тому числі й співучасники вчинення кримінального правопорушення) [382, с. 116–117];

2) залежно від обставин кримінального провадження та місця здійснення тимчасового доступу, забезпечити участь спеціаліста: з бухгалтерського обліку, банківської справи тощо, які могли б визначити, які саме документи доцільно піддати виїмці.

Як вже було зазначено, у переважній більшості випадків предметом тимчасового доступу до речей та документів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є договірна, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-господарська (бюджетна) документація, яку можна поділити на такі групи:

1) фінансово-звітні документи: виписки по особових рахунках; роздруківки банківських операцій; локальний кошторис, відповідно до якого встановлюється вартість проведення будівельних/ремонтних робіт; платіжні доручення, за якими перераховуються грошові кошти як розрахунок за виконані роботи; платіжні доручення, в яких фіксуються фінансові зобов’язання сторін і сплачені кошти; виписки по особових рахунках; роздруківки руху коштів по розрахункових рахунках; рахунки-фактури, що підтверджують операції з купівлі товарів (матеріалів) та містять вичерпні відомості про їх вартість, марку, кількість тощо; зведений кошторисний розрахунок; бухгалтерські довідки щодо балансу грошових коштів/матеріальних цінностей; касові ордери; розрахунково-платіжні відомості; накази службових осіб про затвердження кошторисної документації на проведення ремонтних/будівельних робіт; рішення сесій міських, районних, районних у містах рад, а також державних адміністрацій стосовно затвердження видатків для проведення робіт; дані, що містяться в Реєстрі бюджетних фінансових зобов’язань

розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів; договори про закупівлю робіт за державні кошти; графіки фінансування та виконання робіт виступають у якості додатків до договору генпідряду; податкова документація та бухгалтерська звітність; регістр бухгалтерського обліку – головна книга; оборотно-сальдові відомості; регістри синтетичного та аналітичного обліку по всіх використовуваних рахунках бухгалтерського обліку за певний період; податкові регістри; акти на списання матеріальних цінностей; первинні документи з обліку нематеріальних активів; журнали обліку виданих довіреностей тощо;

2) цивільно-правові договори на виконання певного обсягу робіт: договори підряду, відповідно до умов якого підрядник зобов'язаний виконувати роботи в розмірі підсумкової вартості та у відповідні строки, що встановлені графіком виконання робіт, складеним підрядником до початку виконання робіт згідно з кошторисною документацією, будівельними нормами і правилами, графіком виконання робіт; акт прийому виконаних робіт; договори з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами; договір генпідряду, предметом якого виступає комплекс робіт, наприклад: інженерне забезпечення відповідно до затвердженої проєктно-кошторисної документації і технічної характеристики об'єкта з прокладенням зовнішніх інженерних мереж, зовнішнього освітлення, благоустрою та озеленення території; договір капітального будівництва; акт здачі-приймання документації по договору на виготовлення проєктної документації; акти на збереження матеріальних цінностей/грошових коштів; акти прийому-передачі матеріалів [138, с. 95–98];

3) документи, що відображають результати внутрішніх та зовнішніх перевірок: результати внутрішнього аудиту (готується висновок аудиторського звіту за результатами внутрішнього аудиту

окремих питань фінансово-господарської діяльності установи, організації); дефектний акт, відповідно до якого встановлюються обсяги виконання робіт по об'єкту ремонту або реконструкції; акти позапланової документальної перевірки й інвентаризаційних комісій щодо виявлення, огляду та перевезення неоприбуткованих матеріальних цінностей; інвентаризаційні описи товарно-матеріальних цінностей; акти огляду та службові записки про результати огляду об'єктів та про результати робіт [137, с. 125–126].

Як свідчить практика органів досудового розслідування, часто тимчасовий доступ необхідний і до документів, що знаходяться у розпорядженні банківської установи, а саме: юридична справа клієнта; договір на розрахунково-касове обслуговування та інші угоди; виписки про рух грошових коштів по рахунку; платіжні доручення на розпорядження грошовими коштами; чеки на отримання готівки; відомості (реєстр) про рух грошових коштів по банківським рахункам у вигляді банківської роздруківки на паперовому та магнітному носії (у форматі Microsoft Excel (.xlsx) про рух грошових коштів по вказаних банківських рахунках, з розшифровкою вхідних і вихідних платежів, зазначенням дати, обсягів, призначення платежу, кодів та назв контрагентів, інших документів, які повною мірою відображають проведення фінансових операцій [276, с. 33–34].

Умови відкриття рахунку та особливості функціонування передбачаються в договорі, що укладається між банком і клієнтом. Перед відкриттям банки зобов'язані на підставі офіційних документів або засвідчених в установленому законодавством України порядку їх копій ідентифікувати клієнтів – власників рахунків / представників власників рахунків / осіб, які відкривають рахунки на користь третіх осіб. Ідентифікація проводиться для запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ідентифікація

клієнта не є обов'язковою, лише за умови якщо клієнт має рахунки в цьому банку і був раніше ідентифікований відповідно до вимог законодавства України.

Для відкриття поточного рахунку фізична особа – підприємець надає установі банку такі документи:

– заяву про відкриття поточного рахунку, що підписана фізичною особою – підприємцем або її представником;

– копію виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців, що містить відомості про фізичну особу – підприємця;

– картку із зразками підписів.

Днем відкриття поточного рахунку клієнта вважається дата, що зазначена на заяві про відкриття цього рахунку в розділі «Відмітки банку». За окремою угодою банк надає список тарифів комісійної винагороди за свої операції та послуги, у тому числі за розрахунково-касове обслуговування (плата за відкриття рахунку, вилучення готівки, вихідні перекази, закриття рахунку та інші).

Бюджетні рахунки відкриваються підприємствам (їх відокремленим підрозділам), яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового їх використання. Ці рахунки відкриваються на підставі платіжного доручення фінансового органу, органу Державного казначейства, відповідного розпорядника бюджетних коштів.

Варто додати, що тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копій інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення [212]. У науковій літературі зазначається, що ці заходи спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення [211, с. 258];

забезпечують отримання засобів доказування [210, с. 165] та збирання і перевірку доказів [92, с. 293–296].

Під час здійснення тимчасового доступу до речей і документів в операторів та провайдерів телекомунікацій органи досудового розслідування можуть отримати інформацію про зв'язок, абонента, надання телекомунікаційних послуг, у тому числі отримання послуг, їх тривалості, змісту, маршрутів передавання тощо; ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер, SIM-карту, IMEI, MAC адреси, IP-адресу тощо); місце перебування в минулому ідентифікованого кінцевого обладнання телекомунікацій (за азимутом) у зоні дії певних базових станцій у певний час або його проміжок; прізвища, імена, по батькові та інші відомості про абонентів телекомунікаційних послуг; маршрути переданої інформації незалежно від виду телекомунікаційної мережі; вихідне з'єднання – номер сторони, з якою зв'язувалися, навіть якщо зв'язок не було встановлено; вхідне з'єднання – номер сторони, яка зв'язувалась, навіть якщо зв'язок не було встановлено; початок, кінець і тривалість з'єднання, яке відбулося, без розкриття змісту переданої інформації; фактичне місце призначення та проміжний абонентський номер (у разі, якщо зв'язок було переадресовано) [62].

Проте, на нашу думку, необхідне спрощення порядку тимчасового доступу до інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж, оскільки наразі з ухвалою суду слідчий звертається до оператора телекомунікацій, який систематизує відповідну інформацію та надає її строком від 1 до 30 днів. Іншої процедури отримання зазначених відомостей КПК України не передбачає навіть для випадків невідкладності її отримання (терористичний акт, запобігання вчиненню тяжкого та особливо тяжкого злочину тощо). Ураховуючи потребу в оперативності отримання таких даних, передбачена процедура отримання є

громіздкою та фактично стоїть на заваді виконання завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування, у тому числі в інтересах підозрюваного. Натомість, диференціація таких процедур відповідає положенням Рекомендації № 10 (2005) Комітету Міністрів Ради Європи «Про особливі методи розслідування тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів».

Заключний етап тимчасового доступу до речей і документів – процесуальна фіксація застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 165 КПК України, слідчий має скласти опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді. Зберігання тимчасово вилучених стороною обвинувачення речей і документів закріплюється Постановою Кабінету Міністрів України «Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України» від 19 листопада 2012 р. № 1104 та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Водночас нормативно-правові акти, що мають регулювати порядок зберігання тимчасово вилучених предметів і документів стороною захисту, відсутні [367, с. 143–148], що дає підстави припускати можливість спотворення, знищення або ж виготовлення копій, дублікатів із тимчасово вилучених предметів і документів та вчинення інших дій, що є неприпустимим.

4.3. Використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у сфері бюджетного законодавства

Сучасний розвиток криміналістики та судових експертиз, насамперед, теоретико-прикладних аспектів, зумовлений взаємопроникненням знань, використанням прогресивних методів інших наук в ході виконання завдань, що постають перед суб'єктами виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень. Нині неможливо уявити здійснення досудового розслідування без використання уповноваженими в кримінальному провадженні суб'єктами досягнень наукового та технічного прогресу. З огляду на широке застосування різноманітних видів знань в інтересах судочинства, постійний розвиток науково-технічного прогресу та впровадження результатів у практику криміналістичної діяльності, появу нових видів експертиз та інші фактори, питання правильного розуміння спеціальних знань – важлива умова їх процесуального застосування [226, с. 151; 479].

Як відмітив В. В. Тищенко, пізнання під час розслідування відбувається у формі доказування, тобто діяльності, здійснюваної у встановленому законом порядку шляхом збирання, дослідження і оцінки доказів [431, с. 158]. Тому з метою повного, всебічного та об'єктивного розслідування події кримінального характеру, або іншими словами – її пізнання, суб'єкти, які беруть участь у розслідуванні, повинні глибоко володіти всією сукупністю знань, у тому числі і спеціальних, а також професійним досвідом. У процесі пізнання об'єднуються практичний і розумовий аспекти діяльності. Враховуючи те, що склад більшості кримінальних правопорушень у бюджетній сфері має особливості й не поодинокі випадки неоднозначності судової практики, суб'єктам досудового розслідування потрібно постійно запрошувати осіб, які володіють спеціальними знаннями у сфері бюджетних та інших споріднених (зокрема, податкових) правовідносин й можуть надавати консультації та висновки під час досудового розслідування та судового розгляду.

Згідно зі ст. 71 КПК України, спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів. При цьому в процесуальному законі не зазначено про поняття спеціальних знань та не розкривається їх зміст. Проте в науці є певні напрацювання з цього приводу. Так, на думку В. Ю. Шепітька, спеціальні знання – це сукупність знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла [488]. Утім, В. Г. Гончаренко стверджує, що під спеціальними знаннями варто розуміти такі знання, що лежать в основі тих чи інших спеціальностей та спеціалізацій [122, с. 207]. У кримінально-процесуальному значенні науковець вказує на те, що це знання в науці, техніці або мистецтві, застосовувані для одержання доказової інформації спеціально підготовленими особами [93, с. 10–12]. Хоча, на переконання М. Г. Щербаковського, спеціальні знання – це знання, отримані в результаті навчання, а також навички, здобуті обізнаною особою у процесі практичної діяльності в різних галузях науки, техніки та інших суспільно корисних галузях суспільної діяльності, що використовуються разом з науково-технічними засобами при проведенні експертизи [415, с. 3]. Однак у цьому визначенні галузь використання спеціальних знань обмежується тільки проведенням експертизи.

Серед основних ознак, що характеризують сутність і дають можливість правильно зрозуміти поняття «спеціальні знання», можна виокремити наступні:

1) загальна мета використання спеціальних знань спрямована на сприяння вирішення завдань кримінального судочинства, зокрема на повне й швидке розкриття та розслідування кримінальних правопорушень;

2) спеціальні знання ґрунтуються на сучасних досягненнях науки і техніки;

3) спеціальні знання являють сукупність теоретичних знань і практичних умінь та навичок;

4) за способом отримання спеціальні знання набуваються шляхом спеціальної теоретичної підготовки або професійного досвіду роботи [457, с. 40].

Необхідно зазначити, що у кримінальному провадженні можуть бути використані різноманітні спеціальні знання, які класифікують за багатьма процесуальними та криміналістичними критеріями, зокрема, за:

1) суб'єктами застосування (спеціаліст чи експерт);

2) етапами розслідування: а) спеціальні знання, що використовуються під час перевірки заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення; б) при проведенні окремих слідчих дій; в) при виявленні та розшуку особи, що вчинила кримінальне правопорушення; г) при розшуку викраденого майна тощо;

3) предметами кримінальних правопорушень: а) спеціальні знання щодо паливно-мастильних матеріалів; б) товарів побутового призначення; в) металів і металевих виробів (труби, прокат, металоконструкції, феросплави тощо); г) автомототехніки; г) сільськогосподарської продукції та продуктів харчування тощо [426, с. 84].

Загалом кількість видів спеціальних знань, що можуть знадобитися під час розслідування кримінальних правопорушень, фактично, необмежена. Всі види знань неможливо перерахувати, тому що з розвитком галузей науки, техніки, мистецтва і ремесла їх кількість збільшується і будь-який перелік, відповідно, не буде повним [216]. За даними цього дослідження, приблизно у 86 % кримінальних проваджень допомога спеціаліста використовувалась у різних передбачених законом формах як процесуальних (участь суб'єктів спеціальних знань у СРД), так і непроцесуальних

(отримання консультацій, роз'яснень): фахівці залучалися до проведення СРД (81 %); надавали консультації (91 %); були поставлені питання як спеціалістам у суді відповідно до ст. ст. 357–358 КПК України (86 %).

Зважаючи на те, що розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері завжди пов'язане з використанням документів бухгалтерського обліку, участь фахівців відповідного спрямування під час СРД є запорукою того, що будуть вилучені необхідні матеріали, що стосуються провадження. Йдеться про з'ясування оптимальної кількості та потрібного для дослідження переліку документів; встановлення можливих місць зберігання документів, їх оригіналів, копій, окремих примірників, що треба вилучити; проведення огляду вилученої документації; виявлення ознак підроблень у документах тощо. Своєю чергою, це сприяє якісному проведенню судово-бухгалтерських та інших видів експертиз і, загалом, ефективному завершенню досудового розслідування.

При цьому варто розрізняти типові види консультацій спеціаліста під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, а саме:

1) консультації загального характеру, що дозволяють СОГ зорієнтуватися в події кримінально-протиправного діяння, його механізмі, масштабах злочинної діяльності, колі співучасників, тобто ці консультації мають ознайомлювальний характер і проводяться зазвичай у період планування чи здійснення початкових, невідкладних СРД (зокрема, у процесі огляду місця події та при відборі зразків для проведення експертизи тощо);

2) конкретні консультації із спеціальних питань під час підготовки та безпосереднього проведення заздалегідь запланованих СРД [185, с. 46]. Відповідні консультації фахівця є засобами

підвищення ефективності проведення окремих процесуальних дій та заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, допиту, слідчого експерименту, тимчасового доступу до речей і документів тощо) [87, с. 53]. Зокрема, участь спеціаліста під час огляду документів допомагає слідчому швидко і точно розібратися в сутності та значенні для розслідуваного провадження документів, що оглядаються, виявити і правильно описати ті чи інші ознаки, виявлені в них [206]. Утім, доводиться констатувати, що проведення огляду без участі спеціаліста – організаційна помилка, яка стала «хронічною», хоча працівники правоохоронних органів, які розслідують кримінальні правопорушення, досить чітко уявляють собі негативні наслідки таких упущень.

Поряд з цим у процесі підготовки до допиту й під час його проведення важлива допомога спеціалістів у галузі податкової звітності й бухгалтерського обліку, у сфері банківської діяльності, комп'ютерної техніки та програмного забезпечення тощо. Зокрема, спеціаліст у галузі бухгалтерського й податкового обліку може надати консультації з приводу:

а) процедури ухилення від сплати податків шляхом заснування фіктивного суб'єкта підприємницької діяльності;

б) документального фіксування й обліку фінансових операцій;

в) податкової звітності;

г) нормативних актів;

д) формулювання запитань на допиті;

е) підбору необхідних для пред'явлення документів тощо.

Загалом, як засвідчує практика, під час підготовки до проведення СРД допомога спеціалістів потрібна для вивчення наявних матеріалів, наприклад, акта документальної перевірки; розв'язання окремих організаційних і тактичних питань (наприклад, з'ясування специфіки організації фінансово-господарської діяльності

й документообігу на об’єкті, що становить інтерес) [471]. Усебічна допомога потрібна для оцінки слідчим фактичних даних, отриманих під час проведення СРД. Так, 52 % з числа опитаних слідчих посилалися на важливість участі фахівців в одержанні експериментальних зразків для експертного дослідження, складанні постанов і щодо призначення спеціальних досліджень (експертиз).

Останнім часом на практиці все частіше слідчі звертаються до наукових установ й окремих фахівців за письмовими консультаціями з правових питань. Серед них у справах, що розглядаються, особливо виділяються прохання роз’яснити чи надати додаткове тлумачення бюджетного, господарського або цивільного законодавства. До того ж у зверненнях наводяться обставини конкретного кримінального провадження та пропонується дати оцінку правомірності чи неправомірності певних дій і рішень суб’єктів, що здійснюють провадження, оцінити наявність або відсутність складу кримінального правопорушення в певних діяннях. Очевидно, що нерідко причиною таких звернень є недостатня кваліфікація працівника оперативного підрозділу, слідчого, прокурора, хоча наведені питання відносяться до кола професійних знань цих суб’єктів. Але, як зазначає Р. Л. Степанюк, звернення за такими консультаціями не суперечать законодавству та є корисними для забезпечення повноти й об’єктивності досудового розслідування, тому що вони, не маючи доказового значення, тим не менш сприяють додатковому забезпеченню гарантій встановлення істини у справі, зменшують можливість слідчих і судових помилок [400, с. 102–108; 410, с. 151].

Варто наголосити на тому, що обираючи спеціаліста, потрібно враховувати низку обставин щодо можливості його участі в кримінальному провадженні, адже в судовій практиці є непоодинокі випадки визнання доказів недопустимими у зв’язку з порушенням

порядку залучення осіб, що володіють спеціальними знаннями. Аналіз законодавства й матеріалів слідчої і судової практики свідчить про доцільність з'ясування наступних обставин під час вибору спеціаліста:

1) відсутність особистої зацікавленості в результатах розслідування (тобто, варто передбачити, щоб спеціаліст не був пов'язаний з підприємством, де було вчинено кримінальне правопорушення, не мав родинних та інших близьких стосунків з керівником або іншими службовими (посадовими) особами, які зацікавлені в результатах розслідування тощо);

2) чи не був спеціаліст в іншому процесуальному статусі в цьому кримінальному провадженні;

3) наявність в особи документів (диплом, сертифікат, свідоцтво, довідка, допуск тощо), які підтверджують факт володіння відповідними спеціальними знаннями. Це також стосується документів, які підтверджують можливість використання певного обладнання [425, с. 54].

При формуванні криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідно визначати основні завдання, які можуть вирішуватись за допомогою ревізії, виявити типові недоліки, що мають місце у практиці проведення ревізійних заходів, а особливу увагу звернути на рекомендації щодо оцінки та використання результатів ревізії у розслідуванні.

Наприклад, найбільш типовими загальними недоліками, що мають місце в діяльності ревізорів у справах про розкрадання та інші зловживання у бюджетній сфері, є:

а) формулювання висновків, що містять невірну юридичну оцінку виявлених порушень у господарській діяльності;

б) помилки в обрахуванні розміру предмета зловживання та/або заподіяної шкоди;

в) непідкріплення висновків посиланнями на документи, що їх підтверджують;

г) порушення правил оформлення та передавання матеріалів ревізії до правоохоронного органу.

Водночас у діяльності слідчих при оцінці висновків ревізії потрібно відзначити:

а) відсутність критичного підходу до аналізу актів ревізій, ігнорування фактів їх протиріччя з іншими обставинами справи;

б) невміння доповнити (підкріпити) одержані висновки бухгалтерськими та іншими документами;

в) незнання способів перевірки та доповнення висновків ревізії.

Усунення цих недоліків є важливою передумовою підвищення якості розслідування, обґрунтованості процесуальних рішень у кримінальному провадженні за цією категорією злочинів [410, с. 153; 401, с. 96–100].

Висновки ревізій та акти перевірок відповідно до ст. 99 КПК України можуть слугувати джерелом доказів [212]. Згідно із Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [334] фінансовий аудит є різновидом державного фінансового контролю та полягає в перевірці й аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку, достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю. Результати державного фінансового аудиту та їх оцінку викладають у звіті.

Інспектування здійснює орган державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає в документальній і фактичній

перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка має забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладають в акті [453, с. 156; 452, с. 232–242].

Перевірку закупівель у замовників проводять за місцезнаходженням юридичної особи, яку перевіряють, чи за місцем розташування об'єкта права власності, щодо якого проводять перевірку, і полягає в документальному та фактичному аналізі дотримання замовником законодавства про закупівлі. Моніторинг закупівлі здійснюють за місцезнаходженням органу державного фінансового контролю [28, с. 107].

Як було зазначено у попередніх підрозділах дослідження, зазначені дії з подальшим складанням відповідних документів здійснюються службовими особами ДАСУ. Проте вказані службові особи не є експертами, оскільки відповідно до ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [345]. Саме тому аудитори залучаються в кримінальному провадженні як спеціалісти.

Нормативно-правовим забезпеченням діяльності ДАСУ є БК України [48], Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [334], постанова

Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України» [324] тощо.

Отже, зазначена вище служба виявляє основні недоліки й порушення норм законодавства та передає представникам правоохоронної системи зібрані за результатами фінансової перевірки матеріали. Варто також додати, що КПК України не регламентує процесуальний порядок призначення позапланових виїзних ревізій, позапланових перевірок у кримінальному провадженні, не дивлячись на те, що ч. 2 ст. 99 КПК України відносить акти перевірок, ревізій до документів у кримінальному провадженні. На нашу думку, з метою захисту бюджетних коштів від злочинних посягань, й враховуючи перезавантаження органів та підрозділів правоохоронних органів, у Кодексі, задля підвищення ефективності розслідування, необхідно передбачити нову *Главу 20-1*. з назвою: *«Призначення позапланової виїзної ревізії, позапланової перевірки».*

У межах надання довідково-консультаційної допомоги з питань використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері варто відзначити ще одну важливу службу – *АРМА*, оскільки серед функцій Національного агентства законодавством передбачено: надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком, проведенням оцінки та управлінням активами [329].

Якщо попередніми діями слідчого було з'ясовано, що державі було завдано збитків у великих розмірах, він вправі звернутись до АРМА з метою пошуку матеріальних і нематеріальних активів фігурантів, про що складає відповідний запит. Перевірка та відповідь на таке звернення надходить у найкоротші строки, як правило, протягом трьох діб, що не стає на заваді затягненню процесуальних

строків. У разі існування необґрунтованих активів слідчий вправі звернутися до суду з приводу арешту на таке майно з метою попередження його відчуження. У повноваженнях АРМА – здійснити ефективну реалізацію цього майна або управління цим майном. Так, окрім отримання довідково-консультативної та іншої криміналістично значущої інформації для розслідування кримінального правопорушення у бюджетній сфері, забезпечується відшкодування збитків державному бюджету на стадії досудового розслідування [329].

Крім зазначених вище аспектів, не можна обійти стороною питання витрат, пов'язаних із залученням спеціалістів. Відповідно до ст. 122 КПК України, експертам, спеціалістам, оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту. Експертам і спеціалістам повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу, якщо це не є їх службовим обов'язком. Як зазначає І. М. Чемерис, гострою є проблема залучення спеціалістів банківських установ та спеціалістів у сфері сучасних комп'ютерних технологій, які не перебувають у штаті кіберполіції і експертних установ, оскільки це не охоплено їх службовими обов'язками. Враховуючи сучасний стан зайнятості та оплати праці таких спеціалістів, можна лише уявити собі яких це вимагає коштів, що, з одного боку, вливає на розкриття цієї категорії кримінальних правопорушень [464, с. 185–186; 416, с. 212–218].

Серед наступних напрямів роботи по використанню спеціальних знань у кримінальному проводженні варто виокремити призначення та проведення судової експертизи. У практичній діяльності, навчальній і науковій літературі цей термін доволі розгалужений і має багато значень. Зокрема, Н. В. Тутецька наголошує, що під експертизою варто розуміти інститут доказового й процесуального права, систему процесуальних відносин, форму

використання спеціальних знань, СРД, процедуру дослідження та оформлений за результатами її завершення документ – висновок експерта [442, с. 357]. Слушною є думка В. Ю. Шепітька, який зазначає, що судова експертиза – це процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за завданням слідчого або судді речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для правильного вирішення справи [200, с. 257].

У статті 1 Закону України «Про судову експертизу» такий вид діяльності визначено як дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [345].

Відповідно до ч. 1 ст. 69 КПК України, експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [345] на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [212]. Права, обов'язки та відповідальність експерта визначено в ст. ст. 69–70 КПК України. Відповідно до гл. 4 КПК України, висновки експертів є одним із процесуальних джерел доказів [212].

Із співставлення зазначених вище змістів понять можна зробити висновок, що статуси «спеціаліст» і «експерт» мають наступні спільні ознаки. Відповідні особи:

1) не зацікавлені в результатах провадження;

2) володіють спеціальними знаннями;

3) беруть участь у кримінальному судочинстві.

Різниця між спеціалістом і експертом обумовлена:

а) завданнями, які ставляться перед ними замовником дослідження (експертизи);

б) кримінальною відповідальністю судового експерта (ст. ст. 384 та 385 КК України);

в) відмінністю оформлення результатів їхньої роботи та процесуальним значенням [212; 250, с. 61].

Призначення судових експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є одним з найважливіших засобів доказування. Згідно із законодавством, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань [345].

Ефективність проведення експертних досліджень безпосередньо пов’язана з узгодженістю дій слідчого та експерта, що включає завчасне обговорення завдань, які виносяться на експертизу, спільне використання засобів для отримання та закріплення доказової інформації [9, с. 107].

Науковці виокремлюють організаційно-процесуальну класифікацію судових експертиз за такими підставами:

1) послідовністю проведення – первинні та повторні експертизи;

2) обсягом досліджень – основні й додаткові експертизи;

3) чисельністю та складом експертів – одноособові (проводиться одним експертом) і багатоособові (група експертів, яких назначають для проведення досліджень);

4) характером спеціальних знань – однорідні та комплексні експертизи [454, с. 47].

Водночас вивчення слідчо-судової практики дозволило до числа основних недоліків, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз по цій категорії кримінальних проваджень, віднести:

– нечітке уявлення предмета експертизи (62 %);

– призначення експертиз не в усіх випадках, коли їх проведення необхідне (29 %);

– постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуацій, що призводить до збільшення термінів розслідування та призначення додаткових експертиз (33 %).

А. Б. Марченко звертає увагу на те, що серед основних причин зазначених помилок є наступні фактори суб'єктивного характеру: недостатній практичний досвід, низький рівень поінформованості слідчих про можливості судових експертиз. До об'єктивних обставин автор відносить: відсутність вивчення та поширення передового досвіду слідчої та експертної практики, недоліки освіти, законодавчої регламентації взаємин слідчого та експерта [237, с. 17].

Відповідно до ст. ст. 7, 8 Закону України «Про судову експертизу» та з метою забезпечення єдиного підходу при проведенні судових експертиз і підвищення якості проведення останніх, Міністерством юстиції України наказом від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 затверджено Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [320].

Варто додати, що специфіка кримінальних правопорушень у бюджетній сфері вимагає комплексного підходу. Так, ми з'ясували,

що по кожному проаналізованому кримінальному провадженню було призначено та проведено декілька видів судових експертиз. Певні складнощі під час призначення та проведення будь-яких видів судових експертиз на практиці виникають щодо формулювання питань експерту. Часто слідчі не можуть правильно поставити питання, щоб отримати потрібну для кримінального провадження відповідь. З огляду на це під час формулювання питань експерту варто послуговуватися рекомендованим переліком питань, які містяться в Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз, а також звертатися за допомогою до спеціаліста відповідної галузі знань.

Відмітимо, що в орієнтовному переліку питань експертизи документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності значиться, зокрема, питання:

Чи підтверджуються документально висновки перевірки (зазначаються реквізити акта перевірки) у частині, що стосується завищення обсягу і вартості виконаних робіт з урахуванням висновків інших видів експертиз?

Чи підтверджується документально встановлений за актом перевірки державної податкової інспекції фінансовий результат за операціями з цінними паперами і корпоративними правами (назва підприємства) за період (указується період) у розмірі (вказується сума)?

В орієнтовному переліку питань експертизи документів про економічну діяльність підприємств і організацій зазначаються, зокрема, питання:

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо нецільового використання бюджетних коштів, отриманих підприємством (назва) за бюджетною програмою?

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки стосовно наявності у підприємства (організації) (назва) заборгованості з виплати заробітної плати?

В орієнтовному переліку питань експертизи документів фінансово-кредитних операцій значяться, зокрема, питання:

Чи підтверджуються документально висновки акта перевірки щодо відповідності вимогам чинного законодавства документального оформлення операцій (назва банку) з надання кредитів, з повноти та нарахування і сплати відсотків за користування кредитами позичальником за кредитною угодою?

Чи підтверджується документально розмір збитків банку, визначений в акті перевірки (вказується суб'єкт контролю), в результаті необґрунтованої видачі, неповернення кредиту за угодою? [355].

Нерідко для боротьби з протиправною діяльністю у бюджетній сфері залучаються експерти недержавних установ або приватні експерти, які мають допуски за будівельно-технічними спеціальностями. У більшості випадків це відбувається за обставин, коли державні експерти сильно завантажені, через що строки проведення експертизи можуть ненавмисно затягуватись. Або виникає необхідність у проведенні рідкісного класу (виду) експертизи, за яким державна експертна установа не має акредитації [104, с. 132].

Безпосередньо проведення експертизи як невід'ємний елемент відповідної судово-експертної діяльності розпочинається з моменту отримання відповідною судово-експертною установою документа про призначення судової експертизи та матеріалів, що до нього додаються, і їх передачі відповідному структурному підрозділу експертної установи чи конкретному експертові для організації проведення експертизи. Однак якщо матеріали, що надаються

безпосередньо ініціатором, надані не в повному обсязі, об'єкти дослідження і зразки не упаковані чи упаковка не забезпечує їх збереження та захист від несанкціонованого доступу, чи не засвідчена особою у передбаченому законодавством порядку, або матеріали не відповідають встановленим до них вимогам, що виключає можливість організації проведення судової експертизи, то вони не реєструються і невідкладно повертаються ініціатору для усунення виявлених недоліків. У разі ж надходження таких матеріалів засобами поштового зв'язку, кур'єрською службою, керівник судово-експертної установи доручає уповноваженій особі повідомити про це ініціатора в телефонному режимі та скласти довідку про невідповідність, один із екземплярів якої разом з матеріалами терміново повертаються ініціаторові для усунення виявлених невідповідностей [426, с. 251].

Судово-економічна експертиза. Предметом цієї експертизи є фінансово-господарська діяльність, відображена в документах бухгалтерського обліку та реєстрах, податковій звітності, банківських операціях, яка може свідчити про вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Якщо ведення бухгалтерського та податкового обліку здійснювалось в електронно-обчислювальному вигляді, експерту надаються реєстри бухгалтерського та податкового обліку у роздрукованому вигляді, обов'язково завірені в установленому порядку. Додатково вони можуть бути надані на вимогу експерта на електронних носіях інформації. Якщо експертиза призначається з метою перевірки висновків документальної ревізії, у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначається, які саме висновки і з яких причин викликають сумнів (суперечать іншим матеріалам справи, непереконливо обґрунтовані фінансовими інспекторами тощо). У разі потреби для визначення, які саме

документи потрібно надати експерту на дослідження в кожному конкретному випадку, доцільно отримати консультацію експерта-економіста. Для проведення дослідження необхідно надати оригінали документів або належним чином завірені їх якісні копії. Документи мають бути систематизованими в хронологічному порядку (за відповідними періодами), підшитими, прошнурованими та пронумерованими [320].

Проведення судово-економічної експертизи, зазвичай, займає великий обсяг часу і нерідко потребує продовження строків виконання, що передбачено законодавством. Так, Інструкцією передбачено, що строк проведення експертизи встановлюється керівником експертної установи (або заступником керівника чи керівником структурного підрозділу) і не повинен перевищувати 90 календарних днів. У разі значного завантаження експерта (за наявності у нього на виконанні одночасно понад десяти експертиз, у тому числі комісійних і комплексних) більший розумний строк установлюється за письмовою домовленістю з органом (особою), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), після попереднього вивчення експертом наданих матеріалів. Час попереднього вивчення матеріалів не повинен перевищувати п’ятнадцяти робочих днів. У разі відмови органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), у погодженні запропонованого розумного строку проведення експертизи матеріали справи повертаються з пропозицією призначити експертизу іншим суб’єктам судово-експертної діяльності, визначеним у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу». Якщо протягом 30 календарних днів з дня направлення листа щодо погодження більшого строку проведення експертизи відповіді від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), не отримано, запропонований строк вважається погодженим. У разі невиконання

клопотань експерта щодо надання додаткових матеріалів, несплати вартості експертизи протягом 45 календарних днів з дня направлення клопотання в порядку, передбаченому чинним законодавством, незабезпечення прибуття експерта, безперешкодного доступу до об'єкта дослідження, а також належних умов для його роботи (учинення перешкод з боку сторін, що беруть участь у справі, в обстеженні об'єкта) матеріали справи повертаються органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), із зазначенням мотивованих причин неможливості її проведення [320].

Предметом *фінансово-економічної* експертизи є відомості про фінансові операції і показники діяльності господарюючого суб'єкта, а також фактичні дані, які характеризують утворення, розподілення і використання доходів, грошових коштів (фондів). Означувана експертиза повинна проводитися, у тому числі у випадку виявлення ознак використання злочинцями фіктивних підприємств, які беруть участь у закупівлях [242, с. 83–84]. Приміром, якщо виникла потреба в підтвердженні висновків перевірки щодо наявності ознак фіктивного підприємництва, доцільно призначати цю експертизу, на вирішення якої необхідно поставити такі питання:

Яка мета та предмет діяльності фірми, яку саме діяльність здійснювала фірма чи передбачена вона її статутом?

Якими основними та оборотними засобами володіє фірма, джерела їх придбання, а також джерела фінансування діяльності, наявність у фірмі працівників (персоналу) для виконання передбачених статутом видів діяльності (у тому числі товарів для здійснення експортних операцій)?

Чи забезпечували наявні у фірми основні та оборотні засоби можливість здійснювати статутну діяльність, зокрема зовнішньоекономічну?

Практика свідчить, що в багатьох випадках слідчі без належної підготовки та збирання потрібних документів направляють їх для проведення фінансово-економічної експертизи, що не дає можливості експертові провести ґрунтоване дослідження і зробити категоричний висновок про порушення бюджетного законодавства і заподіяні державі збитки.

Загалом, завданнями фінансово-економічної експертизи у кримінальних провадженнях розглядуваної категорії може бути встановлення: статутної і фактичної мети та предмету діяльності підприємства-учасника торгів; наявності й джерел формування фінансових ресурсів підприємства; його реальної господарської діяльності; наявності у підприємства достатнього персоналу для здійснення заявленої господарської діяльності; дотримання правил нарахування і строків внесення податків та інших обов'язкових платежів; дотримання правил фінансування і кредитування, встановлених чинним законодавством (у тому числі валютного законодавства); спроможності підприємства виконувати зобов'язання за укладеними договорами [242, с. 83–84].

Поряд з цим завдання, що вирішуються під час проведення *судово-бухгалтерської* експертизи, можуть бути ідентифікаційними, діагностичними та профілактичними. В. В. Лисенко зазначає, що судово-бухгалтерська експертиза та документальна перевірка (ревізія) хоч і мають схожість предмету дослідження, однак є різними засобами документального контролю за правовою сутністю. Судово-бухгалтерська експертиза є однією з слідчих дій, провадження якої чітко регламентовано кримінальним процесуальним законодавством. Документальна перевірка є адміністративно-правовим засобом контролю за діяльністю суб'єктів підприємництва. Крім того, під час проведення судово-бухгалтерської експертизи дослідженню підлягають не лише документи обліку, які відображають характер і

зміст фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємництва, а й матеріали кримінального провадження. Своєю чергою, при проведенні документальної перевірки дослідженню підлягають лише документи обліку, які відображають виконані фінансово-господарські операції. Різні також процесуальні положення експерта-бухгалтера та особи, яка проводить документальну перевірку [222, с. 214].

Під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері призначення і проведення судово-бухгалтерської експертизи має на меті:

– усунення суперечностей між матеріалами документальної перевірки та матеріалами кримінального провадження;

– підтвердження результатів проведеного документального дослідження (документальної перевірки, ревізії) діяльності суб'єкта підприємництва;

– підтвердження результатів документальної перевірки щодо характеру та розміру матеріальної шкоди;

– встановлення стану бухгалтерського обліку та звітності на підприємстві, що перевіряється, і відповідності його чинному порядку;

– встановлення осіб, відповідальних за повноту та правильність обчислення і сплати податків, якими допущені виявлені порушення.

Питання, що ставляться перед експертом-бухгалтером, визначаються обставинами вчинення кримінального правопорушення, характером зібраних під час проведення документальних перевірок доказів. Найчастіше надаються: акти документальних перевірок; первинні документи суб'єктів господарювання (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери та інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність суб'єкта

господарювання); установчі та реєстраційні документи підприємства, документи фінансової та податкової звітності, висновки податкових органів або відповідні рішення суду; організаційно-управлінські та інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо); письмові висновки фахівців інших галузей знань, а також висновки інших експертиз (почеркознавчої, техніко-криміналістичної, фінансово-економічної); протоколи слідчих дій (допитів, оглядів, обшуків), а також інші матеріали кримінального провадження.

Виходячи із зазначеного, до завдань судово-бухгалтерської експертизи, зокрема, належать визначення документальної обґрунтованості: розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах, періоду їх утворення; оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг; відображення в обліку операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими активами; відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат [320]. Крім цього, завданням цієї експертизи, у тому числі є встановлення відповідності законодавству відображених у податковому обліку податкових зобов’язань та податкового кредиту з ПДВ, зокрема:

Чи підтверджуються документально висновки податкових органів, відображені в акті документальної перевірки, щодо заниження суб’єктом за певний період зобов’язань з ПДВ на певну суму?

Чи підтверджується документально сума податкового кредиту з ПДВ, пов’язана із закупівлею товарно-матеріальних цінностей

певного найменування на певну суму протягом зазначеного періоду підзвітними особами?

Чи підтверджуються документально висновки податкових органів щодо завищення СПД податкового кредиту в певній сумі за певний період?

Чи підтверджується документально зазначене в акті податкової інспекції донарахування СПД до сплати з бюджету ПДВ на певну суму тощо? [109].

Інженерно-технічні експертизи призначаються у випадках, коли для вирішення питань, що виникають перед суб'єктами доказування, потрібні спеціальні знання у галузях будівництва, землеустрою, оцінки будівельних об'єктів, споруд та земельних ділянок.

До таких експертиз зараховують: будівельно-технічні – дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів; оціночно-будівельні – визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд; земельно-технічні – розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками; оціночно-земельні – оцінки земельних ділянок.

За допомогою *будівельно-технічної* та *оціночно-будівельної* експертизи достовірно можна встановити якість будівельних і ремонтних робіт, виконаних на всіх етапах будівництва, їх відповідність будівельним нормам і договору, а також якість і кількість використаних будівельних матеріалів та їх відповідність вказаним у будівельно-монтажній документації; визначити оцінну вартість будівельних об'єктів і споруд [349, с. 10].

Основними завданнями будівельно-технічної експертизи є визначення: відповідності розробленої проєктно-технічної та кошторисної документації вимогам нормативно-правових актів у

галузі будівництва; відповідності виконаних будівельних робіт і побудованих об’єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо) проєктно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; відповідності виконаних будівельних робіт, окремих елементів об’єктів нерухомого майна, конструкцій, виробів і матеріалів проєктно-технічній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; обсягів та вартості виконаних будівельних робіт і складеної звітної документації проєктно-кошторисній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва; групи капітальності, категорії складності, ступеня вогнестійкості будівель і споруд та ступеня будівельної готовності незавершених будівництвом об’єктів; технічного стану будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень і руйнувань об’єктів та їх елементів; вартості будівельних робіт, пов’язаних з переобладнанням, усуненням наслідків заливання, пожежі, стихійного лиха, механічного впливу тощо. Проте оціночно-будівельна експертиза як основне завдання передбачає визначення: різних видів вартості поліпшень земельних ділянок (будівель та їх частин, споруд тощо); відповідності виконаної оцінки нерухомого майна (поліпшень земельної ділянки) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам [277, с. 118; 320].

Об’єктами будівельно-технічної та оціночно-будівельної експертиз у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення у бюджетній сфері можуть бути будівлі, споруди, інженерні мережі, будівельні матеріали, документація на будівельні об’єкти (проєктно-кошторисна, звітна, технічна тощо). У зв’язку з цим наведемо орієнтовний перелік питань, вирішуваних будівельно-технічною експертизою:

Чи відповідає розроблена проєктно-кошторисна документація вимогам нормативних актів у галузі будівництва? Якщо не відповідає, то в чому полягають невідповідності?

Чи відповідають виконані будівельні роботи проєктній документації та вимогам нормативно-правових актів у галузі будівництва? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

Чи відповідають об'єкти (будівлі, споруди тощо) проєктно-технічній документації на їх будівництво (ремонт, реконструкцію) і вимогам нормативних актів у галузі будівництва (містобудівним, протипожежним, санітарно-гігієнічним тощо)? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

Чи відповідають виконані будівельні роботи (або окремі елементи об'єктів нерухомого майна, конструкції, вироби, матеріали тощо) проєктно-технічній документації та вимогам нормативних актів у галузі будівництва? Якщо не відповідають, то в чому полягають невідповідності?

Який перелік та обсяги фактично виконаних будівельних робіт із будівництва (ремонту, реконструкції)?

Чи відповідають обсяги та вартість фактично виконаних робіт із будівництва (ремонту, реконструкції) об'єктів обсягам і вартості, визначеним проєктно-кошторисною або звітною документацією?

До якого виду робіт (нове будівництво, реконструкція, капітальний ремонт тощо) належать фактично виконані будівельні роботи на об'єкті?

Який ступінь будівельної готовності незавершеного будівництвом об'єкта тощо?

Разом з цим оціночно-будівельна експертиза відповідає на питання:

Яка вартість (зазначити вид вартості: дійсна, ринкова, залишкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) будівель, споруд, їх частин (приміщення, квартири) та іншого нерухомого майна?

Чи відповідає виконана оцінка нерухомого майна вимогам нормативних актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам? [277, с. 120; 320].

Земельно-технічна експертиза під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері проводиться з метою дослідження земельних ділянок для визначення та встановлення їх меж та площі, розділу і порядку користування земельними ділянками, розташування будинків та інших споруд тощо. Відповідно, об'єктами дослідження є земельні ділянки, а також правовстановлююча та технічна документація на них. Водночас *оціночно-земельна експертиза* – це дослідження, яке пов'язане із визначенням достовірності різних видів вартості земельних ділянок [426, с. 311–312]. З огляду на це основними завданнями оціночно-земельної експертизи у досліджуваній категорії кримінальних проваджень є: експертна грошова оцінка земельних ділянок; експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки; визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

Судово-товарознавча експертиза – це вид судової експертизи, предметом якої є встановлення фактичних даних та обставин, суджень про вартість (у тому числі вартість матеріального збитку) машин, обладнання, сировини і товарів народного споживання; визначення вартості товарної продукції; встановлення факту належності товарів до певних класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері; визначення характеристик

об’єктів дослідження відповідно до вимог Українського класифікатора товарів зовнішньої економічної діяльності; визначення якості товарної продукції; встановлення способу виробництва товарної продукції (промисловий чи саморобний), визначення підприємства-виробника та країни-виробника; встановлення факту відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції вимогам чинних правил [320]. З цього слідує, що об’єктами судово-товарознавчої експертизи є машини, обладнання, сировина, продовольчі та непродовольчі товари народного споживання, матеріали провадження [56, с. 263].

Таким чином, під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері необхідність у проведенні цієї експертизи виникає у зв’язку з виявленням ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування чи товарно-матеріальних цінностей.

Почеркознавча експертиза проводиться з метою встановлення хто саме здійснював підписання документів, у тому числі зазначив про завідомо неправдиві відомості. Методика почеркознавчої експертизи передбачає чотири стадії дослідження:

1) попереднє ознайомлення з матеріалами (вивчення матеріалів кримінального провадження, ознайомлення з документами – речовими доказами і зразками, із запитаннями, які поставлені перед експертом, тощо);

2) роздільне дослідження (здійснюється роздільне вивчення документа – речового доказу та зразків для порівняльного дослідження; провадиться виявлення загальних і окремих ознак письма та почерку);

3) порівняльне дослідження (виявлені ознаки зіставляються; результати порівняння заносяться до спеціальних таблиць розробки);

4) оцінка наслідків та формулювання висновків (оцінюється індивідуальна сукупність виявлених ознак; експерт робить висновок про наявність або відсутність індивідуальної тотожності) [454].

При проведенні почеркознавчих досліджень вирішуються питання як ідентифікаційного, так і діагностичного характеру. До ідентифікаційних питань належить установлення конкретного виконавця рукопису. Для їх вирішення експертові потрібно надати зразки для порівняльного дослідження: вільні, експериментальні, умовно вільні [426].

Типовими питаннями, які ставляться на почеркознавчу експертизу у кримінальних провадженнях, є такі:

Чи виконано рукопис (підпис) певною особою?

Однією чи різними особами виконано декілька рукописів?

Однією чи різними особами виконано декілька підписів?

При розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії найбільш розповсюдженими є такі види техніко-криміналістичного дослідження документів: дослідження бланків, підписів (у разі технічної підробки); дослідження відбитків печаток і штампів, факсимільних відображень підписів; установлення й ідентифікація технічних пристроїв і приладів; установлення й ідентифікація матеріалів, які використовуються при виготовленні й підробленні документів; установлення відносної давнини виготовлення документа або виконання окремих реквізитів.

Судово-почеркознавчу експертизу потрібно призначати одночасно з *технічним дослідженням* документів. І, як свідчить практика, зручніше проводити такі дослідження одним судовим експертом, оскільки в спірних документах містяться і підписи, і відбитки печаток. Також може виникати необхідність у дослідженні способу виготовлення друкованого тексту документів або ідентифікації принтерів. Так, технічна експертиза документів

проводиться для з’ясування яким чином виготовлений документ, чи має він ознаки монтажу та ін. Дані обставини підлягають дослідженню якщо, наприклад, документ свідчить про те, що печатка підприємства, відтиск якої знаходиться на ній, роздрукована, а не виконана самостійно.

Трасологічна (дактилоскопічна) експертиза у цій категорії кримінальних проваджень призначається з метою ідентифікації особи за відбитками пальців рук, а також встановлення факту контактної взаємодії підозрюваного з різними предметами (печатками, штампами тощо), грошовими коштами, документами тощо, вилученими під час огляду, обшуку, тимчасового доступу, або викинутими підозрюваним під час затримання.

Своєчасне виявлення, належна фіксація та кваліфіковане дослідження таких слідів дозволяє одержати важливу доказову інформацію про подію, причетних до неї осіб, застосовані знаряддя, способи та послідовність здійснення дій тощо. До ідентифікаційних задач відносять також: встановлення належності частин до єдиного цілого і встановлення загального джерела походження. При цьому під джерелом походження розуміється індивідуально визначений об’єкт чи система об’єктів, функціонування яких є причиною утворення слідів або створення (виготовлення) предметів [487, с. 96].

Ідентифікації підлягають будь-які матеріальні об’єкти за умови, що в слідах відобразився індивідуально-характерний комплекс ознак цих об’єктів чи їх елемента (елементів).

Типовими питаннями дактилоскопічної експертизи при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є такі:

Чи є на предметах, вилучених на місці події, папілярні візерунки (сліди пальців рук) ?

Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?

Чи відповідають надані на дослідження сліди пальців рук (зазначається кого саме) папілярним візерункам, вилученим під час слідчих дій (зазначається під час яких саме, коли тощо)?

Експертиза матеріалів, речовин та виробів (спеціальної хімічної речовини, у тому числі грошових коштів, вилучених під час тактичної операції фіксації факту їх передачі) тощо. Приміром, для здобуття доказової інформації у кримінальному провадженні слідчому необхідно провести ототожнення спеціальної хімічної речовини, виявленої на грошових купюрах (або інших матеріальних об'єктах – предметах неправомірної вигоди), з речовиною, вилученою з рук або інших частин тіла чи одягу затриманої особи. До основних запитань, які можуть бути поставлені на її вирішення, зараховують:

Яка природа речовини, наданої на дослідження?

Чи є нашарування спеціальних хімічних речовин на предметах-носіях (грошових купюрах, змивах з рук тощо)?

Чи мають надані речовини спільну родову належність та ін.? [123].

Варто додати, що мобільні телефони в сучасних умовах є цінним джерелом орієнтуючої інформації й також містять сліди кримінального правопорушення. Аналіз практики досудового розслідування свідчить про те, що мобільні телефони фігурують майже в кожному кримінальному провадженні та є важливим джерелом інформації [426, с. 328–329]. Крім мобільних телефонів, у підозрюваних вилучають й інші носії інформації, що використовуються в мобільних телефонах (SIM-картки та картки пам'яті тощо), які за певних умов також стають об'єктами дослідження. На жаль, слідчі недостатньо обізнані в можливостях експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів. За результатами аналізу судово-експертної практики можна виокремити

низку типових помилок, що допускають ініціатори проведення експертиз комп'ютерної техніки та програмних продуктів, що, як наслідок, ускладнює або унеможливлює їх проведення, а саме:

1) в ході СРД оглядаються та вилучаються не всі об'єкти, які містять інформаційні сліди кримінальних правопорушень (24 % опитаних респондентів);

2) об'єкти вилучаються, зберігаються чи транспортуються без дотримання відповідних правил (31 %);

3) на експертизу надаються об'єкти, які апріорі не можуть містити інформації, що має значення для розслідування, або які з об'єктивних причин неможливо належно дослідити (3 %);

4) на вирішення експертизи ставляться питання, які не відносяться до обставин справи або ж є некоректними (15 %);

5) однією постановою призначають експертизи за різними видами об'єктів або ж за їх надмірною кількістю (15 %).

Типовими об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи є:

– комп'ютерна техніка (системні блоки комп'ютерів, ноутбуки, сервери тощо та їх комплектуючі);

– периферійні пристрої (принтери, сканери, дисководи, модеми тощо), комунікаційні пристрої комп'ютерів і обчислювальних мереж;

– носії інформації (накопичувачі на жорстких магнітних дисках, комп'ютерні дискети, оптичні компакт-диски, флеш-картки пам'яті тощо);

– електронні записні книжки, планшети, смартфони, мобільні телефони та інші електронні носії текстової або цифрової інформації [363, с. 25].

Для практичного використання методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері наведемо типовий перелік питань, які вирішуються в ході проведення комп'ютерно-технічної експертизи:

Чи міститься на даному носії інформація (зазначити, яка) і в якому вигляді?

Чи міститься в комп'ютері інформація про певні дії (зазначити, які саме) користувача?

Чи знищувалася інформація на певному носії та якщо так, то якою вона була?

Чи створена певна інформація на досліджуваному комп'ютері або вона перенесена з іншого носія?

Яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія)?

Яка технологія та хронологія створення певного електронного документа; які атрибути (ймовірний автор, час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів?

Які несправності має комп'ютерне обладнання або його окремі елементи?

Чи здійснювалося виконання певних дій за допомогою даного програмного продукту тощо? [56, с. 243; 320].

Варто додати, що встановлення ознак використання віртуальних активів має стосуватися загальних знань (принципів) функціонування криптовалютних платіжних систем. Наприклад, як може виглядати публічна адреса електронного гаманця або гейш транзакція певної криптовалюти, якими бувають та як можуть виглядати засоби доступу до електронних гаманців, що являє собою послідовність для відновлення доступу до гаманця (seed) та як її можна використати у подальшому під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Друга (блокчейн-аналітика) належить до можливостей слідчого знаходити у відкритому доступі (розподілені бази даних) транзакції у криптовалютних платіжних системах. Це вміння та навички пошуку даних про транзакції, узагальнення даних пошуку опосередкованих

зв’язків тощо. Третя складова криміналістично необхідних знань стосується фіксації операцій з віртуальними активами та їх вилучення. Наявні кримінальні процесуальні засоби у вигляді НСРД не дозволяють цілком впоратися з виявленням і фіксацією інформації про застосування віртуальних активів [287, с. 219–220].

У разі якщо нецільове використання бюджетних коштів супроводжується одержанням неправомірної вигоди, може бути призначено й інші види судових експертиз, зокрема *експертиза відео-, звукозапису* для дослідження технічних засобів і носіїв аудіо- або відеоінформації, одержаної під час документування протиправних дій злочинців. Загальновідомо, що під час прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою органи досудового розслідування вилучають різні аудіо- та відеоматеріали, зокрема записи розмов конкретних осіб між собою, матеріали, отримані під час проведення НСРД. Тому виникає потреба ідентифікації голосу конкретних осіб; виключення монтажу, тобто штучного створення розмови на магнітній стрічці; встановлення параметрів звукозаписувальної апаратури; з’ясування обстановки, у якій проводився аудіо- чи відеозапис, тощо. Відповіді на них можна отримати шляхом проведення експертизи звукозапису.

На вирішення цієї експертизи може бути поставлено такі питання:

Чи на даному технічному пристрої (відеомагнітофоні, диктофоні тощо) зафіксовано відеофонограму (фонограму)?

За допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовано конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?

Надана відеофонограма (фонограма) є оригіналом чи копією?

Чи проводився запис відеофонограми (фонограми) безперервно?

Чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?

Чи одночасно проводився запис відеозображення та звуку на відеофонограмі?

У якому акустичному середовищі було записано фонограму?

Як були розташовані відносно мікрофона співрозмовники?

Чи є джерелом звука на фонограмі конкретний предмет, зразки звука якого представлено?

Чи брали перелічені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова і фрази вони вимовляли?

Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

На дослідження експертам надають фонограми записів розмов заявника зі службовою особою, яка отримала неправомірну вигоду, або іншою особою, яка діяла від її імені, технічний засіб, за допомогою якого здійснено запис, а також вільні й експериментальні зразки голосів зазначених осіб (чи інших джерел звуку).

Висновок експерта як підсумковий документ є логічним завершенням проведення дослідження та його відображенням. Структура висновку експерта включає три розділи – вступна частина, дослідницька частина та висновки. Оформлюючи висновок експерта, судовий експерт повинен переслідувати мету, зміст якої полягає у викладі результатів проведених досліджень таким чином, щоб зроблені висновки були зрозумілі особі, яка не володіє спеціальними знаннями. Для цього необхідно використовувати прості терміни та словосполучення, а також короткі пояснення будь-яких незнайомих термінів у дужках відразу після вживання терміну; обмежити використання статистики (будь-яке числове оцінювання доказів, як правило, найкраще «перекладати» на словосполучення); використовувати діаграми та фотографії, коли виникають труднощі з поясненням результату лише словами; загальний підсумок формулювати таким чином, щоб він містив стислий огляд кожного із

висновків, з якими можна детальніше ознайомитись у тексті висновку [501].

Таким чином, доводиться констатувати, що під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері проведення експертизи є однією з першочергових дій, після обшуку та огляду, яка повинна призначатись якомога раніше, і тому важливо визначитись де саме вона буде проведена. Як показує практичний досвід, особливе місце у розслідуванні таких кримінальних правопорушень належить: економічній експертизі (бухгалтерська, фінансово-економічна); інженерно-технічній (будівельно-технічній, оціночно-будівельній); товарознавчій (у зв'язку з виявленням ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування чи товарно-матеріальних цінностей); почеркознавчій (рукописні тексти й підписи, вилучені під час обшуку чи огляду) та технічній експертизі документів (установчих, реєстраційних та інших документів, зокрема щодо способів внесення змін у документ, змісту видаленого тексту, способів виготовлення відбитків печаток і штампів на документах тощо); експертизі матеріалів, речовин та виробів (спеціальної хімічної речовини, у тому числі грошових коштів, вилучених під час тактичної операції фіксації факту їх передачі), а також комп'ютерної техніки та програмних продуктів (встановлення слідів кримінального правопорушення або іншої значущої для кримінального процесу інформації) та ін.

Підсумовуючи викладене вище, зауважимо, що:

1) стійкість та потужність держави напряму залежить від належного функціонування її бюджетної системи. Чим більший рівень кримінальних правопорушень у цій сфері, тим економічно слабшою є держава. Якщо кошти не надходять у державний бюджет, чи так само розкрадаються, відбувається недофінансування,

передусім, соціальної сфери, що призводить до низького рівня захисту населення;

2) дотримання бюджетної дисципліни є запорукою економічного розвитку будь-якої держави;

3) залучення фахівців у сфері бюджетних правовідносин на етапі досудового розслідування кримінального провадження є необхідним, оскільки більшість правопорушень характеризується складністю, латентністю, різноманітними формами прояву;

4) розподіл повноважень між контролюючими органами та органами досудового розслідування має бути чітко дотриманий останніми, щоб одні структури не дублювали завдання інших і навпаки;

5) ефективність бюджетного процесу та системи напряму залежить від правових механізмів і справедливих підходів до кожного із суб'єктів, залучених до цього процесу [497, с. 1111–1126; 498, с. 1–18; 499, с. 300–315].

Висновки до розділу 4

1. Наголошено на тому, що серед засобів кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування важливе місце займають не лише СРД, а й інші способи отримання доказів або перевірки вже отриманих, на підставі яких встановлюються або спростовуються обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, тимчасовий доступ до речей та документів, зазвичай, здійснюється в: органах місцевої влади (міськдержадміністраціях) – дозвільна, технічна та проєктно-

кошторисна документація; банківських установах (що підтверджують відкриття розрахункового рахунку; обіг коштів по рахунку; участь банку у фінансуванні тощо); інших установах – документи, які містять допоміжну інформацію, що має значення для кримінального провадження (наприклад, в органах державного архітектурно-будівельного контролю (дозволи на виконання будівельних робіт; документи, які подані забудовником для одержання дозволу на виконання будівельних робіт), державного санітарного чи пожежного нагляду, Державної податкової служби України, нотаріальних конторах, страхових компаніях, офісах операторів і провайдерів телекомунікацій тощо)).

2. Проведений аналіз слідчо-судової практики засвідчив про значну кількість повернутих клопотань про тимчасовий доступ до речей і документів, хоча положення КПК України, які регулюють відповідний захід забезпечення кримінального провадження, не передбачають такого повернення (порушення вимог ч. 2 ст. 160 КПК України особою, яка подала клопотання, а саме не зазначено, у володінні якої фізичної або юридичної особи перебувають документи, до яких просять надати тимчасовий доступ (39 %); у поданому клопотанні не зазначено про можливість використання як доказів відомостей, що містяться в документах, до яких потрібно надати тимчасовий доступ, і неможливість іншими способами довести обставини, які передбачається довести за допомогою цих документів (28 %); долучені до клопотання копії документів, у тому числі й процесуальні, належним чином не засвідчені або документи не читабельні (виконуючи припис ч. 6 ст. 132 КПК України, слідчий має додати до клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, а також копії матеріалів, якими слідчий обґрунтовує свої доводи) (18 %).

3. Досліджено кримінально-процесуальний та криміналістичний порядок здійснення тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження та засобу збирання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Предметом такого доступу, зазвичай, є договірна, проєктно-технічна, кошторисна, виробнича та інша фінансово-господарська (бюджетна) документація, яку було поділено на такі групи: 1) фінансово-звітні документи: виписки по особових рахунках; роздруківки банківських операцій; локальний кошторис, відповідно до якого встановлюється вартість проведення будівельних/ремонтних робіт; платіжні доручення, за якими перераховуються грошові кошти як розрахунок за виконані роботи; платіжні доручення, в яких фіксуються фінансові зобов'язання сторін та сплачені кошти; виписки по особових рахунках; роздруківки руху коштів по розрахункових рахунках; рахунки-фактури, що підтверджують операції з купівлі товарів (матеріалів) та містять вичерпні відомості про їх вартість, марку, кількість тощо; 2) цивільно-правові договори на виконання певного обсягу робіт: договори підряду, відповідно до умов яких підрядник зобов'язаний виконувати роботи в розмірі підсумкової вартості та у відповідні строки, що встановлені графіком виконання робіт, складеним підрядником до початку виконання робіт згідно з кошторисною документацією, будівельними нормами і правилами, графіком виконання робіт; акт прийому виконаних робіт; договори з постачальниками, покупцями та іншими контрагентами тощо; 3) документи, що відображають результати внутрішніх і зовнішніх перевірок.

4. Акцентовано на оцінці слідчим (детективом) можливих джерел інформації, на підставі яких ініціювати призначення ревізії й залучення ревізорів як спеціалістів. Визначено основні завдання, які

можуть вирішуватись за допомогою спеціалістів-ревізорів (у 86 % кримінальних проваджень допомога спеціаліста використовувалась у різних передбачених законом формах, як процесуальних (участь суб'єктів спеціальних знань у СРД), так і непроцесуальних (отримання консультацій, роз'яснень) формах)), виявлено типові недоліки, що мають місце у практиці проведення ревізійних заходів (формулювання висновків, що містять невірну юридичну оцінку виявлених порушень; помилки в обрахуванні розміру предмета зловживання та/або заподіяної шкоди; не підкріплення висновків посиланнями на документи, що їх підтверджують; порушення правил оформлення та передавання матеріалів ревізії до правоохоронного органу), а також звернуто увагу на рекомендації щодо оцінки й використання результатів ревізії у розслідуванні та запропоновано законодавчі зміни, спрямовані на вдосконалення наявних процедур.

5. Наголошено, що проведення судових експертиз у кримінальних провадження щодо розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері є одними з основних джерел отримання доказів, а особливе місце належить призначенню таких: економічної (бухгалтерська, фінансово-економічна); інженерно-технічної (будівельно-технічна, оціночно-будівельна), товарознавчої (у зв'язку з виявленням ознак придбання за державні кошти непридатного до використання або експлуатації устаткування чи товарно-матеріальних цінностей), почеркознавчої (предметом є рукописні тексти й підписи на документах, вилучених під час обшуку чи огляду); технічної експертизи документів (установчих, реєстраційних та інших документів, зокрема щодо способів внесення змін у документ, змісту видаленого тексту, способів виготовлення відбитків печаток і штампів на документах тощо); експертизі матеріалів, речовин і виробів (спеціальної хімічної речовини, у тому числі грошових коштів, вилучених під час тактичної операції фіксації

факту їх передачі), а також комп’ютерної техніки та програмних продуктів (встановлення слідів кримінального правопорушення або іншої значущої для кримінального процесу інформації) та ін.

6. Визначено основні недоліки, пов’язані з призначенням і проведенням судових експертиз: помилка у визначенні предмета судової експертизи; неправильне формулювання питань у постанові про призначення експертизи; не призначення експертиз у випадках, коли їх проведення необхідне; постановка перед експертом обмеженого кола запитань, які не враховують складність слідчої ситуацій, що призводить до збільшення термінів розслідування та призначення додаткових експертиз.

ВИСНОВКИ

У **дисертації** з урахуванням умов реальної війни і правового режиму воєнного стану розроблено криміналістичну методику розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, з визначенням пропозицій та рекомендацій, що набувають праксеологічного значення. Найсуттєвішими з них є такі:

1. Забезпечення національних інтересів України вимагає формування та реалізації стратегічного курсу щодо економічної безпеки, спрямованого як на нарощення конкурентоспроможності, так і на поступове зміцнення економічної стійкості й, відповідно, невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду. На тлі боротьби із зовнішнім агресором динаміка криміналізації бюджетної сфери засвідчила серйозну внутрішню загрозу національній безпеці.

Ретроспективним аналізом наукових праць встановлено поверхневий підхід до предмета дослідження та зосередження уваги наукової спільноти лише на окремих видах кримінальних правопорушень, пов’язаних з бюджетною сферою. Тому, в умовах реальної війни, докорінних змін законодавства й правозастосовної практики, розробка науково-обґрунтованих криміналістичних і процесуальних положень, з визначенням шляхів вирішення низки суміжних фундаментальних і праксеологічних проблем у бюджетній сфері, має особливе безпекове значення й потребує вироблення ефективних шляхів оптимізації діяльності органів досудового розслідування.

2. Кримінальні правопорушення у бюджетній сфері – це передбачені Особливою частиною КК України суспільно-небезпечні, протиправні діяння, які посягають на фінансові ресурси (державне чи комунальне майно), виділені для забезпечення виконання завдань і функцій органів державної влади, місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, з використанням основних правил, процедур, механізмів функціонування бюджетної системи та процесу.

Залежно від родового об'єкта кримінально-протиправні діяння у бюджетній сфері поділено на кримінальні правопорушення: проти власності (ст. 191 КК України); у сфері господарської діяльності (ст. ст. 209, 210, 211, 212, 222 КК України); у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. ст. 364, 365-2, 366, 367, 368 КК України), які зароджуються в надрах державного управління з високим рівнем латентності, динамічності, організованості з адаптацією до нових умов і норм бюджетного законодавства під структурно-функціональним прикриттям, застосуванням корумпованих важелів протидії правоохоронним органам, використанням технічних можливостей, офшорів й фіктивних підприємств. До найбільш суттєвих критеріїв, які дозволили зв'язати в одне ціле різноманітність проявів злочинності у бюджетній сфері, віднесено: корисливу мотивацію на вчинення протиправних дій, яка пов'язана з учиненням умисних тяжких злочинів корупційної спрямованості. До її найнебезпечніших форм віднесено: вчинення таких дій в умовах воєнного стану, які пов'язані з розкраданнями та тендерними спекуляціями під час здійснення публічних закупівель товарів для потреб армії в тилу і на фронтах (продовольства, амуніції, запчастин і техніки).

3. Повномасштабне військове вторгнення на територію України суттєво позначилось на фінансово-економічній системі держави. З

лютого 2022 р. обсяги бюджетних видатків, бюджетного дефіциту та структура його фінансування відображають підвищення частки держави та її переорієнтацію на першочергове фінансування військових потреб, а тому в умовах війни вкрай важко поповнити й виконати бюджети за видатками. Здійснити такі завдання без належного нормативно-правового забезпечення й налагодженої роботи всіх органів влади та кримінальної юстиції неможливо. Бюджетний кодекс України (2010 р.), Закон України «Про публічні закупівлі» (2015 р.) й КПК України (2012 р.) все ще потребують суттєвих змін, які комплексно мають вирішити проблему надійного збереження та акумулювання бюджетних коштів й забезпечення ефективних розслідувань в умовах реальної війни та подолання її наслідків. Сталість, забезпеченість, спадковість у роботі органів досудового розслідування та якість процесуального закону є одним з ключових факторів декриміналізації бюджетної сфери, що за правового режиму воєнного стану є запорукою збереження національної безпеки.

4. Комплексна методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері – це науковий продукт і практичний інструментарій системи відомостей про кримінальну протиправну діяльність, що містить побудову описової моделі (поняття, ознаки, класифікація кримінальних правопорушень, криміналістична характеристика, обставини, що підлягають доказуванню), й розроблених на її основі рекомендацій щодо досудового розслідування (алгоритм дій під час виявлення кримінальних правопорушень, типові слідчі ситуації та шляхи їх вирішення, основні напрями взаємодії органів досудового розслідування з іншими суб’єктами), її предмет обумовлений криміналістичною характеристикою (предмет злочинного посягання; способи вчинення кримінальних правопорушень; обстановка

вчинення; слідова картина; відомості про осіб, які вчинили кримінальне правопорушення), зміст визначають пошуково-пізнавальні процеси, що випливають з тактичних завдань, а спрямованість і послідовність проведення процесуальних дій залежить від ситуацій на початку розслідування.

Методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері розроблена з урахуванням основних положень, зокрема: в основі її створення – різні за своїм об'єктом склади правопорушень (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням тощо), але які об'єднані криміналістичними ознаками, тобто йдеться про їх взаємозалежність у рамках єдиної злочинної технології (єдині наміри організаторів, пособників і виконавців, мотиви, засоби тощо); предметом методики є закономірності не усієї злочинної діяльності, а лише тієї її частини, що пов'язана з певним сегментом бюджетної системи й, відповідно, зі специфічними формами реалізації фінансово-економічних і господарсько-правових відносин у ній; підставами для розроблення є потреби правоохоронної практики, оскільки криміналістично значущі ознаки кримінальних правопорушень тісно взаємозв'язані у процесі доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення окремих процесуальних дій.

5. Предметом злочинного посягання у бюджетній сфері є бюджетні кошти – належні відповідно до законодавства *надходження* (доходи бюджету; повернення кредитів до бюджету; кошти від державних (місцевих) запозичень; від приватизації державного майна (щодо державного бюджету); повернення бюджетних коштів з депозитів; надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних

паперів) та витрати (надання кредитів з бюджету; погашення боргу; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів) й *видатки* (кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом) бюджету.

6. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що кримінальні протиправні діяння у бюджетній сфері є досить різноманітними, обумовлюють широке коло способів їх підготовки, безпосереднього вчинення та приховування. До найпоширеніших способів (технологій) злочинної діяльності віднесено: вчинення протиправної діяльності, пов'язаної з проведенням публічних закупівель (постачання невідповідного товару; розробка тендерної документації з дискримінаційними вимогами; оплата товару до його постачання; підроблення документації з приймання будівельних робіт; змова учасників торгів; відхилення найбільш вигідної пропозиції, запропонованої учасниками закупівлі) (21 % кримінальних проваджень); привласнення або заволодіння коштами, передбаченими бюджетними програмами, кредитуванням проєктів малого та середнього бізнесу; гуманітарної та благодійної допомоги (14 %); надання грантів задля створення або розвитку бізнесу (11 %); незаконні виплати (безпідставне нарахування та виплата працівникам заробітної плати, премії, матеріальної допомоги тощо; нарахування таких виплат особам, які фактично не працюють, але документально оформлені як працівники; виплата за авансовими звітами (відрядження, закупівля малоцінних товарів) (11 %); використання майна не за цільовим призначенням (приміщень, обладнання, автомобільного транспорту тощо, які перебувають на балансі підприємства, у власних інтересах або інтересах третіх осіб) (10 %); безпідставне списання майна, що знаходиться на балансі державних підприємств (8 %).

7. Обстановка вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері формується під впливом суперечливих положень галузевого й міжгалузевого законодавства; податкового навантаження; безконтрольності й цілковитої розбалансованості в кредитно-фінансовій сфері; правового нігілізму; неефективної діяльності правоохоронних і контролюючих органів; корумпованості державних службовців. Найбільше їх вчиняється у містах, де зосереджується промисловий, торгівельний й фінансово-економічний потенціал держави, головні фінансові й бюджетні асигнування. Локальним місцем учинення кримінальних правопорушень є місцезнаходження суб'єктів публічного та приватного права, а також фінансових (банки, страхові компанії) або реєстраційних (нотаріуси, бюро технічних інвентаризацій тощо) установ, де здійснювались різного роду фінансово-економічні чи господарські операції, або вчинювались різного роду правочини.

Установлено типовий перелік об'єктів, які зберігають інформацію про кримінальне правопорушення у бюджетній сфері: а) матеріальні: документи (передусім, які розробляються та оформлюються у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, у тому числі податкового та бухгалтерського обліку, господарські, реєстраційні тощо); печатки, штампи, зразки бланків тощо; приміщення (офісні, складські, житлові тощо); гроші (готівкові та безготівкові, електронні, зокрема крипта); електронні носії інформації (мобільні телефони, системні блоки комп'ютерів, жорсткі диски, принтери тощо), у тому числі, які залишаються на сайтах відкритої інформації «Prozorro», «Держакупівлі Online», «Zakupki UA» «Tender Online» (100 %); б) ідеальні: показання керівників осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень (52 %); працівників планово-фінансових підрозділів, бухгалтерії (74 %); членів тендерних

комітетів, комісій, колегій, Державної казначейської служби України (22 %); працівників банків; секретарів, помічників керівників; працівників інших служб і підрозділів (водіїв, працівників відділів за напрямом діяльності (будівництво, обслуговування певних об'єктів тощо), а також інших осіб, зокрема пов'язаних особистими та діловими зв'язками з фігурантами кримінального провадження (93 %).

8. Серед численних типологій (класифікацій) злочинної поведінки у бюджетній сфері найбільш придатною для практичного використання визнано класифікацію, яка ґрунтується на службово-рольовій функції особи (розпорядники чи отримувачі бюджетних коштів), у якій виокремлено чотири групи злочинців: особи з досвідом роботи в органах місцевого самоврядування та різних галузях (сферах) господарювання («професіонали», обізнані у сфері службової діяльності; мають корумповані зв'язки в органах державної влади різних рівнів і правоохоронних органах (40 %); особи, які, зловживаючи службовим становищем, учиняють юридично значущі дії або надають публічні послуги, що мають значення для підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень (тендерні учасники, оцінювачі, аудитори, банківські працівники) (36 %); службові чи посадові особи, які виконують окремі технічні функції, безпосередньо не беручи участі в злочинній схемі (14 %); службові особи органів місцевого самоврядування, контролюючих і правоохоронних органів, які забезпечують корупційне прикриття злочинної діяльності (10 %).

9. Латентний характер протиправних дій у бюджетній сфері зумовлює необхідність активного пошуку первинної оперативної інформації, що обумовлює як процес виявлення, так і методику перевірки такої інформації, яка містить алгоритми (програми) дій оперативних працівників та слідчих з урахуванням характеру рішення,

що приймається за результатами перевірки початкової інформації про ознаки кримінального правопорушення у бюджетній сфері, а саме направлення отриманої інформації до уповноваженого органу за підслідністю (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань) для реєстрації кримінального провадження й початку досудового розслідування.

У ході виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері потрібно враховувати особливості законодавчого регулювання всіх процесів, охоплених бюджетною сферою. Без усвідомлення механізму виділення бюджетних коштів, проведення публічних закупівель, приватизації майна державними органами (Фонд державного майна України, його регіональні відділення та представництва у районах і містах) або органами місцевого самоврядування (місцеві ради) неможливо правильно застосувати криміналістичні засоби виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення, встановлення характеру й розміру завданої шкоди, а отже, зібрати належні докази і забезпечити ефективне розслідування. Тому запропонований порядок дій уповноважених суб'єктів спрямований передусім на усунення прогалин в організаційно-тактичному аспекті виявлення кримінальних правопорушень означеної категорії, візуалізацію окремих тактичних елементів процесуальної діяльності й сприятиме подальшому виконанню завдань кримінального провадження.

10. Окреслено коло типових обставин, що підлягають встановленню на початку досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері (передбачені ст. 91 КПК України, нормою (-ми) Особливої частини КК України) для успішного виконання завдань кримінального провадження. Основними помилками, що припускаються слідчі (детективи), які розпочали

розслідування, є невірний підхід до діагностики події й визначення напрямів розслідування (59 %); неправильно визначений, підібраний або неповний тактичний комплекс процесуальних дій (47 %); порушення процесуального порядку проведення процесуальних дій і доручень на проведення оперативно-розшукових заходів (45 %); обрання неправильної послідовності процесуальних дій, зокрема тактичних операцій для вирішення слідчих ситуацій (38 %).

11. Особливості вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері визначають своєрідність слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, які пов'язані зі способами, механізмом і технологіями вчинення вказаних кримінальних правопорушень. Робота в типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування спрямована на встановлення зв'язків між злочинцями (розподіл – перерахування – отримання – цільове призначення – вивільнення – маскування грошової маси); збирання інформації, що характеризує особу підозрюваного, її службовий статус; виявлення всіх епізодів злочинної діяльності кожного з підозрюваних; збирання доказової бази, достатньої для обвинувачення злочинців, і визначення пріоритетних шляхів протидії вказаній категорії кримінальних правопорушень. Важливою умовою ефективної організації початкового етапу розслідування в кожній слідчій ситуації є використання фактору раптовості під час проведення процесуальних дій, що визначає слідчі ситуації наступного етапу розслідування.

12. Досягнення ефективного результату в боротьбі з кримінальними правопорушенням у бюджетній сфері, особливо в умовах воєнного стану, неможливе без скоординованої діяльності всіх правоохоронних (Національна поліція України, Бюро економічної безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура) та інших органів

(Рахункова палата України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України, Агентство з розшуку та менеджменту активів, Національне агентство з питань запобігання корупції) як внутрішньо, так і зовнішньо, у тому числі й без міжнародної співпраці з Інтерполом, Європолом, іншими зарубіжними фінансовими інституціями.

13. Основними процесуальними діями щодо одержання доказів є проведення обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей і документів, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, допиту, одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, залучення спеціалістів й призначення експертиз, що спрямовані на встановлення цільового використання бюджетних коштів (встановлення, вилучення, огляд, дослідження та подальше зберігання документів про виділення та розтрату бюджетних коштів).

Обшук проводиться для виявлення речей і документів, визнання їх доказами, використання в процесі доказування, а також для подальшого розшуку майна підозрюваного з метою накладення арешту, проведення інших процесуальних дій; носить невідкладний, «груповий» (проводиться комплексно одночасно в різних місцях), раптовий характер. Однак в окремих випадках до обшуку та огляду документів слідчі (детективи) ставляться формально, складаючи протокол через деякий час після його фактичного проведення та з процесуальними порушеннями, що значно ускладнює виконання завдань кримінального провадження.

Допит як СРД у кримінальних провадженнях, що пов’язані з розслідуванням кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, значною мірою визначається механізмом злочинної діяльності,

наявністю різних складів кримінальних правопорушень (розкрадання, службові зловживання, легалізація (відмивання) майна тощо), що обумовлює комплексність підходу до організації такої СРД, формулюванням постановочних питань з їх подальшим розв'язанням.

14. В умовах воєнного стану виникла гостра необхідність спрощення порядку доступу до інформації, що знаходиться в операторів телекомунікаційних мереж, оскільки нині з ухвалою суду слідчий звертається до оператора телекомунікацій, який систематизує відповідну інформацію та надає її строком від 1 до 30 днів. Іншої процедури отримання зазначених відомостей КПК України не передбачає. Тому, враховуючи нагальну потребу в оперативності отримання таких даних, наголошено, що передбачена процедура отримання є громіздкою та фактично стоїть на заваді виконанню завдань кримінального провадження щодо швидкого, повного та неупередженого розслідування, у тому числі в інтересах підозрюваного. Натомість диференціація таких процедур відповідає положенням Рекомендації № 10 (2005) Комітету Міністрів Ради Європи «Про «особливі методи розслідування» тяжких злочинів, у тому числі терористичних актів.

15. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері здійснюється у таких формах: 1) залучення до кримінального провадження спеціалістів (податківців, бухгалтерів, аудиторів, ревізорів та ін.) для отримання необхідних консультацій; 2) призначення та проведення судових експертиз: економічної, товарознавчої, почеркознавчої та технічної документів, комп'ютерної техніки та програмних продуктів тощо. Галузь, у якій зосереджуються бюджетні кошти (освіта; медицина; будівництво; лісове господарство; оборонно-промисловий, аграрно-промисловий, паливно-енергетичний комплекси та ін.), вид і спосіб учинення кримінальних правопорушень впливають на вибір та

залучення спеціаліста у кримінальному провадженні й необхідність призначення виду судових експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : НікаНова, 2017. 152 с.

2. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму : аналіт. огляд. Київ : Департамент фінансових розслідувань Державна служба фінансового моніторингу України, 2012. 68 с.

3. Алгоритм дій працівників підрозділів стратегічних розслідувань при виявленні та документуванні кримінальних правопорушень із прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : метод. рек. / Єфімов В. В., Неклеса О. В. Палешко Я. С., Санакоєв Д. Б., Юр'єв Д. С. Дніпро: ДДУВС, 2020. 57 с.

4. Алгоритм дій працівників стратегічних розслідувань при виявленні та документуванні кримінальних правопорушень щодо привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : метод. рек. / Юр'єв Д. С., Неклеса О. В., Палешко Я. С., Санакоєв Д. Б., Єфімов В. В. Дніпро : ДДУВС, 2020. 60 с.

5. Алгоритми дій працівників захисту економіки Національної поліції при виявленні та документуванні злочинів, що пов'язані з викраданнями в бюджетній сфері : метод. рек. / О. А. Сидоров, Д. П. Тишлек, С. В. Бабанін та ін. Дніпро, 2018. 47 с.

6. Андрушко П. П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації. *Підприємництво, господарство і право.* 1998. № 12. С. 13–19.

7. Андрушко П. П. Коментар до статті 211 Кримінального кодексу України. *Юридичний вісник України*. 2002. № 3 (343). С. 31–32.

8. Андрущенко Г. С. Становлення та розвиток бюджетного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 230 с.

9. Антонюк Ю. В., Удовенко Ж. В. Поняття та суть взаємодії слідчого з працівниками експертної служби. *Теорія і практика судової експертизи* : зб. матер. кругл. столу. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 107–109.

10. Апеляційний суд Дніпропетровської області від 26 черв. 2012 р. Провадження № 11/490/1143/12. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25029557.

11. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 40 с.

12. Баганець О. В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2017. 20 с.

13. Багинський В. З. Основні питання методики розслідування розкрадань (ст. ст. 84, 86-1 КК України), які відбуваються в умовах економічних перетворень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 20 с.

14. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ: НАВС, 2015. 20 с.

15. Балонь А. Б. Методика розслідування злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.

16. Балонь А. Б. Типова «слідова картина» злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень, та її значення для розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 2. С. 117–119.

17. Бандурка О. М., Симовьян С. В. Україна проти «брудних» грошей : наук.-практ. посіб. Харків: Основа, 2003. 224 с.

18. Бараннік Р., Компанієць Д. Кримінальний розшук поза територією держави: деякі термінологічні та організаційні питання його проведення. *Право України*. 2006. № 5. С. 135–139.

19. Барчук О. С. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 250 с.

20. Басиста І. В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 43 с.

21. Басиста І. В. Правові основи прийняття і виконання рішень слідчого на стадії досудового розслідування : дис. … док. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2013. 589 с.

22. Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми и думки (1962–2002). Київ : Охорона праці, 2002. 268 с.

23. Бахін В. П. Криміналістична методика: лекція. Київ, 1999. 27 с.

24. БЕБ на Волині упередило неефективне використання понад 13 млн грн бюджетних коштів. URL : https://esbu.gov.ua/news/beb-na-volyni-uperedylo-neefektyvne-vykorystannia-ponad-13-mln-hrn-biudzhetnykh-koshtiv

25. Беззубенко М. В. Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 224 с.

26. Берназ В. Д. Криміналістична характеристика як наукова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 1. С. 16–18.

27. Бідняк В. А. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 265 с.

28. Бідняк В. А., Бідняк Г. С., Чаплинський К. О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 260 с.

29. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

30. Білоус І. В. Особливості техніко-криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

31. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 20 с.

32. Білоусов А. С. Криміналістичний аналіз об'єктів комп'ютерних злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 245 с.

33. Бірюков В. В., Коваленко В. В. Криміналістичне дослідження документів : монографія. Луганськ, 1999. 164 с.

34. Бондар С. В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 272 с.

35. Боржецька Н. Л. Форми закінчення досудового розслідування: правові, теоретичні та прикладні проблеми : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Острог, 2016. 252 с.

36. Боровиченко Ю. О. Позитивні та негативні сторони обов'язкового застосування відео зйомки під час допиту. *Актуальні питання техніко-криміналістичного забезпечення кримінальних проваджень*: зб. матеріалів круглого столу. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. С. 45−47.

37. Боротьба з господарськими злочинами / Коваленко О. І., Лопушанський Ф. А., Ришелюк А. М., Свєтлов О. Я., Титаренко Ю. Л. та ін.; відп. ред. Ф. А. Лопушанський. Донецьк, 1997. 149 с.

38. Брегін І. М. Взаємодія Національної поліції України з Державною аудиторською службою України у протидії порушенням бюджетного законодавства. *Juris europensis scientia*. 2023. № 6. С. 86–90. URL: http://jes.nuoua.od.ua/archive/6_2023/18.pdf.

39. Брегін І. М. Підрозділи Національної поліції у системі суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 232–235. URL : http://www.lsej.org.ua/2_2024/2_2024.pdf.

40. Брегін І. М. Протидія порушенням бюджетного законодавства підрозділами Національної поліції України : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Львів, 2024. 234 с.

41. Брегін І. М. Функції підрозділів Національної поліції як суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства.

Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах війни та післявоєнний період : матеріали наук. семінару (Львів, 21 черв. 2024 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 30–33.

42. Брисковська О. М. Основні ознаки фіктивних підприємств, що створені для легалізації злочинних доходів. *Електронний депозитарій Національної академії внутрішніх справ.* URL : http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/3841/1/11_p040-044.pdf

43. Бруссо К. М. Особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Право та державне управління.* 2019. № 2. Т. 1. С. 280–286.

44. Бруссо К. М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 20 с.

45. Бруссо К. М. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень, які вчиняються в сфері житлового будівництва : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Маріуполь, 2021. 246 с.

46. Бруссо К. М. Способи вчинення корупційних кримінальних правопорушень у сфері житлового будівництва. *Держава та регіони.* Серія: Право. 2020. № 4. С. 142–148.

47. Бущан О. П. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, вчинених шляхом використання кредитно-банківських операцій : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1995. 24 с.

48. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17/print

49. Важинський В. М. Процес доказування при розслідуванні фіктивного підприємництва та пов’язаних з ним злочинів в Україні :

автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2009. 16 с.

50. Важливі зміни до Особливостей здійснення публічних закупівель: що потрібно знати? URL : https://smarttender.biz/novyny/view/vazhlivi-zmini-do-osoblivostey-zdiysnennya-publichnih-zakupivel-shcho-potribno-znati/

51. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2013. № 3 (74). С. 238–248.

52. Василевич Я. В. Способи вчинення злочинів у сфері державних закупівель. *The Most Common Ways to Commit Crimes in Public Procurement.* URL : https://elar.naiau.kiev.ua/items/174e87ac-616f-4d22-9bcb-d8b2ece2ee83

53. Василинчук В. І. Деякі шляхи оперативно-розшукової профілактики нецільового використання бюджетних коштів. *Актуальні проблеми діяльності ДСБЕЗ та підготовки фахівців для її підрозділів* : тези доп. та повід. ЛьвДУВС, 2012. С. 46–47.

54. Василинчук В. І. Оперативно-розшукова профілактика злочинів підрозділами ДСБЕЗ у сфері господарської діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2004. № 5. С. 67.

55. Василинчук В. І. Оперативно-розшукова характеристика осіб, які вчиняють злочини у бюджетній сфері. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2011. № 25–26. С. 55–65. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/boz_2011_25-26_6.pdf.

56. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016. Т. 20 Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / ред. кол. В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац.

акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун.т ім. Ярослава Мудрого, 2018. 952 с.

57. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 слів / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII. 1728 с.

58. Великий тлумачний словник сучасної української мови : близько 170 000 слів / укл. та гол. ред. В. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2003. 1427 с.

59. Веліканов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 19 с.

60. Весельський В. К. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 54–59.

61. Виконання бюджету в умовах війни: прогноз тенденцій. URL : https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhetu-v-umovakh-viynyprohnoz-tendentsiy

62. Використання інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, їх транспортних телекомунікаційних мережах, під час розслідування злочинів: метод. рек. / С. С. Чернявський, Д. О. Алєксєєва-Процюк та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. 70 с.

63. Вирок Вищого антикорупційного суду від 18 жовт. 2021 р. Справа № 991/9129/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100375393

64. Вирок Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 25 черв. 2015 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/45558259

65. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 14 берез. 2014 р. Справа № 211/982/14-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/37612357

66. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 22 листоп. 2011 р. Справа № 1 - 145/11. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/87667472

67. Вирок Києво-Святошинський районний суд Київської області від 20 черв. 2024 р. Справа № 369/5414/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119871412

68. Вирок Ковельського міськрайоного суду Волинської області від 25 трав. 2011 р. Справа № 1-10/11. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/16642069

69. Вирок Краматорського міського суду Донецької області від 20 черв. 2013 р. Справа № 234/7489/13-к. Провадження № 1-кп/234/252/13. URL : http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31968702

70. Вирок Лозівського міськрайонного суду Харківської області від 10 груд. 2014 р. Справа № 629/5119/14-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/41858784

71. Вирок Старокостянтинівського районного суду Хмельницької області від 15 лип. 2024 р. Справа № 683/1031/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/120372459

72. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 черв. 2023 р. Справа № 308/3417/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112096741

73. Волобуєв А. Ф. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1996. 35 с.

74. Волобуєв А. Ф. Комплексні методики розслідування економічних злочинів. *Вісник прокуратури*. 2003. № 6 (24). С. 53–56.

75. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв’язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : А. Козлов, 2019. 120 с.

76. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2002. 42 с.

77. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія. Харків : Ун-т внутр. справ, 2000. 336 с.

78. Волобуєв А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва : навч. посіб. / за ред. проф. О. М. Бандурки. Харків : Рубікон, 2000. 272 с.

79. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки : навч.-метод. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.

80. Воробей О. В. Конвертаційні центри у механізмі фінансового шахрайства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 6 (15). С. 162–166.

81. Воробей О. В. Об’єкти обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 37–38.

82. Воробей О. В. Особливості проведення допиту у кримінальних провадженнях щодо діяльності конвертаційних центрів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2017. № 1. С. 159–162.

83. Воробей О. В. Розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних з діяльністю конвертаційних центрів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 20 с.

84. Воробей О. В., Кофанов А. В. Техніко-криміналістичне дослідження документів : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2011. 312 с.

85. Вязмікін С. А. Виявлення та припинення правопорушень у сфері державних закупівель товарів, робіт і послуг підрозділами захисту економіки Національної поліції України. *Detection and Suppression of Offenses in the Procurement of Goods, Works and Services by Economics Protection Units of National Police of Ukraine*. URL : https://elar.naiau.kiev.ua/items/fb88d231-1aeb-434c-a3c3-1ed0a2d18208.

86. Гаврилюк В. І., Дубина В. І., Данилюк М. П. Актуальні аспекти міжнародного співробітництва органів внутрішніх справ України на напрямку протидії торгівлі людьми. Київ : Цифра, 2007. 175 с.

87. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 300 с.

88. Герман О. В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Львів, 2021. 206 с.

89. Гладун О. З. Злочини проти порядку виконання бюджету: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 20 с.

90. Глобенко Г. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14 квіт. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 32– 33.

91. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 2. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022 р. 82 с.

URL : https://www.researchgate.net/publication/366684199_Glovuk_I_Drozdov_O_Teteratnik_G_Fomina_T_Rogalska_V_Zavtur_V_Osoblivij_rezim_dosudovogo_rozsliduvanna_sudovogo_rozgladu_v_umovah_voennogo_stanu_naukovo-prakticnij_komentar_Rozdilu_IX-1_Kriminalnogo_pr

92. Главюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. № 3–2. С. 293–296.

93. Гончаренко В. Г. Використання спеціальних знань у стадії порушення кримінальної справи. *Теорія та практика застосування чинного кримінального і кримінально-процесуального законодавства у сучасних умовах :* тез. доп. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. Ч. 2. С. 10–12.

94. Гора І. В. Поняття способу вчинення злочину та його визначення в розкритті та розслідуванні. *Закон і життя*. 2012. № 9. С. 35–39.

95. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/print

96. Гринюк В. О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 23–30.

97. Гумін О. М. Особливості тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю. *Європейські перспективи.* 2013. № 6. С. 91–94.

98. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1 (33). С. 37–49.

99. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Державної служби боротьби з економічною злочинністю : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. 152 с.

100. Дараган В. В. Протидія злочинам у сфері державних закупівель підрозділами Департаменту захисту економіки Національної поліції України : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 224 с.

101. Депутату Житомирської міськради, який може бути причетним до розкрадання бюджету, змінили кваліфікацію підозри. URL : https://suspilne.media/zhytomyr/760779-privlasnuvav-budzetni-grosi-deputatu-zitomirskoi-miskradi-zminili-kvalifikaciu-pidozri/

102. Деякі питання здійснення оборонних закупівель товарів, робіт і послуг в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лют. 2022 р. № 169. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169-2022-%D0%BF#Text

103. Джужа О. М., Горлач С. В. Злочинець або особа, яка вчинила злочин (порівняльний аналіз). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2 (91). С. 15–21.

104. Діденко В. Л. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2024. 238 с.

105. Дії працівників поліції у разі виявлення економічних злочинів : метод. рек. / Кубецька О. М., Лазарєв В. О., Неклеса О. В., Палешко Я. С. та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2020. 87 с.

106. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб’єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 580 с.

107. Довбань І. М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні : монографія. Київ : «ФОП Кандиба Т. П.», 2020. 424 с.

108. Довбаш С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

109. Довбаш С., Чернявський С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 215 с.

110. Доказування при розслідуванні податкових злочинів : монографія / за заг. ред. С. М. Піскуна. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 179 с.

111. Доліновський Ю. С. Використання експертних досліджень у розслідуванні злочинів, що вчиняються під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави* : матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 155–157.

112. Доліновський Ю. С. Виявлення злочинів під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 865. С. 441–448.

113. Доліновський Ю. С. Основи планування розслідування злочинів, що вчиняються під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017 № 1. С. 226–229.

114. Доліновський Ю. С. Особливості виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються під час здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 15 с.

115. Доліновський Ю. С. Особливості виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються під час здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 258 с.

116. Доліновський Ю. С. Тактичні особливості проведення обшуку у розслідуванні злочинів, що вчиняються під час здійснення публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12–13 січ. 2018 р.). Київ : Центр наук.-практ. дослід., 2018. С. 69–73.

117. Досудове розслідування в умовах воєнного стану: які зміни внесено в КПК? URL : https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/213263_dosudove-rozslduvannya-v-umovakh-vonnogo-stanu-yak-zmni-vneseno-v-kpk

118. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : «Гельветика», 2018. 448 с.

119. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 872 с.

120. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.

121. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

122. Експертизи у судовій практиці: підручник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2004. С. 207.

123. Експертизи у судочинстві України. URL : https://pidru4niki.com/74873/pravo/ekspertizi_u_sudochinstvi_ukrayini.

124. Єдиний вебпортал використання публічних коштів. URL : https://spending.gov.ua/new/

125. Єпринцев П. С. Організована злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 560 с.

126. Жалдак І. А. Актуальні питання тактики одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2019. Вип. 1. С. 304–311.

127. Жирний Г. Ю. Структура окремих криміналістичних методик розслідування певних категорій злочинів. *Актуальні проблеми сучасної криміналістики* : матеріали наук.-практ. конф. : у 2-х ч. (Сімферополь-Алушта, 19–21 верес. 2002 р.). Сімферополь : Доля, 2002. Ч. 2. С. 162–167.

128. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

129. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 304 с.

130. Журба С. О. Криміналістична характеристика та розслідування привласнення, розтрати, майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері житлово-комунального господарства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 255 с.

131. Зав’ялов С. М. Спосіб вчинення злочину: окремі проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

132. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 212 с.

133. Заєць О. М. Поняття та особливості предмету кримінального правопорушення, який вчинено у сфері страхування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 105–108.

134. Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 256 с.

135. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : наук.-практ. посіб. / Кулаков В. В., Лень В. В., Мірошниченко С. С. та ін. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. 289 с.

136. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 32–43.

137. Запотоцький А. П. Основи методики розслідування злочинів у сфері будівництва : монографія. Київ : Освіта України, 2018. 318 с.

138. Запотоцький А. П. Особливості виявлення привласнення, розтрати майна у сфері будівництва або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Актуальні проблеми досудового розслідування :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Дню слідчого в Україні (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 95–98.

139. Збірник методичних рекомендацій з викриття та документування злочинів у бюджетній сфері. Методичні рекомендації із запобігання злочинним проявам під час здійснення державних закупівель товарів, робіт та послуг / Л. П. Скалозуб, В. І. Василинчук, В. Р. Сливенко, Т. В. Дученко та ін. К. : МВС України, 2009. 427 с.

140. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2023 рік. URL : https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/Zvit2023-1.pdf

141. Зінов П. І. Актуальні питання виявлення злочинів, пов'язаних з нецільовим використанням бюджетних коштів. *Оперативно-розшукова профілактика злочинів у бюджетній сфері* : зб. матер. кругл. столу (Київ, 26 квіт. 2012 р.). Київ : Нац. акад. внут. справ, 2012. С. 74–76.

142. Зловживання владою та службовим становищем – начальнику одного з департаментів міської ради повідомлено про підозру.
URL : https://zap.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=289209

143. Іванов О. В. Адміністративно-правовий статус Національного агентства з питань запобігання корупції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 304 с.

144. Іванов Ю. Ф., Джужа О. М. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. Паливода А.В., 2006. 264 с.

145. Іскендеров Е. Ф. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні: окремі проблемні питання реалізації кримінальних процесуальних гарантій. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 4. С. 35–40.
URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_4_6

146. Калаянова О. Д. Застосування спеціальних знань працівниками органів внутрішніх справ при розкритті злочинів у сфері господарської діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

147. Кальман О. Г. Стан та головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні і прикладні проблеми. Харків : Гімназія, 2003. 352 с.

148. Камишанський О. Ю. Особливості методик розслідування розкрадань бюджетних коштів на підприємствах вугільної промисловості : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2018. 281 с.

149. Канфуі І. В. Правовідносини слідчого, прокурора та слідчого судді у досудовому кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 310 с.

150. Капліна О. Кримінальне процесуальне доказування та його суб'єкти. *Право України*. 2014. № 10. С. 136–147.

151. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 40–48.

152. Керівництво з розслідування злочинів: наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одіссей, 2010. 464 с.

153. Кисельов О. О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2022. 211 с.

154. Кікінчук В. В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2014. 20 с.

155. Кікінчук В. В. Способи вчинення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник ЛьДУВС*. 2013. № 3. С. 317–326.

156. Клименко О. В. Тактика проведення допиту під час розслідування легалізації (відмивання) майна, одержаного внаслідок ухилення від сплати податків. *Київський часопис права.* 2021. № 4. С. 294–299.

157. Князєв С. В. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. *Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні :* Ч. 1: матеріали IX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 07 груд. 2023 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 55–59.

158. Князєв С. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 1 (34). С. 122–128.

159. Князєв С. В. Деякі аспекти вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні :* матеріали CXLIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Чернівці, 11 жовт. 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 152–156.

160. Князєв С. В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. *Держава та регіони.* Серія Право. 2022. № 2. С. 245–251.

161. Князєв С. В. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України : монографія. Київ, «Вид-во Людмила». 2024. 392 с.

162. Князєв С. В. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 808–812.

163. Князєв С. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 2 (35). С. 169–175.

164. Князєв С. В. Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 2. С. 365–373.

165. Князєв С. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2022. № 16. С. 206–213.

166. Князєв С. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 3. С. 182–191.

167. Князєв С. В. Особливості формування концепції запобігання корупційним правопорушенням в Україні. *Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі :* матеріали VI Всеукр. звітної наук.-практ. конф. (Київ, Міжрегіональна Академія управління персоналом, 8 груд. 2022 р.) / редкол. : М. Ф. Гончаренко (голова) та ін. Київ, 2023. С. 302–306.

168. Князєв С. В. Предмет злочинного посягання у бюджетній сфері. *Держава та регіони.* Серія Право. 2023. № 4. Т. 2. С. 145–150.

169. Князєв С. В. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України в умовах воєнного стану. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства :* Ч. 1 : матеріали IIX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 169–173.

170. Князєв С. В. Слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку науки та техніки* : матеріали CXLV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Суми, 28 черв. 2024 р.). Суми, 2024. С. 152–154.

171. Князєв С. В. Способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів :* Ч. 1: матеріали VI Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 75–79.

172. Князєв С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 2. С. 377–385.

173. Князєв С. В. Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 748–752.

174. Князєв С. В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 870–874.

175. Князєв С. В. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 823–827.

176. Князєв С. В. Щодо визначення поняття предмету злочинного посягання у бюджетній сфері. *Осінні наукові зібрання:* матеріали CLI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 22 листоп. 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 151–155.

177. Ковальчук С. О. Вчення про речові докази у кримінальному процесі : теоретико-правові та практичні основи : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2017. 618 с.

178. Ковінько Н. М Кримінологічна характеристика особи злочинця-корпоративіста. *Young Scientist.* 2018. № 11 (63). November. URL : http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/190.pdf

179. Колесниченко А. Н. Наукові та правові основи розслідування окремих видів злочинів : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1967. 20 с.

180. Колесниченко О. Н. Наукові та правові основи методики розслідування окремих видів злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1967. 236 с.

181. Колесниченко О. Н., Коновалова В. Є. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Харків : Юрид. ін-т, 1985. 92 с.

182. Колесніченко А. Н. Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів : лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1976. 28 с.

183. Колесніченко А. Н. Наукові та правові основи методики розслідування окремих видів злочинів : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1967. 509 с.

184. Коновалова В. О. Вбивство: мистецтво розслідування : монографія. Київ: Факт, 2006. 311 с.

185. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія : навч. посіб. Харків : Консум, 1999. 157 с.

186. Конспект лекцій з дисципліни «Юридична психологія» / укл. С. Г. Головко. Київ, 2016. URL : http://divovo.in.ua/konspekt-lekcij-z-disciplini-yuridichna-psihologiya.html?page=6.

187. Константинов О. О. Кримінальна відповідальність за видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 22 с.

188. Корж В. П. Способи легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих організованими групами, злочинними організаціями. *Право України*. 2003. № 1. С. 156–157.

189. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями у сфері економічної діяльності : монографія. Харків, 2002. 412 с.

190. Костроміна О. Г. Наукові засади розслідування економічних злочинів, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 17 с.

191. Котюк І. І. Теорія судового пізнання : монографія. Київ : «Київський університет», 2006. 435 с.

192. Котюк О. І. Мета, фактичні та процесуальні підстави одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб потребують уточнення. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 30–31.

193. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. URL : https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/46805/1/Pretrial%20war%20crimes.pdf.

194. Кравчук С. Й. Економічна злочинність в Україні: навч. посіб. Київ : «Кондор», 2009. 282 с.

195. Криміналістика : курс лекцій (ч. 1) / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. 356 с.

196. Криміналістика : навч. посіб. / За ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.

197. Криміналістика : питання і відповіді : навч. посіб. / за ред. А. В. Кофанова, О. Л. Кобилянського, Я. В. Кузьмічова та ін. Київ : Центр учб. літ., 2011. 240 с.

198. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / за ред. В. Ю. Шепітька ; 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Ін-юре, 2004. 365 с.

199. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін. ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 752 с.

200. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

201. Криміналістика : підручник / За ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.

202. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.

203. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 2. / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 328 с.

204. Криміналістика. Криміналістична тактика та методика розслідування злочинів: підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Одіссей, 2001. 376 с.

205. Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / Кол. авт. : С. В. Веліканов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавля. Х. : «Харків юридичний», 2006. 236 с.

206. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень щодо підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців: метод. рек. / Саковський А. А., Мировська А. В., Нечеснюк М. В. та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 57 с.

207. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.

208. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол. : М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В.

Наумова та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.

209. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

210. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. 544 с.

211. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

212. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

213. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1223 с.

214. Кримінальні провадження в умовах воєнного стану. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/kriminalni-provadzhennya-v-umovah-voennogo-stanu.html

215. Кримінологія: Загальна і Особлива частини : підручник / за заг. ред. проф. І. М. Даньшина. Харків : Право, 2003. 288 с.

216. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2008. 168 с.

217. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

218. Кулик С. С. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем :

автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Акад. адвокат. України, 2015. 22 с.

219. Кулик С. С. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 217 с.

220. Лилик В. А. Методика розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 239 с.

221. Лилик В. А. Огляд місця події під час розслідування нецільового використання бюджетних коштів, виділених на роботу з відходами. *National Law Journal: Teory and Practice*. 2018. Aprilie. P. 172–175.

222. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції: теорія та практика : монографія. Київ: Логос, 2004. 364 с.

223. Лисенко В. В. Фіктивні фірми (криміналістичний аналіз). Київ, 2002. 112 с.

224. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

225. Ліщенко В. М. Доказування на досудових стадіях кримінального процесу у справах про одержання хабара : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 261 с.

226. Лойф О. Використання спеціальних знань у розкритті та розслідуванні злочинів у сфері наркобізнесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 6. С. 151–154.

227. Лоскутов Т. О. Правове регулювання фіксування кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство:* електронне наукове видання. 2022. С. 340–345. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.61.

228. Лужецька О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілим. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право).* 2013. № 4 (63). С. 196–201.

229. Лузгін І. М. Деякі аспекти криміналістичної характеристики та місце в ній даних про приховування злочинів. *Криміналістична характеристика злочинів :* зб. наук. праць. Харків, 1984. С. 25−30.

230. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 409 с.

231. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Негласні слідчі (розшукові) дії – засоби процесуального доказування. *Право України*. 2014. № 10. С. 106–110.

232. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Петряєв С. Ю. Негласні слідчі (розшукові) дії – засоби інформаційного забезпечення розслідування злочинів. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 183–196. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2020_65_21.

233. Ляшенко Ю. І. Формування бюджетних коштів України в умовах ринкової трансформації економіки (теорія і практика) : автореф. дис. … канд. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2000. 17 с.

234. Макаренко Н. К. Запобігання професійній злочинності в Україні : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. 455 с.

235. Марітчак Т. Помилки в кваліфікації господарських злочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 7. С. 77–81.

236. Марущак О. А. Криміналістична характеристика ухилень від сплати пода-тків, зборів (обов'язкових платежів) та основні

засади їх розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2017. 222 с.

237. Марченко А. Б. Слідчі помилки та шляхи їх подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.

238. Марченко Л. Ю. Реалізація державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів : дис. ... докт. філософії : 081 – Право. Харків, 2021. 268 с.

239. Матвієнко А. А. Здійснення оперативно-розшукового провадження при вчиненні злочину організованою злочинною групою. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2014. № 2. С. 12–14.

240. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харьків : Консум, 1999. 480 с.

241. Меденцев А. М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 20 с.

242. Меденцев А. М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері держаних закупівель : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2017. 96 с.

243. Мельник О. В., Руденко М. В. Організаційно-правові основи спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.* Серія: «Право». 2016. Вип. 21. С. 173–176. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2016_21_45

244. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, І. Благута, О. М. Гумін та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 323 с.

245. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

246. Методика технічної експертизи документів (загальна частина) / Ковальов К. М., Давидова О. О., Коваленко В. В., Тимофеєва Т. В. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2007. 34 с.

247. Мечинський О. Б. Формування та розподіл коштів бюджету місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.06. Київ, 2001. 222 с.

248. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 240 с.

249. Міжнародна правова допомога у кримінальному провадженні : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, О. Є. Омельченко, Д. О. Савицький, В. В. Рожнова, А. В. Форостяний. Київ, 2015. 211 с.

250. Моїсєєв О. М. Висновок експерта в контексті взаємодії процесуальних суб'єктів : монографія. Донецьк : Норд-Прес-Дон НУДОН НДІСЕ МЮ України, 2007. 188 с.

251. Мойсеєнко В. В. Правові засади регулювання господарської діяльності. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-5_2017/1/7.pdf

252. Морозова В. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення проти громадської моралі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 197 с.

253. Мудрецька Г. Криміналістична характеристика осіб, які вчиняють викрадення бюджетних коштів. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 3. С. 155–157.

254. Найдьон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємство, господарство і право.* 2019. № 5. С. 304–307.

255. Настільна книга слідчого : наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Київ : Ін Юре, 2003. 728 с.

256. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

257. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2012. 533 с.

258. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

259. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Каннон, 2003. 1104 с.

260. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL : https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/

261. Неганов В. В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : спец 12.00.09. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. 20 с.

262. Нечитайло В. А. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

263. Нечитайло В. А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 4. С. 137–138.

264. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Юриспруденція. 2021. № 53. С. 128–131.

265. Нікітінський О. П. Криміналістичні особливості початкового етапу розслідування розпорядження бюджетними

коштами у сфері охорони здоров'я. *Юридична наука.* 2019. № 9. С. 144−148.

266. Нікітінський О. П. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпорядженням бюджетними коштами у сфері охорони здоров'я : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 308 с.

267. Нормативно-правове забезпечення діяльності підрозділів стратегічних розслідувань : метод. рек. / укл.: Санакоєв Д. Б., Неклеса О. В., Єфімов В. В., Юр'єв Д. С. Дніпро : ДДУВС, 2021. 724 с.

268. Оврамець Ю. О. Адміністративно-правові процедури публічних закупівель в Україні : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Київ, 2023. 282 с.

269. Овсянніков Є. С. Правове регулювання виконання бюджетів за видатками в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2017. 244 с.

270. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посіб. / за ред. Н. І. Клименко. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.

271. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних силах України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2015. 213 с.

272. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2001. 240 с.

273. Організована злочинність в Україні / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВСУ, 1999. 124 с.

274. Оробець К. Властивості суб'єктів злочину за кримінальним правом України. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 2. С. 121–124.

275. Основи кримінального аналізу : посіб. з елементами тренінгу / Користін О. Є., Албул С. В., Холостенко А. В., Заєць О. М., Ісмайлов К. Ю., Тетерятник Г. К., Горбаньов І. М. Одеса : ОДУВС, 2016. 288 с.

276. Основи розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : метод. рек. Дніпро : ДДУВС, 2021. 78 с.

277. Основи судової експертизи: навч. посіб. для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

278. Основи фінансового моніторингу фінансових послуг : навч. посіб. / Н. М. Внукова, О. М. Ващенко, Н. В. Кузьминчук та ін. Київ : КНТ, 2009. 136 с.

279. Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану: адвокат Ірина Гловюк. URL : https://www.hsa.org.ua/lectors/glovyuk-iryna/articles/osoblivii-rezim-kriminalnogo-provadzennia-v-umovax-vojennogo-stanu-advokat-irina-gloviuk

280. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL : https://decentralization.ua/news/14654

281. Особливості кримінального провадження у період воєнного стану. URL : https://syrota.com.ua/blog/osoblyvosti-kryminalnoho-provadzhennia-u-period-voiennoho-stanu/

282. Офіційний сайт НЦБ Інтерполу в Україні. URL : http://icpo.centrmia.gov.ua

283. Павловський В. В. Загальні положення досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 246 с.

284. Панов Н. І. Спосіб скоєння злочину та кримінальна відповідальність. Харків : Вища школа, 1982. 161 с.

285. Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 249 с.

286. Пацурківський П. С. Правові засади фінансової діяльності держави: проблеми методології. Чернівці : ЧДУ, 1997. 244 с.

287. Пашинська І. В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Харків, 2023. 296 с.

288. Писарчук І. Виявлення ознак нецільового використання бюджетних коштів, вчинених службовими особами. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* Серія : Юридична. 2016. № 855. С. 532–533.

289. Писарчук І. В. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів у протидії нецільовому використанню бюджетних коштів службовими особами : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 251 с.

290. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 лют. 2022 р. № 181-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/181-2022-%D1%80#Text

291. Піхоцька О. М., Ющик Ю. В. Аналіз виконання бюджетів в період воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 25–32.

292. Поводиш В. В. Адміністративно-правове забезпечення державного замовлення для обороноздатності України : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2023. 377 с.

293. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2011. № 1 (3). С. 1–53.

294. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України*. 2015. № 3. С. 63–79.

295. Погорецький М. А., Вакулік О. О., Сергєєва Д. Б. Розслідування економічних злочинів : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького. Київ : Дакор, 2014. 176 с.

296. Податківці викрили протиправні дії експортерів, які завдали шкоди бюджету на 508,6 млн грн. URL : https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-455731.html

297. Податковий кодекс України: Закон України від 02 груд. 2010 р. № 2755-VI. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2755-17.

298. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : наказ Генеральної прокуратури України від 30 черв. 2020 р. № 298. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text.

299. Польшинська К. А. Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів. *Молодий вчений*. 2016. № 2 (29). С. 209–213.

300. Понад 1,5 млн грн збитків бюджету внаслідок зловживання службовим становищем – повідомлено про підозру заступнику міського голови та членам злочинного угрупування. URL : https://vin.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=353114&fp=135&s=print

301. Поняття валюти та валютних операцій. URL : http://4ua.co.ua/pravo/finansove/ponyattya-valyuti-valyutnih-operatsiy.html

302. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному

процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти). Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2001. С. 68–82.

303. Попович І. І. Криміналістичне забезпечення обігу розрахункових документів у банківській системі з метою запобігання вчиненню злочинів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 197 с.

304. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ МВС України від 08 лют. 2019 р. № 100. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z022319

305. Правоохоронці затримали чиновника «Одеської залізниці» за шахрайство з фінансовими ресурсами. URL : https://www.rbc.ua/ukr/news/pravoohraniteli-zaderzhali-chinovnika-odesskoy-zheleznoy-22102014194000

306. Практичні аспекти тимчасового доступу до речей і документів за клопотаннями захисту і потерпілого. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/praktichni-aspekti-timchasovogo-dostupu-do-rechey-i-dokumentiv-za-klopotannyami-zahistu-i-poterpilog.html

307. Предборський В. А. Теорія тіньової економіки в умовах трансформаційних процесів : монографія. Київ : Задруга, 2014. 400 с.

308. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022.
URL : https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

309. Про виконання судами України законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду з питань судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку : постанова Пленуму Верховного Суду № 5 від 29 черв. 1990 р.
URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-90#Text

310. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11 лют. 2015 р. № 183-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19/print

311. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 01 трав. 2022 р. № 2201-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text

312. Про внесення змін до особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Кабінету Міністрів України від 05 лип. 2024 р. № 782. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/782-2024-%D0%BF#Text

313. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19/print

314. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09 листоп. 2023 р. № 3460-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text

315. Про деякі питання здійснення слідчим суддею першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження : інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/v0558740-13.

316. Про додержання судами України процесуального законодавства, яке регламентує судовий розгляд кримінальних справ

: постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 груд. 1985 р. № 11. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-85#Text

317. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page

318. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL : http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html

319. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС від 7 лип. 2017 р. № 575. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text

320. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08 жовт. 1998 р. № 53/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

321. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо порядку застосування органами Державної казначейської служби України заходів впливу за порушення бюджетного законодавства : Наказ Державної казначейської служби України від 29 груд. 2012 р. № 394. URL : http://treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/215061.

322. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі» на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Кабінету Міністрів України

від 12 жовт. 2022 р. № 1178. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text

323. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 23 жовт. 2019 р. № 1077. URL : http://tranzit.ltd.ua/nakaz

324. Про затвердження Положення про Державну аудиторську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 лют. 2016 р. № 43. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text

325. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 квіт. 2015 р. № 215. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF#Text

326. Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовт. 2015 р. № 877. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text.

327. Про затвердження Порядку взаємодії; інформаційно-аналітичних підрозділів із підрозділами детективів Бюро економічної безпеки України : наказ Бюро економічної безпеки України від 23 січ. 2023 р. № 24. *Відомчий документ.*

328. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 09 черв. 2021 р. № 590. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text

329. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листоп. 2015 р. № 772-VIII.

URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19/print1489058007718601

330. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text

331. Про Національне центральне бюро Інтерполу : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 1993 р. № 220 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-93-%D0%BF#Text

332. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print

333. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 лип. 2020 р. № 808-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n2

334. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26 січ. 1993 р. № 2939-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12/print

335. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/print

336. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text

337. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 жовт. 2003 р. № 7. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text

338. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19 черв. 1992 р. № 2482-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12/print

339. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18 січ. 2018 р. № 2269-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19/print

340. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/1697-18.

341. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text

342. Про Рахункову палату : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 576-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Tex

343. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серп. 2021 р. № 347/2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text

344. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text

345. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12

346. Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text

347. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації корпоративного управління в банках України : рішення

правління Національного банку України від 03 груд. 2018 р. № 814-рш. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vr814500-18#Text

348. Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 берез. 2015 р. № 118. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2015-%D0%BF

349. Програма підготовки працівників Експертної служби МВС України як судових експертів за експертною спеціальністю 10.6 «Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів» / укл. К. В. Дубонос, Ю. О. Чечіль, І. С. Тальянчук, А. В. Лемешко, К. В. Яговкіна, В. О. Божко, А. В. Тулик. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2017. 53 с.

350. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк та ін. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 568 с.

351. Протидія злочинам, що вчиняються у бюджетній сфері : навч. посіб. / Баб'як А. В., Живко З. Б., Йосипів А. О., Марко С. І., Назар Ю. С. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 168 с.

352. Протидія злочинам, що пов'язані з порушеннями бюджетного законодавства (ст. 210, 211, 175 КК) : наук.-практ. посіб. / Д. Й. Никифорчук, О. Ю. Заблоцька, С. І. Ніколаюк. Київ, 2006. 87 с.

353. Проць І. М. Відповідальність за правопорушення у бюджетній сфері: адміністративно-правові та фінансово-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 10.03.16. Львів, 2016. 206 с.

354. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення в структурі методики розслідування кримінальних правопорушень. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI*

століття : наук.-практ. конф. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 547–548.

355. Ревізія як форма використання спеціальних економічних знань у кримінальному провадженні : навч. посіб. / В. В. Неганов, А. П. Запотоцький, Т. М. Давиденко; за заг. ред. С. С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. 132 с.

356. Рєзнік О. М., Андрійченко Н. С. Специфіка адміністративно-правового статусу СБУ як суб'єкта захисту фінансової системи держави. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 156–160.

357. Римарук О. І., Лисенков Ю. М., Капустин В. В., Синянський С. О. Відмивання «брудних» грошей: міжнародні і національні системи протидії. Київ : Юстиніан, 2003. 20 с.

358. Розгляд слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження: узагальнення судової практики Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лют. 2014 р. URL : http://www.rada.gov.ua.

359. Розкрадання бюджетних коштів під час будівництва столичного Подільського мосту: поліцейські провели обшуки у фігурантів. URL : https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/Rozkradannya_byudzhetnih_koshtiv_pid_chas_budivnictva_stolichnogo_Podilskogo_mostu_policeyski_proveli_obshuki_u_figurantiv_32696

360. Розкрадання бюджету: посадовцю КМДА вручили ще одну підозру. URL : https://www.dw.com/uk/rozkradanna-budzetu-posadovcu-kmda-povidomili-se-odnu-pidozru/a-66006690

361. Розкриття та розслідування шахрайств у сфері фінансування будівництва житла : метод. рек. / С. С. Чернявський, В. В. Топчій, В. В. Сокуренко. Київ, 2010. 84 с.

362. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики : монографія / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

363. Розслідування злочинів, учинених з використанням шкідливих програмних чи технічних засобів : метод. рек. / О. В. Вакуленко, О. М. Стрільців, О. С. Тарасенко та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 56 с.

364. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фіктивним підприємництвом та діяльністю «конвертаційних центрів» : метод. рек. / С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, А. А. Патик та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 92 с.

365. Розслідування нецільового використання бюджетних коштів : метод. рек. / Чернявський С. С., Василинчук В. І., Вознюк А. А. та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2014. 88 с.

366. Розслідування шахрайств та пов'язаних із ними злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків : монографія / В. В. Коваленко, А. І. Анапольська. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 224 с.

367. Руденко М. Тимчасовий доступ до речей та документів: правове регулювання провадження за новим КПК України. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 1. С. 143–148.

368. Руфанова В. М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2011. 20 с.

369. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2020. 416 с.

370. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Харків : Консум, 2001. 528 с.

371. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.

372. Салтевський М. В. Криміналістика у сучасному викладі : підручник. Київ : Кондор, 2006. 586 с.

373. Санакоєв Д., Скрябін О. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/3_ua_n2/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9D%D0%92_3-2022-39-45.pdf

374. Сара О. В. Методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Одеса, 2023. 249 с.

375. Сара О. В. Способи вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (47). С. 395–401. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2022.3.65

376. Сара О. В. Щодо визначення часу і місця вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічними закупівлями у сфері будівництва. *Юридичні науки: проблеми та перспективи :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24–25 лют. 2023 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 319–321. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-292-3-88

377. Сара О. В., Подобний О. О. Окремі питання стану наукової розробленості проблеми виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державними закупівлями у сфері будівництва. *Чорноморські наукові студії* :

матеріали VII Всеукр. мультидисциплінар. конф. (Одеса, 14 трав. 2021 р.). Одеса : Міжнар. гуманітар. ун-т, 2021. С. 55–60. URL : http://www.tsatu.edu.ua/shn/wpcontent/uploads/sites/–59/morarm.v.miscepolitolohiyiseredsocialnohumanitarnyhdyscyplin.pdf

378. СБУ викрила на «відкатах» заступника мера одного із міст на Одещині. Йому «світить» 10 років тюрми. URL : https://novynarnia.com/2024/01/04/sbu-vykryla-na-vidkatah-zastupnyka-mera-odnogo-iz-mist-na-odeshhyni-jomu-svityt-10-rokiv-tyurmy/

379. Свинаренко Ю. П., Андрусенко О. А. Попередження, виявлення та припинення оперативними підрозділами контрабанди наркотичних засобів, що вчиняються організованими злочинними групами. *Юридичний бюлетень.* 2020. Вип. 16. С. 309–316.

380. Севонюк Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 21 с.

381. Семенових О. С. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищення : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Харків. 2024. 203 с.

382. Сергєєва Д. Б., Шаповал О. В. Організація і тактика тимчасового доступу до документів під час розслідування економічних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 116–117.

383. Сибірна Р. І., Сибірний А. В., Хомів О. В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія економічна. 2016. № 2. С. 96–107.

384. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.

385. Сливенко В. Декриміналізація сфери бюджетних відносин у процесі оперативно-розшукової профілактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2012. № 5 (84). С. 182–189.

386. Сліпченко В. І. Підстави та процесуальний порядок витребування речей і документів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4 (II). С. 282–289.

387. Сліпченко В. І. Тимчасовий доступ до речей і документів: процесуальний порядок отримання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 507–514.

388. Смоков С. М. Внутрішнє переконання слідчого і його роль у прийнятті процесуальних рішень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 19 с.

389. Солдатенко О. А. Досудове слідство в Україні: становлення та перспективи розвитку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 16 с.

390. Сосков М. Кримінологічна характеристика та запобігання органами прокуратури злочинам, пов’язаним з незаконним використанням бюджетних коштів : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Дніпро, 2019. 205 с.

391. Спусканюк А. Ю. Винуватість обвинуваченого у вчиненні злочинів пов’язаних з проведенням державних закупівель, даної категорії, форма вини, мотив та мета. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 74–81.

392. Спусканюк А. Ю. Доказування винуватості особи у вчиненні злочину, пов’язаного з проведенням державних закупівель. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2015. № 2 (35). С. 358–360.

393. Спусканюк А. Ю. Доказування обставини, що обтяжують покарання за вчинення злочинів у сфері державних закупівель. *Правові засоби захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10–12 груд. 2015 р.). Київ: ГО «Фундація науковців та освітян» (ESF), 2015. С. 96–98.

394. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 257 с.

395. Спусканюк А. Ю. Інші засоби збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2016. № 2 (37). С. 287–291.

396. Спусканюк А. Ю. Подія злочинів, пов'язаних з проведенням державних закупівель, як обставина, що потребує доказування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2018. № 1. С. 59–64.

397. Старенький О. С. Законодавчі нововведення щодо процесуального порядку провадження окремих слідчих (розшукових) дій як засобів отримання доказів у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 82–94.

398. Старостенко Г. Г., Булгаков Ю. В. Бюджетна система : навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2006. 240 с.

399. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2005. 272 с.

400. Степанюк Р. Л. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у бюджетній сфері України. *Криміналістичний вісник :* наук.-практ. зб. / голов. ред. Коваленко В. та ін. / ДНДЕКЦ МВС України ; НАВС. К. : ТОВ «Еліт Прінт», 2012. № 17. С. 102–108.

401. Степанюк Р. Л. Завдання судових експертиз при розслідуванні злочинів у бюджетній сфері України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2012. № 2. С. 96–100.

402. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.

403. Степанюк Р. Л. Криміналістичні особливості предмета злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства. *Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах*. Київ: НАВСУ, 2001. С. 86–90.

404. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.

405. Степанюк Р. Л. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями бюджетного законодавства : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2004. 261 с.

406. Степанюк Р. Л. Основи комплексної методики розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 659–664. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_2_105.pdf.

407. Степанюк Р. Л. Перспективи формування методики розслідування економічних злочинів, що вчиняються в соціально-бюджетній сфері України. *Право і безпека*: науковий журнал. 2012. № 3 (44). С. 221–224.

408. Степанюк Р. Л. Проблеми розвитку криміналістичної методики в умовах реформування кримінальної юстиції України. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2016. № 1 (12). С. 236–245.

409. Степанюк Р. Л. Проблеми та перспективи формування криміналістичних характеристик злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Право і безпека*. 2011. № 1 (38). С. 179–183.

410. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2012. 475 с.

411. Степанюк Р. Л. Типові технології викрадень бюджетних коштів як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 154–161. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VKhnuvs_2013_2_22.pdf.

412. Степанюк Р. Л. Типові технології злочинної діяльності в бюджетній сфері України. *Форум права*. 2011. № 1. С. 977–981. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_157.pdf.

413. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія (передм. акад. НАН України С. І. Пирожкова). Київ : НИПМБ, 2005. 140 с.

414. Тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів, вчинених у сфері господарської діяльності. URL : https://infopedia.su/6xa3ce.html

415. Тактика проведення судових експертиз: лекція для усіх форм навчання : метод. рек. / укл. М. Г. Щербаковський. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 17 с.

416. Танасевич В. Г., Образцов В. О. Криміналістична класифікація злочинів та її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право.* 1977. № 9. С. 85–89.

417. Таранов А. Ю. Узгодження бюджетної та податкової політики при розподілі бюджетних видатків на сучасному етапі кодифікації законодавства : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Харків, 2021. 201 с.

418. Татарин Н. М. Концептуальні засади організації та планування розслідування кримінальних правопорушень : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2023. 524 с.

419. Татарнікова Т. О. Експертні дослідження матеріалів та засобів цифрового звукозапису : дис … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 238 с.

420. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк: ТОВ «ВПП Промінь», 2012. 640 с.

421. Тетерятник Г. К. Інститут понятих при проведенні слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2020. № 4 (70). С. 195–199.

422. Тетерятник Г. К. Кримінальне провадження в умовах надзвичайних правових режимів: теоретико-методологічні та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2021. 500 с.

423. Тетерятник Г. К. Окремі питання правового регулювання кримінального провадження в умовах надзвичайних правових режимів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2020. № 48. С. 98–101.

424. Тетерятник Г. К. Теоретико-правові питання проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій в умовах надзвичайних правових режимів. *Правова позиція*. Серія: Право. 2021. № 1. С. 137–141.

425. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 214 с.

426. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : «Юридика», 2023. 362 с.

427. Титаренко О. О. Проблеми боротьби з економічними злочинами у вугільній промисловості : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

428. Тихонова О. В. Детермінація корупції в процесі виконання бюджету за видатками. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9–10 груд. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 159–160.

429. Тихонова О. В. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про бюджетну систему України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 220 с.

430. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 40 с.

431. Тіщенко В. В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2002. 360 с.

432. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Одес. нац. юрид. акад.; Фенікс, 2007. 260 с.

433. Ткач О. В. Слідова картина як джерело доказової інформації при розслідуванні порушень недоторканності приватного життя. URL : https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2014_Tkach.pdf

434. Топорецька З. М. Слідова картина як джерело первинної інформації про вчинення злочинів у сфері грального бізнесу.

Реформування національного та міжнародного права: перспективи та сьогодення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29–30 верес. 2011 р.). Одеса : Причорномор. фундація права, 2011. Ч. 2. С. 105–108.

435. Трач С. С. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *KELM*. 2020. Vol. 4. № 3. С. 182–187. DOI: https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.4.35.

436. Трач С. С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. Т. 2. № 5. С. 75–79.

437. Трач С. С. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності в Україні : монографія. Одеса : Вид-во «Юридика», 2023. 452 с.

438. Трач С. С. Слідова картина кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Держава та регіони.* 2020. Т. 3. № 3 (69). С. 81–84.

439. Трач С. С. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. Т. 2. № 6. С. 88–92.

440. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. С. 327–328.

441. Туркевич В. К. Деякі особливості допиту обвинувачених у справах про хабарництво. *Вісник Київського університету.* 1987. № 7. С. 55–56.

442. Тутецька Н. В. Судова експертиза як засіб доказування у кримінальному судочинстві *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-

річчя доктора юридичних наук, професора Н. І. Клименко (Київ – Маріуполь, 27 лют. 2018 р.). Київ – Маріуполь, 2018. С. 357–359.

443. У Запоріжжі слідчі поліції повідомили працівникам приватної установи про підозру у зловживанні повноваженнями. URL : https://zp.npu.gov.ua/news/u-zaporizhzhi-slidchi-politsii-povidomili-pratsivnikam-privatnoi-ustanovi-pro-pidozru-u-zlovzhivanni-povnovazhennyami-2

444. У Маріуполі повідомлено про підозру підприємцю, службова недбалість якого коштувала місцевому бюджету майже 800 тис грн. URL : https://don.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=303084&fp=1690

445. Уваров В. Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України : монографія. Харків: НікаНова, 2014. 416 с.

446. Удалова Л. Д., Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами. Київ : КНТ, 2009. 152 с.

447. Узагальнення судової практики щодо проведення аналізу та вивчення окремих проблемних питань правозастосування норм закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів у сфері господарської діяльності. *Закон і Бізнес*. URL : http://zib.com.ua/ua/print.

448. Ухилення від сплати податків на 13 млн грн – повідомлено про підозру колишньому та діючому директорам підприємства. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/posts/uxilennya-vid-splati-podatkiv-na-13-mln-grn-povidomleno-pro-pidozru-kolisnyomu-ta-diyucomu-direktoram-pidprijemstva

449. Фарима М. М. Значення криміналістичної характеристики для формування методики розслідування торгівлі людьми. *Юридична наука*. 2020. № 1. С. 178–184.

450. Федосова О. В. Шляхи вдосконалення структури методики розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Юридичний вісник.* Одеса : Гельветика, 2020. № 6. С. 123–131.

451. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / С. С. Чернявський, О. Є. Користін, В. А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с.

452. Харкевич Ю. І. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 232–242.

453. Харкевич Ю. І. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із державним фінансуванням галузі охорони здоров'я в умовах пандемії : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Київ, 2024. 222 с.

454. Цимбал П. В. Антонюк А. Б., Кузьменко О. В., Омельчук Л. В., Тимошенко О. А. Судово-експертна діяльність в Україні : навч. посіб. Київ : ПВНЗ «Європейський університет», 2024. 188 с.

455. Цуцкіридзе М. С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практики : монографія / вступне слово проф. М. А. Погорецького. Київ : Алерта, 2020. 562 с.

456. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми*

вітчизняної юриспруденції. 2019. № 6. URL : http://apnl.dnu.in.ua/6_2019/42.pdf

457. Чаплинський К. О. Наукові підходи щодо визначення поняття та сутності спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ : «Гельветика», 2015. С. 37–41.

458. Чаплинський К. О., Мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетровський гуманітарний університет, 2009. 225 с.

459. Часова Т. О. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів ОВС під час протидії злочинам у сфері державних закупівель : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 20 с.

460. Чеберяк П. П. Збирання і оцінка доказів за кримінальними провадженнями про злочини у сфері економіки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 19 с.

461. Чемерис І. М. Використання спеціальних знань та призначення експертиз та арешт безготівкових коштів як засіб забезпечення подальших слідчих дій. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. № 1. С. 212–218.

462. Чемерис І. М. Заходи забезпечення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених із використанням безготівкових операцій : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Херсон, 2020. 265 с.

463. Чередник К. О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 270 с.

464. Черемис І. М. Заходи забезпечення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених із використанням

безготівкових операцій : дис. … докт. філософії : 081 – Право. Херсон, 2020. 209 с.

465. Чернєй А. В. Адміністративна відповідальність під час здійснення державних закупівель : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2015. 189 с.

466. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження) : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 264 с.

467. Чернявський С. С. Концептуальні засади комплексної методики розслідування фінансового шахрайства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*: зб. наук. праць. 2009. № 4. С. 177–183.

468. Чернявський С. С. Криміналістична характеристика злочинів: порівняльний аналіз наукових концепцій. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2010. Вип. 1 (68). С. 137–146.

469. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.

470. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. … докт. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

471. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ: Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

472. Чернявський С. С., Користін О. Є. Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом : навч. посіб. Київ, 2010. 256 с.

473. Чорноус Ю. М. Актуальні питання розслідування та судового розгляду Міжнародним кримінальним судом справ про

міжнародні злочини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. № 4. С. 93–101.

474. Чорноус Ю. М. Вплив міжнародних договорів та практики Європейського суду з прав людини на розвиток криміналістики в Україні. *Право України*. 2021. № 8. С. 77–90.

475. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

476. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 20 с.

477. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 245 с.

478. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.

479. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 317 с.

480. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг : теорія і практика : монографія. Київ : Алерта, 2019. 536 с.

481. Шелехов А. О. Особистісні характеристики учасників корупційного підкупу у сфері державної службової діяльності щодо характеристики типових способів вчинення злочинів у бюджетній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 234–237. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pupch_2012_4_81.pdf.

482. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : ІнЮре, 2016. 640 с.

483. Шепітько В. Ю. Проблеми типізації окремих криміналістичних методик. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія».* 2017. Т. 19. С. 445–451.

484. Шепітько В. Ю. Система слідчих дій за кримінальним процесуальним законом та механізм її реалізації у криміналістиці. *Право України*. 2013. № 11. С. 198–205.

485. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. Розслідування злочинів у сфері господарської діяльності: окремі криміналістичні методики / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2006. 624 с.

486. Шепітько М. В. Повторність та сукупність злочинів за кримінальним правом України. *Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю* : матеріали наук.-практ. конф. (Донецьк, 14 квіт. 2006 р.). Донецьк : Донец. юрид. ін-т ЛДУВС, 2007. С. 300–301.

487. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ : Ін Юре, 2001. 208 с.

488. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / за ред. акад. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

489. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учб. літ., 2009. 335 с.

490. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2005. 472 с.

491. Шило О. Г. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження з метою збирання доказів. *Докази і доказування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 6–7 груд.

2012 р.). Харків : Строков Д. В., 2013. С. 357–359.

492. Шиян О. Ю. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 260 с.

493. Школьний В. Б. Роль сучасних лідерів організованих злочинних формувань у відмиванні доходів, отриманих від злочинної діяльності. *Безпека підприємництва та фінансовий моніторинг*. 2008. С. 111–115.

494. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х., 2011. 407 с.

495. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Апостиль, 2012. 319 с.

496. Chaplynskyi K., Sydorov O., Bidniak V., Bidniak H., Pakulova T. Use of Special Knowledge in Investigation of Crimes Related to Public Funding in the Field of Healthcare: study aid. Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2023. 148 p.

497. Kniaziev S., Morhunov O., Samokhvalova I., Tymoshenko Y., Smirnov A. Manipulation of Sports Competitions: Investigation and Prevention. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. № 16 (03). P. 1111–1126. https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.1111.1126

498. Kniaziev S., Shulzhenko A., Tymchyshyn A., Vedenyapina M., Stepanova H. Investigation of International Transport Crimes. *Pakistan Journal of Criminology*. 2024. № 16 (02). P. 01–18. https://doi.org/10.62271/pjc.16.2.1.18

499. Kniaziev S., VerbytskyiV., Chernysh M., Dziubynskyi A., Kyslyi A. Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*. 2024). № 31 (2). P. 300–315. DOI: https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931

500. Kubariev I., Barash Ye., Pcholkin V., Pluzhnik O. Assessingthe Contemporary Issuesof Countering Transnational Crime. *Jurnal cita hukum – indonesian law journal*. 2021. Vol. 9. No. 2. P. 293.

501. Michael Allen. Foundations of forensic document analysis: theory and practice. Wiley-Blackwell, 2016. URL : https://www.wiley.com/en-us/Foundations+of+Forensic+Document+Analysis%3A+–Theory+and+Practice-p-9781118729939.

502. Pashynska I. V. Classification method of knowledge organized crime in the sphere of business activities. *The 47 st International scientific and practical conference «Science and Education»* (27–28 February, 2023). Nika Publishing, Liverpool, Great Britain. 2023. C. 125–129.

503. Trach S., Nahorniuk-Danyliuk O., Rossokxa S., Tsutskiridze M., Yermakov Y. Use of specific forms of international cooperation in special criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2022. Vol. 11. Issue 58. P. 57–64. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.6.

504. Trach S., Nahorniuk-Danyliuk O., Rossokha S., Shumeiko D., Yermakov Y. Procedure in absentia in criminal proceedings for legalization (laundering) of taxes derived from crime. *Cuestiones Politicas*. 2023. Vol. 41. № 77. P. 144–157.

505. Vakulyk O., Petrenko P., Kuzmenko Iu., Pochtovyi M., Orlovskyi R. Cybersecurity as a component of the national security of the state. *Journal of security and sustainability*. 2020. Vol. 9. No. 3. DOI: 10.9770/jssi.2020.9.3(4).

506. YourControl». URL : https://youcontrol.com.ua/en/

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Князєв С. В. Криміналістична методика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України: монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2024. 482 с.

Статті в наукових фахових виданнях

2. Князєв С. В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 1 (34). С. 122–128.

3. Князєв С. В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правова позиція.* 2022. № 2 (35). С. 169–175.

4. Князєв С.В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. *Держава та регіони.* Серія Право. 2022. № 2. С. 245–251.

5. Князєв С. В. Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 2. С. 365–373.

6. Князєв С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування

кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 3. С. 377–385.

7. Князєв С. В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 870–874.

8. Князєв С. В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2022. № 16. С. 206–213.

9. Князєв С. В. Предмет злочинного посягання у бюджетній сфері. *Держава та регіони.* Серія Право. 2023. № 4. Т. 2. С. 145–150.

10. Князєв С. В. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 808–812.

11. Князєв С. В. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 1. С. 823–827.

12. Князєв С. В. Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 2. С. 748–752.

13. Князєв С. В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Правові новели.* 2024. № 22. Т. 3. С. 182–191.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав

14. Kniaziev, S., Shulzhenko, A., Tymchyshyn, A., Vedenyapina M., & Stepanova, H. (2024). Investigation of International Transport Crimes. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (02), 01–18. DOI: https://doi.org/10.62271/pjc.16.2.1.18

15. Kniaziev, S., Morhunov, O., Samokhvalova, I., Tymoshenko, Y. & Smirnov, A. (2024). Manipulation of Sports Competitions: Investigation and Prevention. *Pakistan Journal of Criminology*, 16 (03), 1111–1126. DOI: https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.1111.1126

16. Kniaziev, S., Verbytskyi, V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A. & Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. *Jurnal Media Hukum*, 31 (2), 300–315. DOI: https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931

Праці апробаційного характеру

17. Князєв С. В. Особливості формування концепції запобігання корупційним правопорушенням в Україні. *Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку в умовах модернізаційних процесів в Україні та світі :* матеріали VI Всеукр. звіт. наук.-практ. конф. (Київ, 8 груд. 2022 р.) / редкол. : М. Ф. Гончаренко (голова) та ін. Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 302–306.

18. Князєв С. В. Взаємодія оперативних підрозділів з суб'єктами недержавного сектору безпеки у протидії корупційним кримінальним правопорушенням у сфері господарської діяльності. *Сучасні проблеми законодавчого забезпечення антикорупційної діяльності в Україні :* Ч. 1 : матеріали IX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 7 груд. 2023 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2023. С. 55–59.

19. Князєв С. В. Способи легалізації (відмивання) грошових коштів, одержаних внаслідок ухилення від сплати податків. *Розвиток української держави в умовах активізації євроінтеграційних процесів:* Ч. 1 : матеріали VI Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 23 квіт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 75–79.

20. Князєв С. В. Слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Пріоритетні напрями розвитку науки та*

техніки : матеріали CXLV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Суми, 28 черв. 2024 р.). Суми, 2024. С. 152–154.

21. Князєв С. В. Проблеми розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України в умовах воєнного стану. *Роль юриспруденції у формуванні сучасного суспільства: частина перша :* матеріали IIX Міжнар. наук.-прак. конф. (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ : ПрАТ ВНЗ «МАУП», 2024. С. 169–173.

22. Князєв С. В. Деякі аспекти вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Перспективні напрямки наукових досліджень в Україні :* матеріали CXLIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Чернівці, 11 жовт. 2024 р.). Чернівці, 2024. С. 152–156.

23. Князєв С. В. Щодо визначення поняття предмету злочинного посягання у бюджетній сфері. *Осінні наукові зібрання – 2024* : матеріали CLI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Ужгород, 22 листоп. 2024 р.). Ужгород, 2024. С. 151–155.

Додаток Б

Зведені дані
анкетування 125 детективів Бюро економічної безпеки України
та 318 співробітників Національної поліції України
(143 слідчих та 175 оперуповноважених)

№ з/п	Питання	детективи (%)	НПУ (%)
1.	**Чи відомі Вам якісь спеціалізовані методичні рекомендації з розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері?**		
	так	33	21
	ні	67	79
2.	**Чи згодні Ви, що розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері зумовлюють складнощі в кримінальному провадженні?**		
	так	69	65
	ні	10	21
	інший варіант	21	14
3.	**Як Ви оцінюєте власні професійні якості?**		
	добрі	72	60
	достатні	28	40
4.	**Чи необхідне створення незалежного єдиного слідчого апарату, який буде наділений самостійністю у системі органів кримінальної юстиції?**		
	так	24	45
	ні	76	55
5.	**Чи має чинне законодавство містити визначення поняття «фіктивне підприємництво»?**		
	так	89	82
	ні	11	18
6.	**Які основні причини, що негативно позначаються на діяльності органів досудового розслідування?**		
7.	недосконаліть процесуального законодавства	100	97
	відсутність узагальненої слідчої та судової практики	51	45
	особлива складність розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній	48	47

	сфері		
	несприятливі умови службової діяльності в окремих підрозділах правоохоронних органів	37	38
	неоднозначна судова практика щодо юридичної оцінки діянь, які варто вважати нецільовим використанням бюджетних коштів	22	42
	відсутність сучасних методик розслідування	67	47
8.	**Способами вчинення злочинних дій у сфері закупівлі товарів є:**		
	постачання невідповідного товару	61 %	92 %
	розробка тендерної документації з дискримінаційними вимогами	39 %	8 %
	змова учасників торгів	72 %	60 %
	відхилення найбільш вигідної пропозиції, запропонованої учасниками закупівлі	28 %	40 %
9.	**Які основні технологічні механізми учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері Вам відомі?**		
	технології під час закупівлі товарів і послуг у фіктивних підприємств – посередників	37	39
	технології корупційної спрямованості, учинені шляхом одержання службовою особою неправомірної вигоди з наступним неправомірним використанням бюджетних коштів чи іншого державного (комунального) майна	34	27
	зловживання службовим становищем службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування в інтересах третіх осіб	33	25
	технології, пов’язані з порушеннями законодавства	29	59
	оплата зайвого обсягу товарів або послуг, маніпуляції з якістю товарів або послуг	15	19
	відшкодування податку на додану вартість	18	10
10.	**Чи доцільно для підвищення ефективності розслідування доручати їх виявлення детективам відповідних підрозділів правоохоронних органів?**		
	так	11 %	5 %
	ні	78 %	83 %
11.	**Об’єктивно ускладнюють процес розслідування:**		
	недосконалість чинного кримінального	57 %	68 %

	законодавства		
	неналежний рівень взаємодії правоохоронних органів та обміну інформацією	38 %	23 %
	корупційні вияви та протидія зацікавлених осіб	5 %	9 %
12.	**Чим викликані складнощі на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері?**		
	закриття кримінальних проваджень за предикатним кримінальним правопорушенням на стадії досудового слідства	43	49
	направлення до суду, проте вони не мають судової перспективи	47	45
	корупційні прояви та протидія розслідуванню	42	30
13.	**Чи погоджуєтеся Ви, що слідча ситуація вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері пов'язана зі способами, механізмом і технологіями вчинення вказаних кримінальних правопорушень?**		
	так	77 %	66 %
	ні	21 %	23 %
	важко відповісти	2 %	11 %
14.	**До слідчих ситуацій варто віднести:**		
	кримінальне провадження зареєстровано на підставі матеріалів оперативних підрозділів, які надійшли в порядку ст. 214 КПК України	35 %	39 %
	кримінальне провадження зареєстровано за матеріалами перевірок органами державного фінансового контролю	25 %	23 %
	слідчий самостійно встановив факт вчинення кримінального правопорушення у бюджетній сфері	17 %	37 %
15.	**У ході досудового розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері детектив/слідчий взаємодіє з:**		
	органами бюджетного контролю (Рахункова палата України, Міністерство фінансів України, місцеві фінансові органи, органи Державної казначейської служби України, органи Державної аудиторської служби України)	52 %	63 %
	контрольно-ревізійними управліннями (відділами)	43 %	27 %
	іншими правоохоронними органами	5 %	10 %
16.	**Чи підтримуєте Ви, що з метою ефективного проведення процесуальних дій варто**		

	запропонувати надати детективу можливість тимчасового доступу до речей і документів та їх подальшого (за потреби) вилучення без ухвали слідчого судді?		
	так	65 %	62 %
	ні	9 %	36 %
	важко відповісти	26 %	2 %
17.	**Дефіцит яких відомостей Ви відчуваєте під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері?**		
	про джерела й механізм одержання необхідної для встановлення істини інформації	97 %	88 %
	про перелік обставин, що підлягають встановленню, їх зміст, джерела, порядок одержання та процесуального закріплення	2 %	6 %
	про організацію й тактику проведення окремих слідчих дій	1 %	6 %
18.	**Використання яких спеціальних знань під час попередньої перевірки та досудового слідства кримінальних проваджень означеної категорії є найпоширенішим?**		
	проведення експертиз	78 %	83 %
	проведення документальних перевірок	11 %	5 %
	отримання письмових висновків спеціалістів, їх участь у проведенні слідчих (розшукових) дій	11 %	12 %

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник Департаменту
Бюро економічної безпеки України

_____Олексій ДРОЗД

«14» ___10_____2024 року

АКТ
впровадження у практичну діяльність Бюро економічної безпеки України матеріалів дисертаційного дослідження доцента кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидата юридичних наук Князєва Сергія Володимировича на тему: «Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України»

Комісія у складі: керівника відділу Департаменту аналізу інформації та управління ризиками, доктора юридичних наук, професора Арешонкова В.В., старшого оперуповноваженого в особливо важливих справах відділу Департаменту організаційного забезпечення діяльності, доктора юридичних наук, старшого дослідника Шкарупи К.В., керівника відділу Департаменту аналізу інформації та управління ризиками, кандидата юридичних наук Титко А.В., склала цей акт про впровадження у практичну діяльність результатів дослідження, проведеного доцентом кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидатом юридичних наук Князєвим С.В. на тему: «Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Пропозиції та висновки дисертаційного дослідження використовуються працівниками в практичній діяльності підрозділів детективів та при розробці нормативно-правових актів.

Члени комісії:

Віталій АРЕШОНКОВ

Костянтин ШКАРУПА

Анна ТИТКО

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України,
доктор філософії,
полковник поліції

Сергій ПАНТЕЛЕЄВ

_____2024 р.

АКТ

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Комісія у складі:

Голови:	начальника управління організації розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту Головного слідчого управління Національної поліції України, полковника поліції Христини Подиряко
членів комісії:	начальника 2-го відділу організації розслідування злочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях управління організації розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту Головного слідчого управління Національної поліції України, підполковника поліції Ігоря Калантая
	старшого слідчого в ОВС 4-го відділу (інформаційно- аналітичного прогнозування) управління документування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту, доктора філософії, полковника поліції, Марини Ковтун

що діє відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження

наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження доцента кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Міжрегіональної Академії управління персоналом, кандидата юридичних наук Князєва Сергія Володимировича на тему: «Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Комісією встановлено, що висновки, які містяться в дисертаційному дослідженні, можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, під час проведення занять в системі службової підготовки, а також при проведенні семінарів та службових нарад.

Голова комісії: **Христина ПОДИРЯКО**

Члени комісії: **Ігор КАЛАНТАЙ**

Марина КОВТУН

12.12.24

946667

Приватне акціонерне товариство
«Вищий навчальний заклад
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

Україна, 03039, Київ-39, вул. Фрометівська, 2,
Тел. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

МАУП

The Private Joint-Stock Company
«Higher Education Institution
«Interregional
Academy
of Personnel Management»

2, Frometivs`ka Str., 03039 Kyiv, Ukraine,
Tel. +38 (044) 490-95-00, maup.com.ua
e-mail: iapm@iapm.edu.ua

«_____» _____ 20____ №_____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Ректор МАУП,
доктор юридичних наук, професор

Кирило МУРАВЙОВ

«___» _____ 2024 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження доцента кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, кандидата юридичних наук
Князєва Сергія Володимировича на тему: «Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України» у освітній процес та науково-дослідну роботу Міжрегіональної Академії управління персоналом

Комісія у складі: завідувача кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, доктора юридичних наук, професора Заросила В.О.; завідувача кафедри теорії держави і права та конституційного права, кандидата юридичних наук, Талаха А.М.; завідувача кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, кандидата юридичних наук, доцента Бортника В.А.; склала цей акт про те, що комісією вивчені матеріали, підготовлені доцентом кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого, Князєвим С.В. на тему: «Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України» за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Результати дисертаційного дослідження Князєва С.В. відображені у навчально-методичних матеріалах з навчальних дисциплін: «Криміналістика» та «Актуальні проблеми досудового розслідування» для студентів та слухачів магістратури, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1.Князєв С.В. Доктринальні підходи до поняття та систематизації кримінальних правопорушень у бюджетній сфері як основи формування методики розслідування. Держава та регіони. Серія Право. 2022. № 2. С.245-251.
2.Князєв С.В. Криміналістичні особливості формування методики розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С/ 808-812/
3.Князєв С.В. Предмет злочинного посягання у бюджетній сфері. Держава та регіони. Серія Право. 2023. № 4. Том 2. С. 145-150.
4.Князєв С.В. Характеристика способів учинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 823-827.
5.Князєв С.В. Обстановка вчинення й слідова картина кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Право та державне управління. 2022. № 2. С. 365-373.
6.Князєв С.В. Характеристика особи злочинця який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 870-874.
7.Князєв С.В. Особливості виявлення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Правові новели. 2022. № 16. С. 206-213.
8.Князєв С.В. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Правова позиція. 2022. №2 (35). С. 169-175.
9.Князєв С.В. Типові слідчі ситуації у розслідуванні кримінальних правопорушень у бюджетній сфері та алгоритми їх вирішення. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 2. С. 748-752.
10.Князєв С.В. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Правова позиція. 2022. №1 (34). С. 122-128.
11.Князєв С.В. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетнійсфері. Правові новели. 2024. № 22. Том 3. С. 182-191.
12.Князєв С.В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Право та державне управління. 2022. № 2. С. 377-385.
13.**Kniaziev, S.,** Morhunov, O., Samokhvalova, I., Tymoshenko, Y., & Smirnov, A. (2024). Manipulation of Sports Competitions: Investigation and Prevention. Pakistan Journal of Criminology, 16(03), 1111-1126. https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.1111.1126
14.**Kniaziev, S.,** Shulzhenko, A., Tymchyshyn, A., Vedenyapina, M., & Stepanova, H. (2024). Investigation of International Transport Crimes. Pakistan Journal of Criminology, 16(02), 01-18. https://doi.org/10.62271/pjc.16.2.1.18
15.**Kniaziev, S.,** Verbytskyi,V., Chernysh, M., Dziubynskyi, A., and Kyslyi, A. (2024). Investigation Methods of Combating Smuggling and Suspicious Trade Through Transport Routes: Ukrainian Case. Jurnal Media Hukum, 31(2), 300-315. DOI: https://doi.org/10.18196/jmh.v31i2.21931

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені здобувачем Князєвим Сергієм Володимировичем матеріали дослідження ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих автором під час проведення дисертаційного дослідження законодавчих, наукових, архівних та емпіричних джерел.

Члени комісії:

завідувач кафедри
правоохоронної та антикорупційної діяльності,
доктор юридичних наук, професор **Заросило В.О.**

завідувач кафедри теорії
держави і права та
конституційного права,
кандидат юридичних наук **Талах А.М.**

завідувач кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права,
кандидат юридичних наук, доцент **Бортник В.А.**